

Konferenciák,
műhelybeszélgetések **XVII.**

DOKTORANDUSZOK
VII. ÉS VIII. KONFERENCIÁJÁNAK
TANULMÁNYAI

AZ ESZTERHÁZY KÁROLY EGYETEM
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLÁJÁNAK
KIADVÁNYAI

DOKTORANDUSZOK
VII. ÉS VIII. KONFERENCIÁJÁNAK TANULMÁNYAI

AZ ESZTERHÁZY KÁROLY EGYETEM
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLÁJÁNAK
KIADVÁNYAI

**Konferenciák, műhelybeszélgetések
XVII.**

**DOKTORANDUSZOK
VII. ÉS VIII. KONFERENCIÁJÁNAK TANULMÁNYAI**

Sorozatszerkesztő:
Romsics Ignác

A sorozat legutóbb megjelent kötetei:

7. kötet: Ballabás Dániel (Szerk.): Doktorandusz hallgatók I. konferenciája. 2012. május 9. (2013.)
8. kötet: Ballabás Dániel (Szerk.): Módszertani tanulmányok (2013.)
9. kötet: Gyarmati Enikő (Szerk.): PhD-hallgatók II. konferenciája (2013. május 3.) (2014.)
10. kötet: Rakita Eszter (Szerk.): PhD-hallgatók III. konferenciája (2014. május 16.) (2015.)
11. kötet: Ambrus László (Szerk.): Egyháztörténeti tanulmányok (2016.)
12. kötet: Fábián Máté (Szerk.): Doktorandusz hallgatók IV. konferenciája. 2015. május 14. (2016.)
13. kötet: Balogh Judit, Pap József (Szerk.): Nemesi és polgári szerepek, reprezentáció és interpretáció. (2016)
14. kötet: Ballabás Dániel (szerk.): Mozaikok a 18–20. századi magyar és egyetemes történelemből. PhD-hallgatók V. konferenciája. 2016. május 6. (2017)
15. kötet: Kis Csaba, Kovács-Veres Tamás Gergely, Rózsa Sándor (Szerk.): „Politika, életrajz, divat, oktatás...” Tanulmányok Magyarország történetéből a középkortól napjainkig. (2018)
16. kötet: Ballabás Dániel (Szerk.): Hagyományos források, új megközelítések. A digitalizáció kínálta lehetőségek a történeti kutatásokban (2019)

**DOKTORANDUSZOK
VII. ÉS VIII. KONFERENCIÁJÁNAK TANULMÁNYAI**

Szerkesztette:
Rózsa Sándor

Eger, 2020

A szerkesztőbizottság elnöke:

Prof. dr. Romsics Ignác
az MTA rendes tagja, egyetemi tanár

A szerkesztőbizottság tagjai:

Prof. dr. Gebei Sándor
az MTA doktora,
professor emeritus

Dr. habil. Miskei Antal, PhD
egyetemi docens

Dr. habil. Kiss László, PhD
főiskolai tanár

Dr. habil. Pap József, PhD
főiskolai tanár

Dr. habil. Makai János, PhD
főiskolai tanár

doc. Mgr. Imrich Nagy, PhD
Bél Mátyás Egyetem,
Besztercebánya

Prof. dr. Peter Kónya, PhD
Eperjesi Egyetem, Eperjes,
egyetemi tanár

*A borítón: A Magyar Szent Korona Országai. Homolka József térképe.
Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtára.*

ISBN 978-963-496-143-7

A kiadásért felelős az
Eszterházy Károly Egyetem rektora
Megjelent az EKE Líceum Kiadó gondozásában
Kiadóvezető: Nagy Andor
Felelős szerkesztő: Domonkosi Ágnes
Nyomdai előkészítés: Csombó Bence
Borítóterv: Szutor Zsolt
Megjelent: 2020-ban

Készítette: az Eszterházy Károly Egyetem nyomdája
Felelős vezető: Kérészy László

A könyv megjelenését támogatta az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című pályázat.

SZÉCHENYI 2020

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFETTES A JÖVŐBE

Tartalomjegyzék

Horváth Mónika: <i>A Ruina megjelenítése</i> <i>Dugonics András 'Az arany pereczek' című regényben</i>	7
Bognár György: <i>Apafi Mihály portai diplomatáinak élet- és munkakörülményei: változások az erdélyi diplomáciában</i>	23
Károlyi Bálint: <i>Zichy István, a Magyar Kamara elnökének levelezése</i> <i>Holló Zsigmond szepesi kamarai tanácsossal 1670-ben</i>	37
Sáfrány Tímea: <i>Klauzál Gábor pályakezdése</i> <i>Csongrád megyében 1825 és 1827 között</i>	53
Hursán Szabolcs: <i>Batthyány-könyvtárak adományozása</i> <i>a Magyar Tudós Társaságnak 1838–39-ben</i>	79
Fazakas László: <i>A városi vízvezeték- és csatornahálózat kiépítésének</i> <i>társadalmi és gazdasági folyamatai a 19. században</i>	101
Fekete Zsuzsanna: „... <i>Habár nyelve olasz, de érzelmei őszintén magyarok...</i> ” <i>A magyar narratíva változása Fiume városról a 19. század második felében</i>	117
Szabó György: <i>A református iskolarendszer sajátosságai</i> <i>a dualizmuskori Bereg vármegyében</i>	135
Szuromi Rita: <i>Nemesi attitűdök egy polgárcsalád életében</i>	151
Orbán László: <i>Ugocsa vármegye nemzetiségi</i> <i>és felekezeti elitjeinek összetétele 1890–1914 között</i>	167
Barazsuly Viktória Adrienn: <i>A kirakat művészete.</i> <i>Kirakatrendezés az 1930-as években Magyarországon.</i>	193
Kovács Szabolcs: <i>Bányai László köztársasági tevékenysége</i> <i>a kolozsvári népbíróságnál</i>	209
Gaál Veronika: <i>Az ifjúsági klubmozgalom szerepe és a Magyar Ifjúsági Szövetség</i> <i>kísérlete az 1968-as csehszlovákiai demokratizálódási folyamatban</i>	227

HORVÁTH MÓNIKA

A Ruina megjelenítése Dugonics András 'Az arany perczek' című regényben^{*}

„Hol egy, hol más hírek azonban érkeznek,
Szép diadalmakról néha emlékeznek,
Néha beszélni ellenkezőt kezdnek,
Kik felől egymás közt sűrűn értekeznek.”¹

Az Erdélyi Fejedelemségnek legválságosabb időszakai közé tartoztak az 1657 és 1662 közötti évek. Ezt nevezte Kemény János a romlás, azaz a *ruina* időszakának.² Az idők során erről a korszakról több történetíró és emlékiratíró is részletesen írt, mint például Szalárdy János és Bethlen Miklós.³

A téma a 18. századra sem vesztette el a népszerűségét, s a történetírókhoz egy új műfajjal, egy történelmi regénnyel csatlakozott Dugonics András piarista szerzetes is, aki *Az arany perczek* című művében Barcsai Ákos fejedelemségét mutatta be.

Tanulmányom Dugonics András regényét történelmi szempontok alapján vizsgálja, azaz összehasonlítja a korábban említett, a Barcsai-korszakot is tárgyaló történeti forrásokkal. Ennek a segítségével és a korszakról beszámoló szakirodalmat alapul véve megállapítható lesz, hogy Dugonics András hogyan gondolkodott és mit tudott a 17. századnak erről az időszakáról. A tanulmány felépítését tekintve rövid életrajzi betekintéssel indul, ezután kerül sor a könyv ajánlójának és forrásának ismertetésére. Majd a történelmi háttér elemzését követően a középpontba *Az arany perczek* történelmi hűségének bemutatása áll. Végül pedig a regény szereplőinek értékelése következik.

---

^{*} A tanulmány az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” pályázat támogatásával készült.

1 Az idézetet vö. Gyöngyösi 1999. 56.

2 „(...) ha az had ruínáltatik is, de az haza talán conserváltathatik, ha székiben mehet; ne vesznénk mind fejedelmestül.” In: V. Windisch 1980. 313.

3 Szakály 1980., V. Windisch 1980.

Dugonics Andrásról

Dugonics András egy elmagyarosodott dalmát családból származott. 1740-ben született Szegeden. 1750-től a szegedi piarista gimnázium tanulója volt, majd 1756-ban belépett a piarista rendbe. 1761 és 1762 között filozófiát tanított Szegeden. Itt kezdett el iskoladrámákat írni. Tudásának, érdeklődésének és elveinek kialakításában sokat köszönhetett a szegedi piarista gimnáziumnak és ott tanító tanárainak. Tapolcsányi Gergelytől kapta az indíttatást az irodalom szeretetére, Prileszky Mihály privigyei rektor pedig a történelem iránt keltette fel érdeklődését. 1765-ben szentelték pappá. Tanári pályáját Vácott kezdte meg, majd 1766 és 1769 között Medgyesen tanított poézist és retorikát. 1769–1770-ben ismét Vácott, majd Nyitrán tanított filozófiát. A jezsuita rend feloszlását követően sikerrel vett részt a Nagyszombati Egyetem pályázatán, s elemi mennyiségűt kezdett tanítani. 1777 és 1778 között az egyetemmel együtt átköltözött Nagyszombatból Budára. Ekkor már nemcsak írta a könyveit, hanem nyomtatásukról is gondoskodott, ami arra ösztönözte, hogy dolgozzon további műveinek elkészítésén. Jó kapcsolatot ápolt Katona Istvánnal (1733–1785) és Sajnovics Jánossal (1733–1785), tanítványa volt Ányos Pál (1756–1784) költő is. Utolsó éveiben is lankadatlanul dolgozott, 1818-ban halt meg Szegeden.⁴

Dugonics ajánlója

Dugonics András regényének az előszava – a többi művéhez hasonlóan – fontos információkat tartalmaz, mellyel igyekezett felkelteni az olvasók érdeklődését. Ebben nem egy konkrét személynek vagy egy mecénásnak dedikálja a könyvet, hanem a saját nemzetének.⁵

Dugonics erdélyi, medgyesi tartózkodása alatt kezdett érdeklődni Erdély története iránt, ahogy Szörényi László fogalmazott, „megragadta a fantáziáját”.⁶ A piarista iskola Medgyesen 1741-ben nyitotta meg kapuit, azonban kevés ideig működhetett, tanulóinak száma sem volt jelentős. II. József egy rendelete értelmében szűnt meg itt a piaristák oktatói tevékenysége, s ezután már nem tértek ide vissza a szerzetesek.⁷

---

4 Dugonics András életére lásd Szinnyei 1893. 1114–1122., Prónai 1903.; újabban lásd Demeter 2000. 511–512., Szörényi 1996. 108–140., Léh-Koltai-Balanyi 1998. 96–97., Régi magyar drámai emlékek 5/1. 2002. 340–341.

5 Dugonics András dedikációs tevékenysége a munkásságát figyelembe véve olyan szerteágazó, hogy külön tanulmány keretében foglalkozom majd vele.

6 Szörényi 1996. 108.

7 Régi magyar drámai emlékek 5/1. 2002. 11.

E regény megírására az *Etelka* című, nagy sikert elért műve ösztönözte,⁸ mely annyira ismert és kedvelt volt Dugonics-korában, hogy még életében háromszor nyomtatták ki (1788, 1791, 1805).⁹ Ezért nem is kételkedett abban, hogy hasonló fogadtatásban részesül majd *Az arany perczek* című műve is.¹⁰ Előzetes feltevése be is igazolódott, hiszen az 1790-es megjelenését követően 1800-ban megírta második kiadását is.¹¹

Azonban van egy jelentős különbség az *Etelka* és az Erdély történetét bemutató regénye között, melyet maga a szerző is megemlített az előszóban: ez a célközönsége, akinek *Az arany perczeket* szánta. Az *Etelkát* ugyanis az előkelőbbek számára alkotta meg, ahogy ő fogalmazott „*az Ország' Eleihez*”, azaz a tanultabb magyar nemesekhez írta. *Az arany perczekben* a mondanivalóját a „*közép-renden-lévő*” magyaroknak címezte. Dugonics ez alatt azt a társadalmi réteget értette, melynek nem kellett allegorikus jelentést is adnia, elegendőnek találta, ha „*minden szavak tulajdon értelmekben vannak*” a műben.¹²

A regény megírásának célja az erkölcsi tanítás, másrésről egy történelmi korszak megismertetése volt. Barcsai Ákos fejedelem udvarába kívánta elkalauzolni olvasóját, s közben bemutatta a nemes származású Macskási család viszontagságait. Az erkölcsi tanítás a család erényességének szemléltetésében rejlik, ugyanis minden olvasójának tanulnia kell abból, hogy Juliána önfeláldozó tette édesapjáért mennyire nemes cselekedetként jellemezhető.¹³

Dugonics ismét egy igaz magyar történet megírására vállalkozott, azért is, hogy propagálja a magyar nyelvű olvasás fontosságát. Arra buzdított, hogy követve a jót, az olvasó megismerje az igazságot, melyhez csak magyar nyelven juthat hozzá. Ebben az esetben pozitív példaként említette meg a tanítványait, akik erősek, bátrak és kalandvágúak. Emlékeztetett arra is, hogy lesznek majd közöttük olyanok, akik az ország hagyományainak (magyar nyelv, öltözködés és törvények) tovább örökítéséért dolgoznak majd. A szerző csak arra kéri a magyarok Istenét, hogy engedje megérnie azt, hogy láthassa Magyarországot újra virágozni.¹⁴

Ennek a könyvének az elején mottó nem szerepel, egy illusztráció viszont díszíti az első oldalt. A metszet azonban – a szokásoktól eltérően – nem Dugonics Andrást ábrázolta, hanem a történet főszereplőjét, Macskási Juliánát szép magyaros viseletben. Mellette a következő felirat olvasható: „*Macskási Juliánának örök emlékezete*”.¹⁵ Dugonics egyébként szívesen illesztett be illusztrációkat a könyveibe. Ennek az volt az oka, hogy ilyen módon is fel kívánta kelteni az olvasója figyelmét és érdeklődését. Ez azonban nem kevés anyagi áldozattal járt.¹⁶

8 Dugonics 1790. 7.

9 Bíró 1993. 178., Régi magyar drámai emlékek 5/1. 2002. 341.

10 Dugonics 1790. 7.

11 Szörényi 1996. 120.

12 Dugonics 1790. 0.

13 Uo. 8.

14 Uo. 9–10.

15 Uo. 0.

16 Dugonics 2002. 419.

A szerző *Az arany pereczek* lábjegyzetében többször hivatkozik Apor Péter *Metamorphosis Transylvaniae* (1736) című művére.

Apor Péter (1676-1752) írásában Erdély szokásait örökítette meg az utókor számára (titulusokról, a fejedelem öltözködéséről, étkezési szokásairól, örömteli és gyászos eseményekről stb.). Az 1736. esztendőben készült el a mű azzal a céllal, nehogy feledésbe merüljenek Erdélyben a régi és becses hagyományok. Ugyanis 1687 után teljesen új szokásokat (német-nájmódi tradíciókat) vettek át az erdélyiek, s ezáltal mindenhol a gazdagodás vált számukra fontossá. Azonban Apor, aki saját magát igaz hazafinak és székelynek tartotta, nem szimpatizált ezzel az új világgal. A *Metamorphosis Transylvaniae*-ben hangsúlyozta, fontosnak tartja, hogy magyar nyelven, és ne latinul írja meg ezt a könyvet. Magyarul ugyanis sokkal „tisztábban és értelmesebben” adhatta át a tudását a korabeli és jövőbeli olvasóinak. Ebben, vagyis a magyar nyelv kérdésében és az új szokásokról való gondolkodásában (melyet kiegészít a németellenesség is) hasonlított a véleménye Dugonics Andráséhoz.¹⁷

Az arany pereczek lábjegyzetében idézett részletek mindegyike a *Metamorphosis Transylvaniae*-ből származnak (mindössze az a különbség, hogy Dugonics a regényében soha, így itt sem idéz oldalszámra pontosan másoktól). Ezeket az Aportól származó idézeteket (táncfajtaokról,¹⁸ a magyarok lovaglási szokásairól, a bajuszról és szakállról¹⁹ stb.) a történet cselekményszálába ültette bele. Jó példa erre a darutollas süveg esete: Barcsai Ákos fejedelem távozni készül Macskási Juliusszal, amikor is a fejedelem húga, Vernika felszólítja az álruhába öltözött Juliánát, hogy indulás előtt vegye fel darutollas süvegét. A szerző kommentárként a lábjegyzetben idézve Aport ismerteti, hogy a darutollas süveg viselésében a régi magyarok milyen örömeiket lelték.²⁰

Dugonics az erdélyi változásokról írt könyvön kívül nem említett sem más szerzőt, sem pedig más művet, melyet ennek a regényének megírásához segítségül hívott volna.

Történelmi háttér: II. Rákóczi György és Barcsai Ákos politikája

II. Rákóczi György (ur. 1648–1660) hatalomátvétele idejében a nemzetközi viszonyok bonyolulttá váltak. Ennek okaként említhető az Európában nyugtalan helyzetet teremtő 1648-as kozák felkelés, mely hozzájárult a lengyel állam hanyatlásához. Ezáltal törhetett előre az orosz cárság, mely a törökök visszavonulását okozta.²¹ Lengyelország hanyatlása egyrészt területveszteségekkel mérhető fel: 1654-ben az orosz–kozák hadjáratban Litvániát és Ukrajnát, 1655-ben svéd megszállás következtében Porosz-

17 Apor 1972. 8-9.

18 Dugonics 1790. 49.

19 Uo. 51-53.

20 Uo. 71.

21 Makkai–Szász 1987. 711.

országot és Lengyelország jelentős részét veszítették el. Így 1657-re a maradék területek felett kívántak osztozkodni. Emellett az ország gazdaságilag teljesen kimerült, a pénzhíány miatt pedig újabb zsoldosokat sem tudott fogadni.²²

Erdélynek eközben lehetősége adódott arra, hogy összefogjon a két román vajdasággal. Így Rákóczi György rendezte kapcsolatait a két vajdával, Basarákkal és Lupuval. Moldvában Lupu vajda elvesztette a hatalmát, s helyére II. Rákóczi György egy ismerőse, István vajda került. Havasalföldön pedig Constantin Serban lett a vajda, az ellenére kitört felkelést éppen Rákóczi katonáinak segítségével verték le. Eközben Rákóczi György már 1655-ben követeket küldött Svédországba és Angliába. Valamint hasonló módon, követei révén közvetített IV. Mehmed szultán (ur. 1648–1687) és X. Károly (ur. 1654–1660) svéd király között, ugyanakkor kapcsolatban állt a lengyel királlyal, János Kázmérral (ur. 1648–1668) is.²³ 1657 januárjában azonban Rákóczi fejedelem a svéd király szövetségeseként háborúba indult Lengyelország ellen. Ezt megelőzően a tárgyalásokon tisztázta X. Károly képviselőivel, hogy az általuk közösen meghódított Lengyelország királya lesz, és Varsóig lengyel területeket is kap majd. A háború kimenetele azonban mégsem győzelem lett. Hiába foglalta el Krakkót, Przemyslt,²⁴ s jutott el Varsóig, ha a svédek közben visszavonultak.²⁵ Így nem tehetett mást, 1657. július 22-én békét kért a lengyel hadvezetéstől, megalázó feltételekkel. A béke aláírását követően az erdélyi had hazaindult, nem mérve fel egy esetleges tatár támadás lehetőségét. A teljesen kimerült hadra viszonylag váratlanul törtek rá a tatárok, maga a fejedelem háromszáz lovasával titokban távozott, a fogságban hátrahagyva seregét. A helyzetet tovább rontotta a Török Birodalom részleges megerősödése Köprülü Mehmed nagyvezír alatt.²⁶ Az ő 1656-os kinevezésével szűnt meg az a fejetlenség, mely eddig a portán uralkodott. A nagyvezír nem kívánta Rákóczit a továbbiakban a fejedelmi székben megtúrni.²⁷ Rákóczi György és elődei azonban a hosszú évek alatt hozzászoktak ahhoz, hogy ne vegyék figyelembe a meggyengült porta utasításait.²⁸ Ebben a vert helyzetben Rákóczi fejedelem lemondása egy járható utat jelentett Erdély számára. Mégis figyelembe kellett venniük, hogy Rákóczi György volt a legnagyobb földbirtokos a területen. Emellett megingathatatlanak mutatkozott, és ragaszkodott a fejedelmi címéhez. Az országgyűlésnek sikerült önként lemondatnia őt, utódja Rhédey Ferenc (ur. 1657–1658) lett.²⁹ Az ekkor már idős és beteges Rhédeyt azzal a feltétellel választották meg, hogy mihelyt Rákóczi György elnyeri a porta bocsánatát, lemond a fejedelemségről.³⁰ Az 1658-as országgyűlésen Rákóczi intézkedett Erdély élére történő visszavételéről. Ekkor zúdult Köprülü Mehmed nagyvezír haragja az országra, felszólítva

22 Gebei 2004. 147.

23 Makkai–Szász 1987. 712–714.

24 Uo. 716–717.

25 Erdélyi 1906. 4.

26 Makkai–Szász 1987. 719–721.

27 Erdélyi 1906. 9.

28 Makkai–Szász 1987. 720–721.

29 Makkai–Szász 1987. 722–724.

30 Makkai 1944. 395.

a rendeket arra, hogy mondassák le a fejedelmet. Ők és Rákóczi is ellenálltak ennek a parancsnak. Rhédey félreállítását követően azonban Rákóczi követeket küldött I. Lipóthoz (ur. 1657–1705), viszont nyílt visszautasítást kapott a segítségkérésre, többek között a lengyel hadjárata miatt. A másik ok az volt, hogy a harmincéves háborút követően I. Lipót kerülte a konfliktust, és a császári cím megszerzésére törekedett.³¹

1658 szeptemberében választotta meg a török Erdély fejedelmévé Barcsai Ákost, a következő feltételekkel: az éves adókat fel kellett emelniük 40 000 aranyra, 500 000 tallér hadisarcot voltak kötelesek fizetni a töröknek, valamint át kellett adniuk Lugost és Karánsebest. Amikor Haller Gábor (1614–1663) jelentést tett Barcsai fejedelemmé választásáról, a rendek nem vették azt tudomásul. 1659-ben Rákóczi viselkedése miatt a helyzet megváltozott, folyamatosak voltak a levélváltások az erdélyi rendek és közte arról, miként tudná megszerezni a hatalmat. Miközben a török levelek egyre fenyegetőbbé váltak az adó be nem fizetése miatt, a Rákóczi és Barcsai közötti viszony elmérgesedett.³² 1660 májusában Szejdi Ahmed megindult Budáról, hatalmas pusztítást hagyva maga után. Gyalun diadalt aratott (annyira hittek ezeken a területeken Rákócziban, hogy még az utolsó pillanatban sem fogadták el Barcsai követeinek közeledését).³³ Rákóczi György a szászfenesi csatában halálos sebet kapott, s 1660. június 7-én halt meg Váradon.³⁴ A megindult Ali pasa fogságba ejtette Barcsait, s az adót követelte tőle (aki csak ezekben az időkben kezdett el intézkedni arról, hogy a török követeléseit teljesítse). Az 1660. augusztusi bonchidai gyűlés alatt a török már Váradot támadta,³⁵ 44 napi védekezést követően Várad városa is feladta a küzdelmet.³⁶ Erdély veszedelme, mely magára vonta a török haragját, jól példázta, hogy az oszmán hatalom és az európai országok ellentéte kritikus szakaszába lépett.³⁷ Hiába várta végig Barcsai az ostromot Várad falai alatt Köprülü Mehmed oldalán, az ígéretek ellenére mégis a janicsárok foglalták el Erdély védőbástyáját. Fejedelemmé pedig II. Rákóczi György egykori tanácsosát, Kemény Jánost (ur. 1661–1662) választották.³⁸

---

31 Makkai–Szász 1987. 722–724.

32 Szilágyi 1887. 3–18.

33 Erdélyi 1906. 80–81.

34 Szilágyi 1887. 43.

35 Makkai–Szász 1987. 725.

36 Szilágyi 1887. 47.

37 R. Várkonyi 1984. 14.

38 Makkai–Szász 1987. 786.

Dugonics Barcsai-képe történelmi kontextusban

Barcsai Ákos fejedelemről a szakirodalom és a saját korában élők is eltérő képet festettek. A Szalárdy-krónika³⁹ tételesen felsorolta mindazokat a vádakat, melyekkel Barcsai Ákos és II. Rákóczi György egymást illették hosszú éveken át, miután közülük az első török támogatással megszerezte a fejedelemséget.

II. Rákóczi György egyik legjelentősebb sérelme volt Barcsai Ákos árulása. Barcsai I. Rákóczi György (ur. 1630–1648) udvarában nevelkedett fel, és különféle tisztségekben részesülve építhette karrierjét. Az, hogy elnyerhette Rákóczi támogatását, nagy kegynek számított, melyet végül Barcsai mégis a fia iránti hitetlenséggel hálált meg, s nem becsülte mindazt, amit a fejedelemtől kapott. Barcsai I. Rákóczi György körében fontos személyiségnek számított.⁴⁰ A fejedelem figyelt fel rá⁴¹ édesapja, Sándor révén, aki Hunyad vármegye alispáni pozícióját töltötte be.⁴² Barcsai Ákost I. Rákóczi György diplomáciai feladatokra használta fel: megfordulhatott Bécsben (egy 1633-as követségi utasításban hivatkoztak az ő követi tevékenységére) és a török portán is.⁴³ Utóbbi helyen a gyakorlatban tanulhatta meg a portai szolgálat minden részét, audienciákra járhatott, melynek következtében ismert személynek számított. Bemutatták a nagyvezírnek is. Az 1640-es években a fejedelem minden, a Moldvai Vajdaságot érintő kérdésben az ő döntésére támaszkodott. De I. Rákóczi György fiatal kora miatt nem őt választotta meg udvari kapitánynak, hiába volt Barcsai az ő feltétlen híve.⁴⁴

Nem változott a kép róla II. Rákóczi György uralkodásának kezdetén sem. Szalárdy János krónikájában kiemelte, hogy Barcsai „*nem utolsó grátiában vala nála*”, hűségét és szolgálatát pedig igyekezett meghálálni a fejedelem különféle adományokkal is, melyekről a későbbiekben még szó esik.⁴⁵ 1657-ben a viski országgyűlésen (a lengyel hadjáratát megelőzően) Rákóczi György Rhédey Ferencsel és Serédy Istvánnal együtt Barcsai Ákost helytartónak tette meg. Majd nemsokára egyedüli régense lett Erdélynek (Serédy István meghalt, Rhédey Ferenc pedig lemondott).⁴⁶

39 Szalárdy János (1601–1666) történetíró és hivatalnok Bihar vármegyének. Életének korai szakaszáról kevés forrással rendelkezik a történettudomány. Az akkor népszerű váradi kollégiumban tanult. 1636-ban a „*fejedelemnek leveleire gondviselő s belső titkos deákja*” volt, azaz kancelláriai írnok. 1638-ban fejedelmi levéltáros (*conservator*), majd *vicesecretarius*. I. Rákóczi György fejedelemségének végére ő irányította a kancelláriát. Fia, II. Rákóczi György alatt már Bihar vármegyében hivatalnokoskodott, 1657-től ő volt a váradi káptalanok egyike. Apafi Mihály (ur. 1661–1690) őt nevezte ki a kolozsmonostori konvent iratanyagának kezelésére. Vö.: Szakály 1980. 16–66.

40 Szakály 1980. 307–361.

41 Erdélyi 1906. 6–7.

42 Horn 1993. 258.

43 Erdélyi 1906. 6–7.

44 Horn 1993. 258–259.

45 Szakály 1980. 307.

46 Erdélyi 1906. 8.

Dugonics András *Az arany perecek*ben nem vádolta hitetlenséggel Barcsai Ákost. Sokkal inkább gondolta úgy, hogy Barcsai fejedelem az, aki képes megteremteni a biztosabb életkörülményeket Erdélyben. Sőt 1658 után Rákóczi regnálását lezártnak tekintette, és nem ismerte el őt fejedelemnek. Letételét – ahogy Dugonics fogalmazott – az erdélyi nép elégedetlensége okozta. Ezzel együtt tisztában volt azzal a ténnyel is, hogy Rákóczi megpróbálta visszaszerezni magának a hatalmat. Ez a tette pedig nyughatatlanságot okozott az erdélyiek és Barcsai Ákos számára is, aki ennek megakadályozása érdekében mintegy kényszermegoldásként egy levéllel fordult a törökhöz. A levél címzése éppen a budai vezérhez, Szejdi Ahmethez szólt.⁴⁷

A piarista szerző többféle módon is bizonyítja Barcsai Ákosnak az erdélyi fejedelmi címre való rátermettségét. Amíg Rákóczi Györggyel kapcsolatban csak – a későbbiekben még említésre kerülő – kudarcai kerültek bemutatásra, addig Barcsairól sokkal árnyaltabb képet rajzolt fel. Rákóczi Györggyel kapcsolatosan semmilyen kiegészítő információt nem tudhat meg az olvasó (kivéve azoknak a neveit, akik az idősebbik és a fiatalabbik Rákóczi Györgyöt is szolgálták). Ezzel szemben Barcsait egy olyan emberként ábrázolta, aki bár heves természettel rendelkezett, de rossz tulajdonságai eltörpültek szellemi kvalitásai mellett. Szenvedélyes vadász volt, aki szeretett elsőként szert tenni a trófeákra. Éleslátónak és lelkiismeretesnek mutatta be őt, aki az arany perecek ellopásakor kínosnak érezte, hogy éppen az ő udvarában tűntek el az ékszerek. Ebben a kényes ügyben is igyekezett saját maga meghozni a döntést és törvényes úton cselekedni. Ez volt fejedelemségének a pozitív oldala. A regényben a fejedelem maga is sokat tett azért, hogy megmentse a főszereplőnőt, Juliánát a biztos haláltól. Testvére, Gyárfás azonban nyilvánosan tiltakozott, amikor Juliust elítélték: elhagyta Barcsai udvarát. Azzal a váddal illette az ott élőket, hogy hazug világban élnek, ahol mindenki álságosan viselkedik egymással.⁴⁸

Szalárdy siralmas krónikája említést tett arról, hogy Barcsait a temesvári pasa bízta arra, hogy megfossa Rákóczi Györgyöt a fejedelmi címtől. Sok embert állított saját maga és ügye mellé, a „szívekbe konkolyt hintvén, elidegenítette” őket Rákóczitól. Ezt hálátlan dolognak tartotta, főként, hogy a pogányok kezébe ajánlotta fel Barcsai ezzel Erdélyt.⁴⁹

Az tényként kezelendő, melyről a legtöbb történetíró is megemlékezett, hogy Barcsai Ákos birtokai révén mindenképpen kapcsolatban állhatott a törökkel. Kemény János⁵⁰ 1657–1658-as tatár fogságának sanyarú éve alatt írta önéletírását. Eb-

47 Dugonics 1790. 124–128.

48 Uo. 39–260.

49 Szakály 1980. 462.

50 Kemény János (1607–1662) katona, erdélyi fejedelem (ur. 1661–1662). Elsőként Bethlen Gábor fejedelem mellett teljesített személyi szolgálatot, zászlóvivője (1626) és követe is volt. Kapcsolatban állt Pázmány Péterrel. 1644-ben egyik hadvezére volt a felvidéki hadjáratban. II. Rákóczi György alatt is tekintélyes pozíciót töltött be, tanácsos, udvari főkapitány, a fejedelmi tanács tagja, generális. Az 1657-es lengyel hadjáratban a fejedelem fővezére. Ezután került tatár fogságba, ahol elkészítette *Önéletírását*. Majd visszatérve Erdélybe, ő közvetített Rákóczi és Barcsai között (1659). 1662-ben halt meg a törökök ellen harcba. Vö.: V. Windisch 1980. 389–393.

ben Barcsairól is említést tett, egyrésztől családi kapcsolatai, másrészt diplomáciai tevékenysége révén.⁵¹

Felsorolta titulusait is: tanácsúr, praesides, locumtenens, valamint két déli vármegye, Hunyad és Szörény főispánja, lugosi és karánsebesi bán.⁵²

Lugos és Karánsebes megjelenése Dugonics regényében azonban nem Barcsai, hanem az egyik főszereplő, Macskási Bálint tekintetében került elő. Egy panaszos levelében a fejedelemhez fordulva kér igazságszolgáltatást édesapja, Mihály ügyében. Ekkor említette meg, hogy az ő családjuk birtokolta korábban ezeket a területeket, azonban a pogány törökök pusztításai miatt azok már szegényekké váltak és elnéptelenedtek.⁵³

Az a kérdés, hogy a temesi pasának volt-e szerepe Barcsai fejedelmi címének megszerzésében, Dugonicsnál nem ilyen módon kerül említésre. Egy szövevényes cselekményszállal mutatta be azt, hogyan történt meg Barcsai kinevezése. II. Rákóczi György letételét követően az erdélyiek egyik „felekezete” nem Barcsai Ákost, hanem annak testvérét, Ábrahámot (a későbbiekben Gyárfás néven említi) kívánta a fejedelemség élére állítani. Ám Ábrahám élete tragikus fordulatot tett: elvette feleségül Bánfi Ráchelt, de gyorsan meg is özvegyült. Ezután döntött úgy, hogy elhagyja a világi életet és remeteként kíván élni egy Kolozsvár melletti erdőben. Dugonics történelmi háttérként kiemelte, hogy ezután került a hatalomra Rhédei (Rédei) Ferenc, aki mindössze három hónapig ült a fejedelmi székben. Rhédeit követően – és a történetet alapul véve – ismét Barcsai Ábrahámot kérték meg rá, hogy vállalja el Erdély vezetését. De ő mégsem tett eleget ennek a kérésnek, s átengedte a pozíciót testvérének, Ákosnak. Azonban azt a piarista szerző sem tagadta, hogy Barcsai a törökhöz való jó viszonya – ahogy ő fogalmazott: „barátsága” – révén kerülhet Erdély élére.⁵⁴ Emellett fontos megemlíteni, hogy a Szalárdi-krónikában Barcsai erre a vádra azzal védekezett, hogy mindent a házája szolgálatának érdekében cselekedett.⁵⁵

Szilágyi Sándor úgy vélte, hogy Barcsai fejedelemsé tetele pozitívan és negatívan is megítélhető: az előnye mindenképpen az volt, hogy Erdély az utolsóig tartotta magát a törökkel szemben. A hátránya viszont, hogy fejedelemsé tetele egyfajta lesüllyedést jelentett a havasalföldi és moldvai szintekre.⁵⁶ Várad elesését követően Barcsai a megmaradt népszerűségét és támogatását is elvesztette. Ezt a várat tartották Erdély utolsó jelentőséggel bíró védőbástyájának. Ennek eleste és a sok sarc, melyet az erdélyieknek kellett fizetniük, egyenesen a fejedelemség bukásához vezetett. Szilágyi Sándor

51 Kemény kiemelte azt is, hogy Barcsai Ákos előnyösen házasodott, és így került kapcsolatba Kemény családjával. Kemény János testvérének, Kemény Erzsébetnek leányát, Szalánczi Erzsébetet vette feleségül. Megjegyzésében még az is szerepelt, hogy magtalannak tartották Barcsait.

Beszámolt diplomáciai tevékenységéről is: követként megfordult Lupu vajdánál, valamint szerepet vállalt Rákóczi fejedelem 1644-es őszi hadműveleténél, ahol Kemény János táborában volt Haller Gábor és Bethlen Mihály főemberek mellett. Vö.: V. Windisch 1980. 17–261.

52 V. Windisch 1980. 175.

53 Dugonics 1790. 138.

54 Dugonics 1790. 32–39.

55 Szakály 1980. 462.

56 Szilágyi 1887. 50–51.

kifejtette, hogy nem Barcsai okolható Várad elestéért, sőt kiemelte, hogy ő mindent megtett a vár megtartásáért. A negatív kép Barcsairól a török adó és ennek feltétlen behajtása miatt alakulhat ki.⁵⁷

A Szalárdy-krónika hosszasan tárgyalja a lengyel hadjárat kudarcát is. Barcsai nem a hadjárat elindítását tartotta elítélendőnek, hanem hogy Rákóczi György nem vette figyelembe a körülményeket és nem igazodott a kialakult hadálláshoz. A lengyel korona megszerzésére tett kísérletét – akárki is támogassa azt – csak egy zavaros elme ítéletének tartotta.⁵⁸

Fontos kiemelni, hogy Dugonics András ebben a regényében nem ítélkezik Rákóczi felett. Bár véleménye Rákócziról – ahogy a korábbiakban már említettem – nem feltétlenül pozitív, mégis finomabban ítéli meg őt, mint más regényeiben a számára ellenszenves személyeket,⁵⁹ eseményeket és információkat.⁶⁰ A piarista szerző tehát egyszerű tényként közölte, hogy II. Rákóczi György Lengyelországba hadjáratot vezetett és vereséget szenvedett. Ez vezetett ahhoz, hogy elveszítette fejedelmi címét.⁶¹

Rákóczi Györggyel kapcsolatosan Dugonics a lábjegyzetben még kettő levelet közölt, melyeket állítása szerint Esterházy Miklós nádor (1582–1645) írt a fiatal fejedelemnek. Az egyik irat a regény szerint 1643. december 6-án,⁶² a másik pedig 1644. január 27-én keletkezett Kismartonban.⁶³ A szerző kihangsúlyozta, hogy a leveleket pontosan idézte és azok II. Rákóczi Györgynek szólnak.⁶⁴ Itt azonban egy kronológiai tévesztést követett el, mivel Esterházy *palatinusként* nem írhatta a levelet a fiatalabbik Rákóczi fejedelemnek, ugyanis ő ekkor még nem viselte ezt a titult, szemben édesapjával. Mivel a Dugonics által átírt levelek pontossága kérdéses és az eredeti témától távol állt, ezért egy külön tanulmány keretében kívánok ennek elemzésével foglalkozni.

Amennyiben a Szalárdi-krónika és Dugonics regénye közötti hasonlóságot kívánjuk bemutatni, akkor elmondható, hogy mindketten elképzelhetetlennek tartották azt, hogy Rákóczi György újra tényleges és biztos hatalomra tegyen szert. *Az arany percekben* Rákóczi új gondolatait még „*zsengéjében*”⁶⁵ el kell fojtania a töröknek és Barcsainak. Ez meg is történt. A Szalárdi-krónika egyszerűbben fogalmazta meg Rá-

57 Szilágyi 2013. 103–104.

58 Szakály 1980. 463–464.

59 Máriaradnáról írt művében például elítélően nyilatkozik meg II. Rákóczi Ferencről, aki fellázadt a katolikus uralkodó, I. József (ur. 1705–1711) ellen. Véleménye szerint Rákóczi csak kárt okozott hazánkban, zűrzavart hagyott maga után és nem fejlődést, ráadásul ellenszenvre talált vallásában is. Vö. Dugonics 1810.

60 Erre említhető példaként a különféle népek írásaiban megjelenő etimológiája is: pl. az oroszok, akiknek a nevéből származik a rusnya, illetve az oroszva, azaz ’lopva jár’ szavunk. Mivel, ahogy ő fogalmazott, tolvajok hírében állottak. Vö. Dugonics 1820. 84., Dugonics 2002. 18.

61 Dugonics 1790. 110.

62 MNL OL E190. 3057.

63 Esterházy Miklós Rákóczi Györgyhez Kismarton, 1644. 01. 31. MNL OL E190. 3395.

64 Dugonics 1790. 125–133.

65 Az idézett szót vö. Dugonics 1790. 128.

kóczi visszatérésének esélyét, Barcsai szerint ugyanis minden esélyét eljátszotta, ahogy ő fogalmazott, a „*frigyét elmúlatta*”.⁶⁶

Barcsai fejedelemségéről Bethlen Miklós⁶⁷ is megemlékezett Önéletírásában. Ezt a korszakot gyermekként élte meg. Bethlen, az „*optimus et clarissimus discipulus*” igencsak nehezményezte, hogy éppen akkor érkeztek meg a kozákok és tatárok hazájába, amikor a leglelkesebben kívánt tanulni társaival, Apáczai Csere János szárnyai alatt. Bethlen úgy gondolta, hogy miután Barcsai Ákost fejedelemmé választották, szertelen változás és romlás ment végbe az országban. A nehéz körülmények miatt tanulmányaikban igencsak lemaradtak, úgy érezte, ez a két éve az oktatás tekintetében teljesen haszontalanul telt. Nevelője, Apáczai Csere János a helyzetet figyelembe véve családjával együtt végül távozott Erdélyből. Rákóczi Györgyhez kötötte mindenük elvesztését, ő maga és családja (édesanyja) fogságba esését is. Sem Rákóczi, sem Barcsai oldalát nem támogatta. Barcsairól és embereiről elítélő véleménnyel bírt parázna életvitelük miatt.⁶⁸

A szereplők értékelése

Az *arany perczek* a Macskási család történetén keresztül mutatja be a korszak történelmét. A Macskásiak jelentős hírnévvel és történelemmel rendelkeztek Erdélyben. A család tagjai a regény főszereplői, erényességükkel és kitartásukkal elnyerik Barcsai Ákos fejedelem támogatását. Dugonics András éppen azért ezt a családot választotta, mert úgy gondolta, hogy ez a nemes ház az előbb említett értékei miatt megérdemli azt, hogy megemlékezzenek róluk.⁶⁹

A Macskási család története a középkorra nyúlik vissza (I. Lajos korából maradt elsőként említés róluk). A család bölcsője a temesi bánóság, ezen belül a karánsebesi kerület volt.⁷⁰ A 15. század elején az aradi káptalan bejárta a karánsebesi kerületben fekvő Rugirócz, Toplocza, illetve Tinkova határait, mely a kezükben volt. Majd a család a későbbiekben Hunyadba származott. 1488-ban Macskási János a szörényi bánóságban és a sebesi kerületben kapott területeket királyi adományként. Ezt követően a különböző birtokaik után különféle előnevekkel bírtak pl. bakaji, rápolti vagy abafáji stb. 1609-ben

66 Az idézetet vö. Szakály 1980. 475.

67 Bethlen Miklós (1642–1716) pályafutását a kancellárián kezdte (1658). Kemény János fejedelemsége alatt több éves külföldi tanulmányútra indult, melynek keretében bejárta Európát. Tanult Heidelbergben, Utrechtben és Leydenben is. Különböző megbízatásokat teljesített (francia megbízásra Apafi Mihálynál és Zrínyi Miklósnál is járt). Udvarhelyszék főkapitánya volt (1667), fejedelmi számvevői feladatokkal bízták meg (1679). 1690-ben Bécsben tárgyalt Erdély helyzetéről. 1696-ban szerzett grófi címet. Önéletírását fogsága alatt készítette el. In: V. Windisch 1980. 1231–1235.

68 V. Windisch 1980. 552–565.

69 Dugonics 1790. 8.

70 Nagy 1860. 216.

ismét királyi adományt kaptak Nagyzsádyban és Vámos-Orosziban.⁷¹ A 16. századra a családnak már két ága volt: a tinkovaiak és a szentmártoniak. A szentmártoni ág esetében a szakirodalom említést tett arról, hogy az ottani Macskásiak nevüket egy patakról kapták.⁷² A tinkovai ág 1671-ben Macskási Miklóstól eredt, akinek egyik unokája, Péter már hunyadi főispán volt. A másik unokája, Farkas ezredesként tevékenykedett. A család főként – mint a regényben Macskási Bálint – katonai pályán működött és jutott előre a ranglétrán.⁷³

Barcsai Ákos fejedelemsége idején a családnak még mindkét ága létezett (a szentmártoniak 1720-ban kihaltak).⁷⁴ Bethlen Miklóstól ismert az az információ, hogy a szentmártoni ág tagjai közé tartozó Macskási Györgyöt Bánffy György gubernátor megverette. Kemény János önéletírásában pedig Macskási I. Ferencre tett megjegyzést, akinek a felesége Kemény Anna volt. Fiuk, I. György 1660-ban Várad kapuit is védte.⁷⁵

A regényben a család feje Macskási Mihály volt, aki a szerémi herceg tisztartójának tisztségét viselte. Mind a hercegnél, mind pedig Barcsai Ákosnál nagy tisztelettel bírt, de sorsa szerencsétlenül alakult, hiszen koholt vádak alapján börtönbe zárták.⁷⁶

Két gyermeke, Juliána és Bálint, a regény pozitív, példás alakjai. Dugonics András regényeiben általában feltűnik egy-egy olyan női alak, aki erkölcsi szempontból kiemelkedik a szereplők közül pl. az *Etelkában* maga Etelka, aki nehéz úton bár, de az utolsó pillanatig kitart céljai mellett. Az *arany perezekben* éppen Juliána ez a személy. Juliána búslakodik amiatt, hogy az édesapját megkínózták és börtönbe zárták, teljes mértékben alaptalanul. Álruhába öltözve bejut a fejedelem udvarába, ahol elnyeri mindenkinek a szimpátiáját. A történetben Juliána úgy alakítja a szalakat, hogy átvehesse apja büntetésének terhét, hogy az kiszabadulhasson a börtönből. Ezért ítélik a lányt halálra, melynek végrehajtására majdnem sor is kerül.

Testvére, Bálint, mindvégig kiállt Juliána mellett. Már gyermekkorában kiemelkedett nagy szorgalmával, tudásával. Tanárai azt jövendölték vele kapcsolatban, hogy nagy jövő áll előtte. II. Rákóczi György fejedelemsége alatt katonaként szolgált, folyamatosan lépdelt előre a ranglétrán. Barcsai Ákos fejedelem alatt is ugyanezt a pozíciót töltötte be.⁷⁷ Bálint tehát mind II. Rákóczi György, mind Barcsai fejedelem akaratát kiszolgálta. A Rákóczi család *Az arany perezekben* a legtöbb alkalommal éppen olyan kontextusban kerül elő, hogy a Macskásiak hűséges szolgálata nyilvánvalóvá váljon az olvasók előtt.

A Macskási testvérek édesanyjának, Zólyomi Sárának például a családjáról a szerző megemlítette, hogy I. Rákóczi Györgyöt szolgálták nagy és odaadó hűséggel.⁷⁸

71 Kempelen 1905. 414.

72 Nagy 1860. 218.

73 Kempelen 1905. 414.

74 Nagy 1860. 220.

75 Uo. 221.

76 Dugonics 1790. 9.

77 Uo. 131–132.

78 Uo. 274.

A fiatalabbik Rákóczi mellett teljesített szolgálatot Lónyai István főstrázsamester. Elkíserte őt lengyelországi hadjáratára is, a hosszúnak ígérkező út alatt a féltve őrzött lányára, Apalinra éppen Barcsai Ákos vigyázott.⁷⁹

Macskási Bálint intézte és bonyolította le egyébként a fejedelmi udvar levelezését is. Egy ilyen levélváltás alkalmával adódott lehetősége arra, hogy a fejedelem elé állhasson és kiálljon a húga, valamint édesapja érdekeiért. A fejedelem sajnálatát fejezte ki Bálint előtt azért, mert testvére házassága a szerémi herceggel, Kálmánnal meghiúsult. Ez a visszautasítás volt ugyanis a valódi oka a család sanyarú sorsának.⁸⁰

Ezeket a szavakat Macskási rágalmazásnak érezte Barcsai részéről, s ezért figyelmeztette hatalmának ingatagságára és a török terjeszkedésre is.⁸¹

Barcsai fejedelem azonban nem fogadja meg a szavait, nem az igazi magyar kapitánynak, hanem a regény gonosztevőjének, Schelmajernek hisz, akinek a neve beszélő név, ott van benne a „*schelm*”, azaz a 'kópé' szó. Dugonicsnak nem volt jó véleménye az osztrákokról, de jól ismerte a német nyelvet, hiszen mielőtt a szegedi piarista iskolába került volna, édesapja közbenjárására német nyelvű iskolába járt.⁸² Magyar nyelvűítő tevékenysége során szóalkotásánál gyakran németesség figyelhető meg.⁸³

Schelmajer mellett a regény másik negatív alakja, Náthán, a zsidó értékebecsüs. Ő lesz az ugyanis, akinek a szava alapján Juliána börtönbe kényszerül.⁸⁴ A cselekményszál szerint Erdélyben lopás történt: ismeretlen tettes eltulajdonította a Kálmán herceg arcképével díszített perceket. Aki visszaadja az arany perceket és feladja a tettest, pénzjutalomban részesül. A tolvajnak nem kívánnak kegyelmezni, kötélt általi halálra ítélik. Schelmajer, kihasználva a helyzetet, meggyanúsította a lányt,⁸⁵ természetesen saját féltékenysége miatt. Náthán pedig – kapzsi lévén – túlbecsüli a hamis ékszerek árát, hogy saját hasznát növelje. Végül Schelmajer jó útra tér, megmenti Juliána életét, Náthán pedig börtönbe kerül.⁸⁶

A Nagy Iván által közölt származási táblázatokat figyelembe véve az állapítható meg, hogy a Dugonics regénynek a Macskási családból származó szereplői mind fiktívek. Fiktív a befejezés is: kiderül ugyanis, hogy – Dugonicshoz illően – Macskási Juliána valójában örökbe fogadott gyermeke Macskási Mihálynak és Zólyomi Sárának. Előkelő származására az arany percek eltűnése nyomán kitört keresgélés derített fényt. Kiderül, hogy Juliána előkelő származású, Kálmán szerémi hercegnek az édes-testvére, aki édesapjának kegyetlensége miatt kerülhetett el eredeti családjától.⁸⁷

79 Uo. 110.

80 Uo. 134–138.

81 Dugonics 1790. 134–138.

82 Prónai 1903. 16–17.

83 Szörényi 1996. 117.

84 Dugonics 1790. 180.

85 Uo. 8–17.

86 Uo. 410–423.

87 Uo. 435–440.

Összegzés

A tanulmány Dugonics András *Az arany pereczek* című művének történelemszemléletét vetette vizsgálat alá. A regény Barcsai Ákos fejedelem udvarát mutatja be, melyben a szerző pozitív tulajdonságokkal bíró és erényes, önálló döntéseket hozó fejedelmet állít olvasói elé. De nem tagadja, hogy a fejedelmi cím megszerzésének a kulcsa Barcsai számára a török barátsága és segítsége volt.

A regény nem mentes Dugonics saját történelmi ítéleteitől sem, hiszen Rákóczi Györgyöt nem tartja regnáló fejedelemnek és elítélően nyilatkozik lengyelországi hadjáratáról is.

Színesen, érdekesen mutatja be Erdély romlásának időszakát a szövevényes és árnyas udvari életen keresztül. A történelmi szereplőket megtartja, de a Macskási család valós tagjai mellett fiktív szereplőket is felvonultat a regényben, és a történelmi keretek közé beilleszti a regényekben gyakran szokásos kitett vagy elveszett gyermek motívumát is. Az ő leleménye az ártatlan Macskási Juliánának a bebörtönzése és halálra ítéltése is. Az ő életét és önfeláldozó magatartását állítja követendő példaként az olvasók elé. Ezt érezte (a szintén piarista) Endrődy János is, aki *Arany perecek avagy Macskási Juliánna Szerémben* címmel dramatizálta Dugonics regényét, már a címben is kiemelve a főszereplő alakját.

Felhasznált források és hivatkozott szakirodalom

- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL). E190. Archivum familiae Rákóczi.
 nr. 3057. Esterházy Miklós Rákóczi Györgyhöz Kismarton, 1643. 12. 06.
 nr. 3395. Esterházy Miklós Rákóczi Györgyhöz Kismarton, 1644. 01. 31.
 Apor Péter 1972: *Metamorphosis Transylvaniae, azaz Erdélynek változása (1736)*. Magyar Helikon. Budapest.
 Bíró Ferenc 1993: A felvilágosodás korának magyar irodalma. Balassi Kiadó. Budapest.
 Demeter Júlia 1989: *Dugonics András „A fazék” című iskoladramája*. In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. 1988-1. Szeged. 429–435.
 Demeter Júlia 2000: 'Dugonics András' szócikk. In: Új Magyar Irodalmi Lexikon. 1. kötet. Szerk.: Péter László. Akadémiai Kiadó. Budapest. 511–512.
 Dugonics András 1790: *Az arany pereczek*. Szomorú történet öt szakaszban. Posonyban és Pesten. Fűskúti Landerer Mihály költségével és betőivel.
 Dugonics András 1810: *Radnai történetek*. Nyomtatott Grün Orbán' betűivel, és költségével. Szeged.

- Dugonics András 1820: *Példa Beszédek és Jeles Mondások. I–II. rész.* Nyomtatott Grün Orbán' Betűivel's Költségével. Szeged. 84.
- Dugonics András 2002: *Etelka.* Kossuth Egyetemi Kiadó. Budapest.
- Erdélyi Alajos 1906: *Barcsay Ákos fejedelemsége (Bölcsészdoktori értekezés).* Az Ahenaum Irodalmi és Nyomdai R.-T. Nyomása. Budapest.
- Gebei Sándor 2004: *II. Rákóczi György külpolitikája (1648–1657).* Heraldika Kiadó, Budapest.
- Gyöngyösi István 1999: *Porából megéledett Főnix.* Balassi Kiadó. Budapest.
- Horn Ildikó 1993: *Az erdélyi fejedelmi tanács 1648–1657.* In: Horn Ildikó (szerk.): *Perlekedő évszázadok. Tanulmányok Für Lajos történész 60. születésnapjára. Készült az OMIKK nyomdaüzemében.* Budapest. 240–270.
- Kempelen Béla 1905: *Magyar nemzetségi zsebkönyv. Második rész: nemesi családok.* Kiadja a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság. Budapest. 437–438.
- Léh István – Koltai András – Balanyi György 1998: *Catalogus Religiosorum Provinciae Hungariae Ordinis Scholarum Piarum: 1666–1997.* Magyar Piarista Tartományfőnökség. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége. Budapest. 96–97.
- Makkai László 1944: *Erdély története.* Renaissance Könyvkiadóvállalat. Budapest.
- Makkai László – Szász Zoltán 1987: *Erdély története. Második kötet. 1606-tól 1830-ig.* Akadémiai Kiadó. Budapest. 715–786.
- Nagy Iván 1860: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal.* Kiadja Ráth Mór. Budapest. 216–221.
- Prónai Antal 1903: *Dugonics András életrajza.* Dugonics Társaság.
- Régi magyar drámai emlékek 5/1. 2002: Demeter Júlia – Kilián István – Kiss Katalin – Pintér Márta Zsuzsanna: *Piarista iskoladrámák. XVIII. század.* Akadémiai Kiadó. Argumentum Kiadó. Budapest. 409–860.
- R. Várkonyi Ágnes 1984: *Erdélyi változások. Az erdélyi fejedelemség a török kiűzésének korában. 1660–1711.* Magvető Könyvkiadó. Budapest. 11–36.
- Szakály Ferenc 1980: *Szalárdy János siralmas magyar krónikája.* Magyar Helikon, Budapest.
- Szilágyi Sándor 1887: *Monumenta comitialia regni Transsylvaniae. Erdélyi országgyűlési emlékek. Történeti bevezetésekkel. 12. kötet (1658–1661).* Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala (Az Akadémia épületében).
- Szilágyi Sándor 2013: *Hanyatló Erdély. Történelmi tanulmányok és arcképek a 17–18. századból.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 102–171.
- Szinnyei József 1893: *Magyar írók élete és munkái. II. kötet. Hornyánszky Viktor császári és királyi udvari Könyvnyomda, Budapest, 1114–1122.*
- Szörényi László 1996: *Memoria Hungarorum.* Balassi Kiadó, Budapest, 108–144.
- V. Windisch Éva 1980: *Kemény János és Bethlen Miklós művei.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.

BOGNÁR GYÖRGY

Apafi Mihály portai diplomatáinak élet- és munkakörülményei: változások az erdélyi diplomáciában*

Bevezetés

Apafi Mihály erdélyi fejedelem uralkodásával kapcsolatban az elmúlt és a jelen korok történészei sokféle, sokszor egymással ellentétes állítást fogalmaztak meg. A 19. században Szalay László és Acsády Ignác által meghatározott Apafi-képet Szekfű Gyula a 20. században is fenntartotta. Ez röviden annyit foglal magában, hogy Apafi uralmát a töröknek köszönhette, ő maga ugyan jószándékú, de tehetségtelen volt, az uralkodáshoz nem értett, helyette nagy befolyással rendelkező tanácsadói és felesége kormányoztak. Felróják emellett Apafinak, hogy túlságosan pazarló és nagylelkű volt az adományozások terén, és a fontosabb állami pozíciókat mind a fejedelemhez közel álló személyek rokonságával töltötte be.¹ A korban ez a nézőpont volt az uralkodó, más, Erdéllyel vagy Apafi fejedelemségével foglalkozó történészek is ezt osztották: például Halmay István, aki a fejedelem már említett rossz tulajdonságait emelte ki, és az államügyek valódi irányítójának Teleki Mihályt tartotta²; valamint Szádeczky-Kardoss Lajos, aki A székely nemzet története és alkotmánya című művében mind a székelység szempontjából, mind általánosságban negatívan értékelt Apafi Mihály uralmát, és a korábbiak átvételén kívül ő sem igazán tudott egyéni véleményt megfogalmazni.³

A korábban kialakult, meglehetősen egyoldalú képet Várkonyi Ágnes a 20. század végén kísérelte meg megváltoztatni. Pozitívan értékelt Apafi művelődéspolitikáját, illetve egyéb kérdésekben is revideálta Szalay, Acsády vagy Szekfű véleményét. Szerinte Apafi

---

* A tanulmány az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” pályázat támogatásával készült.

1 Ezekkel a nézetekkel kapcsolatban lásd az alábbi műveket: Szalay 1866.; Acsády 1898.; Hóman – Szekfű 1928.

2 Halmay 1934.

3 Szádeczky – Kardoss 1927.

valóban nem volt megfelelően felkészítve az uralkodásra, és támogatói bázissal sem rendelkezett megválasztásakor, ezzel együtt uralkodását sokkal kevésbé minősíti negatívan, mint a fent említett történészek. Ő Apafi alkalmatlanságával szemben inkább azt emeli ki, hogy milyen nehéz helyzetben volt mind belpolitikailag, mind pedig külpolitikailag, valamint hogy ezt a helyzetet a lehetőségekhez képest reálisan és óvatosan próbálta kezelni. Várkonyi szerint Apafi uralkodása nagy részében sikeresen egyensúlyozott a két nagyhatalom között, végig Erdély érdekeit tartotta szem előtt, és uralkodása kezdeti nehézségeit leküzdve a központi hatalmat is sikerült stabilizálnia, amiben a nagyhatalmú tanácsosok (mint például Teleki Mihály vagy Bánffy Dénes) inkább segítségére voltak, mintsem hátráltatták benne.⁴ Gyakorlatilag egy az egyben Várkonyi megállapításait vette át Pálffy Géza a legfrissebb, Romsics Ignác szerkesztésében megjelent Magyarország történetben,⁵ így akár azt is mondhatjuk, hogy mára inkább ez az értelmezés vált hivatássá a 19. századi és 20. század eleji történészek elképzeléseivel szemben.

Ezzel együtt az Apafi-kor és különösen az Apafi-kori diplomáciatörténet Erdély történetén belül még mindig kevésbé kutatott területnek mondhatók. Ha a korszakra vonatkozóan a fejedelmi diplomácia működését, az erdélyi diplomaták munkáját vizsgáló szerzőket nézzük, akkor a legismertebbek és legjelentősebbek ezzel kapcsolatban talán Bíró Vencel és Kármán Gábor. Előbbi fő műve máig alapmű Erdély portai diplomáciájának szerkezetével, a követek működésével kapcsolatban,⁶ míg utóbbi számos jelentős műve közül témám szempontjából a legfontosabbak a portai követség belső világával, a diplomaták közötti kapcsolatokkal,⁷ az erdélyi követek törökképével,⁸ Erdély elhelyezkedésével a porta diplomáciai rendszerében⁹ foglalkozók. Ugyanakkor nagy jelentőségű a Harsányi Nagy Jakab karrierjét bemutató monográfiája is, mely fontos kutatási eredményekkel gazdagítja az erdélyi diplomáciatörténetet.¹⁰ Rajtuk kívül Erdély Oszmán Birodalomhoz való viszonyával kapcsolatban fontos megemlíteni Vajda Gyula nevét,¹¹ az Apafi-kori portai követek karrierjét vizsgálva pedig Csáki Árpádot, aki Székely Mózes karrierjét tárta fel,¹² illetve Balogh Juditot, aki Apafi református diplomatáival foglalkozott egy tanulmányában.¹³ Kerekes Dóra az erdélyi követségen kívül gyakorlatilag minden Konstantinápolyban székelő követségről írt, különös tekintettel a német-római császári követség mikrovilágára, így a konstantinápolyi diplomácia működésének tanulmányozásában az ő munkája is jelentős.¹⁴ Természetesen

4 Bővebben az alábbi kötetekben: Várkonyi 1984.; Makkai – Szász 1986. (Az önálló fejedelemség utolsó évtizedei című fejezet); Várkonyi 1985.

5 Pálffy 2007.

6 Bíró 1921.

7 Kármán 2006.

8 Kármán 2008.

9 Kármán 2012.

10 Kármán 2013.

11 Vajda 1891.

12 Csáki 2008.

13 Balogh 2017.

14 Kerekes 2010.

számos szerzőt fel lehetne még sorolni, de igyekeztem csak a tanulmány konkrét témájához kapcsolódó, ma is elfogadott, legfontosabb műveket és szerzőket említeni.

Mit értek a diplomaták tanulmányom címében is szereplő, Apafi-kori élet- és munkakörülményei alatt? Semmiképpen sem azt, hogy a követek milyen mindennapi életmódot folytattak és hogy végezték munkájukat, ezek ugyanis a fent említett szerzők által már részletesen kutatott területek. Sokkal inkább arra kívánok fókuszálni, hogy az Apafi-korban mik voltak azok a külső, a diplomatáktól független körülmények, amelyek meghatározták az ő munkájukat, feladataikat, a kihívásaikat, azaz életüket a portán. Ez a terület Apafi uralkodása tekintetében kevésbé kutatott, még a témával foglalkozó legtöbb szerző műveiben is elhanyagolható szerepet kap az ez időszak. Tanulmányommal tehát kiegészíteni szeretném az eddigi eredményeket, remélhetőleg olyan adatokkal és következtetésekkel, amelyek a további kutatást segítik, és felhívják a figyelmet erre a sokszor méltatlanul elhanyagolt időszakra, illetve hozzájárulnak annak megismeréséhez, hogy Erdély portai diplomatáinak milyen körülmények és feltételek között kellett dolgozniuk Apafi Mihály közel három évtizedes fejedelemsége idején.

Az erdélyi külpolitika új kihívásai és annak hatása a diplomaták munkájára

Az erdélyi diplomácia struktúrája a 17. század során alapvetően nem változott. A fejedelem legfontosabb portai képviselői a folyamatosan a portán tartózkodó kapitihá, illetve a főkövet és a különböző ügyekben érkező rendkívüli követek, akik rövidebb ideig, általában egyszerre csak néhány hétig vagy hónapig tartózkodtak ott. Az erdélyi követek legfontosabb feladata volt a porta és az erdélyi fejedelem közötti diplomáciai kapcsolat fenntartása, és az ehhez szükséges évi adó, valamint egyéb ajándékok megfelelő beszállítása, valamint más országok portai képviselőivel való kapcsolattartás. Rajtuk kívül az erdélyi követség működésében fontos szerepe volt a tolmácsoknak, illetve a feladataikat átvevő török deákoknak is. A követek ugyanis jellemzően nem tudtak törökül, ezért szükségük volt egy fizetett tolmács szolgálatára. 1656-tól ezt a szerepet az erdélyi követség esetében a fanarióta görög Panajótisz Nikósziosz töltötte be, aki ezzel együtt a Habsburg követségnek is tolmácsolt, ráadásul 1661-től a porta által alkalmazott fődragomán tisztségét is viselte.¹⁵ Az ő szerepét vették át időről időre – Apafi uralkodása idején egyre hangsúlyosabban – a török deákok, akik a tolmácsolás és fordítás mellett gyakorlatilag követi feladatokat is elláttak.¹⁶ Továbbá az erdélyi követségre rendszeresen érkeztek egyéb, kisebb megbízásokat teljesítő személyek, például akik postát, adópótlást, vagy

---

15 Kármán 2013. 75.

16 Kármán 2006. 155–182.

török tisztviselőknek szánt ajándékokat szállítottak. A diplomaták munkáját segítette az ún. erdélyi ház, amely Konstantinápoly Balat nevű városrészében helyezkedett el, és szállást biztosított nem csak az állandóan ott lakó kapitihának, hanem más, a városba érkező erdélyi megbízottaknak is.¹⁷ Ezzel kapcsolatban azt is érdemes megemlíteni, hogy a konstantinápolyi erdélyi ház jelentősége az Apafi-korban csökkent, éppen azon okok miatt, amelyeket tanulmányom további részeiben fogok kifejteni. Arra vonatkozó információkat, hogy Konstantinápolyon kívül hol volt szállása az erdélyi diplomatáknak, sajnos még nem tudok adni, de valószínűsíthető, hogy ha más nem, Drinápolyban biztosan létezett az erdélyi kapitihának egy porta által biztosított állandó lakhelye, hiszen a lakóhely biztosítása egyrészt kötelessége volt az oszmán udvarnak, másrészt pedig a diplomaták jelentéseiben a sok egyéb felmerülő probléma mellett az sehol sem látható, hogy a szállás kiválasztása vagy árának kifizetése szóba kerülne.¹⁸

Habár az alapvető működés szinte változatlan maradt, Apafi Mihály uralkodása számos változást is hozott, a külpolitikában és a külpolitikai lehetőségekben több szempontból is különbözik az őt megelőző fejedelmek uralmától, és ezen különbségek jelentős része a diplomaták munkáját is nagy mértékben befolyásolta. Az alapvető külpolitikai célok persze nem igazán változtak: Erdély függetlenségének megőrzése, helyzetének stabilizálása, nemzetközi elismertségének növelése. Emellett Apafi módszereiben is elődjeit másolta, és a már Bethlen és I. Rákóczi György által is alkalmazott receptet igyekezett hasznosítani. Ennek alapvetően három összetevője volt: 1. együttműködés a Habsburg politikával elégedetlen magyarországi rendekkel, 2. kapcsolatkeresés a Habsburgok európai politikai ellenfeivel, 3. jó viszony fenntartása az oszmán udvarral.¹⁹ Mivel azonban Erdély ugyanúgy függött a magyar királytól, mint az oszmán uralkodótól, ezért az előbbivel való megfelelő kapcsolat is fontos volt Apafi számára, ez pedig fokozott mértékű titoktartást és óvatosságot követelt a portai diplomatáktól is, hiszen I. Lipót követői rendszeresen jelen voltak a török udvarban, így az esetleges titkos egyezkedésekről könnyen tudomást szerezhettek, mint ahogy arra volt is példa.²⁰ Fontos ezzel együtt kiemelni, hogy ekkor már nem volt lehetőség olyan aktív, sokszor az oszmán vezetés tűréshatárát feszegető külpolitikát folytatni, mint a korábbi időszakokban,²¹ amely tény nyilván változást hozott abban is, hogy a következők milyen ügyekben és milyen módon kellett eljárniuk. Jellemző, hogy gyakran a török hatalmaskodások megakadályozásában kellett eljárniuk²² vagy máskor Apafi egy-egy bátrabb, de a korábbi fejedelmekhez képest így is óvatosnak mondható külpolitikai akcióját kellett védeniük, hogy ne csapjon le a porta haragja Erdélyre.²³

17 Bíró 1921. 106.; Kármán 2013. 85.

18 Erre lásd elsősorban a TMÁO, Teleki Mihály levelezés IV., VI., VII., EOE forrásait.

19 Várkonyi 1984. 127–176.

20 Várkonyi 1984. 127–176.

21 Ezzel kapcsolatban lásd pl.: Várkonyi 1984.; Gebei 2014.

22 Például amikor 1670-ben a váradi beglerbég szabadon, portai ellenlépések nélkül szedhetett adót az erdélyi végvárok területén, valamint területi igényekkel lépett fel a fejedelemséggel szemben. TMÁO IV. 488–491.

23 Erről bővebben: Várkonyi 1984. 127–175.

Emellett jelentősen csökkent az Erdélyi Fejedelemség presztízse is az oszmán külpolitika szemében, amiben fontos szerepe volt annak a ténynek, hogy – habár ilyen vádak korábban más fejedelmekkel szemben is felmerültek²⁴ – Apafi volt az első erdélyi uralkodó, akit valóban a török tett fejedelmmé, nem rendelkezett komoly politikai támogatói bázissal, így mind ő személyesen, mind országa a korábbiaknál jelentősebb mértékben függött az Oszmán Birodalomtól.²⁵

A presztízsváltozás komoly hatással volt a diplomaták munkájára is. A követek jelentéseit vizsgálva jól látszik, hogy nem mindig kapták meg azt a tiszteletet, amelyet a korábbi fejedelmek képviselői. Erre jó példa a kaftánozás, amely a diplomaták fogadása és oszmán tisztviselők előtti kihallgatása után szokásos szertartás volt. Ez nem csak Erdély, hanem más államok képviselőinek fogadásakor is megtörtént, a kaftánok mennyisége és minősége azonban az adott állam diplomáciai rangjától függött, természetesen török szempontból nézve. A diplomaták fogadtatása tehát egy rendkívül szertartásos esemény volt: másképp fogadták a független és az alárendelt országok képviselőit, valamint a fogadtatásból már az adott követség várható sikerességére is előre lehetett következtetni.²⁶ Ugyanez igaz a kaftánozásra is, így pl. a francia király, vagy a német-római császár követei több és értékesebb ruhadarabot kaptak, mint az erdélyi követek, valamint az adott követség pozitív vagy negatív fogadtatásától is függött a kapott kaftánok mennyisége. Azonban Apafi idejében általánosságban csökkent az erdélyiek által kapott mennyiség: többek között Rozsnyai Dávid naplójának egyik 1666-os bejegyzésében is megjegyzi, hogy a szokásos 12 helyett csak 6 kaftánt kapott az erdélyi követség²⁷, de az 1678-as követség pl. egyetlen kaftánt sem kapott²⁸ annak ellenére, hogy végül ez a – három rendi nemzet képviselőiből álló – küldöttség sikerrel járt a portán és elérte célját.²⁹ A csökkenő tendencia tehát ebben az esetben egyértelműen kimutatható, ami összekapcsolva azzal, hogy a kaftánozás a követség presztízset, megbecsülését szimbolizálta, egyértelműen mutatja az erdélyi küldöttségek rangjának csökkenését a török udvar szemében.

További jele az erdélyi diplomácia presztízscsökkenésének, hogy a követek a portán egyre kevésbé érezhették magukat biztonságban. Habár a Konstantinápolyba vagy más oszmán városokba érkező diplomaták részesültek a porta védelmében, amely így felelt személyi és vagyónbiztonságukért, valamint ellátásukért, ettől függetlenül semmi akadálya nem volt annak, hogy az oszmán hatóságok részéről erőszak érje őket. Ez persze a korábbi erdélyi uralkodók idején is jellemző volt, hiszen az Oszmán Birodalomban nem alkalmazták az Európában ekkor már elterjedt gyakorlatot, amely szerint a diplomaták nem tartoztak a fogadó ország joghatósága alá, hanem csak saját hazájuk uralkodója (illetve annak bíróságai) ítélkezhetett felettük akkor is, ha éppen idegen

24 Lásd pl. Bethlennel kapcsolatban: Makkai 1980.

25 Makkai – Szász 1986. 791.; Várkonyi 1984. 28–29.

26 Bíró 1921. 26.

27 Rozsnyai 298.

28 TMÁO V. 523.

29 Várkonyi 1984. 156–157.

országban tartózkodtak követi megbízás miatt.³⁰ Ezzel szemben az oszmán területre érkező követek csak az iszlám vendégjognak megfelelően részesültek a porta védelmében, amely így elvileg felelt személyi- és vagyonbiztonságukért, illetve ellátásukért is.³¹ Fontos azonban kiemelni, hogy az Oszmán Birodalom és az európai keresztény államok közötti diplomáciában a keresztény diplomaták nem élveztek immunitást, a vendégjog pedig nem óvta meg őket attól, hogy a török hatóságok részéről adott esetben erőszak érje őket.³² Ez jelenthette például a diplomata lakóhelyének átkutatását vagy akár hosszabb-rövidebb időre történő börtönbe vetést.³³ Ilyen szempontból azonban az erdélyiek és úgy általában a hódolt országokból érkezők jobb helyzetben voltak független, sok esetben az Oszmán Birodalommal rivális országból jövőekkel szemben, hiszen miközben pl. a velencei-oszmán háborúk alatt több velencei követet is fogságba vetettek akár egy éves időtartamra is,³⁴ addig az erdélyieket csak meglehetősen ritkán érték ilyen atrocitások: pl. II. Rákóczi György lengyelországi hadjáratát követően, amikor is az összes portán tartózkodó erdélyi diplomatát a Héttoronyba zárták.³⁵

Apafi idejében a diplomaták szempontjából mégis a biztonságérzet csökkenéséről beszélhetünk: Dávid János például 1667-es kapitihaságakor fontosnak tartotta fegyveres őr fogadását saját testi épségének védelmében, és úgy tűnik, hogy ezt más követek is megtették.³⁶ Hasonlóra utal az az 1666-os fenyegetés is, amely Paskó Kristófot, az évi adót bevívó követet érte. Korábban általános volt, hogy az erdélyiek maguk vitték fel az adót a szultán vagy a nagyvezír lakhelyére, és annak megszámlálásakor is jelen voltak, így ellenőrizhették annak „tisztaságát”, amihez Paskó ekkor is ragaszkodott volna.³⁷ A nagyvezír azonban nem engedte neki, hogy eszerint cselekedjen, habár arra végül engedélyt kapott, hogy az adó megszámlálásánál jelen legyen, viszont még így is Héttoronyba zárással fenyegették arra az esetre, ha beleszól a számlálók munkájába.³⁸

A külpolitikai helyzet jelentős változásán és a presztízscsökkenésen kívül az Apafikorban további problémaként nehezítette a követek életét az, hogy a diplomáciai munka egyrészt kiszámíthatatlanabbá, másrészt helyileg megosztottá vált, így sokkal nehezebb volt az erdélyieknek jó kapcsolatokat kiépíteni a fontosabb tisztviselők irányába. Az oszmán udvari tisztviselők még a korábbiaknál is sűrűbben váltották egymást, így nem igazán volt lehetőség arra, hogy egy-egy jelentősebb személy megnyerésével hosszú távú előnyöket lehessen szerezni. Ezzel együtt legalább a nagyvezírek esetén

30 Mattingly 1955. 233–244.

31 Ágoston 1997. 92–93.

32 Ágoston 1997. 92–93.

33 Spuler 1935. 200–201.

34 Spuler, 1935. 199–200.

35 Kármán 2013. 103.

36 TMÁO IV. 356.: „[...] ő kegyelme a régi jó és jámborok szokása szerint sok dolgoknak segétségére jancsárt nem tarthat, kihez kötetett ez országokban az követek, kapikihák bátorságos életék [...]”

37 TMÁO IV. 305.: „[...] mivel az erdélyi adót az követek magokkal szokták felvinni s praesentalni; én az régi szokást semmiben el nem bontom, mivel nem azért küldtettem, hogy az régi szokást elbontsam, hanem még az mi ez há(bo)rú időkből elbomlott is helyre állsam.”

38 TMÁO IV. 305.

állandóság érvényesült, hiszen ebben az időszakban olyan jelentős nagyvezírek voltak hatalmon, mint Köprülü Ahmed és Mehmed, vagy Kara Musztafa, akik a Rákócziak korában jellemző periódusokhoz képest jóval hosszabb ideig tartották meg tisztségüket.³⁹ Ezt azonban a diplomaták nem igazán tudták saját előnyükre kihasználni, mivel ezzel együtt a követek leírása szerint is előfordult, hogy a nagyvezír teljesen magához ragadta a hatalmat és bármiféle tanácsadón vagy alacsonyabb rangú tisztviselőn keresztül szinte befolyásolhatatlanná vált az erdélyiek számára.⁴⁰

Ezt a nehézséget súlyosbította az, hogy az Apafi-korban a portai kapcsolatok kiépítésében legfontosabb szerepet betöltő kapitihák szolgálati helye is gyakran változott: elsősorban Konstantinápoly, Drinápoly és időnként Nándorfehérvár volt. Az alábbi táblázatból ez jól látható:

1664-65.	Baló László	Nándorfehérvár
1665.	Cserményi Mihály	Nándorfehérvár, Drinápoly, majd Konstantinápoly
1666.	Cserményi Mihály Alsó János	Konstantinápoly Drinápoly
1667.	Dávid János	Drinápoly
1668.	Székely Mózes	Drinápoly
1669-70.	Boér Zsigmond	Drinápoly
1671.	Túri László	Drinápoly
1672.	Gyulay Tamás	Drinápoly
1673.	Kabos Gábor	Drinápoly
1674-75.	Tötöri István Daczó György	A nagyvezír táborában Drinápoly
1676.	Brankovics György	Drinápoly
1677.	Buda János	Drinápoly
1678.	Sárosi János	Konstantinápoly
1679.	Szeghalmi (Szekhalmi) András	Drinápoly

39 A nagyvezírek névsorát és regnálási idejét lásd: Somel 2003.

40 TMÁO V. 524.: „Itt az vezér az egész birodalom igazgatását úgy magához vette, hogy abban senkinek tanácsával nem él az girezen (?) és némely belső emberein kívül [...]”

1680-81.	Keczely András	Konstantinápoly
1682.	Nagy István	Konstantinápoly, majd Drinápoly
1683.	Kovács Zsigmond, akit betegség miatt váltott Boér Zsigmond	Drinápoly, majd a nagyvezír táborában
1684.	Székely Mózes	Drinápoly
1685.	Gyárfás Pál	Drinápoly
1686.	Baló Mátyás	Drinápoly, majd Nándorfehérvár
1687-88.	Sándor Pál	Konstantinápoly

1. táblázat: Az erdélyi kapitihák és szolgálati helyeik (1664–1688)⁴¹

A fenti táblázat alapján az is megállapítható, hogy az erdélyi állandó követek szempontjából Konstantinápoly helyét egyre inkább Drinápoly vette át. Míg Konstantinápolyban mindössze 7 alkalommal, addig Drinápolyban 17 alkalommal tartózkodott kapitihá, ami években számítva Drinápoly esetén nagyjából 15, Konstantinápoly esetén pedig nagyjából 6 évet jelent. A kapitihák tehát egyértelműen Drinápolyban tartózkodtak többet, aminek magyarázata a nagyvezír, illetve vele együtt a török udvar mozgása. A fontosabb pozíciókat betöltő személyek ugyanis nem a szultán, hanem a legfőbb politikai hatalommal rendelkező nagyvezír körül csoportosultak, így nyilvánvaló, hogy a kapitihák szolgálati helyét sem a szultán, hanem a nagyvezír aktuális tartózkodási helye határozta meg. Ezt jelzi az is, hogy a kapitihá bizonyos esetekben hadjárat idején a nagyvezír táborával együtt mozgott, ami szintén látható a táblázatból. Az egyéb követek tartózkodási helyét nem jelöltem, de az – mivel a rendkívüli követek az állandó követekkel ellentétben nem voltak helyhez kötve – még jobban lekövette a nagyvezír mozgását. Csak két példát említek ezzel kapcsolatban: 1667-ben, a kandiai háború idején a Krétán tartózkodó nagyvezírhez küldte Apafi Baló Lászlót,⁴² 1672-ben pedig a Lengyelország elleni hadjárat miatt Moldvában tartózkodó nagyvezírhez ment erdélyi követ.⁴³

41 A táblázat a különböző kötetekben megjelent diplomáciai levelek (TMÁO, EOE, Teleki Mihály levelezése), valamint Bíró Vencel követlistája alapján készült. Lásd: Bíró 1921. 130–137.

42 EOE XIII. 236–243.

43 TMÁO V. 141–142.; Teleki Mihály levelezése VI. 261–262.

A diplomaták karrierlehetősége: garnitúracseré a diplomáciában

Az Apafi-kori portai diplomácia legfontosabb – a diplomaták életére is kiható – változásai tehát Erdély külpolitikai presztízscsökkenése, illetve a vezető oszmán tisztviselőkkel való jó kapcsolat kialakításának megnehezülése. Bizonyos folytonosság is megfigyelhető azonban az Apafi uralmát megelőző időszakokkal kapcsolatban. A korábban már említettekén kívül egyértelműen ilyen a török deákok fontos szerepe. Apafi fejedelemsége idején szolgált ugyanis a legtöbb, szám szerint 4 török deák: Győri István, Mózes János, Rozsnyai Dávid és Brankovics György.⁴⁴ Ráadásul az ő szerepük nőtt is ahhoz képest, mint amit a hasonló beosztásban lévők korábban betöltöttek az erdélyi diplomáciában, ami valószínűleg annak is köszönhető, hogy a porta által kinevezett dragománok, illetve egyéb portai tolmácsok nem bizonyultak túlságosan megbízhatónak, mivel a szultánnak tartoztak lojalitással, ráadásul több ország portai követségének is dolgoztak, ezért az általuk megismert bizalmas információkat pénzért gyakran kiadták.⁴⁵ Erre a problémára is megoldást biztosított a török deák személye, aki az erdélyi uralkodónak tartozott hűséggel és csak az erdélyi követségnek dolgozott. A török deákok munkája ezért minden fejedelem számára nagy fontosságú volt, azonban Apafi idején személyükben folytonosság nem figyelhető meg, az alatta szolgáló török deákok mind az ő uralkodása idején kezdték szolgálatukat.⁴⁶

A fent említett tény azonban nem csak a török deákok esetén, hanem általánosságban az Apafi-kori diplomaták esetén is kijelenthető. A török deákokhoz hasonlóan a főkövetek és a kapitihák, illetve egyéb rendkívüli követek között sem lehet olyanokat találni, akik az 1660-as évek előtt diplomáciai tevékenységet végeztek volna a portán.⁴⁷ Említettem már, hogy Apafi uralkodása kezdetén nem rendelkezett komoly támogatói bázissal, és ez nem csak a belpolitikában volt igaz, hanem a külpolitikában is, így a hozzá hűséges diplomatákból is hiányt szenvedhetett. Ezt a hiányt próbálhatta megszüntetni azzal, hogy egy új, hozzá hűséges és jelentős részben tőle függő diplomata garnitúrát alakított ki. Ez magyarázhatja azt is, hogy Apafi idejében miért volt viszonylag egyszerű a diplomáciai karrier általi felemelkedés az olyan, nem kifejezetten gazdag vagy befolyásos (azaz köz- és kismemesi vagy akár nemesiséggel nem bíró) családból származó, de tanult és nagy műveltséggel rendelkező személyeknek, mint például főkövetként Paskó Kristóf,⁴⁸ kapitihaként és rendkívüli

44 Kármán 2006. 162–167.

45 Erről bővebben: Kármán 2006. 157–158.; Ágoston 2005.

46 A tanulmányban már egyéb helyeken hivatkozott forráskiadványokban (TMÁO, Teleki Mihály levelezése, EOE) nem tűnik fel az Apafi előtti időszakban az Apafi alatt szolgáló török deákok neve, és Bíró Vencel követlistájában sem szerepelnek korábban. Bíró 1921. 130–137.

47 Lásd az előző hivatkozásban említetteket.

48 TMÁO IV.; TMÁO V.; Hidvégi Nemes János naplója; Bethlen önéletírása; Teleki Mihály levelezése III-IV.; EOE XIII.; Teleki Mihály levelezése VI-V.

követként Székely Mózes⁴⁹ vagy Baló László⁵⁰, török deákként pedig Rozsnyai Dávid és Brankovics György⁵¹. Közöttük olyan professzionális diplomaták is voltak, akik fő megélhetési forrásként művelték a követi szolgálatot és később is jelentős szerepet töltek be a fejedelmi udvarban. Az említett Baló Lászlót például kapitihasága után adót szállító követként, majd rendkívüli követként évről évre alkalmazta Apafi, közben birtokadományokat, sőt nemesi címet is kapott,⁵² majd „visszavonulása” után a fejedelem felesége, Bornemissza Anna udvarmestereként⁵³ és a fejedelmi tanács mellett egyfajta külpolitikai tanácsadóként és írnokként működött.⁵⁴

A hűséges diplomatagarnitúra kialakításának szándékához kapcsolódhat az a tény is, hogy az Apafi által alkalmazott és karriert befutott követek egy része korábbi birtokadományok útján már korábban lekötözött a fejedelem iránt, illetve szolgálataival biztosította őt hűségéről.⁵⁵ Ilyesmiről beszélhetünk a fent már említett diplomaták esetében is, vagy például Alsó Jánossal kapcsolatban, aki már 1661-ben hűséget esküdött Apafinak,⁵⁶ mielőtt még egyértelműen övé lett volna az Erdélyi feletti hatalom.

Összegzés

Apafi Mihály uralkodása idején tehát a portai diplomácia szerkezete, feladatai és működése alapvetően nem változtak, a követek munkája jellegében a korábbiakkal megegyező volt, azonban az írásomban bemutatott, elsősorban politikai jellegű változások jelentős befolyással voltak a követek mindennapi munka- és életkörülményeire, valamint karrierlehetőségeire is. Ezeket a változásokat így lehet összefoglalni:

- Egyrészt az Erdélyi Fejedelemség diplomáciai presztízsének csökkenése miatt nehezebbé vált a követek munkája, valamint életkörülményeik is romlottak, hiszen a kaftánózás mértékének csökkenésével csökkent személyes jövedelmük, a fenyegetések miatt pedig biztonságérzetük.
- Másrészt az Oszmán Birodalmon belüli politikai helyzet és a szolgálati hely gyakori változása miatt a kapitihák számára nehezebbé vált az udvari kapcsolatok

49 Csáki 2008.; TMÁO IV

50 Balogh 2017.; Herepei 1971.; EOE XIII.; Teleki Mihály levelezése III-VI.; TMÁO IV.; TMÁO V.; Teleki Mihály levelezése VII.; Bethlen önéletírása

51 Kármán 2006.; Rozsnyai és a fent is hivatkozott források

52 MOL GYKOL Libri regii 30. 469.; MOL GYKOL Libri regii 30. 623–624.

53 Bethlen önéletírása. 417–418.; 420.

54 Teleki Mihály levelezése VI. 650–652.; Teleki Mihály levelezése VII. 239–245.; 250–254.; 415–417.; 423–427.; 437–444.; 456–458.; 471–473.; 474–484.; 488–491.; 498–500.; 509–512.; 513–516.; 524–527.; 534–536.

55 Ezeket az adományokat lásd: MOL GYKOL Libri regii 30–31.

56 Kempelen 1911. 89.

kialakítása és fenntartása. Ha szolgálati helyük a megbízásuk időtartama alatt változott, az a kapitihák pénzügyi helyzetére és egészségére is negatív hatással lehetett.

- Harmadrészt az Apafi uralkodásának elején történő garnitúracseré miatt a kevésbé magas rangú, de tanult fiatalok számára megnyílt a felemelkedés lehetősége, hogy egy új, Apafihoz hűséges diplomataréteg tagjai legyenek. Ennélfogva, habár a diplomatákra ebben az időszakban tevékenységük során a korábbiakhoz képest egyre nagyobb teher nehezedett, ezzel együtt karrierlehetőségeik is javultak.

A fentiek alapján nyugodtan mondhatjuk, hogy a korlátozott külpolitikai aktivitás ellenére is a korábbiakhoz képest példátlan karrierlehetőség állt a diplomáciai munkába újonnan bekapcsolódó személyek előtt. Persze az Apafi iránti feltétlen hűség fontossága miatt ennek hiánya esetén egy karrier könnyen derékba is törhetett. Ennek példája Paskó Kristóf pályafutása, akivel szemben már 1668-ban felmerült a hűtlenség gyanúja, amikor börtönbe is került emiatt, legalábbis a hivatalos vád az volt, hogy Zólyomi Miklós Apafi-ellenes törekvéseit támogatta, olyannyira, hogy Naláczy István egyik Telekinek szóló levele szerint Zólyomi fejedelemsége esetén Paskó a fejedelmi tanács tagja lett volna.⁵⁷ Ezt követően ugyan kiszabadult és kapott is még követi feladatokat, de 1677-ben, amikor egy másik, Béli Pál vezette Apafi-ellenes mozgalom megbízásából járt el a portán,⁵⁸ már végképp kegyvesztett lett, és menekülnie is kellett Erdélyből.⁵⁹

Látható tehát, hogy az Apafi-kori diplomatapályafutások nem csak viszonylag könnyedén indulhattak be, hanem ugyanolyan könnyedén véget is értek, és a karriert befutni kívánó diplomaták számára a megfelelő felkészültség és tudás mellett ugyanolyan fontos volt – ha nem fontosabb – a fejedelem iránti feltétlen hűség és a megfelelő politikai bizalmi körhöz való tartozás.⁶⁰

Felhasznált források

Gróf Bethlen Miklós önéletírása I. Közzéteszi: Szalay László. Pest. 1858
Erdélyi Országgyűlési Emlékek (EOE) XIII. szerk. Szilágyi Sándor. Bp., 1889.
Hidvégi id. Nemes János naplója az 1651-1686. évekről. Harmadik közlemény. Közzéteszi: Tóth Ernő. Magyar Történelmi Tár 4/3. 1902.

57 Teleki Mihály levelezése IV. 318.

58 TMÁO V. 483–486.; 481–483.

59 TMÁO V. 495.; Szinnyei 1905. 429–430.

60 A sikeres karriert befutó Baló László és Alsó János például mindketten Teleki Mihály és Naláczy István bizalmi köréhez tartoztak, ami nyilvánvalóan pozitívan befolyásolta előmenetelüket (Lásd a Teleki Mihály levelezése kötetében szereplő, általuk írt vagy hozzájuk szóló leveleket), míg Paskó viszonya a kettő közül egyik főúrral sem volt kifogástalan. Teleki Mihály levelezése IV. 318.; Bethlen önéletírása. 507.

Magyar Országos Levéltár (MOL)

Gyulafehérvári Káptalan Levéltára. (GYKOL) Libri regii.

Török-magyarkori Állam-okmánytár (TMÁO)

IV. kötet. Szerk. Szilády Áron - Szilágyi Sándor. Pest. 1870.

V. kötet. Szerk. Szilády Áron - Szilágyi Sándor. Pest. 1871.

Teleki Mihály levelezése

III. kötet. Szerk. Gergely Sámuel. Bp., 1907.

IV. kötet. Szerk. Gergely Sámuel. Bp., 1908.

VI. kötet. Szerk. Gergely Sámuel. Budapest, 1912.

VII. kötet. Szerk. Gergely Sámuel. Budapest, 1916.

Rozsnyai Dávid, az utolsó török deák történeti maradványai. Közzéteszi: Szilágyi Sándor. Pest. 1867.

Hivatkozott szakirodalom

Acsády Ignác 1898: *Magyarország története I. Lipót és I. József korában*. In: Szilágyi Sándor (szerk.): *A magyar nemzet története VII*. Budapest.

Ágoston Gábor 1997: *Az oszmán és az európai diplomácia a kölcsönösség felé vezető úton*. In: Hanák Péter (főszerk.) - Nagy Mariann (szerk.): *Híd a századok felett. Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára*. Pécs.

Ágoston Gábor 2005: *Birodalom és információ: Konstantinápoly, mint a koraiújkori Európa információs központja*. In: Hausner Gábor (szerk.): *Az értelem bátorsága: Tanulmányok Perjés Géza emlékére*. Budapest.

Ari, Büilent 2004: *Early Ottoman Diplomacy: Ad Hoc Period*. In: A. Nuri Yurdusev (ed.): *Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional?* Houndmills.

Balogh Judit 2017: *Apafi Mihály erdélyi fejedelem portai diplomatáinak felekezeti hovatartozása és kapcsolatrendszere*. In: Ittész Gábor (szerk.): *Viszály és együttélés: Vallások és felekezetek a török hódoltság korában*. Budapest.

Bíró Vencel 1921: *Erdély követei a Portán*. Kolozsvár.

Csáki Árpád 2008: „*Kapikiha vala Székely Mojses*”. *Egy háromszéki diplomata I. Apafi Mihály fejedelem idejében*. Acta Siculica.

Gebei Sándor 2014: *Az Erdélyi fejedelemség válságos évtizedei (1657-1711)*. In: Kovács Kiss Gyöngy (szerk.): *Fortuna vagy Fatum árnyékában?: Fejezetek az Erdélyi fejedelemség történetéből*. Kolozsvár.

Halmay István 1934: *I. Apafi Mihály erdélyi fejedelemsége*. Szeged.

Herepei János 1971: *Baló László és a nagybaconi Balók*. In: Keserű Bálint (szerk.): *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 3*. Budapest-Szeged.

Hóman Bálint – Szekfű Gyula 1928: *Magyar történet IV*. Budapest.

Hurewitz, J. C. 1961: *Ottoman Diplomacy and the European State System*. Middle East Journal. Vol. 15. No. 2.

- Kármán Gábor 2006: *Az erdélyi török deákok: Kora újkori értelmiségiek állami szolgálatban*. Sic Itur ad Astra. (18.)
- Kármán Gábor 2008: *Átkozott Konstantinápoly: Törökkép Erdély 17. századi portai követségén*. In: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó (szerk.): *Portré és imázs: Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban*. Budapest.
- Kármán Gábor 2012: *Szuverenitás és reprezentáció: Erdély a Porta 17. századi diplomáciai rendszerében*. Korall. 13. évf. (48.)
- Kármán Gábor 2013: *Egy közép-európai Odüsszeia a 17. században*. Budapest.
- Kerekes Dóra 2010: *Diplomaták és kémek Konstantinápolyban*. Budapest.
- Makkai László – Szász Zoltán (szerk.) 1986: *Erdély története három kötetben II*. Budapest. (Az önálló fejedelemség utolsó évtizedei című fejezet)
- Makkai László 1980: *Török Bethlen és Mohamedán Gábor*. História. 2. évf. 3. sz.
- Mattingly, Garrett 1955: *Renaissance Diplomacy*. Baltimore.
- R. Várkonyi Ágnes (szerk.) 1985: *Magyarország története 3/2. kötet*. Budapest.
- R. Várkonyi Ágnes 1984: *Erdélyi változások: Az erdélyi fejedelemség a török kiűzésének korában. 1660–1711*. Budapest.
- Pálffy Géza 2007: *Magyarország két világbirodalom határán (1526–1711)* In: Romsics Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest.
- Roosen, William 1980: *Early Modern Diplomatic Ceremonial: A Systems Approach*. The Journal of Modern History. Vol. 52. No. 3.
- Rothman, E. Natalie 2009: *Interpreting Dragomans: Boundaries and Crossings in the Early Modern Mediterranean*. Comparative Studies in Society and History. Vol. 51. No. 4.
- Somel, Selçuk Akşin 2003: *Historical Dictionary of the Ottoman Empire*. Lanham.
- Spuler, Bertold 1935: *Die Europäische Diplomatie in Konstantinopel bis zum Frieden von Belgrad (1739)*. 2. Teil. Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven. 11/2.
- Spuler, Bertold 1935: *Die Europäische Diplomatie in Konstantinopel bis zum Frieden von Belgrad (1739)*. 2. Teil. Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven. 11/2.
- Szádeczky-Kardoss Lajos 1927: *A székely nemzet története és alkotmánya*. Budapest.
- Szalay László 1866: *Magyarország története*. V. kötet. Pest.
- Vajda Gyula 1891: *Erdély viszonya a portához és a római császárhoz mint magyar királyhoz a nemzeti fejedelemség korszakában*. Kolozsvár.

KÁROLYI BÁLINT

Zichy István, a Magyar Kamara elnökének levelezése Holló Zsigmond szepesi kamarai tanácsossal 1670-ben

A Wesselényi-féle rendi szervezkedés a 17. századi Magyarország történetének egyik legfélsikerültebb akciója volt, ami több szempontból is hosszú távú következményekkel járt a magyar nemesség számára. A témával foglalkozó kutatóknak napjainkig megke­rülhetetlen Pauler Gyula munkája, amely kellő alapossággal foglalja össze az 1664 és 1671 közötti eseményeket.¹ Pauler művét alapvetően az általa a rendi szervezkedés fő résztvevőire koncentrálni készíttette el. Az 1970-es években Benczédi László több tanulmányt is publikált, amikben a részletek felé fordult, és új adatokkal sikerült gazdagítani ismereteinket. Munkája eredményeként rábízták a tíz kötetes Magyarország története Wesselényi-féle rendi szervezkedés szakaszának a megírását is.² Újabb két szerzőnek a munkái érdemelnek figyelmet a dolgozat szempontjából. Mihalik Béla Vilmos a Szepesi Kamarának a rekatolizációban játszott szerepére világított rá.³ Ulrich Attila a már hosszú hagyományra visszatekintő Uradalomtörténeti konferenciák keretében több előadás és tanulmány keretében ismertette a Szepesi Kamara birtokelkobzó tevékenységét, elsősorban a térségben jelentős szerepet játszó közép­birtokos nemesek ellen.⁴

Jelen tanulmány a rendi szervezkedés egy kevésbé ismert részével foglalkozik. Mint ismeretes, a Magyar és a Szepesi Kamara aktívan részt vett a felkelés felszámolásában. Ez a részvétel leginkább a résztvevők vagyonának elkobzása, valamint az ország területére érkező hadak ellátására korlátozódott. Nem ismerjük azonban az egyes hivatalnokok szerepét, ahogy a hozzáállását sem az eseményekhez. A helyszűke miatt a tanulmány nem vállalkozhat teljes hivatalnokgárda szerepének feldolgozásra. Így csak a Magyar Kamara prefektusa, Zichy István (1616–1693) és a Szepesi Kamara szenior tanácsosa (*senior consiliarius*), Holló Zsigmond (1619–1685) 1670-ben folytatott levelezését dolgozza fel.⁵

---

1 Pauler 1876.

2 Benczédi 1974b. 509-550., Benczédi 1974a. 596-630., Benczédi 1975. 489-102., Pach 1985. 1155-1181.

3 Mihalik 2010. 255–320.

4 Ulrich 2010. 47–62.

5 A levelezés a kiemelt időszakban igen csekély, mégis tartalmi szempontok alapján jó forrásértékkel rendelkezik. Zichy István Holló Zsigmondhoz írott levelei: MNL OL P 1986 Holló család levéltára 1670. év.

A tanulmány két szereplőjének karrierképe jelentősen eltért egymástól. Zichy István egy nyugat-magyarországi köznemes család sarjaként látta meg a napvilágot. Apja, Zichy Pál (1580?–1638) a király zsoldjában szolgált, mint veszprémi kapitány, majd Bethlen Gábor fogságából szabadulva, hűsége elismeréséért a király győri vice-generálissá nevezte ki.⁶ Gondoskodó szüleinek köszönhetően az ifjú István jó iskoláztatásban részesült. Apja nyomdokaiba lépve Zichy István is a katonai karriert választotta. Végigjárva annak minden fokát, előbb győri lovas hadnagyként (1642–1646), majd tatai kapitányként tevékenykedett (1642–1646). 1646-ban, katonai pályafutásának csúcspontként, III. Ferdinánd király (ur. 1637–1657) a győri végvidék magyar vicegenerálisává nevezte ki.⁷ 1652-ban Lippay Gáspár (–1652) halálával megüresedett a Magyar Kamara elnöki tiszte. Zichy részéről már 1654-ben ismertek puhatolózások az üresedésben lévő tisztség iránt.⁸ Törekvését 1655-ben siker koronázta, ugyanis az országgyűlésen az uralkodó nemcsak a Pozsonyi Kamara elnökének nevezte ki, hanem egyúttal a bárók sorába is emelte családjával egyetemben.⁹ A kamaraelnökség mellett 1661-ben koronaórré is megválasztották.¹⁰

Ezzel szemben Holló Zsigmond sokkalta rögzösebb utat volt kénytelen bejárni. Egy felső-magyarországi lutheránus kiscsaládba született, apja Holló Mátyás (–1637) sztrapkói harmincados volt. Holló Mátyás tisztában lehetett az iskoláztatás fontosságával, mivel fiát a környék egyik legjobb intézményébe, a homonnai jezsuita kollégiumba küldte tanulni. Bár apja mindent megtett annak érdekében, hogy fia katolizáljon, törekvései kudarcba fulladtak. Holló Zsigmond katolizálása rövidtávon édesapjával való viszályhoz vezetett, hosszútávon viszont kifizetődő döntésnek bizonyult karrierje szempontjából.¹¹ Kétséget kizárólag áttérése nagyban hozzájárult ahhoz, hogy alig huszonegy évesen megörökölte apja harmincadosi tisztét. 1666-ig a harmincadosok igen bonyolult világában kereste boldogulását. Sztrapkói állását előbb a lőcsei harmincadosságra (1651), majd az eperjesire (1656) cserélte. Közben az eperjesi postamesterséget is felvállalta egy rövid időre. Az 1666-os esztendő jelentette számára a kitörés. Ekkor lett a szepesi kamara pénztárnoka. Cherney Pál lemondása után 1669-ben sikeresen pályázott a Szepesi Kamara tanácsosi tiszterére. 1670-ben nem várt eseményként addigi tanácsos társának, Bélaváry Miklósnak a halálával első (*senior*) tanácsossá léphetett elő.¹²

Röviden át kell tekinteni a tanulmány címében megjelölt 1670-es esztendő történéseit, és az oda vezető utat is. Az egész mozgalom kiindulópontja az 1660-as évek közepe felé keresendő. A kiváló okok mögött a vallási ellentétekben gyűrűző fe-

6 Zichy Pálról bővebben lásd: Pálffy 1998. 120–122, 173–174.

7 Gróf Zichy 1942. 734–764.

8 Zichy István folyamodványa a Magyar Kamara elnöki tisztségéért ÖStA AVA FHKA HKA Hoffinanz–Ungarn. rote. Nr. 194.

9 Zichy István báróvá emelése MNL OL A 57 Magyar Kancelláriai Levéltár Libreregii 11. kötet fol. 378–380.

10 Zichy István karrierjére vázlatosan lásd: Fallenbüchl 2002. 368.

11 Pintér 2007. 322–331

12 Gecsényi – Guszarova 2008. 468.

szültségek és a kiújuló ellenreformációs mozgalom állt. Az országban újabb elégedetlenséget szült a sikertelen háború és a megalázó vasvári béke (1664), amit a magyar elit szinte teljes kizárásával kötöttek meg.¹³ A rendi szervezkedés ilyen előzményekkel kezdődött meg, aminek az élére az ország legtekintélyesebb vezetői álltak, élükön a nádorral, Wesselényi Ferencsel. A szervezkedés nagyban épített a külföldi segítségre. A korai időszakban a mozgalom vezetői főleg Franciaország felé igyekeztek tájékozódni. Ennek kudarca után azonban a mozgalom vezetői irányt váltva a török feléorientálódtak.¹⁴

A grandiózus tervek ellenére a mozgalom ezer sebből vérzett. A résztvevő csoportok között számos ellentét feszült, illetve az érdekek is igen eltérőek voltak. Ennek ellenére Wesselényi Ferenc 1667-ben bekövetkezett halála után a mozgalom vezetőjévé váló Zrínyi Péter és sógora, Frangepán Ferenc a felkelés kirobbantása mellett határozott 1670 tavaszán.¹⁵

A Wesselényi-féle rendi szervezkedés eredményeként a térségben I. Rákóczi Ferenc, apósa biztatására felkelést robbantott ki. Rákóczi hívei a felkelés elején elfogták Starhemberg ezredest, és megostromolták Tokaj várát is, igaz, sikertelenül. A kamarák szemszögéből nézve fontosabb, hogy a harmincadhivatalokat és postaállomásokat is elfoglalták a felkelők, ahová – feltehetően Rákóczi parancsára – új embereket helyeztek.¹⁶ A fegyveres akció és maga a felkelés nem tartott sokáig, ugyanis május első napjaiban Tállyára gyűltek a „rebellisek” vezetői, akik Zrínyi és Frangepán meghátrálásának hírére az uralkodó, I. Lipót előtti meghódolás felől döntöttek. Ezt a többség elfogadta, azonban akadtak olyanok is, akik a fegyveres harc vagy a menekülés mellett döntöttek.¹⁷

Zichy István és Holló Zsigmond életének ismertetése, valamint az időben és térben való tájékozódást követően szükséges feltenni a kérdést, miért is hasznos a választott forráscsoport? A vizsgálat keretében a következő kérdésekre lehet választ adni: Milyen lehetett a viszony a Magyar- és a Szepesi Kamara között 1670-ben? Mennyire sikerült végrehajtani a Szepesi Kamarára háruló feladatokat? Milyen viszonyban állt Zichy István és Holló Zsigmond levelezésük alapján? Sikeresnek tekinthető-e az 1670-es esztendő?

A 17. század folyamán a kassai székhelyű Szepesi Kamara helyzete némileg megváltozott. A század folyamán a folyamatos erdélyi hadjáratok szinte lehetetlenné tették a kamarák térségben való állandó működését. 1608 és 1648 között a hivatal működése csak megszakításokkal, adott esetben kassai székhelyétől távol volt biztosított. A helyzetet csak I. Rákóczi György (1590–1648) 1648-ban bekövetkezett halála oldotta fel, amikor is a Szepesi Kamara visszatérhetett Kassára, és megkezdődhetett a működés újraszervezése. Ebben óriási szerepe volt Mosdóssy Imre (–1658) hatalmas szervező munkájának, aminek nyomán a hivatal működése valamelyest normalizálódott. Ennek ellenére

13 Benczédi 1980. 12–13.

14 Uo. 18–19.

15 Uo. 22–27.

16 Pauler 1876 II. 14.

17 Uo. 44–50.

az 1670-ig tartó időszakban számos hibát tártak fel az ellenőrzések, mégis a működés állandósulni tudott.¹⁸ Amit semmiképpen sem szabad figyelmen kívül hagyni, az a Szepeesi Kamara vezetésében beállt változás. A hivatal élére nem neveztek ki igazgatót, hanem a tanács legidősebb vagy tapasztaltabb tagja senior tanácsosként vezette az intézményt.¹⁹

Az 1670-es esztendő mindkét, a Magyar Királyság területén illetékes kamara és azok tisztviselői számára komoly erőpróbát jelentett. A Szepeesi Kamara továbbra is a bécsi Udvari Kamarának (*Hofkammer*) volt alárendelve. Mégis a 17. század első felének zavaros időszakában a Szepeesi Kamara veszített pozícióiból, még a Mosdóssy-féle újraszervezés ellenére is megmaradt az alárendelő viszonya a Magyar Kamarával szemben.²⁰

Zichy István és Holló Zsigmond levelezésében rendkívül jól érződik, hogy a két hivatalvezetője nem egyenrangú. Ezt erősíti, hogy Holló Zsigmond frissen került az első tanácsosi tisztségbe. Bár már korábban pénztárosként is a kamara berkein belül dolgozott, a tapasztalatoknak minden bizonnyal híján volt. Ezt rontotta az 1670-ben kibontakozó felső-magyarországi felkelés, amihez hasonlóval a hivatal egyik alkalmazottja sem találkozott. A helyzetet remekül világítja meg Zichy István május 2-án írott levele, amelyben felhívja Holló figyelmét, hogy a városoknak – Kassát külön kiemelve – és a vármegyéknek továbbítsa az uralkodó hódolásra felszólító leveleit. Holló Zsigmondnak ez minden bizonnyal komoly fejtörést okozhatott, hiszen egy alapvetően ellenséges környezetben a vidék császári helyőrségeire számíthatott, ami vajmi kevés volt. Zichy ugyanakkor tájékoztatta arról is, hogy közel van már a segítség, ugyanis a császári seregek – Johann Spork (1600–1679) vezetése alatt – már az ország területén voltak.²¹

További bizonyíték a kamarák egyenlőtlen helyzetével kapcsolatosan Holló Zsigmond első levele Zichy Istvánhoz. A kamaraelnöknek részletesen beszámolt a Felső-Magyarországon uralkodó állapotokról. Bár Holló Zsigmond személyesen nem volt jelen a tállyai gyűlésen, egy I. Rákóczi Ferenc (1645–1676) környezetében mozgolódó informátorról tesz említést, akin keresztül ő maga szerezte a híreit. Jelentésében már a fokozatosan felbomló rendi szervezkedésről, illetve az ott megjelentek szétszéledéséről számolt be. Ugyanakkor informátora azt is megemlítette neki, hogy az egybegyűlteknél mielőtt eloszlottak volna, a törököknek való „*subscribálás*” lehetőségét is megvitatták. Holló azt is közli, hogy megkezdődött a rebellesek által elfoglalt posta- és harmincad állomások visszafoglalása a felső-magyarországi térségben. Holló csatolta leveléhez I. Rákóczi Ferenc címzetes erdélyi fejedelem levelét, amiben Rákóczi megírta, hogy utasította híveit az elfoglalt hivatalok visszaadására. A visszafoglalásokkal párhuzamosan igyekeztek felmérni a károkat, valamint az ott dolgozó tisztviselők szerepére fényt de-

18 Gecsényi 2009. 134–135.

19 Gecsényi – Guszarova 2008. 455–456.

20 Szűcs 1990. 66–67.

21 Zichy István Holló Zsigmondnak Pozsony, 1670. május 2. MNL OL P 1986 Holló család levéltára 1670. évkör fol. 17–18. Zichy István Holló Zsigmond mellett olyan főurakat is tájékoztatott az ország területén mozgó seregekről, mint Esterházy Pált, aki igen aktívan vett részt a felkelés felszámolásában. Zichy István levelei Esterházy Pálhoz MNL OL Esterházy család hercegi ágának levéltára P 125 Pál nádor iratai Missiles Nr. 4268. 4270.

ríteni. Nem elhanyagolható részlet, hogy Holló Zsigmond utasítást kér Zichy Istvántól és a kamarai tanácstól, hogy mit kezdjen azokkal az emberekkel, akiket a lázadók helyeztek tisztségeikbe.²² Ez különösen fontos volt, hiszen a térségben alapvetően kevés olyan megbízható és szakképzett katolikus nemes volt, aki alkalmas lehetett a kamarai szolgálatra.²³ A jelentése igen részletes volt, mégis érződik rajta – főleg a személyi ügyeket érintő esetekben –, hogy önálló döntési lehetősége szinte egyáltalán nem volt.

A Szepesi Kamarának tehát igen szorult helyzetben kellett szembenéznie a ráháruló feladatokkal. A kamarák általános feladatait tekintve igen könnyű dolgunk van, számos összefoglalás készült már róluk.²⁴ A kamarák alapfeladatának – modern kifejezéssel élve – a pénzügyek kezelése tekinthető. Ezen belül természetesen több feladat is elkülöníthető. Elsődlegesnek tekinthető az adók beszedése, a harmincadvámok kezelése, valamint a tizedbérletek intézése. Mellette a jobbágság ingyenmunkáinak szervezése (*gratius labor*), valamint a területi illetékességén belül a végvári katonaság zsoldjának a fizetése is a kamarák hatáskörébe tartozott. Ezek mellett a különböző bányászati jogokból (só, réz stb.) származó jövedelmek kezelése is a Szepesi Kamara feladatai között szerepelt. A 16. század folyamán még jelentős királyi birtokok igazgatásában is a kamarák jártak el. A 17. századra ezek az uradalmak szinte teljesen eltűntek. Amik megmaradtak, azok folyamatos uralkodói adományozások következtében jelentősen veszítettek jelentőségükből. Ezeknek az összezsugorodott birtokoknak a kezelése továbbra is a területileg illetékes kamara kezében maradt.²⁵ Egy kevésbé ismert feladata volt a Szepesi Kamarának a felső-magyarországi protestáns nemesség megfigyelése, illetve az Erdélyi Fejedelemség figyelemmel tartása, és az esetleges zavarok jelentése a bécsi udvarnak.²⁶

A „békés” időszak után a már-már polgárháborús körülmények közepette a Kamaráknak és az alájuk tartozó hivataloknak (posták és harmincadok) kellett az udvari érdekeket helyi szinten képviselniük. Zichy István kamaraelnök ennek jegyében már május elején felszólította Holló Zsigmondot, hogy az uralkodó nevében utasítsa a szabadkirályi városokat – Kassát külön kiemelve – az uralkodó hűségén való maradásra.²⁷ Zichy minden bizonnyal teljesen tudatában volt annak, hogy szinte a lehetetlent kérte kassai kollégájától, hiszen ekkor még semmilyen megerősítő eszköz nem állt rendelkezésére. Mégis biztatta, hogy hamarosan a térségbe érkeznek a császári csapatok Johann von Spork vezetésével, és azok majd kellő támaszt nyújtanak a Szepesi Kamarának az uralkodói akarat végrehajtásában.²⁸ Zichy ugyanakkor azt is tudni vélte, hogy Sporknak nincsenek konkrét utasításai azzal kapcsolatban, mit is kell tennie. Zichy István utasította Holló

22 Holló Zsigmond Zichy Istvánnak Kassa, 1670. május 3. MNL OL E 23 Litterae Camera Scepuensis 1670. május. fol 7–8. Mellette Rákóczi Ferenc levele, amiben a posták és harmincad állások felszabadításának elrendeléséről írt.

23 Gecsényi – Guszarova 2008. 458–459.

24 Acsády 1894., Acsády 1888.

25 Szűcs 1990. 32–53.

26 Gecsényi – Guszarova 2008. 454.

27 Zichy István Holló Zsigmondnak Pozsony, 1670. május 2. MNL OL P 1986 1670. évkör fol. 17–18.

28 Zichy István Holló Zsigmondnak Pozsony, 1670. június 5. MNL OL P 1986 1670. évkör fol. 23.

Zsigmondot, hogy mindenben működjének együtt a császári csapatokkal, és azok segítségével folytassák le a birtokelkobzásokat, mivel Sporknak szerinte megtiltották, hogy a katonái önkényesen rekvirálásokba kezdjenek.²⁹ Az együttműködés a térségbe érkező seregekkel változó eredményekkel zajlott. Holló ugyanis panasszal élt a császári katonaság ellen, mivel azok több helyen fosztogatásba kezdtek, ezzel ellehetetlenítve a vidék parasztságának és kisnemességének az életét.³⁰

Mielőtt rátérnénk a rendi szervezkedés felszámolásának talán leginkább ismert részére, a birtokelkobzások rendszerére egy hasonlóan nagy jelentőségű és közvetlenül a témával kapcsolatos részletre is ki szükséges térni: ez nem más, mint az információszerezés és továbbítás.

Zichy István a felső-magyarországi térségből érkező hírekre nagyon is számított. Sőt el is várta, hogy a kassai adminisztráció mindenről tájékoztassa a Pozsonyban székelő kamarai tanácsosokat és természetesen őt is, aki ekkor nagyon sok időt töltött Bécsben. Hollónak több levelében is megírta, hogy tudósítsa őt a térségben zajló eseményekről.³¹

A Magyar Kamara mindenható elnökének figyelme azonban nemcsak a felkelésben leginkább érintett felső-magyarországi régióra terjedt ki. Május 23-án írott levelében az akkortájt Bécsbe érkezett „Gabriel” nevű futárról írt, aki fontos híreket hozott a török mozgólódásáról. A császárvárosban első kézből értesült Zichy István továbbította a híreit Kassára, ezzel is elosztatva Holló félelméte rebellesek és a törökök közös fellépésével kapcsolatban. A „curier” szerint a törökök – a szultán és a nagyvezír is – valóban összegyűltek Drinápolyban, de utána keletnek, a perzsák ellenindultak meg. Ugyanakkor a magyarországi basákat is Konstantinápolyba hívták, és büntetést helyeztek kilátásba a rebelleseknek ígért hamis támogatások miatt.³²

Zichy István nem szerette volna figyelmen kívül hagyni az Erdélyi Fejedelemséget sem. Holló Zsigmondot nem csupán tájékoztatta a törökkel kapcsolatos hírekről, hanem kérte, hogy az Erdélyből visszatérő Cziráky hírei felől érdeklődjön. Mint ismeretes, a felkelés kapcsán Erdély szerepe nem hanyagolható el, hiszen Apafi Mihály (1632–1690) és kancellárja, Teleki Mihály (1634–1690) a rebellesek egy jelentős részének nyújtott menedéket, akiből a következő időszak kurucjai lettek.³³

A hírekkel kapcsolatosan mindig azok származási helye és megbízhatósága a legfontosabb kérdés. Zichy István esetében elég nyilvánvaló, hogy a Holló Zsigmond felé közvetített híreket személyesen hallotta vagy olvasta bécsi tartózkodása alatt.³⁴ A sze-

29 „azt irjak Bécsbül hogy van elegendő parancsolatja Spork General Vramnak, de non distrahendis mobilibusin occupatione bonorum Rebellium” Zichy István Holló Zsigmondnak Szentmiklós, 1670. június 19. MNL OL P 1986 1670. évkör fol. 26–27.

30 Holló Zsigmond Zichy Istvánnak Kassa, 1670. június 25. MNL OL E 41 Litterae ad Cameram exaratae 1670. Nr. 179.

31 Zichy István Holló Zsigmondnak Pozsony, 1670. május 23. MNL OL P 1986 1670. évkör fol. 19–20.

32 Zichy István Holló Zsigmondnak Pozsony, 1670. május 23. MNL OL P 1986 1670. évkör fol. 19–20. A török orientációról összefoglalólag lásd: Pauler 1876. I. 91–92.; Benczédi 1980. 19–20.

33 Benczédi 1980. 57–58.

34 Zichy István Holló Zsigmondnak Pozsony, 1670. május 23. MNL OL P 1986 1670. évkör fol. 19–20.

pesi kamarai tanácsos híreinek származási helye viszont ennél több fejtörést okozhat. Holló Zsigmond, mint látható, az Erdélyből érkező híreket az oda beküldött kövektől szerezte be. A felső-magyarországi térségből származott információk esetében pedig a Kamara és az irányítása alá tartozó hivatalok tisztviselőit kell sejtetni. Ezek az emberek igen mélyen beépülhettek a rebellisek közé, ugyanis Holló egyik levelében I. Rákóczi Ferenc udvarában lévő emberétől származó hírekre hivatkozott.³⁵

Érdeemes röviden kitérni a híráramlás csatornáira is. Értelemszerűen a két végpon- ton a bécsi udvar, illetve a felső-magyarországi harmincadhivatalok és postamesterei voltak. A harmincadosok és a postamesterek által beszerzett hírek előbb a kamarákhoz – esetünkben a Szepesi Kamarához – futottak be, majd onnan továbbították Pozsonyba, ahol rövid értékelés után, amennyiben fontosnak tartották, továbbküldték azt Bécsbe, Zichy Istvánhoz, aki vagy az Udvari Kamarához, vagy – egyéni mérlegelés után – egyenesen a királyhoz nyújtotta be megküldött híreket.³⁶ Az egyes leveleknek nagyjából egy hétre volt szükségük ezekben a vészterhes időkben, hogy Kassáról Pozsony közelébe érjenek.³⁷ A továbbításra vagy a hagyományos postát, vagy pedig a Kamara belső postáját vették igénybe. Érdekes részlet Holló Zsigmond javaslata, hogy adott esetben a helyzet veszélyességére a zavaros magyarországi viszonyok miatt inkább Kassáról észak felé induljanak el a postások, majd a *Rzeczpospolita* területén a krakkói postamesterhez kell eljuttatni, aki Bécsbe tudta volna továbbítani a híreket.³⁸ Sajnos nem tudjuk, hogy Hollónak ez az ötlete mennyire valósult meg. Tekintve, hogy az ország határain belül viszonylag gyorsan ment az üzenetek küldése, a tervezetet Holló Zsigmond egyéni ambíciójának kell tekinteni.

A tájékoztatás mellett a Szepesi Kamara vezetőinek a legfontosabb feladata a birtokelkobzások lefolytatása volt. Az uralkodói akarat egyértelmű volt. A szervezkedésben résztvevők ingó és ingatlan vagyonát azonnali hatállyal le kellett foglalni.³⁹ Ahogy fentebb említésre került, a Szepesi Kamara komoly hátrányból indult, és munkáját legjobb esetben is csak május közepe felé tudta megkezdeni, miután rendezte sorait. Holló Zsigmond leveleiben több vagyonekobzás is említésre került. Júniusban beszámolt Zichy Istvánnak Füzér várának és a hozzá tartozó birtokok konfiskálásról.⁴⁰ A vár helyzete némileg összetett volt, ugyanis Nádasdy Ferenc országbíró tulajdonában állt – ekkor még szabadlábbon volt, hiszen csak később, 1670 szeptemberében tartóztatják le – de 1668 óta Bónis Ferenc (–1671) szerepelt bérlőjeként.⁴¹ Bónis a szervezkedés

35 Holló Zsigmond Zichy Istvánnak Kassa, 1670. május 3. MNL OL E 23 1670. május. Nr. fol 7–8.

36 „Az kegyelmetek levelet együtt az kassai Camara levelével mihelyt érkezet az Annonariusmingyart ő Fölsegenek magam vittem udvarhoz az után Aulica Camara praefectussához vivén mindenekrül böven informáltam” Zichy István a Kamarai Tanácsnak Bécs, 1670. április 23. MNL OL E 41 1670. Nr. 94.

37 Szerencsés eset, hogy a levelezés két darabját sikerült párba állítani. Holló Zsigmond ugyanis 1670. június 25.-én Kassán kelt levelével Zichy Istvánnak 1670. június 19. Szentmiklóson kelt levelére válaszol. A dátumokból kiszámolható, hogy pontosan egy hét telt el a megírás és a kézbe vétel között.

38 Holló Zsigmond Zichy Istvánnak Kassa, 1670. május 3. MNL OL E 23 1670. május. Nr. fol. 7–8.

39 A birtokok elkobzásának folyamata 1670 és 1673 közötti időszakra tehető. Vö.: Ulrich 2010.48–49.

40 Holló Zsigmond Zichy Istvánnak Kassa, 1670. június 25. MNL OL E 41 1670. Nr. 179.

41 Ulrich 2013. 115.

egyik fő szervezőjének tekinthető, a tállyai gyűlés után azok közé tartozott, akiknek a vesztét is köszönhette. Zichy két nappal korábban éppen Esterházy Pálnak írta meg Bónis vesztét.⁴² Holló nem éppen cizellált módon fogalmaz az ott találtokról. A rebellisek mocskáról ír, valamint Bocskay István (1610 k.–1672) zempléni főispán két öreg ládájáról tesz említést. Szerencsés módon fennmaradt az az inventárium, amelyet a küldöttek készítettek.⁴³ Holló Zsigmond igen szűkszavúan fogalmazott azzal kapcsolatban, hogy kik is végezték el a leltározást. Minden bizonnyal nem ez volt a hivatalos menete, ugyanis ő a kassai harmincadost és két káptalanbeli embert küldött ki. Az inventárium elején pontosan leírták, hogy kik is vettek részt az elkészítésében. A két káptalani ember ezek alapján Kolozsváry István Imre és Fodor György atyák voltak, a misszió vezetője pedig az akkori kassai harmincados, Szallay András volt.⁴⁴ A Holló által megjelölt rebellisek mocskai pedig a várban felhalmozott jelentős mennyiségű élelem mellett azokra a kincsekre – főleg ón- és más nem nemesfém-ből készül edényekre és egyéb tárgyakra – utalhat, amelyeket az inventáló bizottság összeírt. Érdekes módon Bocskay István két öreg ládáját egyben írták össze, nem nyitották fel, csupán lepecsételték, így tartalmáról nem értesülünk.⁴⁵

A füzéri uradalom lefoglalásával párhuzamosan Semsey György néhány faluját is sikeresen lefoglalták. Ezzel a ténnyel nem különösebben foglalkozott Holló Zsigmond. A kamarai működés megszilárdulásának jó példája, hogy augusztus végén a már elkobzott szőlőket művelésbe vették. Az erről való tudósításra pont a rossz idő, a rendkívül sok eső és a magas művelési költségek adtak okot.⁴⁶

Ugyanakkor Zichy István a lefoglalásokhoz való viszonya is érdemel némi figyelmet. A kamaraelnök számára fontos volt, hogy a lehető legprecízebb módon járjanak el, és a lefoglalásokat pontosan dokumentálják. Kimondottan örült, amikor a Szepesi Kamara alkalmazottai Sós György eperjesi házánál két láda ezüstneműt foglaltak le.⁴⁷ Ugyanakkor a már említett szőlőkből származó boroknak rendben való leszállítását is sürgette, ami komoly jövedelmet hozhatott a kincstár számára.

A Szepesi Kamarára a birtokelkobzások mellett egy másik jelentős feladat is hárult. Ez pedig a rebellisek kézre kerítése volt. Ahogy fentebb említésre került, a kamarai alkalmazottak feladatai közé tartozott a protestáns nemesség megfigyelése. Ebből kiindulva kellő ismeretekkel rendelkezhettek a térségben élő és a bécsi udvar politikájával ellentétes érzelmű nemesekről. Feltételezhetőleg a megfigyeltek tábora megegyezhetett a birtokelkobzások elszenvetőivel.⁴⁸ Az ilyen kamarai megfigyeléseknek volt az ered-

42 Zichy István Esterházy Pálnak Pozsony, 1670. Június 23. MNL OL P 125 Pál nádor iratai Missiles Nr. 4270.

43 MOL U et C Fasc. 161. Nr. 001.

44 MOL U et C Fasc. 161. Nr. 001. fol .1. Szalay András karrierjére vázlatosan lásd: Fallenbüchl 2012. 303.

45 MOL U et C Fasc. 161. Nr. 001. fol. 4–5.

46 Holló Zsigmond Zichy Istvánnak Kassa, 1670. Augusztus 25. MNL OL E 41 1670. Nr. 238.

47 Zichy István Holló Zsigmondnak Pozsony, 1670. július 3. MNL OL P 1986 1670. évkör fol. 28–29.

48 A birtok elkobzások elszenvetőiről Ulrich Attila állított össze egy kisebb listát. Közöttük ott találunk olyan nemeseket is, mint Szepessy Pál vagy Suhay Mátyás. Vö. Ulrich 2013. 50.

ménye, hogy Holló Zsigmond és Zichy István is pontosan tudta, hogy a rebellesek céljai között a töröknek való meghódolás is szerepelt.⁴⁹ 1670 júliusában Zichy István felhívta kassai kollégája figyelmét, hogy a rendi szervezkedés és a felső-magyarországi felkelés két fő szervezőjének tekintett Szepesi Pált és Szuhay Mátyást a lehető leghamarabb kerítsék kézre. Tudomásuk szerint ebben még az egri pasa is segítséget nyújtana – vélhetőleg tetemes ellenszolgáltatásért cserébe – amennyiben a hódoltságba szöktek volna.⁵⁰ 1670 augusztusának végén Holló Zsigmond másik két főgyanúsított, Baxa (Baksa) István, valamint Fáy László elfogatásáról és elszállításáról tudósította Zichy Istvánt.⁵¹ Ezekből az elszórt híradásokból látható, hogy a Holló Zsigmond vezette Szepesi Kamara, ha nem is tökéletesen, de a helyzetéhez mérten igyekezett végrehajtani a feladatait.

Érdekes részlet, hogy Zichy István figyelmezteti Holló Zsigmondot, hogy sem ő, sem pedig kollégái önkényesen ne bocsátkozzanak a lázadók vagyonának saját részre való lefoglalására. Ebből a célból megküldte I. Lipót parancsát is. Továbbá jelezte azt is, hogy a dolgok rendeződése után a lefoglalt javakból majd számíthatnak a munkájukért ellentételezésre, amit a Kamara fog elbírálni.⁵²

Itt érdemes kitérni a Kamara alkalmazottjaira, valamint azokra, akik segítettek vagy éppenséggel gátolták a hivatal működését. A vizsgált levelezésben két olyan ember került elő, akik komoly segítséget nyújthattak Holló Zsigmondnak. Az egyik Hartyáni András (–1676), a másik pedig Majthényi János (–1677) volt.⁵³ Ahogy fentebb már említettük, Holló Zsigmond társa egy ideig Bélaváry Miklós volt. Bélaváry halála a legrosszabbkor következett be Holló számára, aki így egyedül maradt tanácsosként a hivatal élén. A probléma megoldására sürgősen megfelelő embert kellett találni. A Kamaránál Hartyáni Andrásban vélték meglelni az alkalmas személyt. Zichy István már június 19-én úgy tudta, hogy beiktatták, Holló Zsigmond azonban jelezte, hogy erre csak június 25-én került sor.⁵⁴ Hartyáni András jó választásnak bizonyult. A következő időszakban Holló Zsigmond mellett a Szepesi Kamara másik meghatározó embere lett, ugyanakkor előéletéről viszonylag keveset tudunk, az 1670 előtti forrásokban alig fordul elő. Kassán biztosan rendelkezett egy komolyabb házzal, amit akár a nádor elszállásolására is alkalmasnak tartottak. Vagyonra is igen jelentős lehetett, hiszen 6000 forintot tudott kölcsönözni az udvar számára, amit tokaji szőlőbirtokkal és más földbirtok adományozásával jutalmaztak.⁵⁵ A tanácsosi pozícióra vélhetőleg a királyi táblai ülnöksége tette alkalmassá, amelyet 1668-tól

49 Holló Zsigmond Zichy Istvánnak Kassa, 1670. május 3. MNL OL E 23 1670. május. Nr. fol. 7–8. „Az Nagyságod el hidgye oly embertül hallottam ki belső ember az Fejedelemnek, hogy az Talliaj terminus arra való volt, hogy az Töröknek mingiaian subscribalták volna magokat...”

50 Zichy István Holló Zsigmondnak Pozsony, 1670. július 3. MNL OL P 1986 1670. évkör fol. 28–29.

51 Holló Zsigmond Zichy Istvánnak Kassa, 1670. Augusztus 25. MNL OL E 41 1670. Nr. 238.

52 Zichy István Holló Zsigmondnak Pozsony, 1670. július 15. MNL OL P 1986 1670. évkör fol. 30–31.

53 Zichy István Holló Zsigmondnak Szentmiklós, 1670. június 19. MNL OL P 1986 1670. évkör fol. 26–27.

54 Holló Zsigmond Zichy Istvánnak Kassa, 1670. június 25. MNL OL E 41 1670. Nr. 179.

55 Gecsényi–Guszarova 2008. 468–469.

töltött be. Igaz, ez a feladat nem számított konkrétan kamarai munkának, és nem jelentett komolyabb tapasztalatot sem abban a pozícióban, amibe végül került.⁵⁶

Hartyánival szemben Majthényi János nem a Kamara berkein belül, hanem mint külső segítő játszhatott szerepet. Zichy támogatólag írt arról, hogy Majthényi János megbízható ember, aki a térségben tudja majd Holló munkáját segíteni. Ennek oka talán abban keresendő, hogy a kamaraelnök jó viszonyt ápolt a pártfogoltja családjával.⁵⁷ Ugyanakkor konkrét ismereteink nincsenek 1670-ben vagy utána folytatott tevékenységéről. Feladatai végrehajtásával kapcsolatban felemás volt a megítélése. A magyar vezetők nem voltak különösebben elragadtatva a munkájától. Holló Zsigmond szerint kevés „*respectusa*” volt Majthényinak. Ennek ellenére nem sokkal később – a magyar tanácsosok javaslatára – az 1670 decemberében elhunyt Esterházy Farkas (–1670) helyett személynökké nevezte ki az uralkodó.⁵⁸ Feltételezhetőleg komoly fegyvertényt jelenthetett a térségben kifejtett munkája, ugyanis két évvel később, 1672-ben jutalomban részesült.⁵⁹

A magyar nemesek és a kamarai alkalmazottak mellett szükséges kitérni a térségbe érkező német seregekre, illetve azok parancsnokára, Johann von Sporkra is. Spork már korábban is szolgált a Magyar Királyság területén. Kivette a részét a néhány évvel korábbi török elleni háborúból. Ezért nem volt idegen számára a terep. Zichy leveleiből sajnos nem tudjuk meg, mekkora sereg élén indult el a térségbe, csupán a sereg vonulásáról kapunk híreket. A császári hadaknak a térségbe való megérkezéséről egy másik forrásból, Hain Gáspár lőcsei krónikájából értesülhetünk a legpontosabban.⁶⁰ Zichy István leveleiből kiderül, hogy pontosan tudta, milyen megbízatása van a német parancsnoknak. Kiemelte, hogy Sporknak a csapatai önállóan nem vehetnek részt a rebellesek birtokainak lefoglalásában. Ennek értelmében Holló Zsigmondot is utasította, hogy a lehető legjobban működjön együtt a generálissal.⁶¹

Rajtuk kívül Posta Mihály, Fodor János és Klobusiczky Pál voltak azok, akik név szerint említésre kerültek a levelezésben. Posta Mihály esetében feltételezhetően a Magyar Kamara egy eddig ismeretlen futáráról van szó.⁶² Fodor Jánost illetően már nehezebb dolgunk van. Ebből az időszakból négy ilyen nevű személyt is ismerünk a térségben. Esetünkben a kört leszűkíthetjük két főre. Mivel a források nem túl beszédesek,

56 Fallenbüchl 2012. 122.

57 Zichy István egy levelében Majthényi Jánost sógorának nevezte. Zichy István és a Majthényi család jó viszonyára több példát is találunk. Nevét ott találjuk Keselőkeői Majtényi Imre (–1663?) 1663-ban kelt végrendeletében, mint annak árván maradt gyermekeinek tutora. Majthényi nagy jó akarójának és sógor urának is tartja a kamaraelnököt. Ebből is látszik, hogyha tényleges rokoni szálak nem is fűzték a Majthényiakhoz, viszonyuk igen jó volt. vö.: Szerémi 1897. 212.

58 Zichy István a Magyar Kamara tanácsosaihoz Bécs, 1670. október 14. MNL OL E 41 1670. Nr. 303.

59 Fallenbüchl 2002. 186.

60 Hain 1988. 322.

61 Zichy István Holló Zsigmondnak Szentmiklós, 1670. június 19. MNL OL P 1986 1670. évkör fol. 26–27.

62 Posta Mihály még a mindez ideig legalaposabb gyűjtést végző Fallenbüchl Zoltán munkáiban sem tüntette fel. Vö.: Fallenbüchl 2002. passim.

ezért az említett személyt illetően feltételezhetően vagy a felső-magyarországi hadbíró vagy pedig a kállói harmincadost kell gyanítanunk.⁶³

Klobusiczky Pál esete már jóval érdekesebb, és át is vezet a dolgozat egy másik megválaszolásra váró kérdésére, mégpedig arra, hogy az események mennyire járultak hozzá a két levelező partner kapcsolatához és a jövőjük alakulásához. Klobusiczky a térség egyik jelentős *bene possessionatus* családjának tagja volt, nem utolsósorban a Szepesi Kamara *senior* tanácsosának, Holló Zsigmondnak az unokatestvére.⁶⁴ Bár a levelezés egésze mentes mindenféle családi vagy személyes, magánéleti dolog közlésétől, ez az egy alkalom kivételt jelent. Holló Zsigmond ugyanis kéri, hogy segítsen unokatestvérenek édesanyját kiszabadítani, akit a levél tanúsága szerint nem csak fogásra vetettek Szatmáron, hanem ki is fosztottak. A kamaraelnök fáradozásáért úgy látszik, Holló anyagi ellenszolgáltatást is kilátásba helyezett. Hivatkozási alapként egy korábbi esetet említett meg, miszerint Zichy István közben járt Bocskay István feleségének, Török Katalinnak (–1672 után?) az érdekében is.⁶⁵ A feltárt forrásokból egyelőre nem lehet megállapítani, volt-e bármilyen közbejárás Klobusiczky Pál édesanyja ügyében. Ami biztosan kijelenthető, hogy egy-egy ilyen alkalom adott esetben komoly következményekkel járhatott. Bocskayné szabadon engedése miatt komoly elmarasztalásban is részesült Zichy István.⁶⁶

Nem lehet elmenni Zichy István és Holló Zsigmond kapcsolata mellett sem. Mivel a vizsgált levelezés alig egy tucat *missilis*ből áll, ezért óvatosan kell ezt a kérdést megközelíteni. A két kamarai vezető első ismert érintkezése egymással feltételezhetőleg az 1660-ban végrehajtott misszió volt, amin mindketten részt vettek.⁶⁷ Ezután sajnos nem ismert a viszonyuk alakulása. A levelezés alapján bizonyítást nyert, hogy kettejük között egy alá-fölérendelt viszony volt, ez azonban inkább a betöltött pozíciójuknak volt köszönhető. A levelekből úgy tűnik, hogy Holló Zsigmond Zichy Istvánnak amolyan meghosszabbított karjaként működött.

A *senior* tanácsos és kollégái munkájával kapcsolatban 1670 második felében komoly aggályok merültek fel. A térségbe érkező seregekkel együtt felállt Lőcse városában Rottal János (*Johann von Rottal*) vezetésével egy vizsgálóbizottság.⁶⁸ E *Comissio* feladata a felső-magyarországi térségben a rendi szervezkedésben aktívan részt vállalók ellen való fellépés és vizsgálat volt. A vizsgálat természetesen nem kerülhette el a Szepesi Kamara alkalmazottjait, illetve az irányítása alá tartozó harmincadosokat és postamestereket sem. A vizsgálatok minden bizonnyal 1670. szeptember vége és október eleje körül kezdődhettek, ugyanis az első említések ekkor fordulnak elő Zichy Istvánnak a Magyar Kamara tanácsosaihoz intézett leveleiben. Zichy István ekkor még várakozó álláspontra helyezkedett, ugyanis jelezte a tanácsosoknak, hogy megvárják a Szepesi Kamara vá-

63 Fallenbüchl 2002. 98.

64 Nagy 1860. 276.

65 Holló Zsigmond Zichy Istvánnak Kassa, 1670. június 25. MNL OL E 41 1670. Nr. 179.

66 Zichy István a Magyar Kamara tanácsosaihoz Bécs, 1671. november 2. MNL OL E 41 1671. Nr. 447.

67 Gecsényi – Guszarova 2008. 466–467.

68 Hain 1988. 324.

laszát a *Comissio* által felhozott vádakra.⁶⁹ A *Comissio* több kritikát is megfogalmazott a Kamara és alkalmazottainak működésével kapcsolatban. Hartványival szemben a panasz a tapasztalatlansága, valamint a melléje állított írnokok és kancellisták elégtelensége volt. Néhány nappal később már Holló Zsigmondot is elérték a vizsgálatok, ugyanis Zichy István már a Rottal Jánostól érkező panaszokról írt a Kamara tanácsosainak, és kérte is őket, hogy iktassák a *Comissio* elnökétől érkező levelet. Ugyanakkor biztosak lehetünk abban, hogy a vizsgálat igen alapos, és már-már sértő lehetett a Szepesi Kamara vezetőire nézve. Zichy István beszámolt Hartványi András panaszáról is, aki szerint a vizsgálatot folytató „*Fulkra Uram*” – nyilván Volkra Otto Teofil, a Szepesi Kamara későbbi adminisztrátora (1672–1675) – semmilyen tiszteletet nem mutatott irántuk.⁷⁰ A vizsgálat elején Zichy István támogatásáról biztosította Holló Zsigmondot. Talán jogosnak is tekinthető a kemény eljárás, ugyanis Holló Zsigmond esetében eljárási hibákat tárt fel a vizsgálóbizottság. Fel is szólította kollégáját, hogy cáfolja az ellene felhozott vádakat.⁷¹ Ez valószínűleg nem történt meg, október végéhez közeledve elszámolási problémákat tárhatott fel a vizsgálóbizottság. Ezek után Zichy István jelezte a kamarai tanácsosoknak, hogy felszólította kassai kollégáját, rendezze tartozását.⁷²

Az ismert források alapján Zichy István támogatása, illetve baráti hangneme a Hollóhoz írott levelekben nem változott meg még 1670. október vége felé sem. Ugyanakkor az egész ügyet új megvilágításba helyezi a kamaraelnöknek egy Rottal Jánoshoz írott levele, amelyben merőben eltérő álláspontra helyezkedett. Október 29-én kelt levelében megjegyezte Rottalnak, hogy amennyiben elégedetlenek lennének Holló Zsigmond munkájával, az esetben könnyen tudnák őt mással helyettesíteni.⁷³ A kamaraelnök kijelentése mindenképpen érdekes részlet. Ismerve a Szepesi Kamara hivatalnokainak utánpótlásbázisát, mindenképpen kisebb túlzásról lehet szó, amivel talán Rottal Jánosnak szeretett volna imponálni. Ugyanakkor Zichy István részéről is érthető ez a pálfordulás. A Wesselényi-féle rendi szervezkedés után megkezdődött vizsgálatok idejében döntenie kellett, hogy érdemes-e esetleg szembe menni a bécsi udvar akaratának képviselőivel, vagy pedig teljesen kiszolgáltatni azokat. Aligha tévedünk, hogy Zichy István jobbnak láthatta a teljes együttműködést, és esetleg feláldozni Holló Zsigmondot a saját pozícióinak védelmében.

Sajnálatos módon a két kamarai vezető levelezése 1670 októberében véget ért. Ugyanakkor kijelenthető, hogy Zichy István és Holló Zsigmond között továbbra is volt valamiféle levelezés, de e dokumentumok valószínűleg elpusztultak vagy még lappanganak. A források hiánya ellenére szükséges mégis röviden kitekinteni arra, hogy miként alakult 1671–1672 folyamán Zichy István és Holló Zsigmond kamarai karrierje.

1671-ben Zichy István, talán éppen Rottal János kérésére, tagja lett a Pozsonyban felálló *Judiciumnak*. Már 1670 folyamán a Szelepcsényi György (1605?–1685) érsek kö-

69 Zichy István a Kamarai Tanácsnak Bécs, 1670. október 1. MNL OL E 41 1670. Nr. 280.

70 Zichy István a Kamarai Tanácsnak Bécs, 1670. október 5. MNL OL E 41 1670. Nr. 292.

71 Gecsényi – Guszarova 2008. 469.

72 Zichy István a Kamarai Tanácsnak Bécs, 1670. október 26. MNL OL E 41 1670. Nr. 319.

73 Zichy István Rottal Jánoshoz Bécs, 1670. október 29. MNL OL P 707 Fasc. 84 NB. Nr. 8504.

rül tömörülő magyar főurak körében találjuk.⁷⁴ Az 1671-es esztendő során azonban ő is gyanúba került a rendi szervezkedéssel összefüggésben. Ennek háttérében a Nádasdy Ferenc országbíróval való jó viszony, a Zrínyi Péterrel folytatott levelezés, valamint az özvegy nádornéval, Széchy Máriával a zólyomlipcsei uradalom megszerzésére irányuló kísérletek állhattak. Zichy István természetesen tisztában volt vele, hogy több rosszakarója is akadt, s ami még veszélyesebb volt, hogy nem csak Magyarországon, hanem a bécsi udvarban is.⁷⁵ Ugyanazon eljárás során bár felmentették a vádak alól, a bizalom megingása miatt 1672-ben mégis menesztették kamaraelnöki posztjáról.⁷⁶ Az ezt követő időszakban visszavonult a politikai élet első vonalából, és csak az évtized végén kezdett ismét aktívabb politizálásba. Karrierje csúcscaként az uralkodó 1690-ben tárnokmesterré nevezte ki.⁷⁷

Holló Zsigmond helyzete a következő időszakban sem javult, sőt 1671-ben a pozsonyi *Judicium* elé idézték, ugyanis a korábbi szepesi kamarai tanácsos, Chernel György is ellene vallott. Érdekes egybeesés, hogy a *Judicium* tagja volt Zichy István is. Holló Zsigmondot azonban a tárgyalás után felmentették, így hát folytathatta karrierje építését.⁷⁸ Holló ezt követően is a Szepesi Kamara berkeiben szolgált. Az 1670-es évek első felében aktívan részt vett már nem csak a rebellesek, hanem a protestánsok elleni eljárásokban is, valamint javaik elkobzásában.⁷⁹ Ennek ellenére 1672-ben a Szepesi Kamara élére Volkra Otto Teofilt helyezték adminisztrátorként, ami Holló számára kisebb presztízsvesztést jelenthetett. Ám 1675-ben a Magyar Kamarához került, szintén tanácsosként. A rövid pozsonyi kitérő után visszatért Kassára, ahol élete végéig, 1685-ig a Szepesi Kamara tanácsosaként tevékenykedett.⁸⁰

Zichy István és Holló Zsigmond 1670-ben folytatott levelezésének vizsgálata alapján összegzőképpen a következő megállapítások tehetők. A levelezés kétségtelenül csak töredéke annak, ami valójában létezhetett, mégis még ilyen formában is hasznos adalékokkal szolgál. A vizsgálat egyik újdonságának a levelezés tartalmi ismertetése tekinthető, hiszen eddig nem került bemutatásra két kamarai vezető egymással folytatott levelezése, különös tekintettel arra, hogy e missziók a Wesselényi-féle rendi szervezkedés felszámolásának idejéből származnak. További újdonság, hogy bár magát a rendi szervezkedést már többen, többféle szempont szerint vizsgálták, felszámolásának menetére kevésbé tértek ki. A bemutatott levelezésben nemcsak a kamarák munkáját láthatjuk néhány részletben, hanem a hivatalon belül zajló munkafolyamatokról is értesülünk. Holló Zsigmond levelei remekül bemutatják, hogy az 1648 utáni újjászervezés ellenére számos problémával küzdő Szepesi Kamara és alkalmazottai

74 Benczédi 1975. 496–497.

75 Zichy István Rottal Jánoshoz Pozsony, 1672. február 16. MNL OL P 507 Nádasdy család nádasladányi levéltára Fasc 1-A-438 Nr. 33.

76 Zichy István Rottal Jánoshoz Pozsony, 1672. március 7. MNL OL P 507 Fasc 1-A-438 Nr. 15.

77 Fallenbüchl 2002. 368.

78 Gecsényi – Guszarova 2008. 469.

79 Mihalik 2010. 264–277

80 Fallenbüchl 2002. 134.

sikeresen helyt tudtak állni, még ha olyan alapvető problémákkal kellett is szembenézniük, mint amit az a teherterhelés jelentett, hogy az alsóbb hivatalok (harmincadok, posták) birtokosainak hűsége nagyon is megkérdőjelezhető volt. Remekül kirajzolódik a két kamarai vezető üzeneteiből, hogy a Szepesi Kamara ugyan még 1670-ben is teljesen alárendelt állapotban volt, ennek ellenére nem beszélhetünk Pozsonyból történő kézi vezérlésről. Zichy István ugyan komolyan figyelemmel kísérte a kassai adminisztráció működését, a feladatok végrehajtásának menetébe viszonylag ritkán avatkozott bele. Kétséget kizáróan tisztában volt azzal is, hogy a Szepesi Kamara vezetői vajmi keveset tehetnek az uralkodói akarat végrehajtásáért mindaddig, amíg nem áll rendelkezésükre megfelelő katonai támasz. Talán ezért is ösztönözte folyamatosan Holló Zsigmondot arra, hogy a lehető legjobban működjék együtt Johann von Sporkkal, a térségbe érkező császári katonaság parancsnokával. A levelezés vizsgálata azt is megmutatta, hogy a kassai adminisztráció alsóbb hivatalnokai milyen mélyen be voltak épülve a térség társadalmába, és ez által elsőrangú informátorai voltak nemcsak a Magyar Kamarának, hanem Pozsonyon keresztül a bécsi udvarnak is. 1670-ben ez a beépültség ugyanakkor komoly gondokat is eredményezett, hiszen a hivatalnokok ezért kerültek gyanúba a rendi szervezkedéssel kapcsolatban. Elmondható tehát, hogy a feldolgozott anyag rövidsége ellenére a Wesselényi-féle rendi szervezkedés, valamint az azt követő megtorlás időszakának igen hasznos forrásának bizonyult, rajta keresztül számos, eddig ismeretlen adalékkal lehetett gazdagítani a témakörre vonatkozó ismereteket.

Felhasznált források

Levéltári források:

- Magyar Nemzeti Levéltár Országos levéltára (MNL OL)
- P 125: Esterházy Pál nádor iratai
  - P 507: Nádasdy család nádasladányi levéltára
    - Fasc 1-A Rottal Jánoshoz írott levelek
  - P 707 Zichy család zsélyi levéltára
    - Fasc 84 NB missiles
  - P 1986: A Krompachi Holló család levéltára évrendezett iratok
  - A 57: LibriRegii
  - E 41: Litterae ad Cameramexaratae
  - E 23: Litterae Camera Scepuensis
  - U etC: UrbariaetConcriptiones

ÖStAAVA FHKA HKA = ÖsterreichischesStaatsArchiv Allgemeines Verwaltungsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Hofkammerarchiv Hoffinanz–Ungarn.

Forráskiadványok:

Hain Gáspár 1988: Szepességi, avagy lőcsei krónika és évkönyv a kedves utókor számára szerk. Véber Károly. Bp.

Hivatkozott szakirodalom

- Acsády Ignác1894: *A pozsonyi és szepesi kamarák*. Historia Antik kiadó (reprint).Bp.
- Acsády Ignác1888: *Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd uralkodása alatt 1526-1564*. Historia Antik kiadó (reprint).Bp.
- Benczédi László1974a: *A Wesselényi-féle rendi szervezkedés kibontakozása 1666-1668*. Történelmi szemle. (17. évf.) 4. sz. 596–630.
- Benczédi László1974b: *Az 1670. évi tiszavidéki felkelés és társadalmi háttere*. Századok. (109. évf.) 3–4. sz. 509–550.
- Benczédi László1980: *Rendiség, abszolútizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon (1664–1685)*. Akadémiai Kiadó, Bp.
- Benczédi László1975: *Szelepcsényi érsek ügye és a lipóti abszolútizmus megalapozása 1670 őszén*.Történelmi Szemle. (18. évf.) 2–3. sz. 489–502.
- Fallenbüchl Zoltán2002: *Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon*. Osiris kiadó. Bp.
- Gecsényi Lajos 2009: *Korrupció és harmincad-kerülés. A felső-magyarországi harmincadügyről (1648–1660)*. In: Bessenyei József–Draskóczy István(szerk.):Pénztörténet. Gazdaságtörténeti Tanulmányok Buza János 70. születésnapjára. Mirio Kulturális Bt. Bp–Miskolc. 129–140.
- Gecsényi Lajos–Guszarova Tatjana 2008: *A Szepesi Kamara vezető tisztviselői 1646–1672 között*. In: Gecsényi Lajos (szerk.): Gazdaság, társadalom, igazgatás. Tanulmányok a kora újkor történetéből. Palatia Nyomda és Kiadó. Győr. 453–474.
- Gróf Zichy István1943: *Adatok egy XVII. századi katolikus főúri család történetéhez. Öregebbik Zichy István gróf (1616-1693)*. In.: Regnum egyháztörténeti évkönyv 5. sz. Bp. 734–764.
- Pach Zsigmond Pál (főszerk.)–R. Várkonyi Ágnes (szerk.) 1987: *Magyarország története tíz kötetben. 3/2*. Akadémiai Kiadó. Bp.
- Mihalik Béla2010: *A Szepesi Kamara szerepe az 1670-1674 közötti felső-magyarországi rekatolizációban*. Fons: forráskutatás és történeti segéd tudományok. (17. évf.) 3. sz. 255–320.

- Nagy Iván 1860: *Magyarország családai. Czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal.* 6. kötet. Pest.
- Pálffy Géza 1998: *A veszprémi végvár fő- és vicekapitányainak életrajzi adattára (16-17. század).* In.: Tóth G. Péter (szerk.): *Veszprém a török korban: Felolvasóülés Veszprém török kori emlékeiről.* Laczkó Dezső Múzeum. Veszprém. 91–187.
- Pauler Gyula 1876: *Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése 1664-1671.* I–II. kötet. MTA könyvkiadó vállalata. Bp.
- Pintér Márta Zsuzsanna 2007: *A jezsuita ifjúság 17. századi példaképe: Holló Zsigmond.* In: Molnár Antal–Szilágyi Csaba–Zombori István (szerk.): *Historicus Societatis Iesu.* Szilas László emlékkönyv. METEM. Bp. 322–331.
- Szerémi György 1897: *Monumenta. Emlékek a majthényi, kesselleőkeői és berencsi Majthényi bárók és urak családi levéltárából. 1451–1728.* Történelmi tár., (20. évf.) 1–2. sz. 1–338.
- Szűcs Jenő 1990: *A szepesi kamarai levéltár 1567-1813.* Bp.
- Ulrich Attila 2010: *Birtokelkobzások a Szepesi Kamara területén 1670–73 között.* In: Szirácsik Éva (szerk.): *Discussiones Neogradiens 10. Uradalmak kora.* Salgótarján. 47–62.
- Ulrich Attila 2013: *Jobbágyi adóterhek és munkakötelezettség néhány, a Szepesi Kamara által elkobzott uradalomban 1670–74 között.* In: Szirácsik Éva (szerk.): *Élet a birtokon Discussiones Neogradiens 13.* Kiadja a Nógrád Megyei Múzeumi Szervezet. Salgótarján. 107–138.

Klauzál Gábor pályakezdése Csongrád megyében 1825 és 1827 között*

Klauzál Gábor megyei pályájának kezdetéről a szakirodalomban kevés információ található. Míg az országgyűlési követi, miniszteri munkája nagy általánosságban ismert, addig a megyei tevékenysége szinte ismeretlen a történészek számára. Életéről a lexikonokban található szócikkek mellett néhány írásmű született. Ezek sem térnek ki bővebben a megyei pályakezdésre, többnyire csak a tiszteletbeli aljegyzői és táblabírói, majd a fizetési táblabírói hivatalát említik meg. Ezt követően az országgyűlési szerepléséről írnak.¹ A halála után született emlékbeszédek és gyászbeszédek sem ismertetik pályájának ezt a szakaszát, viszont több esetben tévesen jegyzik fel, hogy az 1825–27-es országgyűlés alatt a lemondott Kárász Benjámint helyébe követnek választották.²

A tanulmány célja, hogy választ adjon arra a kérdésre, hogy miként és milyen körülmények között bontakozott ki Klauzál megyei pályája, kinek köszönhette karrierjének elindulását. Elsőként származását, családját, tanulmányait ismertetem, majd Csongrád vármegye korabeli helyzetének rövid összegzése után a tulajdonképpeni pályakezdést vizsgálom.

---

* A tanulmány az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” pályázat támogatásával készült.

1 Szmollény 1903.; Pálmány 2008.; Barta 1961. A hivatkozott munkák áttekintik az életpálya egészét, annak egyes szakaszairól született írásokat itt nem soroltam fel.

2 Osztróvszky József gyászbeszéde: *A Hon.* 1866. augusztus 9. 183.; Dáni Ferenc emlékbeszéde. *Pesti Napló.* 1866. augusztus 17. 188.; Oroszi Miklós emlékbeszéde: *Szegedi Híradó.* 1866. szeptember 6. 9., 13., 16. 71–74.; Trefort Ágoston emlékbeszéde. *Pesti Napló.* 1866. szeptember 25. 219. A követségről szóló téves információt Trefort is közli, előfordulhat, hogy Szathmáry Károly korábbi cikke alapján. Lásd: *Vasárnapi Újság.* 1861. január 20. 3. sz.

Család, származás

A Klauzál család származásáról különböző írásokat olvashatunk, azonban hiteles információkat a Daróczy-féle genealógiai gyűjtemény anyaga nyújt számunkra.³ Emellett Hermann Róbert, Pálmány Béla és Hódi Szabolcs munkája szolgál adatokkal.⁴ A Daróczy-gyűjteményben található összefoglalás szerint a család cseh eredetű, akik a huszita mozgalmak elől menekültek Lengyelországba, majd 80 év után visszatérve birtokaikat már nem tudták visszafoglalni. Ezért János Ágost, Klauzál Gábor dédnagyapja Prágában hivatalt vállalt. János Ágostnak öt fia és hat lánya született, köztük volt jezsuita szerzetes és apáca is. Gábor nagyapja, András katonaként szolgált. Ezt a tényt alátámasztja András fiának, Jánosnak az 1747. augusztus 3-i eupeni keresztelési anyakönyvi bejegyzése is.⁵ Eszerint András prágai születésű, a Bethlen ezredben szolgált, felesége a linzi születésű Pfabin Anna Mária volt. A Klauzál név ebben a bejegyzésben „Klatzal de flavikovitzy” formában van lejegyezve. A nemesi előnév használata egyértelműen bizonyítja, hogy már András is nemesi címet viselt. Az előnév később más változatokban is előfordult.⁶ A kutatás jelenlegi állásában a cseh nemesi címről nem rendelkezünk további információval.

András fiának, Klauzál Jánosnak és feleségének, Babarczy Ágnesnek, illetve akkor élő Johanna és Krisztina nevű gyermekeinek I. Ferenc császár 1793. június 13-án adományozott magyar nemesi címet.⁷ A nemesi oklevelet katonai érdemeiért kapta, mivel részt vett az 1788 és 1790 között zajló török háborúban, ott volt Berbir erődjének ostrománál, Belgrádnál és 1790-ben a havasalföldi hadszíntéren két vár, Kalasat és Szaltsa bevételénél. A Királyi Könyvek tartalmazzák a festett címet és annak leírását is. Pandula Attila szerint a címerben található kétfarkú oroszlán a cseh származást jelentheti.⁸

3 Az újságokban megjelent Klauzál-életrajzok a család cseh eredetét említik. *Vasárnapi Újság*. 1861. január 20. 3.; *Vasárnapi Újság*. 1866. augusztus 12. 32.; *Tolnai Világlapja*. 1906. szeptember 16. 38.; RL. B 15. Daróczy Zoltán genealógiai gyűjteménye. Klauzál-család.

4 Köszönetemet fejezem ki Pálmány Bélának, aki segített kiolvasni és lefordítani Klauzál János eupeni keresztelési anyakönyvi bejegyzését, valamint még új almanachja megjelenése előtt átadta az abban szereplő adatokat. Köszönettel tartozom Hódi Szabolcsnak, a Klauzál Gábor Társaság titkárának, aki eddigi családfakutatásait rendelkezésemre bocsájtotta.

5 Keresztelési anyakönyv. Eupen – római katolikus egyházközség. 1738–1779.

6 Arról jelenleg nincs információ, hogy Klauzál Gábor hivatalosan melyik változatot használhatta. Apja nevével a katonai sematizmusok a Schlanikovitz előnevet használják. Lásd: *Militärschematismus* 1828. 59. Szlanikoviczként szerepel a halotti anyakönyvi bejegyzésben, Kalocsa, 1866. augusztus 3. Halotti anyakönyv. Kalocsa – római katolikus egyházközség. 1860–1866.; Szlavikovitzi változatot lásd: *Vasárnapi Újság*. 1866. augusztus 12. 32.; Szlavóvici változatot lásd: Habermann 1992. 150.; Szlavikovichit lásd: Pálmány 2011. 986.

7 MNL OL A 57. k. 288–294.; A család nemesség szerzéséről és a családtagok életpályájáról: Pálmány 2008.; A Klauzál családra vonatkozó genealógiai irodalom: Nagy 1860. 270–271.; Kőszegi 1899. 180.; Borovszky 1910. 465.; Kempelen 1913. 65.

8 Pandula 2013.

Klauzál János katonai pályájáról Hermann Róbert kutatásai alapján vannak ismereteink.⁹ Klauzál 1761-ben lépett be a császári királyi 52., magyarországi kiegészítésű, pécsi központú gyalogezredbe, amely ekkor Bethlen Farkas gróf nevét viselte. 1801-ben már őrnagyi rangot viselt, ekkor helyezték át a 32. sorgyalogezredbe. Innen három év múlva, 1804-ben alezredesi rangban került át a stájerországi kiegészítésű, grazi központú 27. gyalogezredbe. Két év után dandárparancsnok és pesti katonai parancsnok lett. 1807-ben ezredesi rangban, szemgyengeség miatt nyugállományba helyezték. A Napóleon elleni hadjárat alatt feltehetően reaktiválták, majd 1810-től ismét nyugállományba helyezték. Katonai pályájának 46 évéből 44 évet töltött magyarországi kiegészítésű alakulatnál, valamelyest magyar nyelvi környezetben.

Pálmány Béla szerint Klauzál János távollévő főrend követeként részt vett az 1808-as országgyűlésen.¹⁰ 1809-ben, másik négy személlyel együtt, neve a felállítandó Ludovika igazgató-jelöltjei között szerepelt.¹¹ A jelöltek Petrich András ezredes, Péchy Mihály és Lodgmann János mérnökkari alezredesek, illetve Pulszky Miksa őrnagy voltak. A tisztségre pályázva egy korábbi előjárója minősítését is csatolta, ebből fény derül személyes jellemvonásaira is.¹² Megtudhatjuk, hogy csehül, németül, magyarul és olaszul beszélt, de írni csak német nyelven tudott. A tudományokban, a földrajzot kivéve, nem volt jártas. Jellemét tekintve igazságos, erkölcsös, rendes életmódot folytató ember volt, aki sokat foglalkozott a beosztottjaival. A minősítés nem túl pozitív képet fest egy igazgatói tisztségre pályázóról, hiszen azt írja, hogy „minden szorgalma és igyekezete ellenére nem tud elérni megfelelő eredményt”. A nádor valószínűleg mérnökkari vagy tüzértiszttel szerette volna betölteni a tisztséget, így Klauzál János és Pulszky Miksa „egy pillanatig sem voltak komoly jelöltek”.¹³

János 1785. november 9-én Szegeden vette feleségül Babarczy Ágneszt.¹⁴ A Babarczy-család Csongrád megye egyik legismertebb családjá volt, akik Szeged társadalmában is az előkelő polgárság csoportjába tartoztak.¹⁵ A nemesi oklevelet 1681-ben kapták, Csongrád megyében először Babarczy Mihály igazolta magát 1754-ben.¹⁶ A család Szeged közéletében fontos szerepet töltött be. Idősebb Babarczy Ferenc (1718 k.–1753) a választott község tagja, borbíró és főbíró jelölt volt. Fia, ifjabb Babarczy Ferenc (1726–1782) előbb a választott község, majd a belső tanács tagja lett, végül polgármesteri

9 Hermann 2009.

10 Pálmány 2019. 1251. Eszerint br. özv. Szepessy Sámuelné Büttel Rebekát képviselte. A névjegyzékben azonban Kauszhár János szerepel, Pálmány Béla őt azonosítja Klauzál Jánossal.

11 Szilágyi 1876. 170. Vö. Bachó 1930. 50–51. Míg Szilágyi jelöltekről ír, addig Bachónál egyértelműen kiderül, hogy Petrich kivételével a többi személy a tisztségre pályázott.

12 Bachó 1930. 54.

13 Bachó 1930. 54.

14 Házassági anyakönyv. Szeged – belvárosi római katolikus egyházközség. 1767–1868.

15 Marjanucz 1998. 220.

16 MNL CsML SzL IV. A. 3. f. 10. k. A család Pest megyében is bemutatta nemesi oklevelét. Babarczy Mihály után 1774-ben Babarczy Ferenc, majd 1805-ben annak Imre nevű fia is igazolta magát. Imre testvére, Ágnes volt Klauzál János felesége. A Babarczy családra vonatkozó genealógiai irodalom: Nagy 1857. 77.; Nagy 1868. 37.; Kőszegi 1899. 17.; Kempelen 1911. 186–187.

tisztet is betöltött.¹⁷ Ferenc fia, Imre, Ágnes öccse Csongrád megye alispánja, országgyűlési követe, Szeged királyi biztosa volt.¹⁸

Klauzál János és Babarczy Ágnes házasságából tíz gyermek, öt lány és öt fiú született.¹⁹ Az öt fiúból négy élte meg a felnőttkort. A legidősebb, József a családi hagyományt követve katona lett, 1813-tól Pest-Pilis-Solt vármegye ajánlásával a magyar nemesi testőrségben szolgált, majd a 39. gyalogezredben főhadnagy, később százados lett. Ezt követően átkerült az 1. sz. határőrgyalogezredbe, majd 1832-ben nyugdíjazták.²⁰ 1848-ban a Honvédelmi Minisztérium katonamozdítási és elhelyezési osztályának vezetője lett.²¹

Az 1799-ben született Imre sokoldalú személyiség volt. Nagyvárad diákévei alatt több költeményt is írt Fejér Gábor, a nagyvárad „nevendékház” főkormányzója és Thuróczy Antal László pap tiszteletére, később Majláth Györgynek és Koháry Ferencnek is írt üdvözlő verseket.²² Irodalmi érdeklődése és írásai révén kapcsolatba került Kazinczy Ferencsel, aki nagyon tehetségesnek tartotta.²³ Jogi tanulmányait a pesti királyi egyetemen végezte, 1818-ban esküdött fel jurátusnak, a személynök, Majláth György mellé.²⁴ Tanulmányai befejezése után az udvari kancellárián dolgozott.²⁵ Később mezőgazdasággal kezdett foglalkozni, és a Károlyiak jószágigazgatója lett. 1833-

17 Géczi 1995. 14–15. Vö. Reizner 1899. 81., 90; és Farkas 1985. 531. Az egyes hivatalok betöltésének idejéről a szerzők eltérő időpontokat adnak meg. A Babarczy családtagok rövid életrajza: Habermann 1992. 14.

18 Pálmány 2011. 799. Babarczy Imre közéleti pályájával a tanulmány későbbi részében bővebben foglalkozom.

19 Johanna (1786 Szeged – 1877 Budapest); Jozefa és Erzsébet (1788 Szeged – ?); Ferenc (1790 Szeged – ? korán meghalt, az 1793-as nemesi oklevélben nem említik); Anna Krisztina (1792 Buda – ?); József (1794 Pétervárad – ?); Imre (1799 Szeged – 1847 Bécs); Miklós (1802 Pest – ?); Gábor (1804 Pest – 1866 Kalocsa); Ágnes (1808–?). Anna Krisztina, József, Miklós és Gábor keresztelési anyakönyvi bejegyzését jelenleg még nem találtuk meg, a halotti anyakönyvek közül Johanna és Gábor halotti anyakönyvi bejegyzése van meg. A testvérek életrajzi adatairól: Pálmány 2011. 986. A meglévő anyakönyvek forrásai: Keresztelési anyakönyv. Szeged – belvárosi római katolikus egyházközség. 1770–1794.; Keresztelési anyakönyv. Szeged – belvárosi római katolikus egyházközség. 1794–1843.; Keresztelési anyakönyv. Pest – belvárosi római katolikus egyházközség. 1787–1822.; Halotti anyakönyv. Pest – belvárosi római katolikus egyházközség. 1872–1885.; Halotti anyakönyv. Kalocsa – római katolikus egyházközség. 1860–1866.

20 Hellebronth 1940. 213.

21 F. Kiss 1987. 333.; 548.

22 Petrik 1890. 406.

23 Klauzál Imre Róza és Kálmán című elbeszélése váltotta ki Kazinczy tetszését. Váczi 1909. 45. Vö. Kazinczy Ferenc 1822. április 16-án kelt levele Mailáth Jánosnak. A Róza és Kálmán megjelent: *Igaz 1821. 117–123. „Az én Ungvár-Németim halála után minden reménységem Klauzál. Azt hiszem, vele irodalmunk új korszaka kezdődik. Mostanáig nem ismerem kézírását (vagy kéziratát?), még azt sem tudom, ki ő; tehát a barátság nem vakít el engem. De ódaja Koháryhoz és regénye Igaz' Zsebkönyvében, a Róza és Kálmán nagyszerű zsengek. Nyelve Sallustiuséhoz hasonló; őt kellene Klauzálnak fordítania [...].”* Kazinczy Ferenc 1821. június 11-én kelt levele Mailáth Jánosnak.; Kazinczy Ferenc 1821. május 8-án kelt levele Klauzál Imréhez.; Személyes találkozásukra utal Kazinczy 1828. február 23-i naplőbejegyzése.

24 Pálmány 2008.

25 Klauzál feltehetően 1821-ben alkalmazták a kancellárián. Erre utal Mailáth János 1821. július 23-án kelt Kazinczy Ferenchez írt levelében.

ban az MTA Természettudományi Osztályának levelező tagjává választották. Jelentős szerepet vállalt a Magyar Gazdasági Egyesület megalapításában.²⁶ Az 1839-ben megalakult rohonci gazdaképző intézet egyik alapító tagja, és a rohonci leánynevelő intézet alapítója volt, ez utóbbinak védnöke a felesége lett.²⁷ 1840-től Batthyány Gusztáv és Kázmér borostyánkői és tarcsai birtokait bérelte többedmagával, ahol állat- és növénynemesítő intézetet hozott létre.²⁸ Mezőgazdasággal foglalkozó szakcikkei jelentek meg a Gazdasági Tudósításokban, a Rohonci Közleményekben, a Magyar Gazdában és a Társalkodóban.²⁹

Miklósról jelenleg annyit tudunk, hogy 1823-ban elsőéves orvostanhallgató volt a bécsi egyetemen, tanulmányai befejezéséről nincsenek adatok.³⁰ 1848-ban pesti nemzetőr volt.³¹ A legfiatalabb fiú, Gábor 1804. november 18-án Pesten, a mai Fővárosi Önkormányzat épületében, az egykori Invalidus-házban, vagy más néven Károly-kaszárnyában született.³²

Tanulmányok

Klauzál Gábor az 1813-as tanévben iratkozott be a pesti piarista gimnáziumba. A megmaradt iskolai értesítők szerint mindvégig első eminensként végezte tanulmányait. Tanárai Hollosy József, Elenyák György, Csertő József, Villiger József és Horváth Ignác voltak.³³ Gimnáziumi tanulmányai után 1818 és 1820 között bölcsészetet, majd 1820 és 1822 között jogot hallgatott a pesti királyi egyetemen. A beiratkozási könyvek hiányában nem tudjuk, hogy kikkel járt egy évfolyamon.

Jogi tanulmányai után egy évig gyakorlaton volt Bárczay Pál, Pest-Pilis-Solt vármegye alispánja mellett.³⁴ 1823. augusztus 23-án tette le a jurátusi esküt, az aznap esküt tévő 40 személyből 12-en, köztük Klauzál is, Szentkirályi László ítélőmester mellé kerültek a Királyi Táblára. „Klauzál Gábor Pest vármegyéből elvégezvén a pesti királyi

26 Török 1847. 299–303.; Szinnyei 1899. 479–481.; Fekete 1975. 530.; Für – Pintér 1988. 181–184.

27 Walleshausen 2005. 47–67. A leánynevelő intézetről: *Társalkodó* 1840. május 13. 155.

28 Bajzik 2006. 44–45. Vö. Losonczy Tóth 2008. 95. Bajzik szerint a birtokokat öcsével, Gáborral és Egan Eduárddal együtt bérelte.

29 Szinnyei 1899. 480.

30 Szögi 2013. 142.

31 Czaga–Jancsó 2001. 89.

32 Keresztelési anyakönyvi bejegyzését nem találtam sem a pesti, sem a budai római katolikus anyakönyvekben, ezért a keresést kiterjesztettem 1803-ra és 1805-re, ám így sem jártunk eredménnyel. A kutatást tovább folytatom a Hadtörténelmi Levéltár katonai anyakönyveiben. 1907-ben emléktáblát helyeztek el abban a második emeleti szobában, ahol született. *Pesti Napló* 1907. május 29. 14.; *Budapesti Hírlap* 1907. május 29. 11. Az emléktábla állítás 1904-től húzódott. *Pesti Napló* 1907. május 12. 19.

33 MPRKL III. 9. a. Pesti piarista gimnázium évkönyvei 1813–1818.

34 Pálmány 2011. 986.

egyetemen, kiváló jeggyel, jogi tanulmányait, gyakorlaton volt Pest vármegye alispánja hivatalában, felesküszik nagyságos Sentkirályi ítélőmester oldalára.”³⁵ Öt terminus letöltése után, 1824. szeptember 27-én kiváló minősítésű ügyvédi vizsgát tett.³⁶

Csongrád vármegye a reformkor kezdetén és az azt megelőző időszakban

Csongrád vármegye reformkori történetének feltárása a történészek jövőbeli feladata lesz, jelenleg a szakirodalom szűkössége megnehezíti a kutató feladatát. Az egyetlen megye monográfián kívül – amely, bár részletesen kitér erre az időszakra, mégsem tekinthető teljesnek – nem született átfogó történeti munka erről a korszakról.³⁷ Klauzál Gábor pályakezdetének kutatásához szükséges a megyei kontextus feltárása, a nemesség eredetének, birtokviszonyainak, vagyoni helyzetének és a megye tisztségviselőinek vizsgálata.

A megye birtokviszonyaival kapcsolatban a Károlyi-család birtoklástörténetéről van a legteljesebb képünk, míg a többi birtokos tulajdonviszonyainak áttekintése már jóval nehezebb feladat.³⁸ A megyei nemesség eredetéről, helyzetéről nem áll rendelkezésre szakirodalom, így annak vizsgálata is szükséges a későbbiekben. Nem készült eddig a korszakról vármegyei archontológia sem, így a tisztviselők vizsgálata és a tisztikar rekonstruálása is a későbbi kutatás feladatát képezi.³⁹

Csongrád megye a török kiűzése után az 1715. évi 92. törvénycikk rendelkezése szerint alakult újjá.⁴⁰ A megye különállása II. József rendelete értelmében 1785 és 1790 között megszűnt, egyesült Békés és Csanád megyével. II. József halála után az önállóvá vált megye első közgyűlését és tisztújítását 1790. április 20-21-én Szegeden tartotta, ekkor visszakapta régi főispánját, gróf Pálffy Lipótot is.⁴¹

Ahhoz, hogy az 1825-ös évben felállt tisztviselői kart vizsgálhassuk – amelynek tagja lett Klauzál Gábor is –, szükséges a megelőző időszak tisztviselőinek és tisztújításainak feltárása, ezért a figyelmemet kiterjesztettem az 1790 és 1825 közötti időszakra

35 MNL OL O 80 2. cs. 331–332.

36 MNL OL O 78 4. f. 91.; MNL OL O 81 2. cs. 16.

37 Zsilinszky 1898., 1900. Emellett az egyes településekről írt monográfiák nyújtanak segítséget. Ezek közül a fontosabbak: Reizner 1899.; Szeremlei 1907., 1911., 1913.; Sima 1914.; Farkas 1985.

38 Reizner 1895. 321–338.; Éble – Pettkó 1911.; Kovács 1979. 414–431.; Herceg 1980. 61–127.; id. Juhász 1990. 253–261.

39 Ehhez kiindulópontként szolgál Palugyay 1855. A kötetből az egyes tisztújításokról és főispáni kinevezésekről kaphatunk információkat.

40 Ezer év törvényei.

41 Zsilinszky 1898. 191., 195–197.

is.⁴² 1790–1806 és 1806–1825 között nem tartottak tisztújítást, annak ellenére, hogy az 1723. évi 56. törvénycikk szerint háromévente kellett azt megtartani, ezért a köztes időszakokban a főispánok nevezték ki a tisztviselőket.⁴³ Ezen periódusban gróf Pálffy Lipót (1790–1795), gróf Brunszvik József (1796–1808) és herceg Grassalkovich Antal (1808–1825) voltak a megye főispánjai.⁴⁴

Az 1790–1806 és az 1806–1825 közötti főispáni kinevezésekről csak korlátozott ismeretekkel rendelkezünk. Azt tudjuk, hogy Grassalkovich főispán 1808 és 1825 között számos esetben nevezett ki tisztviselőket, de restaurációt egyszer sem tartott.⁴⁵ A fennmaradt források szerint Csongrád megye többször is kérte Grassalkovich főispánt, hogy tartson rendes tisztújítást. 1818-ban, 1819-ben, 1821-ben és 1822-ben is levelet küldtek ennek érdekében Grassalkovich herceghez.⁴⁶ A főispán végül 1822. május 21-én tartotta volna meg, de más elfoglaltsága miatt elhalasztotta a restaurációt szeptember 16-ra, ám akkor sem jelent meg a megyében, hanem újra csak kinevezte a tisztviselőket a megüresedett hivatalokra.⁴⁷ A megye még a kinevezések után is kérte, hogy tartson tisztújítást.⁴⁸ Azonban restaurációra majd csak 1825-ben, az új főispáni helytartó, buzini gróf Keglevich Gábor hivatali ideje alatt került sor.⁴⁹

Klauzál Gábor pályájának kezdete

Az 1824. szeptember 27-én letett, kiváló minősítésű ügyvédi vizsgát követően Csongrád megye december 13-i közgyűlésén olvasták fel Grassalkovich főispán levelét, amelyben tiszteletbeli aljegyzővé nevezte ki Klauzált.⁵⁰ A főispán október 23-án kelt levelében Klauzál tanulmányi eredményeire és ügyvédi gyakorlata során szerzett jártas-

42 1790 és 1848 között 1806-ban, 1825-ben, 1829-ben, 1835-ben, 1838-ban, 1843-ban és 1846-ban tartottak tisztújításokat. MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 323/1806., 716–719/1825., 1126/1829., 1115/1835., 1611/1838., 593/1843., 197/1846. 1848-ban is volt tisztújítás, de abban Klauzál miniszteri megbízatása miatt már nem volt érintett.

43 Nem volt mindenhol általános szokás az országban, hogy háromévente tisztújítást tartsanak. Békésben 1790 után csak 1838-ban volt tisztújítás. Héjja 2009. 38–40. Szilágyi Adrienn szerint a nemesség gyengeségét mutatta, ha sokáig nem volt tisztújítás. Szilágyi 2018. 38. A tisztviselők főispáni kinevezéseiről lásd: Zsilinszky 1898. 247., 254.

44 Zsilinszky 1898. 191., 253., 255.; Zsilinszky 1900. 47., 51–52.

45 Ezen időszak alatt főként 1815-ben és 1822-ben történt a legtöbb kinevezés. Palugyay 1855. 401–402.; MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 942/1815., 785/1822.

46 MNL OL P 429 II. D. 5. b. Csongrád megye 1818. Böjtmás hava 9-én, 1819. Szent András hava 15-én, 1821. Böjtmás hava 12-én, 1821. Karácsony hava 10-én és 1822. Mindszent hava 22-én kelt levelei.

47 MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 785/1822.

48 MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 408/1822., 436/1822., 700/1822., 761/1822., 785/1822. A megye kérése: MNL OL P 429 II. D. 5. b. Csongrád megye 1822. Mindszent hava 22-én kelt levele.

49 A főispáni helytartót 1825. június 13-án iktatták be. MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 416/1825.

50 MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 915/1824.

ságára, valamint apja érdemeire hivatkozott. Figyelemre méltó, hogy egy hónap sem telt el az ügyvédi vizsga és a kinevezésről szóló levél megírása között. Nyilvánvalóan valaki közbenjárt Klauzál érdekében a főispánnál. Az újabb kinevezésre Keglevich Gábor főispáni helytartó beiktatásakor, 1825. június 13-án került sor, amikor több megyebeli tisztviselővel együtt tiszteletbeli táblabíró lett.⁵¹ Ezt követően 19 év után újra restaurációt tartottak.

Az 1825. augusztus 17-i tisztújítást az 1819. évi 4390. számú helytartótanácsi rendelet értelmében voksolással tartották meg.⁵² A voksolás menetéről az 1822-ben tervezett, de meg nem tartott tisztújítás előkészületekor rendelkeztek, valószínűleg az alapján jártak el 1825-ben is.⁵³ A választások előtt összeírták a voksolásra jogosult nemeseket. Ez a jegyzék csak hiányosan maradt fenn, de a leadott szavazatokból kiderül, hogy körülbelül 700 nemes vehetett részt a közgyűlésen.⁵⁴

A főispán – élve kinevezési jogával – a főjegyzőt, az aljegyzőt és a levéltárnokot maga nevezte ki. A többi tisztségre három, a két alszolgabírói tisztségre négy jelöltet állítottak. A két fizetéses táblabíró három-három jelölt közül került ki. A táblabíróválasztás első körében id. Beniczky Miklós, Kraller Miklós és Kászonyi Károly közül 557 szavazatból 415 szavazattal id. Beniczky Miklós került ki győztesen. A második körben Kraller Miklós, Klauzál Gábor és Nagy János közül 555 voksból 504-gyel Klauzál Gábor nyert.⁵⁵ Klauzál ellenfelei közül Kraller Miklósról rendelkezünk részletesebb információkkal. Kraller 1778 körül született gazdag szegedi nemes családban, tiszteletbeli táblabíró volt, 1806-ban alügyész jelölt, 1808-ban pedig Szeged város követeként részt vett az országgyűlésen, majd 1814-ben szegedi polgárjogot kapott. 1815-ben alszolgabírói kinevezésének támogatását kérte Grassalkovich főispántól, azonban jelenlegi adataink alapján sem akkor, sem később nem töltötte be ezt a tisztséget.⁵⁶ A másik jelölről, Nagy Jánosról jelenleg nem rendelkezünk információkkal.

51 MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 419/1825. Az új Békés megyei főispán, Lánczy József beiktatásakor Békés megye tiszteletbeli táblabírójává nevezte ki Klauzált 1825. július 26-án. MNL BéML IV. A. 1. a. 995/1825. A beiktatáson Csongrád megye küldöttségének tagjaként vett részt. MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 661/1825.

52 A Helytartótanács 1819-es rendeletét megismételte 1821. évi 771. sz. rendeletével, mivel azt tapasztalták, hogy egyes megyékben nem a rendelet alapján járnak el, vagy mint ahogy az Csongrád megyében is történt, meg sem tartották a tisztújítást. Csongrád megye Grassalkovich főispánhoz írt, 1819. Szent András hava 15-én kelt levelében azzal is indokolja a tisztí építészék felállítását, hogy alkalmazhassák a helytartótanácsi rendeletet. MNL OL P 429 II. D. 5. b. A választási szabályrendeletekről Degré 1972. 124–125.; Vö. Soós 2009. 66.

53 MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 1822/379., 719/1825.

54 MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 716–719/1825. Az 1825-ös szavazóképes nemesek összeírása: MNL CsML SzL IV. A. 3. b. 716/1825. A jegyzék a tiszántúli járásba tartozó Fábiansebestyén, Derekegyháza, Tés, Szentés, Szegvár, Mindszent és Ányás összeírását tartalmazza. Ezekben a településeken összesen 252 nemeset írtak össze.

55 MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 719/1825.

56 Grassalkovich főispánhoz írt levele: MNL OL P 429 II. D. 5. b. 1815. szeptember 10. 1806-os jelöltsége: MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 323/1806. Anyagi helyzetéről: Farkas 1985. 402. Követségéről: Reizner 1899. 48. Polgárjogáról: MNL CsML XV. 15. f.

Az 1822-es főispáni kinevezésekkel felállított tisztikar nagy részét újraválasztották, bár a tisztségek betöltésénél voltak változások, mégis elmondható, hogy ezen a tisztújításon nem következett be lényeges átalakulás a tisztikar személyi összetételében. A restauráció során megválasztott tisztviselők közül három kivételével – Klauzál Gábor és Horváth Lajos csak tiszteletbeli címet viselt, míg Kaszap Mihály nem viselt semmilyen tisztséget – korábban mindegyik töltött már be rendes, fizetéses hivatalt.⁵⁷ A megválasztottak átlagéletkora 45 év volt, a legidősebb 66, a legfiatalabb, Klauzál Gábor 21 éves volt ekkor.⁵⁸

A tisztviselői kar összetételét vizsgálva kiderült, hogy szoros családi kapcsolatok álltak fenn közöttük. Az anyakönyvek szerint a 15 hivatalviselőből 13 állt rokoni kapcsolatban egymással, köztük após és vő, apa és fia, nagybácsi és unokaöcs, testvér, illetve sógorsági kapcsolatok voltak.

Klauzál 1827. szeptember 26-án feleségül vette Prezetska Vencel szegedi vagyonos gyógyszerész lányát, Máriát. A házasságkötéssel nem feltétlenül épített ki egy újabb családi kapcsolatrendszer, mivel Mária keresztszülei Babarczy Imre és annak édesanyja voltak. Az sem zárható ki, hogy házastársát Babarczyn keresztül ismerte meg. Vagyoni helyzetére a vizsgált időszakban semmilyen forrás nem nyújt információt.⁵⁹

A kiszámú nemességen belül több család generációkon át részt vett a vármegye életében és annak vezetésében. A megye alispánjait többnyire a Kárász család adta (István, Imre, Miklós és Benjámín), ezenkívül a Babarczy-atyafiságból két személy töltötte be ezt a tisztséget. Ugyanis Babarczy Imre sógora, Kókay Mihály is alispán volt egy rövid ideig.⁶⁰ Az országgyűlési követeket is nagyrészt e két családból adta.⁶¹ A Ká-

57 Horváth Lajost 1821. szeptember 16-án Grassalkovich főispán tiszteletbeli aljegyzővé, Keglevich főispán 1825. június 13-án tiszteletbeli táblabíróvá nevezte ki. Pálmány 2011. 945.; MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 419/1825. Horváth Lajos apja, József hosszú évekig állt a megye szolgálatában alszolgabíróként és ideiglenes alispánként. Palugyay 1855. 400., 402. Vö. Pálmány 2011. 945.

58 A vármegyei tisztségek közül 15-öt vizsgáltam: alispán, főjegyző, aljegyző, levéltárnok, főügyész, alügyész, főadószedő, aladószedő, számvevő, a két fizetéses táblabíró, a tiszántúli főszolgabíró és alszolgabíró, a tiszáninneni főszolgabíró és alszolgabíró. Kimaradtak az esküdtek, a biztosok és a szegődményesek. Az átlagéletkor kiszámításánál két esetben csak hozzávetőleges életkort számoltam, mivel nem lehet pontosan tudni a születés évét. Egy esetben pedig nem ismert a tisztviselő születésének és halálának időpontja, így ő kimaradt a számításból. (1. sz. táblázat)

59 Vagyoni helyzetéről csak a következő évi összeírásokból kapunk némi információt. Az 1828. évi országos összeírás szerint Szegeden volt egy háza, amihez valószínűleg a felesége révén jutott. MNL CsML IV. A. 1010. 9. k. Ezen kívül az 1828-as királynő koronázására és a nemzeti nemes testőrző sereg segélyezésére történt összeírás szolgál adatokkal. MNL CsML SzL XV. 41. 250/1828.

60 Mivel az alispánok gyakran országgyűlési követek lettek, így a diéták időtartama alatt helyettes vagy ideiglenes alispánokat neveztek ki a főispánok. A Kárász családból kikerült alispánok kinevezése vagy megválasztása: István 1781. 02. 20., 1790. 04. 20.; Imre (helyettes alispán) 1802. 03. 24., 1805. 09. 30.; Miklós 1817. 12. 15.; Benjámín 1835. 08. 31., 1838. 11. 20., 1843. 04. 28. Palugyay 1855. 398–404. Babarczy Imre 1808. 08. 09., az 1811–12-es diétán is alispánként vett részt, 1825. 08. 17-én választották meg újra alispánnak. Palugyay 1855. 401–402.; Kókay Mihály 1804. 05. 03. Palugyay 1855. 400. A betöltött hivatal időtartamát későbbi kutatások fogják pontosítani.

61 Az 1790 és 1847 között megtartott 14 diétán összesen 16 személy volt követ, ebből 4 a Kárász-családhoz, 3 a Babarczyhoz tartozott. A Kárászok összesen 7 országgyűlésen vettek részt, a Babarczy családtagok

rász és Babarczy család között egy jelentős, generációkon keresztül létező műrokonság, keresztszülői kapcsolatrendszer fedezhető fel.

Ezek az adatok is megerősítik azt, hogy a megye elitjében a családi kapcsolatoknak nagy szerepe volt. Mindezek ismeretében arra is fény derül, hogy ki segítette Klauzál Gábor megyei pályájának indulását. Hiszen ő maga nem kapcsolódott szorosan a megyéhez, tanulmányait, gyakorlati idejét sem ott töltötte, egyedül a nagybátyja, Babarczy Imre révén kötődött a megyéhez. Így ő az, aki hathatós támogatást nyújtott megyei hivatali karrierjének kibontakozásához.⁶²

Babarczy Imre (1773–1840) példaképként szolgálhatott Klauzál számára, hiszen mint a megye táblabírója, később alispánja hét alkalommal vett részt a megye követeként az országgyűléseken. Míg apja és nagyapja Szeged közéletében töltött be jelentős tisztségeket, fia megyei hivatalnoki és országgyűlési karriert futott be. Ügyvédi oklevélének megszerzése után, 1796-ban az új főispán, gróf Brunszvik József aljegyzővé nevezte ki, ugyanezen évben lett első alkalommal a megye követe az országgyűlésen. 1805-ben fizetéses táblabíróvá nevezték ki, amelyet a következő évi tisztújításkor közfelkiáltással megerősítettek. 1807-ben főjegyzői, a következő évben alispáni kinevezést kapott. Az 1825-ös restauráción választották újra alispánná, s ezt a tisztét 1835-ig töltötte be.⁶³ 1829 és 1835 között Szeged királyi biztosa volt.⁶⁴

Babarczy megyei és szegedi kapcsolatai lehetővé tették, hogy segítse unokaöccsét hivatali karrierjében. Fiúgyermekai ekkor még kiskorúak voltak, így nem volt a családban olyan férfi, aki utóda, követője lehetett volna a megyei hivatalvállalásban.⁶⁵ Ha Babarczy és Klauzál pályáját az 1825 és 1835 közötti időszakban megnézzük, akkor az látható, hogy míg Babarczyt a tisztújítások során megválasztották alispánnak, addig Klauzált több tisztségre is jelölték, 1835 után ez már nem fordult elő, 1838-ban már csak táblabírói jelölt volt. 1829-ben alispánnak, táblabírónak, 1835-ben alispánnak és táblabírónak is jelölték Klauzált.⁶⁶ Valószínűnek tartom, hogy ezek a jelölések a nagybácsi befolyásának voltak köszönhetőek, hiszen 25 évesen, 1829-ben alispán jelöltnek lenni nem volt szokványos a megyei közéletben, még akkor sem, ha nem indulhatott komoly eséllyel, mivel Babarczy is a jelöltek között volt, és a jelölésének akár taktikai oka is lehetett.

összesen 11 diétán voltak jelen. Kárász István 1790-ben és 1792-ben, Kárász Miklós 1808-ban és 1811–12-ben, Kárász Benjámin 1825–27-ben és 1830-ban, Kárász István 1839–40-ben volt követ. Érdekesség, hogy a család három generációjából minden esetben akadt egy-egy követ, István fia Miklós, és annak fia, István is részt vett a diétán. Babarczy Imre az 1796-os, 1802-es, 1805-ös, 1807-es, 1808-as, 1811–12-es és az 1825–27-es országgyűlésen volt ott, a sógora, Kókay Mihály az 1802-es diétán követtársa volt. Klauzál Gábor az 1832–36-os, 1839–40-es és az 1843–44-es diétán vett részt. Palugyay 1855. 399–405.

62 Nem kivételes, hogy egy megyei hivatalviselő személy egy más megyében élő rokonát hívja saját megyéjébe, hogy tanulmányai befejezése után ott egyengesse hivatali pályáját. Novák Antal esete Békés megyében hasonlít a Klauzáléhoz. Völgyesi 2002. 195.

63 MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 716–719/1825., 1115/1835. Korábbi tisztségeivel kapcsolatban lásd az 1. sz. táblázatot.

64 Berta – Géczi – G. Tóth 1995. 19.

65 Pálmány 2011. 799.

66 MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 1126/1829., 1115/1835., 1611/1838.

Klauzál megyei hivatali karrierje ugyan megrekedt a táblabírói tisztségnél – amit 1825 és 1841 között folyamatosan betöltött –, de ezen időszak alatt és után bontakozott ki országgyűlési követi, politikusi pályája.⁶⁷

Klauzál Gábor megbízatai 1825–1827 között

A fizetéses táblabíró hivatali kötelessége volt, hogy részt vegyen a megyei közgyűléseken, a törvényszéki munkákban, valamint minden bizottságnak, küldöttségnek is lennie kellett egy táblabíró tagjának is.⁶⁸ Így Klauzál feladatköre is széleskörű volt. Mivel megbízatait hivatalból kapta, azokat valószínűleg kötelességszerűen végezte, és nem maga kérte, így ezekből nem derül ki számunkra, hogy melyek azok az ügyek, amelyek valóban érdekelték.

1825-ben a 24 megtartott kis- és közgyűlés közül 16-on jelent meg, 7 bizottság munkájában vett részt, és a Békés megyei főispáni beiktatáson is tagja volt a megye küldöttségének.⁶⁹ A megyei postautak irányának megváltoztatása érdekében kiküldött bizottság tagjaként a megye levéltárosától, Vidovich Mihálytól levélben kérte az ehhez szükséges iratok kiadását.⁷⁰ Tagja volt a következő évi adó kidolgozását végrehajtó küldöttségnek, valamint az előző évi adószedői számadások megvizsgálására létrehozott bizottságnak is.⁷¹ A katonaságra ügyelő biztos feladatkörének meghatározására, főként a katonatiszti kvártélyházakkal kapcsolatos intézkedések céljából kiküldött bizottságnak is tagja volt.⁷² Még tiszteletbeli aljegyzőként vett részt az 1825. március 7-ével kezdődő, rabokat ítélő törvényszék munkájában, ezt követően már fizetéses táblabíróként a szeptember 19-én és november 24-én tartott törvényszéken is jelen volt.⁷³

Az október 10-i közgyűlésen kijelölték a Berlovits László sérelmére elkövetett rablógyilkossági ügy kivizsgálására létrehozott bizottság tagjává.⁷⁴ A testületet az eset

67 1841-ben lemondott a fizetéses táblabírói tisztségéről. Szmollény 1903. 58.

68 A 36551/1817. december 23-án kelt helytartótanácsi rendelet kötelezően előírta a fizetéses táblabíró számára a közgyűléseken és a törvényszékeken való állandó részvételt. Héjja 2009. 54. A táblabírói hivatalról lásd: Palugyay 1844. 181–182.

69 A Békés megyei főispán beiktatására küldöttek névsora: MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 661/1825. Hivatalos újtjairól a tisztí kocsizások feljegyzéséből is értesülhetünk: MNL CsML SzL IV. A. 12. g. 2. k. Közgyűlési részvételeivel kapcsolatban a 2. sz. táblázat szolgál bővebb információkkal.

70 MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 741/1825. Vidovich Mihályhoz írt levelei: MNL CsML SzL IV. A. 58. 10/1825., 14/1825.

71 MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 897/1825. Előző évi adószedői számadások vizsgálata: MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 1073/1825., 1226/1825., 1311/1825., 1396/1825. Ezt az ügyet csak a következő évben zárták le: MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 55/1826.

72 MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 964/1825.

73 MNL CsML SzL IV. A. 21. b. 59–60. d.

74 MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 1023/1825., 1215/1825., 1774/1825. Az ügy az 1826-os évre is átnyúlt: MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 32/1826., 151/1826., 506/1826., 949/1826. Főügyészi vélemény, benne Klauzál

pontos feltárásával bízták meg, mert a Szeged városa által lefolytatott vizsgálatot nem tartották megfelelőnek. A kiküldöttek névsora, Klauzálon kívül Török Lajos táblabíró, Vály András alszolgabíró és Temesváry Antal esküdt, megegyezett azokéval, akiket az 1825. szeptember 19-i törvényszéki ülésen neveztek ki a szegedi tanúvallomások felvételére és hitelesítésére.⁷⁵ A tanúvallomásokat 1825. október 22 és 31-e között egy kivétellel Klauzál, Vály és Beliczay Pál esküdt együtt vette fel és hitelesítette Szegeden. A tanúvallomásokból kiderült, hogy 1825. június 9-én éjjel nemes Berlovits László mézszároslegényhez hárman betörték, kirabolták és olyan súlyosan megverték, hogy június 15-én behalt sérüléseibe. A rablógyilkosságnak tanúja volt Berlovits szolgája, Horváth Veronika. A bűnügy elkövetésével nemes Tarnay Antal szabadkai szabót és öccsét, nemes Tarnay Ferenc mézszároslegényt gyanúsították. Klauzál Tarnay Ferenc tanúvallomását egyedül vette fel és hitelesítette. Az 1826. augusztus 28-án kelt főügyési vélemény az összes tanúvallomás beszerzése és átolvasása után azt állapította meg, hogy Horváth Veronika és a többi tanú vallomásából nem lehet egyértelműen azonosítani sem az elkövetők személyét, sem az eset pontos időpontját, így Tarnayék ellen nem emelhetnek vádat.

Klauzál tagja volt a vízüggyel, szabályozással kapcsolatos küldöttségnek és a marhahús árának megállapításával foglalkozó bizottságnak is.⁷⁶

1826-ban a 12 kis- és közgyűlés közül 9 esetben volt jelen, 12 bizottság munkájában, illetve 7 törvényszéki ülésen vett részt.⁷⁷ A megyében a dohánykertészek nagy száma mellett is csökkent a dohánytermelés, emiatt az alispán elnökletével dohányügyi küldöttséget állítottak fel, amely megtárgyalta az ezzel kapcsolatos helytartótanácsi rendeletet is, és amelynek munkájában Klauzál is közreműködött.⁷⁸ A kereskedés elősegítése céljából is fontosnak tartották a megyebeli utak járhatóságát, karbantartását, erre a célra küldöttséget jelöltek ki, amelyben szintén részt vett.⁷⁹

Első önálló megbízatását az 1826. február 27-i közgyűlésen kapta, feladata a szegvári börtön épületében létesítendő kápolna berendezése volt.⁸⁰ A 21651-es számú, 1824. augusztus 31-én kelt helytartótanácsi rendelet értelmében a rabok lelki gondozása érdekében a börtönökben kápolnát kellett létesíteni.⁸¹ Megbízatása az volt, hogy a kápolna belső berendezéséhez, a szertartások végzéséhez szükséges felszereléseket Pesten és Vácon megvásárolja, valamint a papi szolgálat megszervezését és engedélyezését a váci püspöknél elintézzze. Ezenkívül pesti útja alatt a selyemtenyésző küldöttség javasla-

és másik két tisztviselő tanúkihallgatásaival: MNL CsML SzL IV. A. 21. b. 178/1826. A Berlovits név Berlovich- és Berlavits-ként is szerepel a jegyzőkönyvekben. A halotti anyakönyvi bejegyzésben Berlovits Lászlóként szerepel. Halotti anyakönyv. Szeged – belvárosi római katolikus egyházközség. 1788–1834.

75 MNL CsML SzL IV. A. 21. b. 60. d. Az 1825. szeptember 19-i ülés 36. bejegyzése.

76 MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 1130/1825., 1077/1825., 1227/1825.

77 MNL CsML SzL IV. A. 21. b. 61–62. d. 1826. március 2., június 7., július 12., augusztus 30., szeptember 25., október 26., december 13.

78 MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 140/1826., 336/1826.

79 MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 275/1826., 430/1826., 733/1826.

80 MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 126/1826., 282/1826.

81 MNL CsML SzL IV. A. 3. b. 282/1826.

ta szerint selyembogár tojást kellett vásárolnia. Április 12-én nyújtotta be jelentését a közgyűlésen.⁸² A váci püspöki helytartó a kápolna papi szolgálatával a helyi plébánost bízta meg, akit felhatalmazott arra is, hogy felszentelje azt. A szertartásokhoz és a belső berendezéshez szükséges eszközöket megvásárolta, a költségekről nyugtákat csatolt. Selyembogár tojást azonban nem tudott beszerezni, arról később kívánt gondoskodni. Hivatalos útját március 20-án kezdhette meg, ezután a váci püspöki helytartó értesítése alapján a váci püspök levélben tájékoztatta a közgyűlést Klauzál tevékenységéről és a szentmise rendjéről. Ezt a levelet csak a június 5-i közgyűlésen olvasták fel.⁸³ A kápolna elkészültéről az augusztus 28-i közgyűlésen tettek jelentést az arra kiküldött bizottság tagjai, amiből kiderült, hogy július 20-án a Mindszenti plébános fel is szentelte azt.⁸⁴

Április 12-én Klauzált többedmagával együtt kinevezték a gyámügyi számadások elvégzésére és ellenőrzésére kiküldött állandó bizottság tagjává. Ezt követően rendszeresen részt vett a küldöttség munkájában.⁸⁵ Az augusztus 29-i ülésen beterjesztett egy általa a gyámatyák számára írt szabályzatot. Ezt a bizottság elfogadta, de közgyűlési beterjesztésére már nem került sor, a tervezet szövege sem maradt fenn. Ugyanezen a közgyűlésen felolvasták a szegedi mézárszék tulajdonosainak kérelmét a marhahús árának emelésére, a kivizsgálására kiküldöttek között volt Klauzál Gábor is.⁸⁶

A június 5-én megtartott közgyűlésen a katonák ruházatával kapcsolatos teendők miatt létrehozott bizottság tagjává jelölték ki.⁸⁷ Ekkor választottak új követet az éppen zajló országgyűlésre, mivel Kárász Benjámint lemondott követi tisztéről. Keglevich főispán négy jelöltet ajánlott a megye figyelmébe, Róth Józsefet, a Károlyiak jogügyigazgatóját, Nagy Ferenc főügyészt, Klauzál Gábor táblabíró és Kiss Dániel alügyészt. Végül Róth Józsefet választották meg.⁸⁸ Klauzál jelölése inkább megtisztelő, gesztusértékű volt, hiszen ő volt a legfiatalabb és a legkevesebb tapasztalattal rendelkező kandidáló. Lehetséges, hogy jelölésében nagybátyja is közreműködött.

Július 11-én a megyebeli vámok és révek tarifáinak kidolgozására kiküldött bizottság tagjai közé is megválasztották.⁸⁹ Augusztus 28-án Petrik Ferenc hódmezővásárhelyi lakos betegsége, megtébolyodása miatt felvetődött a közgyűlésen, hogy az ilyen betegek számára nincs megfelelő intézmény a megyében, s ennek létrehozásának vé-

82 MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 361/1826.; MNL CsML SzL IV. A. 3. b. 361/1826.

83 Útjának időpontjáról a tisztí kocsizások feljegyzésében az 57-es számon bejegyzett nyugta ad tájékoztatást: MNL CsML SzL IV. A. 12. g. 2. k. Nádasdy Ferenc püspök levele: MNL CsML SzL IV. A. 3. b. 652/1826. Tartalmi kivonata a jegyzőkönyvben: MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 652/1826.

84 MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 1013/1826.; MNL CsML SzL IV. A. 3. b. 1013/1826.

85 MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 402/1826., 537/1826. A megyebeli nemes árvákat illető gyámatyai számadásokat rostálló állandó küldöttség 1826-ban a következő időpontokban ülésezett: május 18., július 3., július 13., július 24., augusztus 29., december 12. MNL CsML SzL IV. A. 4. 1. d.

86 MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 404/1826., 599/1826., 833/1826.

87 MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 568/1826., 976/1826., 1335/1826., 1389/1826.

88 MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 452/1826., Keglevich Gábor levele a megyéhez: MNL CsML SzL IV. A. 3. b. 452/1826.

89 MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 835/1826., 1085/1826., 1394/1826., 1412/1826.

leményezésére kiküldött bizottságban Klauzál is szerepet kapott.⁹⁰ A dicalis összeírás után készítendő adó felosztásra kijelölt küldöttség tagja is ekkor lett.⁹¹

Csongrád vármegye táblabírójaként más tisztviselőkkel együtt jelen volt a december 5-én és az azt követő napokban tartott szegedi városi tanács tisztújításán.⁹² A december 11-i közgyűlésen az alispán javaslatára létrehozta egy bizottságot annak kivizsgálására, hogy a megyei lótenyésztést hogyan lehetne fellendíteni, ennek is tagja lett Klauzál.⁹³ Pest-Pilis-Solt vármegye november 17-én levélben elküldte a megye számára Deyák József pesti nagykereskedőnek a dohánytermesztés fellendítésére létrehozandó nemzeti társaságról írt javaslatát, amelynek megtárgyalására és esetleges támogatására küldöttséget hoztak létre, ennek Klauzál is résztvevője lett.⁹⁴ A javaslatot korábban Deyák is megküldte a megyének, amit augusztusban továbbítottak az országgyűlési követeknek, hogy azt hasznosíthassák.⁹⁵ Ebben az évben is beválasztották abba a bizottságba, amely az előző évi adószedői számadásokat vizsgálta felül.⁹⁶

1827-ben a megtartott 22 kis- és közgyűlés közül 12 alkalommal volt jelen és 9 bizottságban dolgozott. Törvényszéki üléseken 5 esetben vett részt.⁹⁷ Az év elején szükséges volt a pékáruk árának meghatározása, az erre létrehozott bizottság tagjává jelölték ki.⁹⁸ A következő megbízatásra a szentesi postán tapasztalt állapotok miatt került sor. A szentesi postamester, Böjtös Imre panasszal élt Mihálkovits expeditorral szemben. Mihálkovitsot helytelen ügykezelése miatt állásából elmozdították, de ő mégsem hagyta el azt, így a visszaélések kivizsgálására a megye egy bizottságot nevezett ki.⁹⁹ A májusi közgyűlésen felvetődött az a kérdés, hogy nem lenne-e hasznos a czúgokat újra felállítani Szeged városában és néhány nagyobb községben, Klauzál az erre létrehozott küldöttség tagja lett.¹⁰⁰

Szeptember 17-én a Csongrád megyei küldöttség tagjaként részt vett Pyrker János egri érsek főispáni beiktatásán.¹⁰¹ Ebben az évben is szükség volt a vám- és révtarifák

90 MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 699/1826., 1031/1826., 1400/1826.

91 MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 1167/1826., 1461/1826.; MNL CsML SzL IV. A. 3. b. 1461/1826.

92 MNL CsML IV. A. 1003. g. 5129/1826. Jelen volt még a megye képviselőiben Babarczy Imre, Kárász Benjámin és Temesváry Antal.

93 MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 1423/1826.; Az ügy átnyúlik a következő évre: MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 165/1827.; MNL CsML SzL IV. A. 3. b. 103/1827.

94 MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 1545/1826., 1547/1826.; Ez áthúzódik a következő évre: MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 197/1827.

95 MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 336/1826.; MNL CsML SzL IV. A. 3. b. 1137/1826. Deyák József tervezetének célja az is volt, hogy saját dohánykereskedését megóvja a feltörekvő Ullmann és Wodianer kereskedőkkel szemben. Javaslatát a nádor is figyelemre méltatta, de csak az 1830-as országgyűlés kereskedelmi deputációja tárgyalta róla. Lásd: Gyömrei 1956. 204.

96 MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 1603/1826. Ez áthúzódik a következő évre: MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 226/1827.; MNL CsML SzL IV. A. 3. b. 54/1827.

97 MNL CsML SzL IV. A. 21. b. 62–63. d. 1827. március 28., május 7., július 4., október 23., december 12.

98 MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 65/1827., 259/1827.; MNL CsML SzL IV. A. 3. b. 65/1827., 259/1827.

99 MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 285/1827., 679/1827.

100 MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 558/1827., 753/1827.; MNL CsML SzL IV. A. 3. b. 753/1827.

101 MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 982/1827.

megállapítására, ezért bizottságot hoztak létre, amelynek Klauzál is tagja lett.¹⁰² Az október 22-i közgyűlésen a következő évi országos összeírás megyén kívüli összeírójává választották, helyettese Kiss Dániel lett, megbízatásuk Esztergom vármegyébe szolt.¹⁰³

Két év elteltével Keglevich főispáni helytartót Nógrád megye főispánjává nevezték ki, helyébe báró Orczy Lőrinc érkezett a megyébe. Keglevich beiktatására, valamint Orczy fogadására kinevezett küldöttségek tagjaként jelen volt Klauzál Gábor is.¹⁰⁴ A beiktatás után olvasták fel az országgyűlésen hozott új törvényeket, ezt követően a királyné koronázására és a nemesi testőrség fenntartására felajánlandó megyei honorárium mennyiségének felosztására Klauzál részvételével létrehoztak egy bizottságot.¹⁰⁵ Az azévi hadiadó kivetésével kapcsolatban is kijelöltek egy küldöttséget, amelynek tagjaként az volt a feladata, hogy felossza az adót a megye községei és kertészségei között.¹⁰⁶

A görög nem egyesült szertartású lelkipásztorok járandóságáról rendelkező felsőbb rendelet alkalmazásához a közgyűlésen kijelölt küldöttség tagjává választották.¹⁰⁷ Ilyen vallású felekezetek csak Szentesen és Hódmezővásárhelyen voltak. Munkájuk célja az volt, hogy megvizsgálják, a megyében milyen szokások uralkodnak, pénzben vagy terményben fizetnek-e a lelkipásztoroknak.

A Helytartótanács 15751/1827. számú, június 12-én kelt rendelete értelmében a halottvizsgálat rendezése miatt létrehoztak egy küldöttséget, id. Beniczky Miklós táblabíró részvételével. Azonban betegsége miatt a jelentést nem tudták benyújtani a közgyűlésnek, ezért a december 10-i közgyűlésen póttaggá nevezték ki Klauzált.¹⁰⁸ Szintén egy helytartótanácsi rendelet alkalmazására, a megyei orvos, Sebők Sámuel jelentése értelmében a bujakórban szenvedő betegekkel kapcsolatos intézkedések megtételére kinevezett küldöttségek is tagja lett.¹⁰⁹

Összegzés

Klauzál Gábor pályakezdésének vizsgálata nagyon fontos a teljes pályakép feltárása szempontjából. További kutatások szükségesek nemcsak a megyebeli viszonyok jobb megismerése, hanem a családdal kapcsolatos információk bővítése érdekében.

Mivel Klauzál egy olyan megyébe került, ahova addigi élete során nem kötődött, sőt feltételezem, hogy akkor még birtoka sem volt ott, ezért fontos megvizsgálnom, hogy

102 MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 1219/1827.

103 MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 1302/1827., 207/1828.

104 MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 1284/1827.

105 MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 1351/1827., 1352/1827. A jelentést 1828-ban nyújtották be: MNL CsML SzL IV. A. 3. b. 34/1828.

106 MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 1353/1827., 1627/1827.

107 MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 1142/1827., 1436/1827.

108 MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 1306/1827., 1493/1827.

109 MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 1347/1827., 1512/1827.

kinek volt köszönhető a megyei pályakezdés és a viszonylag gyors hivatali előmenetel. A kutatás során egyértelművé vált, hogy ebben jelentős szerepe volt nagybátyjának, Babarczy Imrének. Ezen időszak alatt végzett munkájából nem derül ki, mi az, ami iránt fogékonyabb volt, ugyanakkor megbízatásai széleskörű tapasztalatszerzést tettek számára lehetővé. Megismerhette a helyi viszonyokat, a megyei igazgatás és az igazságszolgáltatás működését. Ezek jó alapul szolgáltak későbbi politikusi pályájához is.

Táblázat 1.

Az 1825-ös tisztségviselők ^{110 111}			
tisztség	név	életrajzi adatok	korábban betöltött tisztségek
alispán	Babarczy Imre	rk. 1773–1840 ¹¹² ∞ Finta Teréz 1809 ¹¹³	1796 aljegyző 1802 követ 1805 követ 1806 táblabíró 1807 követ, főjegyző 1808 alispán 1811 követ 1825 követ
főjegyző	Bene József	rk. 1792–1869 ¹¹⁴ ∞ Litassy Antónia 1821 ¹¹⁵	1815 levéltárnok 1822 alszolgabíró 1825 követ
aljegyző	Kaszap Mihály	ref. 1794–1870 ¹¹⁶ ∞ Nagy Julianna 1821 ¹¹⁷	–

110 A táblázat az általam vizsgált, 1825-ben megválasztott, illetve kinevezett tisztségviselők családi adatait, valamint addigi hivatali pályafutásukat tartalmazza. Az összesítés átláthatóvá teszi annak a tisztikarnak az összetételét, amelynek Klauzál Gábor is tagja lett.

111 Palugyay 1855. 399–402. A korábban betöltött tisztségeket egyelőre Palugyay alapján állítottam össze, későbbi kutatás során az egyes pályafutásokat pontosítani fogjuk.

112 Keresztelési anyakönyv. Szeged – belvárosi római katolikus egyházközség. 1770–1794.; Halotti anyakönyv. Hódmezővásárhely – római katolikus egyházközség. 1745–1842.

113 Házassági anyakönyv. Szeged – belvárosi római katolikus egyházközség. 1767–1868.

114 Keresztelési anyakönyv. Sándorfalva (Algyő) – római katolikus egyházközség. 1751–1882.; Halotti anyakönyv. Szeged – belvárosi római katolikus egyházközség. 1860–1871.

115 Házassági anyakönyv. Szegvár – római katolikus egyházközség. 1803–1895.

116 Héjja 2009. 328.

117 Házassági anyakönyv. Hódmezővásárhely – református egyházközség. 1808–1862.

Az 1825-ös tisztségviselők ^{110 111}			
tisztség	név	életrajzi adatok	korábban betöltött tisztségek
levéltárnok	Vidovich Mihály	rk. 1791?–1865 ¹¹⁸ ∞ Litassy Erzsébet 1825 ¹¹⁹	1822 levéltárnok
főügyész	Nagy Ferenc	ref. 1777–1846 ¹²⁰ ∞ Nagy Erzsébet 1803 ¹²¹	1822 főjegyző
alügyész	Kiss Dániel	ref. 1791–? ¹²²	1822 aljegyző
főadószedő	Litassy Bertalan	rk. 1771– 1844k. ¹²³ ∞ Baráthy Anna	1806 főbiztos 1815 főpénztárnok
aladószedő	Szomor József	ref. 1777–? ¹²⁴ ∞ Kiss Lídia 1818 ¹²⁵ ∞ Dömény Mária 1832 ¹²⁶	1814 esküdt
számvevő	Kaszap József	ref.	1796 esküdt 1813 számvevő
fizetési táblabíró	id. Beniczky Miklós	rk. ?1759–1828 ¹²⁷ ∞ Dugonits Terézia 1793 ¹²⁸	1792 főjegyző 1808 táblabíró

118 Halotti anyakönyv. Szegvár – római katolikus egyházközség. 1862–1895.

119 Házassági anyakönyv. Szegvár – római katolikus egyházközség. 1803–1895.

120 Szeremlei 1913. 614.

121 Szeremlei 1913. 1085.

122 Keresztelési anyakönyv. Hódmezővásárhely – református egyházközség. 1747–1797.

123 Keresztelési anyakönyv. Deménd – római katolikus egyházközség. 1732–1825. Litassy feltehetően 1839 és 1844 között hunyt el Diósgyőrött, de még nem találtam meg a halotti bejegyzését. Litassy 1839-ben Diósgyőrött élt, Csongrád megye ott kereste meg egy hivatalos ügyben. MNL BAZML IV. 501. e. 3047/1839. Egy 1844-es iratban már az özvegye, Baráthy Anna adott igazolást, amelyben Vidovich Mihályt, a vejét megbízottjaként ismerte el, s erről Borsod vármegyét is értesítette. MNL BAZML IV. 501. e. 2931/1844. Litassy feltehetően a vejével, Bene Józseffel együtt érkezett a megyébe, aki 1836 és 1845 között a diósgyőri koronauradalom prefektusa volt. Pálmány 2011. 818.

124 Keresztelési anyakönyv. Hódmezővásárhely – református egyházközség. 1747–1797.

125 Házassági anyakönyv. Hódmezővásárhely – református egyházközség. 1808–1862.

126 Héjja 2009. 471.

127 Habermann 1992. 24.

128 Házassági anyakönyv. Szeged – felsővárosi római katolikus egyházközség. 1778–1852.

Az 1825-ös tisztségviselők ^{110 111}			
tisztség	név	életrajzi adatok	korábban betöltött tisztségek
fizetési táblabíró	Klauzál Gábor	rk. 1804–1866 ¹²⁹ ∞ Prezetska Mária 1827 ¹³⁰ ∞ Schmidt Emma 1853 ¹³¹	1824 tb. aljegyző 1825 tb. táblabíró
tisztántúli főszolgabíró	Müller Ignác	rk. ?1786–? ∞ Kamocsay Erzsébet 1831 ¹³²	1811 levéltárnok 1822 alszolgabíró
tisztántúli alszolgabíró	Horváth Lajos	ref. 1798–1834 nőtlen ¹³³	1821 tb. aljegyző 1825 tb. táblabíró
tisztáninnyi főszolgabíró	Kárász Benjámín	rk. 1792–1874 ¹³⁴ ∞ Nagy Rozália 1823 ¹³⁵	1816 alszolgabíró h. 1817 főszolgabíró 1825 követ
tisztáninnyi alszolgabíró	ifj. Beniczky Miklós	rk. 1794–1858 ¹³⁶ ∞ Oexel (Rónay) Magdaléna 1823 ¹³⁷	1818 esküdt 1822 aljegyző

129 Halotti anyakönyv. Kalocsa – római katolikus egyházközség. 1860–1866.

130 Házassági anyakönyv. Szeged – belvárosi római katolikus egyházközség. 1767–1868.

131 Házassági anyakönyv. Buda – nagytétényi római katolikus egyházközség. 1816–1895.

132 Házassági anyakönyv. Szentes – római katolikus egyházközség. 1751–1869.

133 Pálmány 2011. 945.

134 Halotti anyakönyv. Szeged – belvárosi római katolikus egyházközség. 1872–1881.

135 Házassági anyakönyv. Szeged – belvárosi római katolikus egyházközség. 1767–1868.

136 Keresztelési anyakönyv. Szeged – felsővárosi római katolikus egyházközség. 1778–1834.; Halotti anyakönyv. Kistelek – római katolikus egyházközség. 1778–1863.

137 Házassági anyakönyv. Kiszombor – római katolikus egyházközség. 1809–1895.

2. Táblázat
Kis- és közgyűlések Csongrád megyében¹³⁸

1825 ¹³⁹			
dátum	helyszín	kis- vagy közgyűlés	Klauzál jelenléte
január 4.	Szeged	kis	+
január 10.	Szeged	kis	+
február 19.	Szeged	kis	+
március 7.	Szegvár	kis	+
március 15.	Szegvár	köz	+
március 24.	Szeged	kis	+
április 7.	Szegvár	köz	+
április 27.	Szeged	kis	-
május 2.	Szeged	kis	-
május 19.	Szegvár	kis	-
május 31.	Szeged	kis	-
június 13.	Szegvár	köz	+
július 8.	Szeged	kis	-
július 19.	Csongrád	kis	+
augusztus 2.	Szeged	kis	+
augusztus 8.	Szeged	kis	+
augusztus 16.	Szeged	köz	+
szeptember 1.	Szeged	kis	-
szeptember 21.	Szegvár	kis	+
október 10.	Szeged	köz	+
november 3.	Szegvár	köz	+
november 21.	Szegvár	köz	-
december 14.	Szegvár	köz	+
december 29.	Szeged	köz	+

138 A táblázatban összesítettem a Csongrád megyei kis- és közgyűléseket. A helyszín és az időpont mellett láthatjuk, hogy Klauzál melyik ülésen volt jelen és azt is, hogy milyen gyakorisággal tartottak megyegyűléseket.

139 MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 33. k.

1826 ¹⁴⁰			
dátum	helyszín	kis- vagy közgyűlés	Klauzál jelenléte
február 27.	Szegvár	köz	+
április 12.	Szeged	köz	+
június 5.	Szegvár	köz	+
július 4.	Szeged	kis	+
július 11.	Szegvár	köz	+
augusztus 1.	Szeged	kis	-
augusztus 7.	Hódmezővásárhely	kis	-
augusztus 28.	Szegvár	köz	+
szeptember 27.	Szeged	köz	+
október 25.	Szeged	köz	+
november 21.	Hódmezővásárhely	kis	-
december 11.	Szegvár	köz	+

1827 ¹⁴¹			
dátum	helyszín	kis- vagy közgyűlés	Klauzál jelenléte
február 6.	Szegvár	köz	-
február 27.	Szeged	kis	-
március 26.	Szegvár	köz	+
május 8.	Szegvár	köz	+
május 18.	Hódmezővásárhely	kis	+
június 5.	Szeged	kis	-
június 16.	Szeged	kis	-
július 2.	Szegvár	köz	+
július 17.	Szeged	kis	+
július 23.	Hódmezővásárhely	kis	-
augusztus 3.	Szeged	kis	+
augusztus 14.	Szeged	kis	+

140 MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 34. k.

141 MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 35. k.

1827 ¹⁴¹			
dátum	helyszín	kis- vagy közgyűlés	Klauzál jelenléte
augusztus 23.	Szeged	kis	-
augusztus 30.	Szeged	kis	-
szeptember 6.	Hódmezővásárhely	kis	-
szeptember 24.	Szegvár	köz	+
október 8.	Szeged	köz	+
október 22.	Szegvár	köz	+
november 13.	Szegvár	köz	+
december 3.	Hódmezővásárhely	kis	-
december 10.	Szegvár	köz	+
december 19.	Hódmezővásárhely	kis	-

Felhasznált források

Levéltári források

Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára (RL)

B 15. Johannita levéltár, Daróczy Zoltán genealógiai gyűjteménye.

Magyar Piarista Rend Központi Levéltára (MPRKL)

III. 9. a. Budapesti gimnázium régi levéltára 1717–1950.

Magyar Nemzeti Levéltár. Országos Levéltára (MNL OL)

A 57 Libri regii, 1527–1867.

O 78 Protocolla neo-censuratorum advocatorum 4. f. 1809–1827.

O 80 Acta iuratorum, 2. cs. névjegyzék 1811–1831.

O 81 Ügyvédvizsgálati iratok, 2. cs. jelöltek névjegyzékekkel, 1823–1843.

P 429 II. D. 5. b. Grassalkovich III. Antal Csongrád megyei főispáni működésével kapcsolatos iratok, Csongrád megye vegyes iratai, 1808–1828.

Magyar Nemzeti Levéltár, Békés Megyei Levéltár (MNL BÉML)

IV. A. 1. a. Békés vármegye nemesi közgyűlésének iratai, közgyűlési jegyzőkönyvek, 1715–1848.

Magyar Nemzeti Levéltár, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár (MNL BAZML)

IV. 501. e. Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai, közgyűlési és törvényszéki iratok, 1790–1847.

Magyar Nemzeti Levéltár, Csongrád Megyei Levéltár (MNL CsML)

IV. A. 1003. g. Szeged város tanácsának iratai, tisztújítási iratok, 1718–1848.

IV. A. 1010. Az 1828. évi országos összeírás szegedi bizottságának iratai, 1827–1834.

XV. 15. f. Feudáliskori összeírások levéltári gyűjteménye, befogadott polgárok jegyzéke, 1780–1848.

Magyar Nemzeti Levéltár, Csongrád Megyei Levéltár Szentesi Fióklevéltára (MNL CsML SzL)

IV. A. 3. a. Csongrád vármegye nemesi közgyűlésének iratai, köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek, 1770–1848.

IV. A. 3. b. Csongrád vármegye nemesi közgyűlésének iratai, köz- és kisgyűlési iratok, 1790–1848.

IV. A. 3. f. Csongrád vármegye nemesi közgyűlésének iratai, nemességi iratok, 1790–1848.

IV. A. 4. Csongrád vármegye árvaszékének (nemesi árvákra ügyelő küldöttségének) iratai, 1677–1849.

IV. A. 12. g. Csongrád vármegye adószedőjének iratai, vegyes számadások, 1720–1848.

IV. A. 21. b. Csongrád vármegye törvényszékének iratai, büntetőperes iratok, 1724–1850.

IV. A. 58. Csongrád vármegye levéltárnokának iratai, 1723–1849.

XV. 41. Feudális kori conscriptio (összeírások) levéltári gyűjteménye, 1715–1849.

Halotti anyakönyv. Hódmezővásárhely – római katolikus egyházközség.; Házassági és keresztelési anyakönyv. Hódmezővásárhely – református egyházközség. <https://www.familysearch.org/search/catalog/results?count=20&placeId=74002&query=%2Bplace%3A%22Hungary%2C%20Csongr%C3%A1d%2C%20H%C3%B3dmez%C5%91v%C3%A1s%C3%A1rhely%22&subjectsOpen=415911-50> (Letöltés: 2019. 08.17.)

Halotti anyakönyv. Kalocsa – római katolikus egyházközség. 1860–1866. <https://www.familysearch.org/search/catalog/results?count=20&placeId=75386&query=%2Bplace%3A%22Hungary%2C%20Pest-Pilis-Solt-Kiskun%2C%20Kalocsa%22&subjectsOpen=468686-50> (Letöltés: 2019. 08.17.)

Halotti anyakönyv. Kistelek – római katolikus egyházközség. <https://www.familysearch.org/search/catalog/results?count=20&placeId=74005&query=%2Bplace%3A%22Hungary%2C%20Csongr%C3%A1d%2C%20Kistelek%22&subjectsOpen=475910-50> (Letöltés: 2019. 08.17.)

Házassági anyakönyv. Buda – nagygyűlési római katolikus egyházközség. <https://www.familysearch.org/search/catalog/249116> (Letöltés: 2019. 08.17.)

Házassági anyakönyv. Kiszombor – római katolikus egyházközség. <https://www.familysearch.org/search/catalog/results?count=20&placeId=77217&query=%2Bplace%3A%22Hungary%2C%20Toront%C3%A1l%2C%20Kiszombor%22&subjectsOpen=475911-50> (Letöltés: 2019. 08.17.)

- Házassági anyakönyv. Szentes – római katolikus egyházközség. <https://www.familysearch.org/search/catalog/results?count=20&placeId=74022&query=%2Bplace%3A%22Hungary%2C%20Csongr%C3%A1d%2C%20Szentes%22&subjectsOpen=410642-50> (Letöltés: 2019. 08.17.)
- Házassági és halotti anyakönyv. Szegvár – római katolikus egyházközség. 1862–1895. <https://www.familysearch.org/search/catalog/3537> (Letöltés: 2019. 08.17.)
- Keresztelési anyakönyv. Deménd – római katolikus egyházközség. <https://www.familysearch.org/search/catalog/results?count=20&placeId=63671&query=%2Bplace%3A%22Czechoslovakia%2C%20Slovensko%2C%20Krupina%2C%20Demandice%22&subjectsOpen=794024-50> (Letöltés: 2019. 08.17.)
- Keresztelési anyakönyv. Eupen – római katolikus egyházközség. 1738–1779. <https://www.familysearch.org/search/film/008190869?cat=158809> (Letöltés: 2019. 08.17.)
- Keresztelési anyakönyv. Sándorfalva (Algyő) – római katolikus egyházközség. <https://www.familysearch.org/search/catalog/results?count=20&placeId=74015&query=%2Bplace%3A%22Hungary%2C%20Csongr%C3%A1d%2C%20S%C3%A1ndorfalva%22&subjectsOpen=517234-50> (Letöltés: 2019. 08.17.)
- Keresztelési és halotti anyakönyv. Pest – belvárosi római katolikus egyházközség. <https://www.familysearch.org/search/catalog/228841?availability=Family%20History%20Library> (Letöltés: 2019. 08.17.)
- Keresztelési, házassági és halotti anyakönyv. Szeged – belvárosi római katolikus egyházközség.; Szeged – felsővárosi római katolikus egyházközség. <https://www.familysearch.org/search/catalog/results?count=20&placeId=74017&query=%2Bplace%3A%22Hungary%2C%20Csongr%C3%A1d%2C%20Szeged%22&subjectsOpen=417650-50> (Letöltés: 2019. 08.17.)

Folyóiratok

- A Hon. 1866.
Budapesti Hírlap. 1907.
Pesti Napló. 1866., 1907.
Szegedi Híradó. 1866.
Társalkodó, 1840.
Tolnai Világlapja, 1906.
Vasárnapi Újság. 1861., 1866.

Hivatkozott szakirodalom

- Bachó László (szerk.) 1930: A magyar királyi honvéd Ludovika Akadémia története. Budapest.
- Bajzik Zsolt 2006: *A Vas vármegyei Tarcsafürdő története Trianonig 1. rész.* Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények. 32. évf. 2. 29–49.
- Barta László 1961: *Klauzál, a reformpolitikus.* Kézirat. MNL CsML SzL Kézirattár.
- Berta Tibor – Géczy Lajos – G. Tóth Ilona (szerk.) 1995: *Szeged város levéltára 1359–1950.* A Csongrád megyei levéltár kiadványai. Segédletek 6. Szeged.
- Borovszky Sámuel 1910: *Magyarország vármegyéi és városai. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye 1.* Budapest.
- Czaga Viktória – Jancsó Éva (szerk.) 2001: Pest-budai nemzetőrök 1848–1849. Dokumentumok a Fővárosi Nemzetőrség történetéhez. (Budapest Történetének Forrásai) Budapest.
- Degré Alajos 1972: *Szavazási rend a megyegyűléseken 1848 előtt.* In: Farkas Gábor (szerk.): Fejér Megyei Történeti Évkönyv 7. Székesfehérvár, 121–140.
- Éble Gábor – Pettkó Béla 1911: *A nagy-károlyi gróf Károlyi család összes jószágainak birtoklási története. I–II.* Budapest.
- Ezer év törvényei.* (<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=71500092.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fkeyword%3DCsongr%25C3%25A1d>) (Letöltés: 2019. 06. 01.)
- F. Kiss Erzsébet 1987: *Az 1848–1849-es magyar minisztériumok.* Budapest.
- Farkas József (szerk.) 1985: *Szeged története 2. 1686–1849.* Szeged.
- Fekete Gézné (szerk.) 1975: *Az MTA tagjai 1825–1973.* Budapest.
- Für Lajos – Pintér János (szerk.) 1988: *Magyar agrártörténeti életrajzok. I–P.* Budapest.
- Géczy Lajos 1995: *A választott bírótól a polgármesterig. Babarczy Ferenc (1726–1782).* Szeged. A város folyóirata. 7. évf. 5. sz. 14–15.
- Habermann Gusztáv 1992: *Személyi adattár a szegedi polgár-családok történetéhez.* Tanulmányok Csongrád megye történetéből 19. Szeged.
- Héjja Julianna Erika 2009: *Békés vármegye archontológiája és prozopográfiája 1715–1848.* Gyula.
- Herceg Mihály 1980: *A csongrád-vásárhelyi uradalom kialakulása.* In: Farkas József (szerk.): *Tanulmányok Csongrád megye történetéből 4.* Szeged, 61–127.
- Hermann Róbert 2009: *A Klauzál-család katonatagjai.* <http://klauzal.hu/cikk/463.html> – (Letöltés: 2019.05.23.)
- http://deba.unideb.hu/deba/kazinczy_muvei/kazlev.php (Letöltés: 2019.05.31.)
- http://deba.unideb.hu/deba/kazinczy_muvei/text.php?id=kazinczy_onelet_0213_k (Letöltés: 2019.08.17.)
- id. Juhász Antal 1990: *Adalékok az örgróf Pallavicini család hitbizományi uradalmá történetéhez.* In: Blazovich László (szerk.): *Tanulmányok Csongrád megye történetéből 8.* Szeged. 253–261.

- ifj. Palugyay Imre 1855: *Magyarország történeti, földirati s állami legujabb leírása. 4. Békés-Csanád, Csongrád és Honth vármegyék leírása.* Pest.
- Igaz Sámuel (kiad.) 1821: *Zsebkönyv.* Bécs.
- Kazinczy Ferenc levelezése. XVII.; XXIII. kötet
- Kazinczy Ferenc: *Levelek.* <http://mek.oszk.hu/05600/05606/05606.pdf> (Letöltés: 2019. 08.13.)
- Kazinczy Ferenc: *Napló. 1828–1831. Pesti útam.*
- Kempelen Béla 1911: *Magyar nemes családok. I.* Budapest.
- Kempelen Béla 1913: *Magyar nemes családok. VI.* Budapest.
- Kovács Ágnes 1979: *Az úrbéres viszony alakulása a csongrád-vásárhelyi uradalom mezővárosaiban 1722–1848.* Agrártörténeti Szemle 21. évf. 3–4. sz. 414–431.
- Köszegi Sándor 1899: *Nemes családok Pest vármegyében.* Budapest.
- Losonczy Tóth Árpád 2008: *Egy boldog menyasszony levelei. Meszlényi Terézia és Tanárky Augusztá levelezése.* Győri Tanulmányok Füzetek 13. Győr.
- Marjanucz László 1998: *Szeged polgári csoportjai a XIX. században.* In: Blazovich László (szerk.): *Tanulmányok Csongrád megye történetéből.* 26. Szeged, 215–225.
- Militärschematismus 1828: *Militärschematismus des österreichischen Kaiserthums.* Wien.
- Nagy Iván 1857: *Magyarország családai. Czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. I.* Pest.
- Nagy Iván 1860: *Magyarország családai. Czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. VI.* Pest.
- Nagy Iván 1868: *Magyarország családai. Czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. Pótlék kötet.* Pest.
- Pálmány Béla 2008: *Klauzál Gábor és családja életpályája – új adatok tükrében.* (<http://klauzal.hu/cikk/350.html> – Letöltés: 2019. május 21.)
- Pálmány Béla 2011: *A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja 1825–1848. I–II.* Budapest.
- Pálmány Béla 2019: *A magyar rendi országgyűlések történeti almanachja 1790–1812. I–II.* Budapest.
- Palugyay Imre 1844: *Megye-rendszer hajdan és most. 2. Megye-hivatalok.* Pest.
- Pandula Attila 2013: *A Klauzál-család címerábrázolásai.* <http://klauzal.hu/cikk/651.html> (Letöltés: 2019.05.23.)
- Petrik Géza 1890: *Magyarország bibliográfiája 1712–1860. II.* Budapest.
- Reizner János 1895: *A mindszent-algyői uradalom történetéből.* Magyar Gazdaságtörténeti Szemle. 2. évf. 2. sz. 321–338.
- Reizner János 1899: *Szeged története II.* Szeged.
- Sima László 1914: *Szentes város története.* Szentes.
- Soós István 2009: *Választások Magyarországon. Kísérletek a vármegyei tisztújítások „megreformálására” (1810–1821).* Levéltári Közlemények. 80. sz. 6–156.
- Szeremlei Sámuel 1907: *Hód-Mező-Vásárhely története. 3. A leigáztatás kora 1526–1848. Hódmezővásárhely.*

- Szeremlei Sámuel 1911: *Hód-Mező-Vásárhely története. 4. A közmívelődés története 1526–1848. I. Hódmezővásárhely.*
- Szeremlei Sámuel 1913: *Hód-Mező-Vásárhely története. 5. A közmívelődés története 1526–1848. II. Hódmezővásárhely.*
- Szilágyi Adrienn 2018: *Az uradalom elvesztése. Nemesi családok a 19. századi Békés megyében.* Budapest.
- Szilágyi Sándor 1876: *Rajzok a forradalom utáni időkből. Az első magyar katonai tanintézet.* Budapest.
- Szinnyei József 1899: *Magyar írók élete és munkái. 6.* Budapest.
- Szmollény Nándor 1903: *Klauzál Gábor. Az első magyar kereskedelemügyi miniszter és közgazdasági reformküzdelmek.* Budapest.
- Szögi László 2013: *Magyarországi diákok bécsi egyetemeken és akadémiákon 1789–1848.* Budapest.
- tisza-beői Hellebronth Károly (szerk.) 1940: *A magyar testőrségek névkönyve 1760–1918.* Budapest.
- Török János 1847: Gyászbeszéd Klauzál Imre felett. *Magyar Academiai Értesítő* (7.) 10. 299–303.
- Váczai János 1909: *A nyelvújítás győzelme. Értekezések a Nyelv- és Széptudományok köréből XXI.* Budapest.
- Völgyesi Orsolya 2002: *Politikai-közéleti gondolkodás Békés megyében a reformkor elején. A rendszeres bizottsági munkálatok megyei vitái 1830–1832. Közlemények Békés megye és környéke történetéből 9.* Gyula.
- Walleshausen Gyula 2005: *A rohonci gazdaképző intézet.* Vasi Szemle. 59. évf. 1. sz. 47–67.
- Zsilinszky Mihály 1898: *Csongrádvármegye története II.* Budapest.
- Zsilinszky Mihály 1900: *Csongrádvármegye története III.* Budapest.

Batthyány-könyvtárak adományozása a Magyar Tudós Társaságnak 1838–39-ben

Bevezetés

1838-ban Batthyány Gusztáv gróf Teleki József elnöknek írt levelében ajánlotta fel rohonci könyvtárát a Magyar Tudós Társaságnak.¹ Ezután nem sokkal később tette Batthyány Kázmér, Gusztáv testvére ajánlatát, aki kisbéri birtokának könyvtárát ajándékozta a Tudós Társaságnak. A két családi könyvtár felajánlásával megközelítőleg körülbelül 30 ezer kötet² került a társaság tulajdonába. A könyvtárak gyarapítása nem a két testvérhez, hanem családjuk két generációval előttük élt tagjaihoz, elsősorban nagypajukhoz, Batthyány Tódorhoz és testvéréhez, József érsekhez kapcsolódik.

A téma feltárása bepillantást nyújt az adományozott Batthyány-könyvtárak XVIII. századi gyarapítóinak életébe, és egyúttal az általuk felhalmozott kulturális javak utóéletén keresztül a reformkori szellemi életre is sajátos módon vet fényt. A Batthyány-könyvadományt a következőkben a legfontosabb csomópontokra, összefüggésekre tekintettel mutatnám be a kapcsolódó szakirodalom és az adományozás forrásai alapján.

Szakirodalom

A téma kutatása kapcsán három személy munkálkodása tekinthető alapvető kiindulópontnak. 1959-ben F. Csanak Dóra munkája – *Az Akadémiai Könyvtár története a szabadságharcig: 1826-1849*³ – részletesen mutatja be a könyvtár első évtizedeit

---

1 A Magyar Tudós Társaság a Magyar Tudományos Akadémia hivatalos megnevezése 1840-ig.

2 Az adományozásról szólva ezt a 30 ezres számot Gusztáv ajánlatáról vagy a két adományról együtt szólva is szokás említeni. A továbbiakban kitérek rá, hogy a források szemügyre vétele után pontosításra kerülhetett ez a sztereotip összeg.

3 F. Csanak 1959.

és fontos kiindulópontot jelent a könyvadomány tanulmányozásakor. A könyvtárak állományával a technikatörténész Endrei Walter foglalkozott. A Batthyány-könyvtár Batthyány Tódorhoz köthető műszaki tárgyú köteteiről az MTA Kézirattárában meglevő és azonosítható köteteket, valamint a még Batthyány Tódor életéből származó könyvkatalógusokat és könyvszámlákat felhasználva 1991-ben közöl áttekintést a teljesség igénye nélkül, a gróf természettudományos érdeklődését általában elemezve: *Batthyány Tódor műszaki könyvtára*.⁴ 1995-ben az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában fellelhető műszaki és természettudományos könyvek 642 műre terjedő listáját adta ki füzetében: *Batthyány Tódor műszaki könyvtára*.⁵ A két kutatón kívül az Akadémiai Könyvtár emblematikus munkatársa, Vekerdi László szentelt külön figyelmet a Batthyány-könyvtáraknak. 1976-os *A természettudományok és a matematika az Akadémiai Könyvtárban*⁶ című munkájában tesz figyelemre méltó megjegyzéseket a Batthyány Gusztáv-féle könyvadományról.⁷ A könyvtár tudománytörténeti jelentőségét felvető Vekerdi László felfogásával párhuzamos F. Csanak Dóra azon megjegyzése, amely a Batthyány-könyvadomány „feltehető történelmi értékéről” beszél.⁸ Fontos kiemelni a „feltehető” jelzöt, hiszen a Batthyány-könyvadományról egyelőre nem rendelkezünk legalább megközelítőleg részletes, megbízható képpel.

Reformkori mecénatúra és a Tudós Társaság könyvtára a könyvadomány idején

A szakirodalom áttekintése után vessünk pillantást a könyvadomány háttérében álló történelmi közegre. A technikai-társadalmi fejlődéssel egybekötött nemzet-nemzetállamépítés a mecénatúra, a köz számára való adakozás eddig ismeretlen területeken történő felbukkanását tette lehetővé. A XIX. század első felében tehető arisztokraták, grófok adományozták privát kulturális javaikat közcélokra. A jelenség emblematikus példája, amikor 1825-ben, az országgyűlésen Széchenyi István gróf 60 ezer forintot ajánl a hazai tudományt propagáló, a megalakulásakor a Magyar Tudós Társaság nevet felvevő testület számára. Széchenyi István számára már precedenst jelentett apja, Széchenyi Ferenc 1802-es felajánlása. Könyvgyűjteményéből a Nemzeti Könyvtár (Széchenyi Könyvtár) régiséggyűjteményéből a Nemzeti Múzeum veszi kezdetét. Az általánosan ismert esetek mellett ugyanakkor kevesen tudnak például

4 Endrei 1991.

5 Endrei 1995.

6 Vekerdi 1976.

7 Vekerdi 1976. 29.

8 F. Csanak 1959. 11.

Batthyány Fülöp herceg⁹ 50 ezer forintos adományozásáról, amit szintén a Tudós Társaság alapításakor ajánlott meg – Széchenyi naplója szerint a gróf ösztönzésére.¹⁰ Teleki József, erdélyi arisztokrata (1790–1855), szintén Széchenyi István adományához kapcsolódóan ajánlja fel 30 ezer kötetes családi könyvtárát a Tudós Társaságnak. Ezt tekintjük az Akadémiai Könyvtár alapításának. Teleki József lesz egyébként a Tudós Társaság első elnöke (1830–1855).

A Tudós Társaság könyvtára kezdetben mindössze virtuálisan létezett, hiszen miközben a Tudós Társaság is csak nehézkesen talál helyet, az alapító állományt képező könyvtár a Teleki család Szervita téri házában marad 1844-ig.¹¹ A Tudós Társaság kezében gyűlő könyvanyag az anyaintézménnyel együtt 1831-től a Deron házban, 1836-tól az Akadémiai Palota 1865-ös átadásáig a Trattner-Károlyi házban foglal helyet.¹² A Tudós Társaság könyvtárának állománya lassú ütemben gyarapodott, testületi vásárlások, cserék, kötelespéldányok és a könyvtár elnöke, Teleki József saját vásárlásai nyomán.¹³ Különálló részt képeznek a könyvtár részére tett adományok, amelyek a gyarapodás terén a legnagyobb volument teszik ki. A 30-as évek két legnagyobb gyarapodása Kresznerics Ferenc hagyatékának (1060 könyvkötet, több mint 200 tb. ősnymtatvánnyal, kéziratokkal, pénzgyűjteménnyel) Teleki József által történő megvásárlásához és Marczibányi Livius (apja Marczibányi Márton 400 db-os könyvtára) adományozásához kapcsolódott.¹⁴ A két Batthyány testvér, Batthyány Gusztáv és Batthyány Kázmér adománya a korábbiakhoz képest teljesen más léptéket jelentett.

„Illy alkotó részekből, ’s mintegy 2200 darabból állt könyvtárunk, Czuczor szorgalmatos segédjegyzőnk által lajstromozva, 1838-ban összel, midőn elnökünk gr. Batthyány Gusztáv úrtól azon meglepő kellemes hírt vevé, hogy mintegy 30,000 darabból álló könyvtárát academiánknak ajánlja fel, melly nemes példát testvére gr. Batthyány Kázmér úr a’ maga’ kisebb, de válogatott tára’ felajánlásával rögtön követett. Én voltam a szerencsés az átvétellel megbízatni.”¹⁵

9 Batthyány Fülöp (1781-1870), a családnak a hercegi címet aktuálisan viselő tagja kapcsán érdemes megemlíteni, hogy a tanulmányban szereplő valamennyi Batthyány családtag a család németújvári, hercegi ágából származik (Batthyány Lajos miniszterelnök (1807-1849) a család másik, grófi ágának tagja).

10 „Batthyány h[erceget] megdolgoztam: tegnap nagy küldöttséget menesztettem hozzá, hogy egy nagy adományra buzdítsam.” 1826. január 25. Széchenyi 1982. 448.

11 F. Csanak 1959. 6.

12 F. Csanak 1959. 5–6

13 F. Csanak 1959. 6.

14 Schedel 1846. 87.; F. Csanak 1959. 10.

15 Schedel 1846. 88.

Az adományozók

Az adományozók Batthyány Gusztáv (1803–1883) és testvére Batthyány Kázmér (1807–1854). Szüleik Batthyány Antal József (1762–1828) és Roggendorf Cecília (1778–1814). Antal József családja, amellel hogy megfordul a hazai birtokokon is,¹⁶ a legtöbb időt Bécsben és Milánóban tölti.¹⁷ Az anya gyermekeik fiatal éveiben hunyt el. A külföldön nevelkedő testvérek életében különösen fontos szerepet játszott Nagy Károly (1797–1868) természettudós, matematikus. Bakos József a Batthyány Gusztáv és Nagy Károly közötti jól dokumentálható barátságról beszél, amelynek kezdetét a 30-as évek elejére teszi, amikor már a gróf Londonban él, és Nagy Károly Angliában jár tanulmányúton.¹⁸ Amikor 1837-ben az Angliába költöző Gusztáv és itthon maradó Kázmér Frankfurtban aláírják a birtokaik megosztásáról szóló szerződést,¹⁹ már bizonyára ismeretségben állnak a gyógyszerész végzettségű Nagy Károllyal.²⁰ Nagy Károly, aki 1836-tól a Tudós Társaság rendes tagja, elsősorban a politikusként, kormánybiztosként és a Szemere-kormány külügyminisztereként ismert Batthyány Kázmérra volt maradandó hatással; a róla tartott akadémiai emlékbeszéd Nagy Károlyt mint alteregóját említi.²¹ Nagy Károly tanította meg a szakirodalom szerint Kázmért magyarra, és szelleme, amelyről politikai tárgyú munkájából is értesülünk (Daguerrotyp), gyakorlatilag meghatározta Kázmér politikai pályafutását (pl. országgyűlési felszólalásai a vegyes házasságokról, Védegylet).²² Nagy Károly magyar nyelvű, elemi fokú ismeretterjesztő könyveinek 1837-es, 1838-as kiadását finanszírozta Batthyány Kázmér, ami egy közös mecénási tevékenység kezdete volt. 1839-ben alapítanak rövid életű gazdasági tanintézetet Rohoncon, 1840-ben az első magyar nyelvű földgömböket készítenek.²³

A nagyobb rohonci adományt tevő, kevésbé ismert báty személyére érdemes külön is kitérni. Bár Széchenyi naplójában olvashatunk róla, hogy Batthyány Kázmérral egyetemben kárhoztatja Metternich politikáját, Batthyány Gusztávról általában kijelenthető, hogy testvérével szemben inkább konzervatív, udvarhú beállítottságú volt. A legendának, miszerint harcolt a szabadságharcban és emiatt büntetésül közlegényként sorozták be a császári haderőbe, nincs valóság alapja. A magyarországi birtokai jövedelméből élő gróf elsődleges elfoglaltsága a lóverseny volt, amiről a szintén sportembernek tekinthető, egy időben állandó úszópartnerének számító²⁴ Széchenyivel is

16 Füzes 1990. 13.

17 Rákossy 2006. 182.

18 Bakos 1994. 45. További részleteket nem közöl Bakos József a levelezésről.

19 Füzes 1990. 15.

20 Bakos 1994, 45–47.

21 Kondor 1879.

22 Völgyesi 2006. 9–29.; Veliky 2006. 29–38.

23 Bakos 1994. 79–85.

24 1847. augusztus 9. Széchenyi 1982. 1156.; 1847. augusztus 15. Széchenyi 1982. 1159.; 1847. augusztus 16. Széchenyi 1982. 1160.; 1847. augusztus 18. Széchenyi 1982. 1161.; 1847. augusztus 24. Széchenyi 1982. 1163.; Lovagolnak is 1848. július 24. Széchenyi 1982. 1291.

értekezett. Gusztávot ugyancsak Széchenyi naplójának 1848. július 16-i bejegyzése²⁵ jellemezheti: „*Dicséri a „Márczius 15”-ét... mert jól szórakozik rajta.*”²⁶ Az akkoriban egyre zaklatottabb Széchenyi mondatából egyaránt kiolvashatjuk Gusztáv felelőtlenségét, cinizmusát, vagy akár a politika változásaival szemben tanúsított sztoikus bölcsességet. Batthyány Gusztáv fő tartózkodási helye a 30-as évektől London, illetve Anglia lesz (1849 után gyakorlatilag végleg), a birtokai jövedelméből élő gróf elsődleges elfoglaltsága pedig a lóverseny (amiről, állandó úszópartnerével,²⁷ Széchenyivel is értekezett). A szabadságharc után külföldről foglalkozott magyarországi tulajdonai-
val, de intézte testvére elkobzott birtokainak ügyét is. Angliában híres versenystállója volt, lovaival derbiket nyert. 1859-ben a tekintélyes Jockey Club is soraiba választotta.

A reformkori mecénásokról vázolt képet annyiban egészíthetjük ki, hogy a politikai pályára igyekvő arisztokrata mögött ezúttal egy befolyásos értelmiségi áll. Nem merész a feltételezés, hogy a rohonci könyvtár adományozását nem a közéleti ügyekbe alig befolyó Gusztáv, hanem a levelet Teleki József elnöknek kézbesítő Nagy Károly szorgalmazta.

A könyvtárak átvétele

Nagy Károly magát ajánlotta a rohonci könyvtár átvételére. Eljárásáról három, a Tudós Társaság titoknokának, a nagyhatású művelődéstörténész Toldy²⁸ Ferencnek (1805–1875) írt levélben tudósít.²⁹ Már első levelében a könyvtár csekély belső becséről beszél,³⁰ második alkalommal egyenesen „*litteratúrai szemétrakás*”-nak minősíti a könyvtárat, amelyet még átszállítani sem érdemes Pestre.³¹ A források, a levelezés alapján minde-
nekelőtt a könyvek rossz fizikai állapotát kifogásolhatta. Kurzweil, a grófok nevelője, aki a könyvtár valamiképpen előkészítésével lett megbízva, rövid beszámolójában arról ír, hogy az így töltött két és fél hónap nagyobb része azzal telt, hogy a poros és rendetlen könyvekhez egyáltalán hozzáférjen.³² Fő elvárása lehetett továbbá Nagy Károlynak, hogy

25 1848. július 16. Széchenyi 1982. 1284.

26 A Márczius Tizenötödike a forradalom és szabadságharc időszakának radikális lapja volt.

27 1847. augusztus 9. Széchenyi 1982. 1156.; 1847. augusztus 15. Széchenyi 1982. 1159.; 1847. augusztus 16. Széchenyi 1982. 1160.; 1847. augusztus 18. Széchenyi 1982. 1161.; 1847. augusztus 24. Széchenyi 1982. 1163.; Lovagolnak is 1848. július 24. Széchenyi 1982. 1291.

28 1847-ig Schedel Ferenc

29 MTAKK Tört. 2.23.

30 MTAKK Tört. 2.23. 1838. dec. 13. „*A számra nézve valóban tetemes könyvtár, koránt sem az belső becsére nézve*”

31 MTAKK Tört. 2.23. 1839. jan. 25.

32 MTAKK K: 801: 1839/1. „*Alulírott Batthyány Gróf Úr kívánságára vállalkozott a Batthyány könyvtár átvizsgálására. A könyvtárat határtalan piszokban és teljes rendetlenségben találtam. A két és fél hónapból, amit itt töltöttem, csaknem kettő veszett el a tulajdonképpeni könyvtári munka számára, csak hogy az egyes könyvekhez hozzá lehessen férni, mert a könyveket és szekrényeket egyelőre a határtalan portól és piszoktól kellett megtisztítani.*” (németből fordítva).

az adományozott munkák korszerűnek számítsanak, hiszen arról is ír, hogy Batthyány Gusztáv egyfajta kárpótlásul új könyvek londoni és párizsi beszerzésével fogja őt megbízni. Már első levelében írja ugyanakkor, hogy miután a testvérek látták, hogy az nem felel meg a várakozásoknak, Kázmér kisbéri könyvtárát is felajánlja a könyvtárnak. Nagy Károly gyakorlatilag semmit nem ír a könyvtárak provenienciájáról, és feltehető, hogy a Batthyány fivéreknek nem sok ismeretük volt róla, hogy a könyvtárakat melyik családtagjuk, felmenőjük gyűjtötte.³³ Nagy Károly tudósít Batthyány Kázmér azon kéréséről is, hogy adományát ne hozzák nyilvánosságra. Kérdés, hogy a kérésben valóban a közvélemény előtti esetleges kudarcotól való félelemről van szó, vagy pusztán Nagy Károly adja saját nézeteit Batthyány Kázmér szájába.

Nagy Károly Toldynak írt 1839. január 25-i levelében a könyvtárral kapcsolatos munkákra már konkrét javaslatokat tesz. Bár a könyvtár nézete szerint a vitelbért nem éri meg, ajánlja, hogy a könyvtár rendezését a rohonci kastély üres termeiben végezzék. Hangsúlyozza az esetleg a könyvállományt fertőzéssel veszélyeztető könyvek kiemelését. Feltételezése szerint a könyvtár köteteiből körülbelül 10 ezer kötet lehet hasznos a „*jövendő könyvtár*” számára, melyeket több színű angliai vászonból, aranyozott írással, olcsón és csinosan be is köttetne. Toldy 1839. március 12-én válaszol Nagy Károlynak.³⁴ A Társaság kérésére hivatkozva írja, hogy a válogatást már a könyvtár végső otthonául szolgáló helyen végezné, mégpedig személyesen. A könyvtárak átvételével kapcsolatos ügyintézését tehát Toldy Ferenc veszi át.³⁵ 1839 tavaszán mind Rohoncon, mind Kisbéren személyesen jár el. Munkájáról május 12-én Teleki Józsefnek írt leveléből,³⁶ valamint május 20-i,³⁷ a Tudós Társaságnak készült jelentéséből kapunk tájékoztatást. A rohonci könyvtár korábban felvetett esetleges helyben való várakoztatásával szemben Toldy mindkét könyvtár Pestre szállításáról intézkedett. Áprilisban egy hétig intézte a rohonci könyvtár szállításának előkészítését, amely művelet májusban a kisbéri könyvtár esetében csak két napot vett igénybe. A 37 ládába pakolt rohonci könyvtár április 27-ére meg is érkezett Pestre, a kisbéri könyvtár tizennégy ládájára a május 20-i jelentés készültekor pedig éppen várakozott Toldy. A rohonci kötetek szállításának összesen 170 forintos díját Nagy Károly gróf Károlyi Lajos³⁸ pénztárából pénzt felvéve finanszírozta, mely ügylet asszignálását, nem más, mint gróf Széchenyi István végezte.³⁹ A rohonci könyvtár már említett, Nagy Károlytól is értékesnek talált cseresznyefa polcait 108 pengő forintért szállították. A nagyméretű bútorokat, amelyek felszállítása a könyvtárnak helyt adó épület

33 MTAKK RAL 61/1839. 1839. május 20. „*T[udni]. i[llik]. a mennyiben nyomába akadhattam eredetének*” A könyvtárak átvételéről tudósító Toldy Ferencnek a könyvtárak gyűjtőinek azonosításához külön kutatást kellett végeznie. Schedel 1846. 88.

34 MTAKK Tört. 2.23. 1839. márcz. 12.

35 F. Csanak 1959. 12.

36 MTAKK K. 801. 1839/2.

37 MTAKK RAL 61/1839. Schedel [Toldy] Ferenc jelentése a Tudós Társaságnak a Batthyány könyvtárról. 1839. május 20.

38 A Batthyány-fivérek birtokmegosztási tárgyalásai során Károlyi Lajos gróf (1799–1863) Gusztáv megbízottja volt. Károlyi Lajos birtokainak pénzügyeit korábban Nagy Károly hozta rendbe. Bakos 1994. 18.

39 MTAKK Tört. 2.23. 1839. márcz. 12.

padlására szinte lehetetlen lett volna a ház szűk feljárójában, és amelyeket az ottani melegtől is féltett, Toldy egy 60 évi forintért bérelt raktárhelyiségben helyezte el, a Perger házban, a mai Arany János utcában. A rohonci könyvtár 37 ládáját a Trattner-Károlyi ház udvarán helyezte el. Persze említi a helyzet tarthatatlan voltát, sürgeti a könyvek mielőbbi elhelyezését a könyvtár szobáiban, melyhez a könyvtár egyéb polcain dolgozó asztalos munkáján kívül a rohonci polcokat is igénybe kívánja venni. Ezt követően kéri Toldy az elnök felhatalmazását, hogy maga végezhesse a könyvtár jelenlegi anyagának rendezését. Az óriási munka⁴⁰ – kiegészülve a Teleki-könyvtár anyagának felállításával – 1844-re hoz eredményt, ekkor kerül megnyitásra az Akadémia első könyvtárhelyisége.

A könyvtárak értékelése

Toldy levelében és jelentésében szintén említést tesz bizonyos hiányosságairól, de ítélete – szemben Nagy Károlyéval – tartalmaz pozitív elemeket a rohonci könyvtárról. A Tudós Társaságnak írt 1839-es jelentésben ekképp ír: „*De másfelül abban látom még is becsét a gyűjteménynek, hogy a Magyarországot illető munkákat kivévén, legnagyobb részét eddig nem birjuk; s névszerint a mult század történeteit illető political iratok, valamint a gazdasági és műtani monographiák egy igen teljes gyűjteményhez szolgáltatnak alapot.*”⁴¹ Sajátos, hogy ezzel szemben az 1844-es, az Akadémiai Könyvtár ünnepélyes megnyitásakor tartott beszédében Toldy a könyvtárnak a Batthyány-könyvadományok után fennálló helyzetéről szólva, éppen a könyvtár „*gazdasági, természeti és műtudományok*” tekintetében való elavultságáról ír.⁴² Hogy a két vélemény közti eltérés milyen változást tükröz, kérdéses. Az Akadémia történetével fogláló tudománytörténetész, Vekerdi László ekképp ír a természettudománynak és a matematikának az Akadémiai Könyvtárban elfoglalt korabeli helyzetéről szólva.⁴³ „*De még ez az anyag is, [az Akadémiai Könyvtár első időszakának gyarapodásai] még Batthyány Gusztáv annyit böcsmérrelt könyvtára is sokkal de sokkal többet ért, tisztán tudományos szempontból is annál, amire az induló és szerveződő Társaság tagjai és korifeusai becsülték; a Teleki-könyvtárral együtt pedig még akkor az ezernyolcszázharmincas-negyvenes években is könnyen és nem nagy költséggel korszerűsíthető állományt képezett.*”

40 „Kötelességemnek tartom ezúttal még azt is jelteni, hogy miután 30,000 kötetre menő két B-könyvtár [melly egy végtelen chaosz volt inkább, mint könyvtár, általam rendeztetett] vezetésem és felvigyázásom alatt összeíratott, a csonka és többes példányok nem csekély fáradtsággal és tömérdek időáldozattal kiszemeltettek, és az összekevert osztályok elválasztattak,...” MTAKK Történelem 2-rét 15/a. Toldy Ferenc könyvtári működéséről kér bizonyítványt a Magyar Tudós Társaságtól.

41 MTAKK RAL 61/1839.

42 Schedel 1846. 89.

43 Vekerdi 1976. 29.

Mint az a források tüzetesebb szemügyre vételéből kiderül, a valójában nem csak „becsmérelt” rohonci könyvtár igazán kritikus „korifeusa” Nagy Károly volt, akinek véleményére érdemes ezúttal részletesebben is figyelmet fordítani. Rohoncról írt első tudósításában félreérthetetlenül, de még meglehetősen visszafogottan fejt ki véleményét,⁴⁴ második levelében viszont már így szól:⁴⁵ *„Nem mulaszthatom el azonban ezen tárgy iránti véleményem kifejezését, mely röviden ez. Ki ezen ronda könyvtárat [a rohoncit] nem látta, legkisebb ideaja sem lehet arról, mi egy litteraturai szemétrakás. Főleg kiterjedtebb értelmében. Valóban megfoghatatlan valami, miként lehetett annyi haszonvehetetlen nyomtatott papirost (vulgo könyv) összegyűjteni, én azt gondolom hogy ezen könyvtár alapítói néhány boldogtalan könyv antiquariust rablottak ki, vagy különös szenvedélyből a legalábbvaló elmeszülemények nyomtatott példányait rőf vagy ölszámra vásárlották: ezen tüneményből én azt hozam ki, hogy jórésze a könyvtárnak a vitelbért meg nem éri mit bizonyítani nem nehéz.”* Nagy Károly sorait nemcsak szórakoztató, szarkasztikus kifejezésmódja miatt érdemes olvasni. Vekerdi László az Akadémia korai története kapcsán a korszakot és a Tudós Társaság korabeli matematikusait és természettudósait általában jellemző könyvellenes hangulatot állapít meg.⁴⁶ Ennek illusztrálására Vekerdi Vörösmarty Mihály *Gondolatok a könyvtárban* című közismert költeményét említi. A választás azért különösen kézenfekvő szempontunkból is, mert az 1844-ben írt mű ihletésül éppen az Akadémia Könyvtárának megnyitása szolgált. Ha Vekerdi László ezen észrevételét elfogadva vesszük szemügyre az általa egyébként igencsak negatívan értékelt Nagy Károly szavait a könyvtár *„hasznavehetetlen nyomtatott papírosai”*-ről, amiket *vulgo* (közönségesen) ’könyv’nek szokás nevezni, akkor feltételezhetjük, hogy Nagy Károly sorai a Tudós Társaság egy prominens tagjának nemcsak a konkrét könyvtárról, hanem a könyvekről mint a civilizáció speciális eszközeiről alkotott véleményébe is bepillantást engednek.⁴⁷ Nagy Károly értékelését minden szempontból komoly fenntartásokkal kell fogadnunk, legfőképpen azért, mert az állomány áttekintésére alig szánhatott időt, különösen úgy, hogy Toldy és Kurzweil nevelő által is említett rendezetlensége folytán maga a pusztá fizikai hozzáférhetőség is nehézkes lehetett.

44 *„a valóban haszonvehető könyvek száma csekély, a jeleseké csaknem semmi, és egy rakás tökéletlen munkák képezik a gyűjtemény nagyobb részét.”* MTAK Kézirattár. Tört. 2.23. Nagy Károly levele Toldy Ferenchez. 1838. dec. 13.

45 MTAKK Tört. 2.23. 1839. febr. 17.

46 Vekerdi 1976. 29–30.

47 Az egész kérdéskör megválaszolása megér egy bővebb kutatást.

A gyarapítók

Toldy Ferenc 1839. május 20-i jelentésében ír a rohonci és kispéri könyvtár eredetéről való kutakodásairól.⁴⁸ Ebben fő forrásai a könyvtár korábbi katalógusai voltak, valamint az MTA Kézirattárában ma is külön fondban őrzött különböző könyvszámlák, hiszen a könyvtár gyarapításának költségeire is tesz megjegyzést. Arról, hogy a kispéri könyvtár azonosítása miként történt, nem szólnak a források. Eredményeiről ekképp ír 1844-es visszatekintésében:⁴⁹

„Lelki örömmel léptem 1839. április’ 7. a’ rohonczi vár’ termeibe, mellyekben, már akkor sajátunk, felállítva volt. Batthyány Lajos a’ nádor veté meg annak alapját egy százzal elébb, mint lajstroma bizonyítja, ’s Tivadar gróf, ki a’ természeti és műtudományok’ akkor nálunk még ritka szeretetéről, sőt némelly saját találmányairól, ’s 1790-ben az irodalom’ útján is a’ m. alkotmány’ érdekében bátran felszólaltáról nevezetes lett, bővítette azt harmincz év’ lefolyása alatt, nagy költséggel, olly számra, millyenben az gr. Gusztávra szállott. [...] A’ kispéri könyvtárt egy hónappal utóbb vettem által. Ez összesen 2660 kötet, nagyobb részt Batthyány Józsefé, a’ bíbornoké, volt, ’s különösen gazdag a’ classica és francia literaturában, a’ históriában, utazásokban, ’s encyclopaediában.”

Batthyány Lajos nádor

Toldy a rohonci könyvtár első gyűjtőjeként, Tódor és József apját, Batthyány Lajos nádot említi. Batthyány Lajos (1696–1765) kiemelkedő politikai pályafutása során az ország fő tisztségeit viselte, az 1741-es pozsonyi országgyűlésen kulcsszerepet játszott az ország rendjeinek Mária Teréziát támogató állásfoglalásában, és benne ismerhetjük Magyarországot utolsó *nemzeti nádorát*, tehát nem a Habsburg–Lotaringiai-házból származót (1751–1765). Batthyány Lajos politikai pályafutása továbbra is a történelmi kutatás kitüntetett figyelmére tarthat igényt, nem beszélve a kulturális vonatkozásokról, melynek kapcsán anyja, Strattmann Eleonóra is főszereplő. A bécsi udvarban szépségével tündöklő Eleonórát (1672–1741) különleges kapocs fűzte Savoyai Jenőhöz.⁵⁰ A kultúra és művészet iránt egyaránt érzékeny, Rohoncon többször is megforduló⁵¹ páros kapcsolata mutatja, hogy a könyvtár alapjainak megvetése nem mindennapi kulturális milió háttérben mehetett végbe. Batthyány Lajos kapcsán testvéréről, Károlyról (1697–1772) is szólnunk kell, az osztrák örökösödési háború eredményes hadvezérééről és II. József nevelőjéről. Ötvös Péter a Batthyány Károly végrendeletének

48 MTAK Kézirattár. RAL 61/1839.

49 Schedel 1846. 88.

50 Zsámbéky 2006. 716–717.

51 Zsámbéky 2006. 720.

végrehajtásában eljáró kuratórium irataiból kiindulva, könyvtárjegyzékei alapján rekonstruálta Károly bécsi rezidenciájának, valamint trautmannsdorfi kastélyának összesen kb. 3000 kötetes könyvtárát.⁵²

Batthyány József érsek

Toldy Batthyány József érseket mint a kisbéri könyvtár, testvérét, Batthyány Tódort (az adományozók atyai nagyapját) mint a rohonci könyvtár gyarapítóját említi. Batthyány József (1727–1799) 1776-tól haláláig volt esztergomi érsek. Hosszú érseksége idejére a Katolikus Egyház jelentős krízisekkel nézett szembe. Egyházpolitikusként a jozefinista törekvésekkel szemben egyszerre képviselte az Egyház és a Magyar Királyság önállóságát.⁵³ Marcali Henrik Albert herceg, királyi helytartó szavait idézve⁵⁴ a Pallas Lexikon így jellemzi Batthyány József esztergomi érseket: „*Különös hogy ne mondjam, komikus külseje alatt, helyesen működő ész, igaz és beható szellem rejlett, és mivel ezzel nála nagy természetes ékesszólás vala összekötve, szava igen nyomatékos volt, annál is inkább, mert az országot teljesen ismerte.*”⁵⁵ Az érsek élénk szellemére példaként lehet említeni a sakkjáték iránti közismert szeretetét.⁵⁶ Említett országismeretére bővebben érdemes rávilágítani, annak ugyanis nemcsak utazásainak, vizitációinak tapasztalatai képezik forrását. Kalocsai érsekként vásárolja meg Bél Mátyás (1684–1749) országleírását, a *Notitia Hungariae novae historico-geographicát*, annak özvegyétől.⁵⁷ A Kalocsára költöztetett – vízi út során megsérült és ezért újrámásolt anyag – már József esztergomi érseksége idején egy pesti kitérő után az akkori érseki székhelyként funkcionáló⁵⁸ Pozsonyban kötött ki.⁵⁹ A József által gyűjtött más kéziratokkal együtt képezi ez az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Batthyány-gyűjteményét.⁶⁰ A teljes gyűjtemény⁶¹ tematikáját a magyarországi vonatkozású állam-, jog- és politikatudomány határozza meg, de nagy arányban reprezentált az irodalom és történelem is.⁶² Az állomány jelentőségét mutatja, hogy Pray György, a neves jezsuita történétíró 1781-ben felvetette, hogy az érsek által tudatosan vállalt magyarországi perspektíva

52 Ötvös 1987.

53 Polster 2001. 20–22.

54 Bánhidý 2009. 94.

55 Pallas 1893. 738.

56 Pallas 1893. 738.; Bánhidý 2009. 93.

57 Kelecsényi 1988. 159.

58 Az esztergomi érsekek székhelye a XVIII. században elsősorban Pozsony. Az érsekség székhelye 1820-tól lesz újra a névadó városban.

59 Kelecsényi 1988. 159.; Beke 1991. 10.

60 Beke 1991. 9–10.

61 1821-ben került a gyűjtemény Pozsonyból Esztergomba. MAMÜL 2003. 313.

62 Beke 1991. 10.

mentén gyarapított pozsonyi érseki könyvtárat alakítsa közkönyvtárrá.⁶³ Az érsek ezt a könyvtár állományát számba vevő katalógus elkészüléséhez kötötte.⁶⁴ A gyűjtemény tervszerű fejlesztésére és karbantartására vonatkozó terveket 1799-es halála szakította félbe.⁶⁵ Batthyány Józsefet a művészetek, az irodalom szeretete egész élete során jellemezte, többször rendezett színelőadást Rohonc, Körmen, Németújvár kastélyai-ban vagy a Pozsony melletti Püspökiben.⁶⁶ Toldynak a kisbéri könyvtár állományáról adott leírása a művészetkedvelő és patrióta érsekre utal.⁶⁷

Batthyány Tódor

Batthyány Tódor⁶⁸ testvérével szemben alapvetően praktikus beállítottságú volt. Tevékenységének fő vonalát a birtokaihoz kapcsolódó, szerteágazó vállalkozásai határozták meg (elsősorban bányászati, fémipari, textilipari),⁶⁹ amit jól jellemez, hogy a németújvári uradalom és az ott még Lajos nádor életében megkezdett vasbányászat irányítását már apja életében átvette. Tódor bánya- és gyáripari termékeinek Trieszt irányában történő piachoz juttatását célzó 70-es évekbeli, francia kapcsolatok iránti tapogatózással egybekötött próbálkozásaira a korszak nem kisebb ismerője, mint H. Balázs Éva hívta fel a figyelmet.⁷⁰ A birtokain termelt, elsősorban mezőgazdasági árut a kor viszonyainak megfelelően vízi úton szállítja. A gróf ezzel összefüggésben szorgalmazta az ország közlekedésének fejlesztését, a Duna és más hazai folyók hajózhatóságuk optimalizálása céljából történő szabályozását. Az 1770-es években az udvar megbízásából jár el a horvátországi Kulpa egyik hajózható csatornájának kiépítésében. Életének fő művét az árral szembeni hajózás módjának megtalálására végzett kísérletei jelentik. Vállalkozói jellegű mentalitását mutatja, hogy rendkívül költséges, ám végül sikerrel járó kísérleteinek anyagi háttérének biztosítására társaságot alapít: *Neue königliche privilegierte Schiffbau und Schifffahrts Compagnie*.⁷¹ Kísérletezéseinek képeses megkoronázását jelenti az 1793-as, újszerű hajóépítési módjára kapott szabadság.⁷² Az 1790-es években Pozsony és Bécs partjainál felbukkanó, mindenféle kívülről látható segédeszköz nélkül haladó, összehasonlíthatatlan kinézetű hajói a figyelem kö-

---

63 Vértesy 1987. 137.

64 Körmeny 1991. 36.

65 Körmeny 1991. 36.

66 Kosáry 1996. 679.

67 „Fő osztályai francia és német literatura, historia, utazások és encyclopaedia.” MTAKK RAL 61/1839.

68 Saját névhasználatára szerint Theodor, a szakirodalomban egyöntetűen Tódor. A korábbi hivatkozásokban (pl. kéziratári segédletek) a név másik magyarosított alakja, a Tivadar is felbukkan.

69 Polster 2001. Polster 2014.

70 H. Balázs 1975. 156–157.

71 Bíró 1971. 250.

72 Endrei 2017.

zéppontjában álltak. A hajókkal való kísérletezés végét a gróf idős kora, a konkurencia erősödése és a nagy költségek együtt idézik elő.⁷³

Batthyány Tódor tájékozottságát jól jellemzik személyes kapcsolatai. Leghíresebb árral szemben is közlekedő hajója; a *Bucentaurus* nevezetes 1797-es bécsi és pozsonyi útján segédje Joseph Max Freiherr von Liechtenstern báró (1765–1828).⁷⁴ A jogász végzettségű Liechtenstern 1790-től volt Tódor alsóausztriai ügyeinek megbízottja, valamint Bécsben 1790 és 1797 között működtetett Kozmográfiai Intézet vezetője.⁷⁵ Különösen jeleskedett a geográfia tudománya, valamint az atlaszkiadás terén.⁷⁶ A Batthyány Tódor tevékenységében kiemelkedő jelentőségű bányaművelés területén is nagy tapasztalatú munkatársai voltak. Foglalkoztatta az angol William Blakeyt, aki a 80-as években a pinkafői széntelepeken munkálkodott, és akinek révén Tódor a gőzenergia előnyeivel is megismerkedett.⁷⁷ Karl Jordan, feltehetőleg szintén angol származású mérnök, a borostyánkői timsó és vitriolműveket vezette egy időben,⁷⁸ és Blakeyhez hasonlóan szintén adott közre technológiai tárgyú munkákat.⁷⁹ Ignaz Mitisnek (1771–1842), akinek már apja is Batthyány Tódor üzlettársa és barátja, az öregedő arisztokrata több bányájának és gyárának kezelője volt és maradt halála után is.⁸⁰ Az ő nevét az 1820-as években a Duna ausztriai szakaszain épített lánchidak tették közzismertté.⁸¹ Batthyány Tódor eddig feltárt legérdekesebb kapcsolata talán Francois de Tott báróhoz (1733–1793) fűződik, akiről Tóth Ferenc írt monográfiát.⁸² Francois de Tott apja egy bizonyos, a Rákóczi-szabadságharc után franciaországi emigrációban élő Tóth Ferenc volt. Francois, a magyar Tóth család sarja így Franciaországban nőtt fel és francia diplomataként futott be a krími tatároknál és az Oszmán Birodalomban tevékenykedve. Akár geopolitikai jelentőségűnek is lehet minősíteni művét a Dardanellák megerősített tüzérséggel való ellátásában. Hazájába visszatérve, mint köztudottan királypárti érzelmű tiszt, kénytelen volt elhagyni az országot, közvetlenül az 1789-es forradalom kitörése után.⁸³ A magyar származású báró németalföldi és svájci tartózkodása alatt találkozik Batthyány Tódorral, aki tarcsafürdői birtokán kínál szállást az emigránsnak, ahol itteni tevékeny kísérletezőkedvéről tanúskodik házának *Hexenhaus* (boszorkányház) megnevezése, amellyel a helyiek a feltehetőleg furcsa jelenségekben bővelkedő épületet illették. Tott báró bizonyára erősen ösztönözve volt ezirányú ténykedésében, hiszen Batthyány Tódort mind hajózási, mind vegytani (tüzérségi fejlesztései kapcsán) ismeretei igencsak érdekelhették, nem beszélve akár

73 Ambrózy 2016. 199.; Polster 2014. 220.

74 Polster, 2014. 218.

75 Polster 2014. 219.

76 ADB 1883. 625–626.

77 Polster 2014. 210.

78 Polster 2014. 210.

79 Polster 2014. 210.

80 Polster 2014. 211.

81 Polster 2014. 211.

82 Tóth 2015.

83 Tóth 2015. 214–215.

egyéb kereskedelmi, gazdasági tapasztalatairól (pl. a kékfestés terén). A báró nem so-
káraig működött együtt Tóddal, 1793-ban halt meg Tarcsafürdőn.

Ha nem is József érsekéhez hasonló intenzitással,⁸⁴ de ő is foglalkozott politikával,
melynek legjellemzőbb lenyomata az 1790-ből származó, II. Lipót koronázására írt
német nyelvű könyve (bizonyára erre utalt Toldy is),⁸⁵ melynek szerzőjeként Tódot
1917-ben azonosítja Szily Kálmán⁸⁶, az Akadémia főkönyvtárnoka: *Wiederlegung des
falsch genannten unpartheiischen Worts an die Bürger von Ungarn zur Beherzigung vor
der Krönung ihres Königs. Zugleich mit wichtigen anderweitigen Erinnerungen. Auch
von einem ungarischen Edelmann*. A mű megírásának indítékát az *Ein unpartheiisches
aber lautes Wort über die Staatsverfassung des Königreichs Ungarn* című röpirat meg-
jelenése jelentette, amely a közteherviselést, a hűbéri rendszer eltörlését és a nemesség
privilégiumairól való lemondását sürgeti II. József szellemében.⁸⁷ Tódor élesen elítéli
ennek hangnemt és a kilátásba helyezett reformok módját, ugyanakkor mégis elismeri
a változások szükségességét, különösen a hűbéri rendszer reformja kapcsán, ugyan-
akkor hangsúlyozva, hogy a nemesség adómentességének eltörlése se nem hasznos, se
nem szükséges.⁸⁸ Az ország gazdasági felemelkedésének programját közlekedésének,
elsősorban vízi közlekedésének fejlesztéséhez kapcsolja.⁸⁹ Tódor a művet Forgách Mik-
lósnak ajánlotta, akit, miután ellenezte az 1785-ös katonai összeírást, II. József bolond-
nak nyilvánított, és megfosztott Nyitra vármegyei főispánságától. A rohonci könyvtár
Toldy általi jellemzése⁹⁰ „főkép: gazdasági, műtani [műszaki], vízepítési, bányászati,
helyirási [földrajzi] és politicalai tartalmúak” egyértelműen rajzolja ki Tódor profilját.

A könyvtárak összetétele: az átvétel forrásainak tükrében

A könyvtárak gyarapításában főszerepet játszó életének áttekintése után lássuk
a könyvtárak összetételét az átvétel forrásainak tükrében. Batthyány Gusztáv az ado-
mányozásról írt levelében 30 ezer kötetesre becsüli a rohonci könyvtárat. A valós pél-
dányszám kevesebb volt ennél, mert 1839-es jelentésében Toldy, miután már jobban
szemügyre vehette a könyvtárat – mint látni fogjuk – annak 25-26 ezer kötetéről ír és
a 30 ezres számot továbbiakban a két könyvtár együtteséről szólva említi.⁹¹ Kisbér kap-
csán a források egyöntetűen, darabszámra pontosan 2660 kötetéről írnak. A rohonci

84 Az 1782-es bécsi pápalátogatás során végzett kiemelkedő szerepét nagy részletességgel mutatja be:
Polster 2001. 11-32.

85 Tóth 2003. 487.

86 Szily 1917. 265–266.

87 Ballagi 1888. 366–369.

88 Ballagi 1888. 369–370.

89 Tóth 2003. 487.

90 MTAKK RAL 61/1839.

91 MTAKK Tört. 2-rét 15/a.

könyvtár köteteit a következőképpen sorolja 12 kategóriába:⁹² „A rohonczi gyűjtemény a következő tudományokra terjed ki, a kijelölt alosztályok szerint: 1. Hittudomány. Név szerint bibliák, egyházi atyák, zsinatok története; dogmatica, ethica; liturgica, pastoralis theologia; imádságos könyvek. 2. Törvénytudomány. név szerint magyar, római s újabb nemzetek kivált közjoga. 3. Országstudomány. pénzügy, közgazdaság, kereskedelem. Ezen osztály a gazdagabbak közé tartozik; kivált a mult XVIII. század történeteit felvilágosító politikai pamphletok igen nagy száma találtatik. 4. Philosophia, természetjog, természetvallás, ethica, számos ház és köznevelés ügyét illető munka. 5. Természeti tudományok, itt a természet-, vegy-, ásvány-tan s bányásztudomány gazdagon van ellátva, némileg a természetleírás is; felette gazdag a gazdaságtudomány osztálya; több ezer kötet. 6. Műtan minden ágai. Felette gazdag osztály kivált a monographiákban – több ezer kötet. 7. Mechanicai tudományok; itt a mechanica, polgári és vízépítés, hajózás gazdag osztályok. 8. Haditudományok. 9. Történettudomány, kivált közép és újkor, magyar és egyházi történet; valamint a liter. historiára, s a segédtudományokra is. 10. Ország s népismeret, helyírás, utazások, abroszok gazdag osztály. 11. Felette kevés és mintegy elvétve csak az aestheticára, nyelvre, művészetre és classica i literaturára. Annál több 12. Vegyesekek, encyclopaediai munkák és folyóirások. Száma a köteteknek, mellyek közt igen sok apróság is, közelítőleg számolásom szerint 25 és 26 ezer közt van.”

Hogy az egyes szakok legalább megközelítőleg milyen számarányban voltak képviselve, arról egyetlen forrásban sem olvashatunk. A nemzetek közjoga, pénzügy–kereskedelem, politikai pamphletok, természet-, vegy-, ásvány-, bányásztudomány; gazdaságtudomány; műtani (technológiai, műszaki) monographiák; hajózás, abroszok (térképek), utazások; enciklopédiák, folyóiratok, tehát a legnagyobb szakok mindegyike jellegzetes módon kötődik Batthyány Tódor életének valamelyik területéhez. Az esztétikai, nyelvi, művészeti, klasszikus irodalom csekély számának Toldy-féle megfogalmazásában feltehetőleg a Tudós Társaság várákosait, elvárásait is felismerhetjük. A jellemzésben egyértelműen rajzolódik ki Batthyány Tódor praktikus, racionális portréja. Toldy megállapítja, hogy a kötetek legalább kétharmada 1780 utáni munka, ahogy ő írja a „*jelennek legelejéig*”, ami alatt ezúttal nagy valószínűséggel egy 1812-ben Batthyány Tódor életének végével lezáródó szakaszt kell érteni. Ezekről írja a következőket: „*főkép: gazdasági, műtani, vízépítési, bányászati, helyírási és politikai tartalmúak: de itt is az elv s a rend hibázik.*” A Tódor előtt, tehát Batthyány Lajos nádor által gyűjtött munkákról írja, hogy többnyire ezek között vannak a nagyobb, folio, vagy negyedré méretű kötetek. Észrevétele szerint a nádor egy „*minden osztályokra terjedő*”, tehát enciklopédikus igényű könyvtárat kívánt összegyűjteni, viszont értékelése szerint ennek során semmilyen válogatási elv nem volt következetesen figyelembe véve. Ez az, amit Tódor gyűjtéséről is megjegyez. Panaszolja, hogy a többkötetes, képes munkákból sok a hiányos, ugyanakkor pozitív említése, hogy a rohonci könyvtár

92 MTAKK RAL 61/1839.

csonka és károsodott, vagy fertőző könyveinek számát csekélyre teszi.⁹³ Toldy visszaemlékezése szerint a rohonci könyvtár kettős példányokban gazdag volt.⁹⁴

A rohoncinál jóval kisebb kisbéri könyvtárról pontos számokat közölnek a fennmaradt dokumentumok. Toldy Ferenc 1839-ben a következőket írja a Tudós Társaságnak készült jelentésében a könyvtárról: „A kisbéri gyűjtemény, gróf Batthyányi József szerzeménye 2660 kötetből áll, melyek között 132 folio, 255 negyedréti, 1772 nyolczad-, 480 kisebb réti, s 21. kézirati kötet, majd mind diszesen kötve, tökéletes épségben, hiányos felette kevés. Fő osztályai franczia és német literatura, historia, utazások és encyclopaedia. Hasonlóképp nem rendszeres gyűjtemény, de igen sok jeles és nagy munkákkal. Ennek betürendű rövid sorjegyzékét, mint az a felajánló gróf költségén készült, szerencsém van ide mellékelni.” A könyvtárról közölt számadatok pontról pontra megegyeznek a Nagy Károly kisbéri levelében közöltekkel. A könyvtár állományáról, mint olvashatjuk, egy újonnan készült katalógus is rendelkezésre lett bocsátva, azonban ez mára nem maradt fenn.⁹⁵

Érdeemes említeni a könyvtárak valamiképpen kiemelkedő köteteit. Az 1838–39-es átadás-átvételhez kapcsolódó iratokban mindössze egyetlen mű neve szerepel, mégpedig Claude Fleury (1640-1723) egyháztörténete a kisbéri könyvtárból, melyet 1839. májusi tudósításában Toldy bizonyára a mű iránt már valamiképpen meglevő érdeklődése miatt említ a történettudós, Teleki József számára.⁹⁶ 1844-ben Toldy a következőképpen tesz említést a rohonci könyvtár fontosabb példányairól:⁹⁷ „A' kéziratok közt találtuk Trauttmansdorf Zsigmond fő hadi vezér' eredeti naplóit a' XVII. század' végéről, Kéza Simon' kronikonja és Forgách' Commentárjainak hihetőleg az eszterházi codexekből vett másait, mik tehát, mióta ezek elvesztek, helyüket pótolják; továbbá számos kiadatlan országgyűlési 's bizottmányi naplókat, egykor Batthyány nádor' tulajdonait, 's így más példányok felett hiteleseket, az azóta ismeretessé lett úgynevezett rohonci codexet, 's némelly német és deák középkori codexeket.” 1844-re a Toldy által említett legfontosabb művek között már ott találjuk a megfejtetlen írásjeleivel a mai napig kriptográfiai rejtélyt jelentő Rohonci kódexet. Az adományozott könyvtárak kötetei közül még egyetlenről tudunk, amely valamiképpen magára vonta a történeti érdeklődés figyelmét. Kopernikusz *De revolutionibus orbium coelestium* című munkájának azonosíthatóan az 1838–39-es adományozással az MTA Könyvtárába került 1566-os bázeli kiadásáról Farkas Gábor Farkas ír 2010-es cikkében.⁹⁸

---

93 MTAKK RAL 61/1839.

94 Schedel 1846. 88–89.

95 MTAKK RAL 61/1839.

96 MTAKK K: 801: 1839/2.

97 Schedel 1846. 88.

98 Farkas 2010. 112–115.

A kutatás helyzete és perspektívái

Az Akadémia Könyvtár Kézirattárában és törökbálinti raktárában található (kis részben már azonosított) Batthyány-kötetek további azonosításához több külső (jellemző kötés) és belső jegyről van tudomásunk, például Batthyány Tódor különböző possessor-bejegyzéseiről.⁹⁹ Autopszia alapján kezdődött meg a Batthyány-könyvtárakhoz tartozó kötetek, valamint ismertetőjelek körének bővítése (pl. korábbi possessorok feltűnése, jellemző címke). Az Akadémiai Könyvtárban hozzáférhető egykori katalógusok¹⁰⁰ is sok információval szolgálnak a Batthyányak könyvtáiról. Ennek az együttesnek az áttekintése rámutat arra, hogy a könyvtárak potenciális gyarapítói között legalább még egy személyt számításba vehetünk, József érsek és Tódor testvérét, Batthyány Fülöpöt (1735–1795).¹⁰¹ A rohonci könyvtár anyaga nem képezett egységes állományt, abban elsősorban Batthyány Tódor különböző könyvtárai – Rohonc, Üszög, Bécs, Kisbér, Loipersdorf – lettek felhalmozva, valószínűleg elsősorban halála után.¹⁰² Az Akadémiai Könyvtár állományának eddigi szemrevételezése alapján úgy tűnik (bár egyelőre nem tudni, mi alapján köthették a Batthyány Tódor által birtokolt Kisbér¹⁰³ 1839–39-es könyvanyagát Batthyány József érsekhez, pl. tőle nem ismerünk possessor-bejegyzést), hogy a kisbéri könyvanyag nagy valószínűséggel azonosítható az MTA Könyvtár iratanyagának Kisbérhez köthető katalógusain szereplő,¹⁰⁴ a könyvtári állomány „*Majoris*” címkéről felismerhető kötetivel.

Batthyány Antal József szinte egyáltalán nem ismert személye összekötőkapocs a könyvtár adományozói és gyarapítói között. Az osztrák szakirodalom említi apjá-

99 Endrei 1991. 142–143.

100 MTAKK. Könyvészet 2-rét 1. V. A rohonci könyvtár katalógusa [1814], VII–IX. A kisbéri könyvtár katalógusai [1818]; X–XI (feltehetőleg szintén kisbéri katalógusok); XII–XV. Az üszögi könyvtár katalógusai. XXVIII. Batthyány Tivadar speciális könyveinek jegyzéke; MTAKK. Könyvészet 2-rét 2. A rohonci és kisbéri Batthyány-könyvtár különféle katalógusai és katalógus töredékei. I–XVI.; MTAKK. Könyvészet 2-rét 7. Batthyány Fülöpnek József érsek könyvtáraiban levő könyveinek katalógusai. A) *Catalogus Librorum Excellentissimi Dni Comitis Philippi a Batthyán In Bibliotheca Em. Cardinalis in Residentia interiori existentium* B) *Catalogus Bibliothacae Eminentissimi Domini Cardinalis a Batthyán Librorum in Residentia Primatiali Civitatensi existentium*; MTAKK. Könyvészet 2-rét 11. Batthyány Lajos könyveinek katalógusa. [1743]; MTAKK. Könyvészet 2-rét 19. Batthyány Tivadar bécsi könyvgyűjteményének regisztere. I. köt. [1805] Benne a könyvállományt összesítő jegyzék. II. kötet. A regiszter másodpéldánya.; MTAKK. Könyvészet 2-rét 20. Batthyány Fülöp könyvtárának katalógusa. 1796. márc. 19.

101 MTAKK. Könyvészet 2-rét 7.; MTAKK. Könyvészet 2-rét 20.

102 Az említett birtokok könyvtárákról készülő katalógusok jó része is ez időből való, és például bizonyos kisbéri könyvanyagok Rohoncra történő szállításának szándékáról is van ekkori feljegyzés.

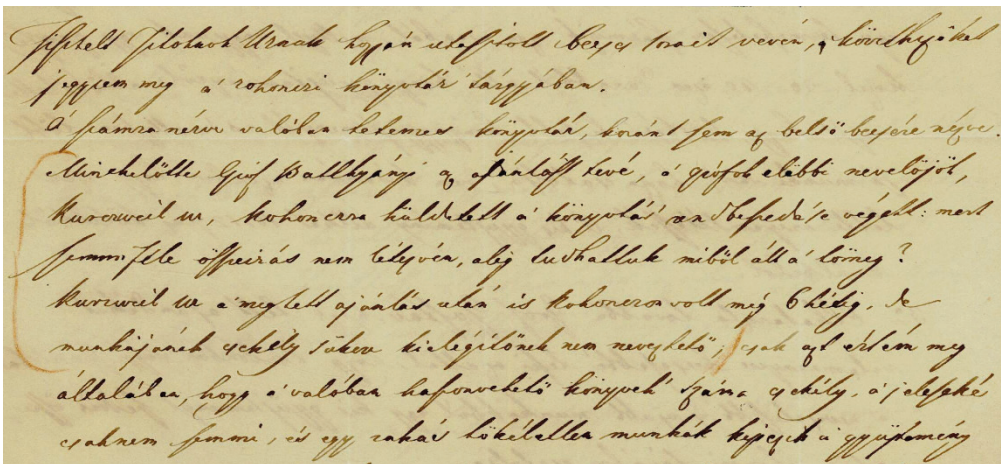
103 Polster 2014. 203–204.

104 MTAKK Könyvészet 2-rét 2. XIII_Bibliothecae Majoris Deutsche Bücher in foliis 1813.; MTAKK Könyvészet 2-rét 2. XIV. Bibliothecae Majoris_Libri latini in Folio, 4to et 8vo Neu conscribirt Anno 1813; MTAKK Könyvészet 2-rét 2. XVI. Grosse Bibliothek. Französische Bücher in Folio 4o et 8o neu conscribirt anno 1813

val, a könyvtárgyújtó Tóddal való konfliktusát,¹⁰⁵ külföldi tartózkodása pedig fiainak további életére volt meghatározó hatással. Ezek a viszonyok határozhatták meg a rohonci könyvtár sorsát is, tehát hogy azt 1838-ban milyen állapotban és összetételben érthette az adományozás, valamint hogy a fiúknak gyakorlatilag nem volt ismeretük a könyvtár összetételéről. A levéltári anyag kiterjedt vizsgálata ismereteket nyújthat a könyvtári anyag gyűjtésének motivációiról, olvasásáról, használatáról, valamint az adományozáshoz kapcsolódó indítékokról. Az Akadémiai Könyvtárban található bőséges forrásanyag sajátos részét képezik Batthyány Tódor könyvszámlái, egyéb vételi jegyzékei,¹⁰⁶ melyek vásárlásaiba engednek bepillantást. A könyvanyag autopsziája az állományrekonstrukción túl azért is tűnik gyümölcsözőnek, akár a könyvtár családi birtoklásához kötődő századi, akár az akadémiai könyvtári használatával kapcsolatban (mindkettőre utalnak jelek),¹⁰⁷ mert a Batthyány-könyvtárak példányai között meglehetősen gyakran bukanni sűrűn forgatott, erősen jegyzetelt kötetre, bizonyítva, hogy a tetemes állomány a tudomány és művelődés élő forrása lehetett.

Mellékletek

Nagy Károly levele Toldy Ferenchez. 1838. dec. 13. [részlet].
MTAK Kézirattár. Tört. [Történelem]. 2.23.

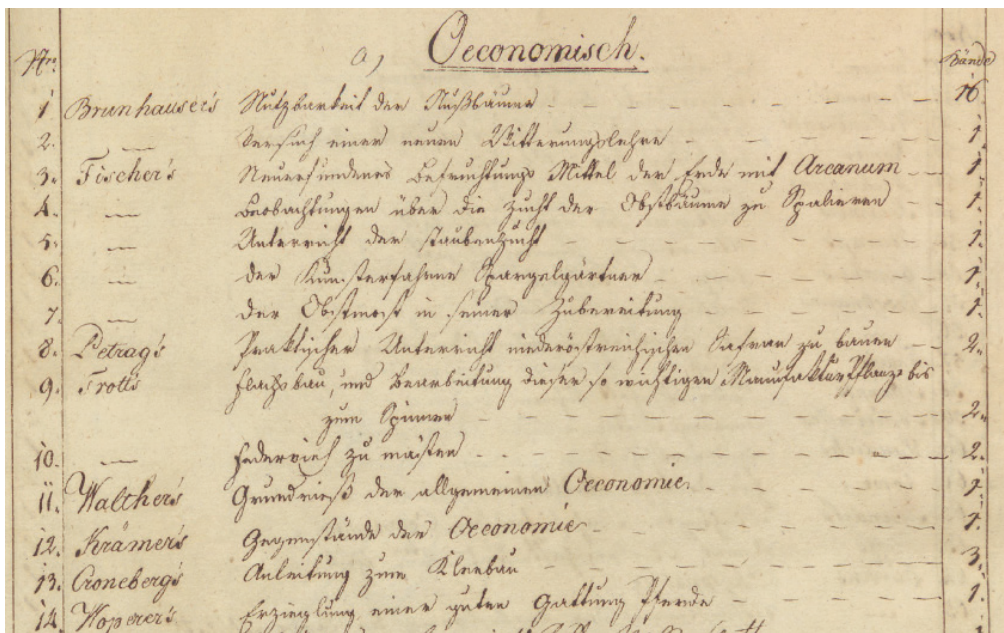
105 Polster 2001. 52.; Polster 2014. 205.

106 MTAKK. Könyvészet 2-rét 9. Bibliográfiai tárgyú iratok Batthyány Tivadar hagyatékából. [Könyvszámlák, megrendelések, jelentések.]

107 Előbbihez sajátos forrást jelent: MTAKK. Könyvészet 2-rét 21. Batthyány Antal József könyvtárának kölcsönzési könyve. 1813–1836

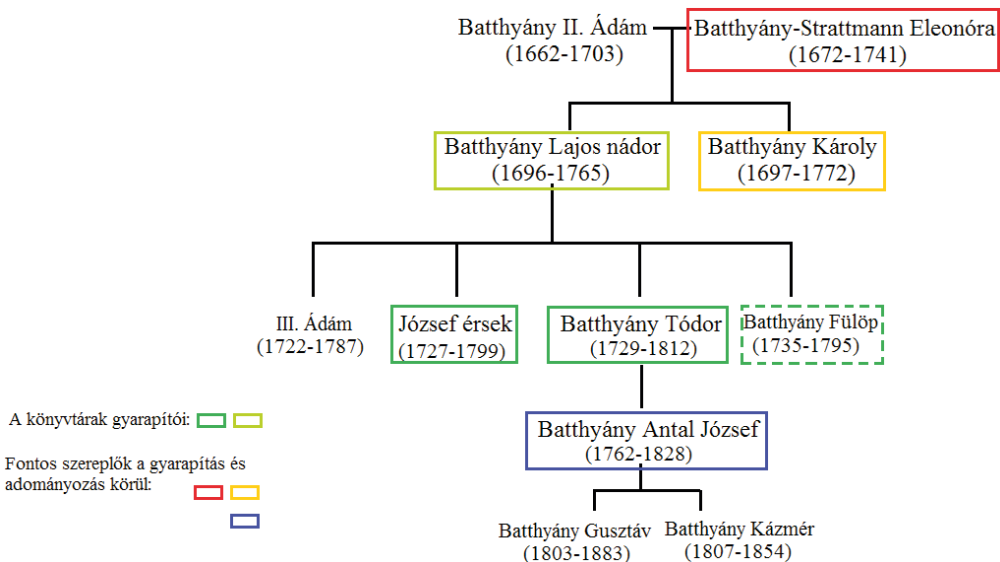

Batthyány Tivadar bécsi könyvgyűjteményének regisztere (1805) [Részlet].
 MTAK Kézirattár. Könyvészet 2-rét 9. Bibliográfiai tárgyú iratok Batthyány Tivadar
 hagyatékából. 1. kötet.

Családfa

A könyvtár adományozásában és gyűjtésében fontos szerepet játszó Batthyány családtagok családfája az adományozókig:

Felhasznált források

- MTAK Kézirattár. Régi Akadémiai Levéltár (RAL) 31/ 1387.
Batthyány Gusztáv levele Teleki Józsefhez. 1838. szept. 25.
- MTAK Kézirattár. Történelem. 2.23.
Nagy Károly levele Toldy Ferenchez. 1838. dec. 13.
Nagy Károly levele Toldy Ferenchez. 1839. jan. 25.
Nagy Károly levele Toldy Ferenchez. 1839. febr. 17.
Toldy Ferenc levele Nagy Károlyhoz. 1839. márc. 12.
- MTAK Kézirattár. K: [Könyvtár]: 801: 1839/1.
Kurzweil nevelő írása.
- MTAK Kézirattár. K: 801: 1839/2.
Toldy Ferenc tudósítása a rohonci és kisbéri könyvtárak átvételéről, Teleki József elnök számára. 1839. máj. 12.
- MTAK Kézirattár. RAL 61/1839.
Toldy Ferenc jelentése a Tudós Társaságnak a könyvtárról és a Batthyány könyvtárak átvételéről. 1839. május 20.
- MTAK Kézirattár. Tört. 2-rét 15/a.
Toldy Ferenc könyvtári működéséről kér bizonyítványt a Magyar Tudós Társaságtól.

Hivatkozott szakirodalom

- Ambrózy Gábor 2016: *A Bucentaurus. Batthyány Tódor önjáró hajója*. In: „A szél fúj, ahová akar”. Bölcsészettudományi dolgozatok. Budapest. 192-200.
- Bakos József 1994: *Nagy Károly 1797-1868 reformkori természettudós élete és munkássága*. Budapest.
- Ballagi Géza 1888: *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*. Budapest.
- Bánhidya Vajk 2009: *Batthyány József egyházfői tevékenysége (1776-1799). Az érseki székhely Esztergomba való visszatelepítésének gondolata*. In: *Esztergom Évlapjai*. Esztergom. 91-98.
- Beke Margit 1991: *Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Batthyány-gyűjteményének katalógusa*. Budapest.
- Bíró József 1971: *Batthyány Tódor hajóépítő és hajózási kísérletei*. In: *A Közlekedési Múzeum Évkönyve I. 1896-1971*. 239–264.
- Endrei Walter 1991: *Batthyány Tódor műszaki könyvtára*. Magyar Könyvszemle. (107) 141–145.
- Endrei Walter 1995: *Batthyány Tódor műszaki könyvtára*. Technikatörténeti források 3. füzet. Budapest.

- Endrei Walter (szerk.) 2017: Batthyány Tódor grófnak, a Cs. és kir. Szabadalmazott Hajózási és Hajóépítő Társulat elnökének hajóépítési szabadalma (1793). Endrei Walter és Tardy Lajos kísérettanulmányával. In: Hat korai magyar szabadalom (1782–1796). A Magyar Tudománytörténeti Intézet Közleményei 97. Budapest.
- F. Csanak Dóra 1959: *Az Akadémiai Könyvtár története a szabadságharcig : 1826-1849*. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadványai (14). Budapest.
- Füzes Miklós 1990: *Batthyány Kázmér*. Magyar história. (27) Budapest. 214.
- H. Balázs Éva 1975: *A francia–magyar kapcsolatok egy rendhagyó fejezete*. In: Köpeczy Béla – Sziklay László (szerk.): *Sorsotok előre nézzétek*. A francia felvilágosodás és a magyar kultúra. Budapest. 145–161.
- Kelecsényi Gábor 1988: *Múltunk neves könyvgyűjtői*. Budapest.
- Kondor Gusztáv 1879: *Emlébeszéd Nagy Károly fölött*. Értekezések a Mathematikai Tudományok köréből. V. k. (1). Bp. Reprint: A Magyar Tudományos Akadémia Kiadványai. 1828-1950. Budapest. 1978.
- Kosáry Domokos 1996: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Budapest. 1996.
- Körmendy Kinga 1991: *Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár. A ferences rendház és a Babits Mihály Városi Könyvtár állományának történeti áttekintése*. Magyar Könyvszemle. (107) 20–40.
- Ötvös Péter 1986: *Egy főúri könyvtár 1772-ből*. Magyar Könyvszemle (103) 1–9.
- A Pallas Nagy Lexikona 1893: II. Arafele-Békalen. „Batthyány”. Budapest. 735–740.
- Polster, Gert 2000: *Die ältere Linie der Familiengeschichte im 18. Jahrhundert. Teil 2: Die generation am Zenit des Hauses als Grundlage für die folgende Generationen. Der Palatin Ludwig Ernst Garf Batthyány*. Burgenlaendische-Heimatblaetter (62) Heft 1. 31–42.
- Polster, Gert 2001: *Die ältere Linie der Familiengeschichte im 18. Jahrhundert. Teil 4: Kardinal Josef Graf Batthyány*. Burgenlaendische-Heimatblaetter (63) Heft 4. 11–32.
- Polster, Gert 2001: *Die ältere Linie der Familiengeschichte im 18. Jahrhundert. Teil 5: Theodor Graf Batthyány*. Burgenlaendische-Heimatblaetter. (63) Heft 4. 33–54.
- Polster Gert 2014: *Theodor Graf Batthyány (1729-1812)* In: *Die Familie Batthyany: Ein österreichisch-ungarisches Magnatengeschlecht vom Ende des Mittelalters bis zur Gegenwart*, Band 1. Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland. Band 139. Eisenstadt. 203–222.
- Rákossy Anna 2006: *Batthyány Gusztáv, a hitbizomány birtokosa 1870 és 1883 között* In: Nagy Zoltán (szerk.): *A Batthyányak évszázadai*. Tudományos konferencia Körmenen 2005. október 27-29. II. *A Batthyány család évszázadai - Gróf Batthyány Ádámtól Batthyány-Strattmann László hercegig*. Körmend. 181–186.
- Schedel [TOLDY] Ferenc 1844: *Az academiái könyvtár rövid története s mibenléte. E' könyvtár ünnepélyes megnyitásakor dec. 23. 1844*. A Magyar Tudós Társaság évkönyvei (VII). 86–91.
- Széchenyi István 1988: *Napló*. Budapest.
- Szily Kálmán 1917: *G. T. B. ?*. Magyar Könyvszemle (25) 265–266.

- Tóth Ferenc 2003: *Egy nemzeti érzelmű kozmopolita. Adalékok a hajóépítő gróf Batthyány Tódor életrajzához*. Vasi Szemle (57) 2003/4. 482–488.
- Tóth Ferenc 2015: *Egy magyar származású francia diplomata életpályája – Francois de Tott báró (1733-1793)*. Budapest.
- Vekerdi László 1976: *A természettudományok és a matematika az Akadémiai Könyvtárban*, In: Rejtő István (szerk.): *Fejezetek a 150 éves Akadémiai Könyvtár történetéből*. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei (2). Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. Budapest. 26–36.
- Veliky János 2006: *Batthyány Kázmér a Végegylet élén*. In: Ódor Imre – Rozs András (szerk.): *Gróf Batthyány Kázmér (1807-1854) emlékezete*. Baranyai történelmi közlemények 1. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve. Pécs. 29–38.
- Vértessy Miklós 1987: *Magyar könyvtártörténet*. Budapest.
- Völgyesi Orsolya 2006: *Batthyány Kázmér az 1839/40-es és az 1843/44-es országgyűlésen*, in: Ódor Imre – Rozs András (szerk.): *Gróf Batthyány Kázmér (1807–1854) emlékezete*. Baranyai történelmi közlemények 1. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve. Pécs. 9–29.
- Zsámbéky Mónika 2006: *A Batthyány hercegek özanyja: Strattmann Eleonóra. Egy regegyes életút vázlatja*. Vasi Szemle. (60) 2006/6. 713–722.

FAZAKAS LÁSZLÓ

A városi vízvezeték- és csatornahálózat kiépítésének társadalmi és gazdasági folyamatai a 19. században*

A 19. században kibontakozó industrializáció és az ebből következő urbanizáció olyan új társadalmi és gazdasági változásokat eredményezett, melyek megkövetelték, ugyanakkor lehetővé is tették a korszerű városi közműhálózat létesítését. Ezek közül az egyik legfontosabb infrastrukturális fejlesztés a vízvezeték- és a csatornarendszer volt. Az alábbi tanulmány célja, hogy megvizsgálja a víz- és csatornahálózat kiépítésének 19. századi folyamatait néhány európai város példáján keresztül. Elsősorban az érdekel, hogy a víz- és csatornarendszer milyen szempontok és igények mentén épült ki, ezek hogyan változtak Európa egyes városaiban, valamint milyen hatással voltak a társadalomra, és a gazdaságra.

A tanulmányt három részre tagoltam: az elsőben a 19. században végbemenő demográfiai, gazdasági és társadalmi előzményeket, változásokat ismertetem, melyek révén jobban kirajzolódik, hogy a korábbi vízellátó- és csatornarendszerek miért váltak elégtelenné, illetve miért lett szükséges a modern víz- és csatornahálózat kiépítése. A második részben a vízvezeték iránti társadalmi, gazdasági igényeket és az önkormányzatok szerepét vizsgálom. A harmadikban a csatornarendszer kiépítésének előzményeivel foglalkozom. Itt kitérek az urbanizáció okozta környezeti változásokra, valamint az ebből következő közegészségügyi problémákra, ezt követően pedig a csatornahálózat és a városi társadalom közötti összefüggéseket mutatom be.

Demográfiai, gazdasági és társadalmi előzmények

Ahhoz, hogy megértsük, milyen társadalmi és közegészségügyi szempontok indokolták a modern víz- és csatornahálózatok kiépítését, először röviden vissza kell tekintenünk az ipari forradalom kezdeti szakaszáig és az ezt követő demográfia és társadalmi

* A tanulmány elkészítését támogatta az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című projekt.

változásokig. Az Angliában kibontakozó industrializáció két hajtómotorja, a gőzgép és a szén forradalmasította a termelési folyamatokat. Az új technológia a szigetországból – általában tervszerűtlen formában – gyorsan áterjedt a kontinensre. Először Franciaországban, majd Belgiumban, Hollandiában, végül pedig egész Európában teret hódított magának. A folyamat számtalan gépesített gyár megjelenését vonta maga után, melyek egyre több munkaerőt igényeltek. Azonban a városok nem rendelkeztek elég tartalékkal a munkaerőhiány pótlására, mivel a munkaképes lakosság száma folyamatosan csökkent. Ez elsősorban a nagyarányú halandóságra és az alacsonyszámú gyermekszületésre vezethető vissza. Vidéken viszont pont a fordítottja érvényesült. Itt a gyermekszületések aránya rendkívül magas volt, ami túlnépesedést eredményezett (a folyamat elsősorban Nyugat-Európára volt jellemző, de Kelet-Európában is hasonló népesedési tendencia mutatkozott). A népességtöbblet egyik következménye, hogy a földek megműveléséből már nehezebben volt biztosítható a megélhetés. Az ebből fakadó nehézségek, és a gyárak által kínált új munkalehetőségek a modern kor legnagyobb népvándorlását váltották ki.¹ Míg 1750-ben az európai városokban alig 15 millióan éltek, addig 1910-re már 127 millióan. Csak a német államok, majd később a Német Császárság területén belül 1860 és 1914 között több, mint 15 millióan hagyták el vagy változtatták meg lakhelyük.² Néhány példa a változások által generált népességmozgások mértékének szemléltetésére: Essen a modern nagyipar megjelenése előtt egy kis Ruhr vidéki város volt, alig 9000 lakossal. A szénmedence gyors iparosodása következtében a város lakossága 50 év alatt elérte a 200 000-et. Ez 400 százalékos növekedést jelentett. Az európai nagyvárosok még ennél is magasabb arányú népességgyarapodást produkáltak. London 1800 és 1900 között 490 százalékkal, Bécs 578 százalékkal, Berlin pedig 998 százalékkal haladta meg a századeleji lakosság számát. A 19. századi városok átlagosan 400–500 százalékos népességnövekedést mutattak. Azon városok száma, melyeknek népessége meghaladta a százezret, a század végére 23-ról 143-ra emelkedett.³

A népességgyarapodás, főképp a nagyvárosokban, számtalan problémához vezetett. Párizsban a 19. század első felében a lakosság száma 500 ezerről 1 millióra emelkedett. A bevándorlók jelentős része – a város kis területéből adódóan – a központhoz közeli kerületekben próbált lakást találni, azonban a belső területeket ekkoriban még a középkorias jellegű szűk utcák és a rosszul karbantartott épületek jellemezték, ahová a fény és a friss levegő nem jutott be. A folyamatosan érkező tömegek pedig csak súlyosbították az amúgy is rossz helyzetet, ezzel még nyomasztóbb túlszűfoeltságot eredményezve.⁴ Nyirkos, sötét, zsúfolt és szellőtlen lakásokban voltak kénytelenek lakni, hétköznapjaikat nagyban meghatározta az alkohol és a bűnözés. Mindezek mellett a legminimálisabb higiéniai követelményeket sem tartották be (erre nem is nagyon

1 Lees – Lees 2007. 41–42; Reulecke 1977. 25; Lees – Lees 1976.; Mumford 1985. 416.

2 Reulecke 1977. 26; Lees – Lees 2007. 1.

3 Meller 2001. 9–11.; Lees – Lees 1976.

4 Hall 1997. 72.

volt lehetőség), ami súlyos közegészségügyi következményekkel járt.⁵ Victor Hugo híres regényében ezt a társadalmi csoportot nevezte „nyomorultaknak”.

Arnold Toynbee a *The Industrial Revolution* című munkájában elismerte, hogy az ipari forradalom valóban rendkívüli gazdagságot hozott Anglia számára, ugyanakkor ez olyan mértékű tömegnyomort eredményezett, amit az ország korábban soha nem tapasztalt.⁶ A legrosszabb helyzetben a munkásnegyedek voltak, amelyeknek lakóit akkoriban a „the Great Unwashed”⁷ jelzővel illették. A korabeli Anglia városait járó Engels a népsűrűség által sújtott munkások lakótelepeiről, melyeket „sötét negyedeknek” nevez, így írt: „Ezek a sötét negyedek meglehetősen egyformák Anglia minden városában: a legrosszabb házak a város legrosszabb helyén, többnyire egyemeletes vagy földszintes téglapületek hosszú sorokban, lehetőleg lakott pinchelyiségekkel, s majdnem mindenütt szabálytalanul építve. (...) Az utcák rendszerint kövezetlenek, hepehupások, piszkosak, tele növényi és állati hulladékkal, lefolyócsatornák és csurgók nélkül, poshadtan bűzlő pocsolókkal. Az egész városnegyedet rosszul, összevissza építették, ezért nehéz a szellőztetés, és mivel itt igen sokan laknak kis területeken, könnyen elképzelhetjük, milyen volt a levegő ezekben a munkáskerületekben.”⁸

A túlszúfolt nyomornegyedek kialakulása mellett a gyárak környezetszennyezése is elképesztő mértékeket öltött.⁹ Charles Dickens a *Nehéz Idők* című regényében a következőképpen írt erről: „A város csupa vörös téglából épült, vörös is lett volna, ha a füst és a korom megengedi; de így csak lehetetlenül vörös és fekete volt a város, mint valami vadember bemázolt képe. Igazi gépváros, tele magas kéményekkel, amelyekből végelethatalatlan füstkigyók gomolyogtak fölfelé szakadatlanul. Fekete csatorna szelte keresztül s egy bűzös festéktől pirosló folyó.”¹⁰ Hasonló volt a helyzet az észak-franciaországi iparvárosokban is. Például Lilleben, ahol a 200 gyár által kibocsátott sűrű füst 1860-ra teljesen befeketítette a város elegáns kő és téglapületeit. A füsttel szennyezett felhők savas esőzései a házak fémtetőzetét korrodálták, valamint a fák leveleit barnára színezték.¹¹

Tehát a városok intenzív iparosodása, és a gyors népességnövekedés túlszúfolttságot, valamint nyomornegyedek kialakulását vonta maga után, ahol a tiszta ivóvíz biztosítása mellett az emberi ürülék, a hulladék elszállítása, valamint az elhasznált víz elvezetése okozta a legnagyobb gondokat. Az ilyen irányú változások egyre sürgetőbbé tették a modern víz- és csatornahálózatok kiépítését. A továbbiakban ezeknek az infrastrukturális fejlesztéseknek a gazdasági, társadalmi folyamatait fogom bemutatni.

5 McGrew 1960. 69.

6 Toynbee 1884. 84.

7 A kifejezést a tömegekre, a szegényekre és a munkásokra használták. In: Sigsworth; Worboys 1994. 237.

8 Engels 1980. 37. (Megjegyzés: tény, hogy a könyv több helyen szubjektív és elfogult, viszont a munkásnegyedek leírása, összevetve más megfigyelésekkel, hiteles.)

9 Mumford 1976. 84.

10 Dickens 2010. 27. A regényben megjelenő várost Coketownnak, azaz Koksztvárosnak nevezi.

11 Lees – Lees 2007. 142.

A vízvezeték kiépítésének folyamatai a 19. században

A városi népesség növekedésének következtében megemelkedett lakosságszám azt jelentette, hogy a meglévő vízellátórendszerek már nem tudták biztosítani a megfelelő mennyiségű vizet.¹² Ebből adódóan a modern vízvezeték iránti igény egyre nagyobb és sürgetőbb lett, azonban az igény megteremtődése a vagyonosabb társadalmi rétegek körében más szempontok alapján fogalmazódott meg, mint például a szegényebb negyedek lakói esetében. Angliában például a tehetősebb társadalmi rétegek háztartásában már a 19. század elején volt fürdőszoba, öblítékes toalett, amelynek használata értelemszerűen sokkal nagyobb mennyiségű vizet igényelt. Mindemellett a higiéniai szokások is megváltoztak: gyakrabban tisztálkodtak, többször mosták ruháikat stb. Tehát ezen társadalmi csoportok esetében a vezetékes víz iránti igények háttérben főképp a kényelmi szempontok álltak. A szegényebb kerületek lakói többnyire csupán a mindennapi élethez szükséges vízmennyiséget igényelték, ugyanakkor a vízvezeték kiépítése pont ezekben az alacsony keresetű és magas népsűrűségű városrészekben késett a legtöbbit. Ennek egyik oka, hogy a városi önkormányzatok nem tudták fedezni egy központi vízvezeték kiépítésének költségeit, így a vízellátást a részvénytársaságokra bízta. A *laissez faire* felfogása által dominált önkormányzatok számára ez nem is jelentett különösebb problémát, azonban a társaságokat a profitszerzés motiválta, így elsősorban azokra a városrészekre koncentráltak, ahol kevés kockázat ellenében nagy haszonra tehetek szert, ezek pedig rendszerint a gazdagabb kerületek voltak. A 19. századi London vízellátása például teljes mértékben a profitorientált vízszolgáltató részvénytársaságok ellenőrzése alatt állt. Gyakorlatilag már a 16. századtól a magántársaságok intézték a brit főváros vízellátását, az évszázadok során csak a vízszállítás technikai módszerei változtak. Míg a 19. század előtt ezt többnyire hatalmas vízszállító szerekkel oldották meg,¹³ az 1800-as évek elejétől kezdődően a népességnövekedéssel, valamint a középosztály vagyonosodásával egyidőben megnőtt a nagynyomású vezetékes víz iránti igény,¹⁴ melyet a 20. század elejéig az erős politikai kapcsolatokkal rendelkező magán víztársaságok biztosítottak.¹⁵ Hatalmukat csak 1903-ban, a Metropolitan Water Board megalakulása után sikerült megtörni.¹⁶

A fővárossal ellentétben Anglia más településein a vízszolgáltatással foglalkozó társaságok már az 1840-es években kudarcot vallottak, és a városok fokozatosan áttértek a községi vízvezetésekre. John Hassan kutatásai szerint ennek több oka is volt: egyrészt a víztársaságok nem mertek nagyobb kivitelezésű projekteket kockáztatni, a vezetékeket nem korszerűsítették, nem törekedtek az összes potenciális fogyasztó

12 Néhány példa erre: London, Essen, Isztambul, Gdansk. Lásd: Tynan 2013. 76; Dinckal 2008. 683; Kowalik – Suligowski 2001. 320–321; Meller 2001. 9.

13 És természetesen a közutak által, viszont ezek ingyenesek és községi tulajdonban voltak.

14 Többek közt azért, hogy az emeleti szobákba is fel lehessen pumpálni a vizet.

15 Tynan 2013. 74., 77.

16 Hassan 1985. 532.

kiszolgálására, másrészt pedig a részvényesek érdekei nem minden esetben egyeztek a fejlesztési hajlandósággal.¹⁷ Amikor Manchesterben a privát vízszolgáltatás községi ellenőrzés alá került, a fogyasztás – 1841 és 1875 között – 579 százalékkal növekedett, Leedsben 153 százalékkal, Glasgowban pedig 66 százalékkal.¹⁸ A nagyarányú változás hátterében elsősorban gazdasági szempontok álltak. A víztársaságok sok esetben képtelenek voltak kielégíteni az ipar hatalmas vízigényét, ezért a gyárosok az önkormányzatok beavatkozását sürgették. Olyanra is volt példa, amikor az iparban érdekeltek csoportok, a víztársaságban birtokolt részvényeik révén befolyásolták a folyamatokat, ezzel biztosítva a fejlesztések gyorsabb kivitelezését.¹⁹

Jesse Ausubel és Robert Herman szerint gyakran a legújabb és legkorszerűbb infrastrukturális rendszereket a magántársaságok építették ki, üzemeltették, majd amikor az adott infrastruktúra a város [és az ipar, kereskedelem – FL.] működése szempontjából létfontosságúvá vált, akkor az önkormányzat megpróbálta saját kezelésbe venni azt.²⁰ Mindemellett az infrastrukturális rendszerek privatizációs, valamint községi-sítési folyamatainak ennél jóval több és bonyolultabb értelmezési keretei vannak, melyekre most nem fogok kitérni.²¹

A 19. század eleji francia fővárosban az átlagos párizsi a közutakból és az esővizek összegyűjtéséből szerezte be a megfelelő mennyiségű vizet. A nagyobb jövedelmű társadalmi rétegek, ha teheték, ennél kényelmesebb vízszervezési módszereket vettek igénybe, melyek közt már megtalálható volt a vezetékes víz, azonban ez ekkoriban még csak egy kezdetleges rendszerként funkcionált.²² Párizsban az 1850-es években kezdődtek hatalmas vízvezetéki munkálatok, amelyek során két különálló vízvezeték létesítését tervezték. Az egyik vezeték a gazdagabb előfizetők igényei szerint lett kialakítva, és közvetlenül azok lakásaiba lett bevezetve, a másik a közutakat használó, szegényebb társadalmi csoportok számára.²³

1874-re a párizsi háztartások 50 százaléka rendelkezett vízvezetékkel. Ha azonban az arányok eloszlását jobban szemügyre vesszük, akkor látható, hogy a gazdagabb városrészek 82 százalékaiban volt vízvezeték, míg a szegényebb negyedek esetében ez az arány csupán 48 százalék. Ennek egyik oka, hogy Párizsban a lakáspiac alakulása nagy mértékben befolyásolta a vízvezetékrendszer bevezetését. A vagyonosodó polgári középosztály csak olyan lakásokat kívánt bérelni, amely rendelkezett vezetékes vízzel, így módon a lakástulajdonosok kénytelenek voltak ezen társadalmi réteg igényeihez igazodni. Ennek eredményeképp, ahogy növekedett a vagyonos középosztály, annak függvényében terjeszkedett a vízvezetékrendszer hálózata is. Ezzel szemben a munkásnegyedek lakói pénzügyileg nem tudtak vízvezetékkel rendelkező lakáso-

17 Hassan 1985. 544–546.

18 Abellan 2017. 9.

19 Hassan 1985. 540–543.

20 Ausubel – Herman 1988. 3.

21 A községi-sítésről bővebben lásd: Kellett 1978. 36–45.; Millward 2004. 3–28.

22 Guillerme 2011. 85–86.

23 Abellan 2017. 8.

kat bérelni. A városi önkormányzat 1881–1886 között – valószínűleg a társadalmi rend fenntartása érdekében, hiszen Párizs különösen érzékeny volt a forradalmi megnyilvánulásokra –, hajlandó volt finanszírozni a vízvezeték beszerelésének költségeit (legalábbis a város egyes részeiben), azonban a lakástulajdonosok tiltakozása miatt ez a kezdeményezés nem lett sikeres. A tulajdonosok arra hivatkoztak, hogy a vízvezeték által megnő a lakások vízhasználata, ami a pöcegödörök gyakoribb takarításához vezet, ez pedig jelentős többletköltségekkel járna, ugyanis ezek kitararítása a tulajdonosok kötelességei közé tartozott. A szegény és gazdag kerületek közötti diszkrépancia csökkentésére csupán az 1930-as években került sor, amikor a városi önkormányzat rendelete alapján a vízvezeték a munkásnegyedekre is kiterjesztették.²⁴

Hasonló volt a helyzet Rómában, ahol a 19. század első felében ugyan sikerült a vízvezeték egy részét önkormányzati kezelés alá vonni, azonban a városvezetést irányító pápáközei arisztokrata családoknak nem állt érdekében a vízhálózat bővítése. Miután Róma Olaszország fővárosa lett, a város intenzív népességnövekedésen ment keresztül, mely során a víz iránti igény is növekedett. A gazdag városrészekben a vízvezeték kiépítését a magántársaságokra bízták, ezzel szemben, ahol az önkormányzat felelt a vízvezeték kialakításáért (ezek főképp a szegényebb kerületek voltak), ott vagy nem épült hálózat, vagy amennyiben igen, az rossz minőségű vizet szolgáltatott. A teljes római vízvezetékrendszer csak a 20. század második felétől (1964) került városi irányítás alá.²⁵

Az eddig bemutatott városoktól teljesen különbözik Stockholm, mivel ott a városvezetés a vízvezeték kiépítését illetően több társadalmi és gazdasági szempontot is figyelembe vett. A projekt megvalósítása egy tudatos és tervszerű folyamat volt, melyet felkért szakértők megfigyelései alapján dolgoztak ki. A stockholmi hatóságok nagy hangsúlyt fektetett a szociális egyenlőségre, vagyis ne csak a tehetősebb, hanem a szegényebb társadalmi rétegek is elegendő tiszta vízhez juthassanak. Ezt az elképzelést leginkább a helyi gazdasági elit ellenezte (szerintük nem a városi önkormányzat feladata a vízellátás), ez azonban nem akadályozta a kivitelezését, és a teljes várost behálózó, korszerű vízvezeték 1861-ben megkezdhette működését.²⁶

Dániában szintén nagy hangsúlyt fektettek az önkormányzati szerepvállalásra. 1857-ben az alkotmányt olyan határozatokkal egészítették ki, amelyek növelték a helyi hatóságoknak a városokra kiterjedő közfeladati hatáskörét. A módosítás lehetővé tette a nagyobb projektek, beruházások önkormányzati kivitelezését. Ennek köszönhetően Koppenhágában az új vízvezeték – amit a megnövekedett vízigények kielégítése céljából építettek – kezelését nem egy vagy több magántársaság intézte, hanem a városi hatóság, kizárva a monopólium, kartell vagy üzérkedés lehetőségét. Ennek köszönhetően az újonnan létesített vízvezeték az egész városra kiterjedt, és egy egységes, központi hálózatként funkcionált.²⁷

24 Abellan 2017. 8. 10–11.

25 Abellan 2017. 10–11.

26 Tapio S. Kato 2005. 199.

27 Lindegaard 2001. 323–324.

Hamburgban a vízvezeték kiépítésében ugyancsak jelentős szerepe volt a városi hatóságoknak. Az 1842-ben pusztító tűzvészt követően a hamburgi hatóság egy olyan központi vízvezetékrendszer létesítését rendelte el, mely az egész település területére kiterjedt. Mindezt saját költségvetéséből, kormányzati felügyelet alatt sikerült kiépíteni, kizárva belőle a magántársaságokat. A központosított vízvezeték legnagyobb ellenzői a gazdagabb városi rétegek voltak, ők ugyanis már korábban megoldották a saját háztartásaik vízellátását, ezért nem állt szándékukban a községi vízvezeték finanszírozni.²⁸ Mindezek ellenére a vízvezeték önkormányzati megvalósítását sem ez, sem pedig a laissez faire gazdaságpolitikai irányzat nem hátráltatta. Ennek hátterében a német városok többségét jellemző erős községesítési várospolitikai állt.²⁹ Robert Millward szerint a skandináv államokban és Németországban elsősorban a közüzemekből származó bevételek és az adók csökkentése álltak a községesítések központjában,³⁰ de természetesen ide tartozott a jobb minőségű szolgáltatások biztosítása is.

Több város esetében a vízvezeték kiépítésének hátterében a – kényelmi igényeken túl – közegészségügyi követelmények, azon belül is a járványos betegségek terjedésének megakadályozása állt. A 19. század legrettegettebb járványos betegsége kétségkívül a kolera volt, mely Európát többször is sújtotta. Az első 1826 és 1837 között szedte áldozatait, a második 1841–1859, a harmadik 1863–1874, a negyedik 1881–1896 között pusztított. Ez a gyors lefolyású betegség nemcsak, hogy nagy halálozási számokat produkált, de tünetegyüttese valószínűleg sokkolta az akkori társadalmat.³¹

Berlinben is elsődlegesen a kolerától való riadalom miatt lett szükséges a vízvezeték. Ugyan a kiépítés hátterében a közegészségügyi szempontok játszották a főszerepet, azonban az 1856-ban elkészült vízvezeték elsősorban csak az utcák öntözésére, tűzoltásra, valamint ruhamosásra tervezték, ivóvíz szállítására nem volt alkalmas. Ennek ellenére a porosz kormány engedélyezte a vízvezetéki építkezéseket folytató brit cégnek az ivóvíz szállítást. A társaság ezt ki is használta, és a magasabb profit érdekében a város gazdag kerületeit részesítette előnyben. Az északi munkásnegyedek alacsony jövedelmű lakóinak víz iránti igényeit nem vették figyelembe. Végül a folyamatos piaci és technikai gondok miatt 1873-ban az egész vízvezetékrendszer községi tulajdonba került.³²

Pesten szintén a kolerajárványok következtében állították fel az első korszerűbb vízművet 1868-ban, viszont a hamarjában üzembe helyezett berendezést csak ideiglenesnek szánták. A teljes városra kiterjedő, korszerű technológián alapuló vízvezeték és vízmű 1893-ban létesült. Noha a káposztásmegyéri komplexum tervei már jóval korábban elkészültek, a végső löketet az 1892-es kolerajárvány adta.³³ Az ország többi részén is leginkább a kolerajárványok után kezdődtek el a vízvezetéki építkezések.

28 Evans 1990. 145–146; Lanz 2005. 81.

29 Millward 2004. 4.

30 Millward 2005. 17.

31 Evans 1988. 125., 128.

32 Gray 2014. 285; Lanz 2005. 84–85.

33 Sipos 1996. 208; Péter 2005. 94.

1895-ben már 232 vízvezeték volt üzemben, 7 építés alatt és 24 tervezésben, továbbá 1031 fúrt és 664 artézikutat használtak.³⁴ A törvényhatósági városok valamivel több mint fele (14) 1910-re rendezte a vízvezetékek kérdését, viszont a rendezett tanácsú városok csupán negyedrészenek volt vízvezetéke.³⁵ A dualizmus végére a magyarországi városok 31%-a rendelkezett vezetékes vízhálózattal, mely arány nagymértékben elmaradt a nyugat-európai átlagtól.³⁶

Egyes városoknál a korszerű vízvezeték kiépítésének háttérében erős kulturális szempontok húzódtak meg. Ilyen volt például Isztambul, ahol a vízvezetékek létesítése a modernizáció utáni vágy, a civilizációs fejlődés szükségletével párosultak, és a háztartásokba bevezetett vízvezeték a nyugati életvitel egyik jelképe lett. Alapvetően a vagyonos társadalmi osztályok esetében a közkutakról a vízvezetékre való áttérés egy hangsúlyos ideológiai vonatkozással bírt. Ebből a szempontból nézve érthető, hogy az 1885-ben üzembe helyezett modern vízmű előbb a város európai felén helyezkedő Pera és Besiktas gazdag kerületeit látta el vízzel. A kerületekben nagyszámú volt az európai lakosság, például csak Perában 47 százalékos volt az európaiak aránya. Mindemellett a város irányítása Perának egy különleges elsőbbségi státuszt biztosított. Ez azt jelentette, hogy a legújabb városrendezési projektek először ebben a negyedben kerültek kivitelezésre. Parkokat létesítettek, az utcákat szélesítették, gáz- és vízvezetékeket vezettek be, kórházakat, szállodákat építettek. A kerület precíz várostervezés alapján bővült, fejlődött, míg az ázsiai részt csak a nagy tűzvészt követően volt lehetőség némileg átrendezni.³⁷ A folyamat egyik következménye, hogy sokak szemében a vízvezeték a társadalmi egyenlőtlenségek szimbólumává vált. A vízvezeték kiépítése előtt a gazdagok is a közkutakat használták, így folyamatos interakcióban voltak a szegényebb lakosokkal. Mindazonáltal a központi vízvezeték létesítése után a tehetősebb lakosság többé már nem vette igénybe a közkutakat, ez pedig a két társadalmi réteg eltávolodását eredményezte. Végül az erősödő nacionalizmus vezetett oda, hogy a város vízvezetékeit „felszabadították” a nyugati befolyás alól.³⁸

A vízvezeték nemcsak Európában fokozta a társadalmi egyenlőtlenségeket, hasonló volt a helyzet az Amerikai Egyesült Államokban is. Baltimore-ban például a központi városrészek, az üzleti negyedek és a vagyonos középosztály minőségi vezetékes vizet kapott, míg a munkások kénytelenek voltak a közkutak és egyéb vízszertelési lehetőségek után nézni. New Yorkban a 19. század során a gazdasági, társadalmi tényezők, a politikai szereplők, valamint az ingatlanpiac határozták meg a vízvezeték kiépítésének folyamatát, mely elsősorban a manhattani felső és középosztályok kényelmét szolgálta.³⁹

34 Schustler 1897. 16–17.

35 Magyarország városainak háztartása az 1910. évben. 1916. 34–35.

36 Melega 2012. 23.

37 Ardaman 2007. 113.

38 Dinckal 2008. 680–695.

39 Tarr 1984. 14–15.

Joel A. Tarr szerint a vízvezeték kiépítése egy sokszereplős folyamat volt: üzleti vállalkozások, különféle iparágak, lakástulajdonosok, tűzbiztosító társaságok, valamint a közegészségügyi reformerek mind érdekeltek voltak benne. Ezek a csoportok bizonyos esetekben összefogva, máskor külön-külön követelték a modern, nagykapacitású vízmű és vízvezeték-hálózat létesítését. Azok pedig, akik városuk központi szerepét kívánták erősíteni más városokéval szemben, a korszerű vízvezeték kiépítését kulcsfontosságú fejlesztésnek tartották.⁴⁰

A csatornahálózat kiépítésének folyamatai a 19. században

A 19. században a modern városi csatornahálózat kiépítése legalább annyira fontos és sürgető volt, mint a vízvezetékrendszeré. A következőkben azt fogom ismertetni, hogy az industrializáció és népességnövekedés miként hatott a városok közegészségügyi helyzetére, ez milyen formában kapcsolódott a modern csatornarendszer kiépítésének igényéhez, valamint a csatornák milyen hatással voltak a korabeli városok társadalmára.

A gyors iparosodás okozta környezeti és közegészségügyi problémákat tetőzte a korábban említett intenzív népességnövekedés. A hatalmas méretű népvándorlás teljesen felkészületlenül érte a városok hatóságait.⁴¹ Az újonnan érkezők számára nem álltak rendelkezésre új házak, lakótelepek. A lakáshiány sok városban kontrollálatlan, tervszerűtlen építkezések sorát indította el, melyek többnyire improvizált, rendezetlen tákolmányok voltak, nem is beszélve a legalapvetőbb közműrendszerek hiányáról.⁴² Ebből adódóan az egyik legnagyobb problémát az emberi ürülék, a hulladék elszállítására és az elhasznált víz elvezetése képezte. A 19. század elején nem voltak korszerű földalatti csatornarendszerek, mindössze néhány sánc, ami elégtelennek bizonyult. Az emberi ürülék a lakóházak, bérházak melletti pöcegödrökben gyűlt össze. A pöcegödröket esténként takarították, ürítették ki, majd az így nyert „anyagot” eladták a parasztnak, farmereknek, akik ezt trágyaként hasznosították.⁴³ Azonban az 1800-as években a népességyarapodás következtében az emberi hulladék jóval nagyobb és gyorsabb mértékben halmozódott, mint azelőtt bármikor. A nagy mennyiségű ürülék elszállítására már nem volt kapacitás, így sok lakástulajdonos a pöcegödrot a házak előtt húzódó csatornába vezette. Ez viszont ekkoriban még sok város esetében ille-

40 Tarr 1984. 13.

41 Azért voltak kivételek. Példának ott van Oberhausen esete, amelynek előjárói időben reagáltak és egy kontrolált irányelv alapján kezelték a város népességnövekedéséből adódó nehézségeit. Lásd: Meller 2001. 9–11.

42 Mumford 1985. 416.

43 Lásd Malmö, Szentpétervár és Koppenhága esetében. Olsson 2001. 287; Lindegaard 2001. 323–324; Krasnoborodko – Alexeev – Tsvetkova – Zhukova 1999. 54.

gális volt, hiszen ezek elsősorban csak az esővizek elvezetésére voltak alkalmasak.⁴⁴ A kezdetleges csatornák (amelyek gyakorlatilag inkább árkokra és sáncokra hasonlítottak) rendszerint a folyókba ömlöttek, ami szennyeződéshez vezetett. A helyzetet rontotta az öblítéses toaettek elterjedése. Londonban például a 19. század elején ez számtalan közegészségügyi problémát okozott, mivel az öblítés során nagy mennyiségű víz került a pöcegödörbe, ami elláposodottá tette azokat, elősegítve a járványos betegségek kialakulását.⁴⁵ Egy 1840-ben született határozat elrendelte, hogy a brit főváros összes pöcegödört kötelezően kapcsolják össze a csatornákkal. Ez körülbelül 30 ezer pöcegödört jelentett, aminek tartalmát ezentúl nem elszállították, hanem egyenesen a Temze vízébe juttatták, ezzel hatalmas szennyeződést okozva.⁴⁶ A Temze szennyezettsége 1858-ra oly mértékű bűzt árasztott, amit a Westminsterben ülésező képviselők már nem tudtak tovább tolerálni. A helyzet rendezése érdekében egy modern csatornahálózat kiépítése mellett döntöttek. Az eset a *Great Stink* néven vonult be az angol történelembe.⁴⁷ Itt fontos megjegyezni, hogy valójában nem is önmagával a bűzzel volt a probléma – nyilván azzal is –, de főképp a kigőzölgéstől, vagyis a mi-azmától (mely szerint a járványos betegségeket a levegő és a víz terjeszti) tartottak leginkább. A kigőzölgés veszélye a párizsiakban is erősen élt a 19. század első felében: „A Mortellerie-utcai csatornanyílás híres volt, hogy dögvész száll föl belőle; hegyes vasrácsozatával, mely fogsorhoz hasonlított, olybá tűnt föl, mint valami sárkány szája, mely poklot lehel az emberekre.”⁴⁸ – írja Victor Hugo, aki regényében Parent-Duchatelet közegészségügyi reformer megfigyeléseire támaszkodott.

A 19. század második felére már eléggé elterjedt volt Max Pettenkofer, a modern higiénia atyjának elmélete, aki szerint a kolerát, és más járványos betegségeket az ürülékkel szennyezett bűzös talaj, és az utcán felgyülemelő hulladék terjesztheti. Pettenkofer a járványok megakadályozását illetően, a különféle megelőző intézkedéseket tartotta a leghatékonyabb módszereknek, úgymint a talaj kiszárítását, a hulladék elszállítását és az állandó tiszta víz biztosítását.⁴⁹ Ebből kifolyólag a városok vezetői a modern csatornahálózatok kiépítése mellett döntöttek. A csatornarendszer megvalósítása – ellenben a vízvezetékrendszerrel – nem ütközött a liberális várospolitikával, és ezt többnyire már önkormányzati költségvetésből finanszírozták. Ebben – többek között – ugyancsak Pettenkofer elmélete játszhatott szerepet. Szerinte a városi önkormányzat

44 Például: Londonban, Szentpéterváron. Lásd: Tynan 2013. 79; Krasnoborodko – Alexeev – Tsvetkova – Zhukova 1999. 54.

45 De Feo 2014. 3961; Az öblítéses toaettek Berlinben is a folyóvizek szennyeződéséhez vezettek, ugyanis a kisméretű pöcegödörök képtelenek voltak a megemelkedett vízmennyiség elnyelésére, így azok folyamatosan kiömlöttek. Érdekeséggépp Stockholmban először 1904-ben engedélyezték, hogy a vízvezetékéből származó vízzel öblítsék le a toaetteket. A városvezetés csupán 1907-ben tette lehetővé, hogy ezeket összekapcsolják a községi csatornarendszerrel. Lásd: Lanz 2005. 84.; Kato 2005. 199.

46 Dennis 2008. 325; Cook 2001. 802.

47 Cook 2001. 802–803.

48 Hugo 1960. 228.

49 Sipos 1996. 207.

beavatkozása a víz- és csatornarendszer kiépítésében, a gazdasági és kereskedelmi tevékenységek akadálytalan folytatását segíti.⁵⁰

Európában a korszerű csatorna építkezések élén Hamburg, Párizs és London járt. Hamburg esete egyszerű, hiszen az 1842-es tűzvészt követően nemcsak egy korszerű vízvezetékét építették ki, hanem egyúttal egy komplex csatornahálózatot is. Párizsban már az 1830-as években történtek előrelépések a csatornahálózat korszerűsítése terén. A nyílt csatornákat felváltották a földalattiak, azonban ekkor még csak a háztartások 20 százaléka volt összekötve a vezetékkel. Az igazán grandiózus építkezések – akárcsak a vízvezeték esetében – III. Napóleon uralkodásának kezdetén történtek.⁵¹ A csatornamunkálatokat Georges Haussmann felügyelte, akit a császár Párizs teljes átrendezésével bízott meg. Az új csatornarendszer kisebb hálózatait 2,30 méter magasra és 1,30 méter szélesre, a fő gyűjtőhálózatokat 4,40 méter magasra és 5,60 méter szélesre tervezték, mindez pedig 600 km hosszú volt.⁵² A franciák ezt a földalatti monstrumot a *tout-à-l'égoût* névvel illették, ami azt jelentette, hogy mindent elnyel, mindent megemészti.

Londonban a *Great Stink*-et követően Joseph William Bazalgette-t bízták meg a korszerű csatornarendszer kiépítésével.⁵³ A csatornahálózat létesítését viszont nem mindenki támogatta. A városi középosztály körében volt a legnagyobb felháborodás és tiltakozás. Michelle Allan szerint a polgári középosztály úgy érezte, hogy a higiéniai szabályozások, ideértve a csatornát is, sértik a magánéletüket.⁵⁴ Richard Dennis erről azt állítja, hogy sokan – főleg a gazdagabbak – az esetleges meghibásodásoktól tartottak leginkább, hiszen ily módon kénytelenek voltak a kiküldött szerelőket a családi ház egyik legintimebb lakrészébe, a fürdőszobába beengedni. Másszóval ismeretlen személyek juthattak be oda, ahová korábban a családtagokat leszámítva senkinek nem volt bejárása. A korabeli viktoriánus felfogásban mindez eléggé rémisztően hatott. Ezek mellett más problémák is felmerültek a csatornarendszert illetően. Szintén a vagyonosabb polgárok gondolták úgy, hogy a teljes várost behálózó csatornarendszer egyfajta kapcsolatot teremthet köztük és a szegénynegyedek lakói között. Az összeköttetés révén pedig különféle betegségek, járványok juthatnak el hozzájuk, pontosabban a toalettjükön keresztül. Ennek a „veszélynek” pedig leginkább az otthon ülő nők voltak kitéve. A rémületet fokozta VII. Edward is, aki tifuszos megbetegedésének hátterében a csatorna bűzös kigőzölgését látta. Mindezek mellett a csatornáktól való félelemnek volt egy erős vallási vonulata is, hiszen a földalatti rendszert gyakran azonosították a gonosszal, a bűnnel és a pokollal.⁵⁵

Párizsban sem volt kedvezőbb a csatornák megítélése: „A párisi szennyvízcsatorna borzalmas hely volt. Sírbolt és menhely. A bűn, az értelem, a társadalmi tiltakozás, a lelkiismeret szabadsága, a gondolat, a lopás, mindaz, a mit az emberi törvények ül-

50 Sipos 1996. 207.

51 Abellan 2017. 7–8.

52 De Feo 2014. 3960.

53 Cook 2001. 803.

54 Allen 2002. 388.

55 Dennis 2008. 326.

döznek vagy üldöztek, ebbe a lyukba rejtőzött.”⁵⁶ – írja Victor Hugo. Matthew Gandy úgy véli, mindezen negatív párosítások nem véletlenül vésődtek a polgári köztudatba. Szerinte a nagyvárosok társadalma a csatornát már hosszú ideje a bűn, az erkölcstelenség, a szegénység, betegség és lázongás metaforájaként használta.⁵⁷ Erre adott alapot például a híres francia forradalmár, Jean Paul Marat, aki az őt üldöző hatóságok elől többször is ide menekült. Egy korabeli anekdota szerint „a nép barátja” itt élte mindennapjait, azonban ennek valószínűsége eléggé kicsi. A rosszindulatú pletyka gyaníthatóan Marat nem túl előnyös megjelenése és bűzös testszaga miatt kaphatott szárnyra. Pár évvel később, rögtön a forradalmat követően, már Marat és a girondisták aggodalmaskodhattak a csatornák sötét bugyrai végett. Leginkább attól tartottak, hogy az ellenség (főleg royalisták) a csatornákon keresztül robbantásos akciókkal zavarhatja meg a Fete de la Fédération (a forradalom megemlékezése) ünnepségeket, ami súlyos presztízspofon lett volna a fiatal köztársaság számára. A csatornák kedvezőtlen megítélését tovább erősítette ama nevezetes esemény, amikor a városi csatornahálózat rejtett és kusza vezetékeit kihasználva 130 fegyenc szökött meg – ezzel szinte alátámasztva azon feltételezéseket, melyek szerint a csatornákat többnyire kétes alakok lakták. Végül az egyik csatornakijáratnál az összes szökevényt lelőtték.

A csatorna rémképe magát a francia királyt sem hagyta nyugodni. A monarchia visszaállítását követően a király visszaköltözött a híres Tuillériák palotájába, azonban folyamatosan attól rettegett, hogy a királyságot ellenzők a csatornát kihasználva az egész palotaegyüttest a levegőbe röpitik. Ennek elkerülése érdekében a palota alatt áthaladó csatornavezetékét csupán évente egyszer (amikor a király nem tartózkodott a palotában) takarították ki. A király biztonságáért felelős szervek úgy vélték, hogy a felhalmozódott bűzös ürülék nagy mértékben csökkentheti a robbantásos merényletek kockázatát. A csatorna, mint az ellenséges tevékenységek lehetséges közege, még a későbbi évtizedek alatt is erősen élt a párizsiakban. Például a francia-porosz háború során a fővárosiak egy része meg volt győződve arról, hogy a németek a csatornákat használva fogják bevenni Párizst.⁵⁸ Ugyanakkor a korabeliek között olyanok is akadnak bőven, akik a csatornát a haladás, a modernizáció és a rend szimbólumaként értelmezték.⁵⁹ Tisztában voltak azzal, hogy egy jól kiépített, rendben tartott, korszerű csatornahálózat nagymértékben hozzájárul a közegészségügy javításához, a modern városi életvitel kialakításához és a társadalmi rend fenntartásához, viszont annak is tudatában voltak, hogy amennyiben a csatornákat elhanyagolták, vagy nem tisztították folyamatosan, azok sokszor nagyobb veszélyt rejtettek, mint a csatorna hiányából fakadó problémák.⁶⁰ Itt azonban azt hozzá kell tenni, hogy az egész 19. század során elsősorban a vízvezeték kiépítését tartották a fontosabb infrastrukturális fejlesztésnek. A csatornázás gyakorlatilag mindenhol a vízvezetékét követően épült ki. Nyilván

56 Hugo 1960. 224.

57 Gandy 1999. 24.

58 Reid 1991. 18–20; Gandy 1999. 36.

59 Gandy 1999. 24.

60 Reid 1991. 24.

voltak kivételek, például Hamburg vagy Párizs, de általában véve a csatornahálózat kiépítése akár évtizedekkel is lemaradt a vízvezetékétől. Ugyanakkor ez a folyamatok logikus következménye, hiszen a vízvezeték követően megemelkedett a vízhasználat, ezt pedig a kezdetleges csatornák már képtelenek voltak elvezetni, továbbá az sem volt megoldás, ha az elhasznált vizet a folyókba vezetik, mert ez hosszútávon szennyeződéshez vezetett. Így tulajdonképpen a vízvezeték kiépítése automatikusan maga után vonta a csatornarendszer létesítését. Ellenben azt fontos kihangsúlyozni, hogy mindez többnyire a nagy lakossággal rendelkező városok esetében volt így, hiszen itt hangsúlyosabban jelentkeztek a csatornahiányból adódó közegészségügyi problémák. A kisebb városok más helyzetben voltak. Például Magyarországot illetően Schustler József 1897-ben arra figyelte fel, hogy sokkal több vízmű van építés alatt, mint csatorna, ebből arra az egyértelmű következtetésre jutott, hogy a friss víz után nagyobb az igény, mint a szennyvizet elvezető csatornarendszer iránt.⁶¹ Ez részben így is volt, hiszen a legtöbb magyarországi város nem rendelkezett akkora lakossággal, hogy a vízvezeték használatából keletkező szennyvizet a már meglévő nyílt csatorna vagy árokrendszer ne tudta volna elvezetni. Továbbá a gyéren lakott peremterületén amúgy sem volt akkora szükség a korszerű csatornarendszerre, mint a nagyobb lakossággal és népsűrűséggel rendelkező központi részeken. De amennyiben a kültelki részekre is kiterjesztették volna a korszerű csatornavezetéseket, az közegészségügyi szempontból nem feltétlenül eredményezett előrelépést. Ugyanis Magyarországon a legtöbb városban az úsztató típusú csatornarendszert használták. Ez pedig csak akkor volt hatékony, ha az adott területen magas volt a vízfogyasztás, és ez által a csatornák folyamatosan kiürülhettek. Ott viszont, ahol alacsony volt a vízfogyasztás (gyéren lakott külső kerületek), a csatornában nagy mennyiségű szerves anyag maradt vissza, ez pedig szennyeződéshez, valamint mérges gázok felszabadulásához vezetett.⁶² Ebből az következtethető, hogy a városi önkormányzatok számára elsősorban a vízvezetékkel rendelkező, magasabb népsűrűségű városrészekre érte meg csatornarendszert építeni.

Összegzés

A tanulmányban bemutatott városok esetében az látható, hogy a modern vízvezeték kiépítését többféle társadalmi és gazdasági igény befolyásolta. Ezek közül az egyik legjelentősebb a népességgyarapodásból adódó vízhiány volt, de emellé általában a tűzbiztonsági és közegészségügyi követelmények is párosultak, ezenkívül az ipar vízigénye sem elhanyagolható. Szintén lényeges szempontot jelentett a városi középosztály vagyonosodása, a reál bérek növekedése. Ez a társadalmi réteg valószínűleg már puszt-

61 Schustler 1897. 17.

62 Barcza 1893. 338.

tán csak a kényelmi igények kielégítése miatt is követelte volna a korszerű vízvezeték-
ket. A vízvezeték létesítését erős kulturális és ideológiai szempontok is meghatároz-
hatták, hiszen a korabeli felfogásban ez a modernizációt, a haladást és a civilizációt
szimbolizálta.

A csatornarendszerek kivitelezését a vízvezetéknél kevésbé szerteágazó, egyszerűbb
igények befolyásolták. A 19. század során az iparosodás és az urbanizáció okozta rossz
lakhatási körülmények hatalmas méretű szennyeződéshez és higiéniai problémákhoz
vezettek. Az ily módon kialakult súlyos közegészségügyi állapotok javításának érde-
kében a városok önkormányzatai kénytelenek voltak modern csatornahálózatokat épí-
teni. A csatornahálózat társadalmi fogadtatása a vízvezetéknél jóval kedvezőtlenebb
volt. Míg a községi vízvezeték többnyire a helyi gazdasági elit ellenezte (általában
pénzügyi szempontok miatt), addig a csatornahálózat rossz megítélésének sokkal szé-
lesebb bázisa volt.

Összességében elmondható, hogy a 19. században kiépített korszerű víz- és csator-
nahálózat minőségi változást hozott a városi lakosság életében. Jelentős mértékben
csökkentette a járványok kialakulásának veszélyét, a tűzvészek kockázatát, nagyban
hozzájárult a higiéniai állapotok javításához, más szóval alapvető szerepet játszott
a modern városi életforma kialakulásában.

Felhasznált források és hivatkozott szakirodalom

- Abellan, Javier 2017: *Water supply and sanitation services in modern Europe: developments in 19th-20th centuries*. University of Salamanca. https://www.academia.edu/34533153/Water_supply_and_sanitation_services_in_modern_Europe_developments_in_19th-20th_centuries (Letöltés: 2018. 08. 01.)
- Allen, Michelle 2002: From Cesspool to Sewer: Sanitary Reform and the Rethoric of Resistance. 1848–1880. *Victorian Literature and Culture* (30.) 2. 383–402.
- Ausubel, Jesse; Herman, Robert 1988: Cities and Infrastructure: Synthesis and Perspectives. In: Jesse Ausubel, Robert Herman (szerk.): *Cities and their vital systems*. Washington D.C. 1–21.
- Ardaman, Emel 2007: Perspective and Istanbul, the Capital of the Ottoman Empire. *Journal of Design History* (20.) 2.
- Barcza Károly 1893: A Schone-féle városi csatornázó rendszer. *Magyar Mérnök és Építész Egylet* (27.) 10. 337–342.
- Cook, G. C. 2001: Construction of London's Victorian sewers: the vital role of Joseph Bazalgette. *Postgraduate Medical Journal* (77.) 914. 802–804.
- De Feo, Giovanni et al. 2014: The Historical Development of Sewers Worldwide. *Sustainability* (6.) 3936–3974.

- Dennis, Richard 2008: *Cities in Modernity: representations and productions of metropolitan space, 1840-1930*. Cambridge.
- Dickens, Charles 2010: *Nehéz idők*. Budapest.
- Dinckal, Noyan 2008: Reluctant Modernization: The Cultural Dynamics of Water Supply in Istanbul. 1885-1950. *Technology and Culture* (49.) 4. 675–700.
- Engels, Friedrich 1980: *A munkásosztály helyzete Angliában*. Budapest.
- Evans, Richard J. 1988: Epidemics and Revolutions: Cholera in Nineteenth-Century Europe. *Past & Present*. (120.) 123–146.
- Evans, Richard 1990: *Death in Hamburg: society and politics in the cholera years, 1830-1910*. London.
- Gandy, Matthew 1999: The Paris Sewers and the Rationalization of Urban Space. *Transactions of the Institute of British Geographers*. (24.) 1. 23–44.
- Gray, Marion W. 2014: Urban Sewage and Green Meadows: Berlin's Expansion to the South 1870-1920. *Central European History* (47.) 2. 275–306.
- Guillermé, André 2011: Enclosing Nature in the City: supplying light and water to Paris, 1770-1840. *Construction History* (26.) 79–93.
- Hall, Thomas 1997. *Planning Europe's Capital Cities*. London.
- Hassan, John A. 1985: The Growth and Impact of the British Water Industry in the Nineteenth Century. *The Economic History Review* (38.) 4. 531–547.
- Hugo, Victor 1960: *Nyomorultak. IV. rész*. Budapest.
- Kato, Tapio S. 2005: Sweden. In: Petri S. Juuti, Tapio S. Katko (szerk.): *Water, Time and European Cities*. Tampere. 197–203.
- Kellett, John 1978: Municipal Socialism, Enterprise and Trading in the Victorian City. *Urban History Yearbook* (5.) 36–45.
- Kowalik, Piotr; Suligowski, Ziemovit 2001: Comparison of Water Supply and Sewerage in Gdansk (Poland) in Three Different Periods. *Ambio* (30.) 4-5. 320–323.
- Krasnoborodko, K. I. – Alexeev, A. M. – Tsvetkova, L. I. – Zhukova, L. I. 1999: The development of water supply and sewerage systems in St. Petersburg. *European Water Management* (2.) 4. 51–61.
- Lanz, Klaus 2005: Germany. In: Petri S. Juuti – Tapio S. Katko (szerk.): *Water, Time and European Cities*. Tampere. 79–91.
- Lees, Andrew – Lees, Lynn Hollen 2007: *Cities and the Making of Modern Europe. 1750–1914*. Cambridge.
- Lees, Andrew – Lees, Lynn 1976: *The Urbanization of European Society in the Nineteenth Century*. Lexington.
- Lindegaard, Hanne 2001: The debate on the sewerage system in Copenhagen from the 1840s to the 1930s. *Ambio* (30.) 4-5. 323–326.
- Magyarország városainak háztartása az 1910. évben. Magyar Statisztikai Közlemények. Új Sorozat. 58. kötet. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1916.
- McGrew, Roderick 1960: The first cholera epidemic and social history. *Bulletin of the History of Medicine* (34.) 1. 61–73.

- Melega Miklós 2012: *A modern város születése. Szombathely infrastrukturális fejlődése a dualizmus korában*. Szombathely.
- Meller, Helen Elizabeth 2001: *European cities, 1890-1930s: history, culture, and the built environment*. Chichester Wiley.
- Millward, Robert 2004: European governments and the infrastructure industries. c.1840-1914. *European Review of Economic History* (8.) 1. 3–28.
- Millward, Robert 2005: *Private and Public Enterprises in Europe: energy, telecommunications and transport. 1830-1990*. Cambridge; New York.
- Mumford, Lewis 1985: *A város a történelemben*. Budapest.
- Mumford, Lewis 1976: Paleotechnic Paradise: Coketown. In: Andrew Lees – Lynn Lees (szerk.): *The Urbanization of European Society in the Nineteenth Century*. Lexington. 83–106.
- Reid, Donald 1991: *Paris Sewers and Sewerman. Realities and Reperesentaion*. Harvard.
- Reulecke, Jürgen 1977: Population Growth and Urbanization in Germany in the 19th Century. *Urbanism Past & Present*. (4.) 21–32.
- Olsson, Göran 2001: The Struggle for a Cleaner Urban Environment: Water Pollution in Malmö. 1850-1911. *Ambio* (30.) 4-5. 287–291.
- Sigsworth, Michael – Worboys, Michael 1994: The public's view of public health in mid-Victorian Britain. *Urban History* (21.) 2. 237–250.
- Sipos András 1996: *Várospolitikai és városigazgatás Budapesten 1890-1914*. Budapest.
- Schustler József 1897: Városok vízellátása és csatornázása az ezredéves országos kiállításon I. Magyar Mérnök és Építész Egylet (31.) 1. 16–22.
- Tarr, Joel A. 1984: The Evolution of the Urban Infrastructure in the Nineteenth and Twentieth Centuries. In: Royce Hanson (szerk.): *Perspectives on Urban Infrastructure*. Washington D.C. 4–66.
- Toynbee, Arnold 1884: *The Industrial Revolution*. London.
- Tynan, Nicola 2013: Nineteenth century London water supply: Processes of innovation and improvement. *The Review of Austrian Economics* (26.) 1. 73–91.

FEKETE ZSUZSANNA

**„...Habár nyelve olasz,
de érzelmei őszintén magyarok...”¹**

*A magyar narratíva változása Fiume városról
a 19. század második felében*

Bevezetés

Innováció és progresszió, amelyek megtestesülése Fiume volt a magyar közgondolkodásban a 19. század második felében. Legalábbis annak egyik típusa az első világháborúval bezárólag. A Fiume-kultusz alapérzését összefoglalni olyan kifejezésekkel lehetett, mint: a szétagolt ország újjáéledése, a magyar birodalmiság, a világhatalmi tényezővé válás, a küszöb, a kapu, amelyen keresztül léphet és elfoglalhatja a magyar méltó helyét a nemzetek között. A tanulmány kiinduló kérdése, hogyan alakult a magyar közgondolkodásban a dualizmus idején a Fiume városról szóló politikai beszédmód? Milyen elemek szerepeltek mindvégig az írásokban, illetve melyek tűntek el? Ezen elemek olyan témákat, szókapcsolatokat, fordulatokat jelentenek, amelyek formailag vagy tartalmilag több általam kiválogatott műben megjelent.

A kultusz kialakulása kimutatható volt a magyar tengerről és Fiuméről írt politikai, történeti, de irodalmi és sajtóbeli publikációkban is. A városról szóló irodalmi narratíva szakértője, Kiss Gy. Csaba megállapítása szerint a kultusz magyar jellegzetességei a 19. század végén és a 20. század elején alakultak ki, de a magyar politikai diskurzusnak már jóval korábban, a 18. századtól a részévé vált Fiume. A kikötőváros mint romantikus allegória Jókai Mór 1883-ban megjelent, az *Egy játékos, aki nyer* című regényével hozható kapcsolatba, amely a Fiume-kultusz irodalmi nyitányának tekinthető a modern magyar irodalomban. Jókai foglalkozott a Fiume-kérdéssel, nemzetiségi ügyekkel és regényének

---

* A tanulmány az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” pályázat támogatásával készült.

¹ Sziklay-Borovszki 1897. 8.

nem titkolt politikai mondanivalója is volt. Liberális nézetei alapján a város autonómiáját támogatta és azt a magyar modernizáció zálogának tartotta.²

Amíg a reformkortól Kossuth Lajos *Pesti Hírlap* hasábjain 1846-ban megjelent cikke nyomán a „Tengerre magyar!”³ felkiáltás volt használatos, addig a dualizmusban a „Szent Korona legszebb gyöngye” allegória jelent meg a politikai- és a köznyelvben egyaránt. A sokszor hivatkozott jelmondat és a hasonlat szerves részévé vált a város kultuszának a 19. században. A reformkori és dualizmuskori gazdasági fellendüléssel kapcsolatosan használták, mint a független nemzetállam megteremtésére szolgáló gazdaságpolitikai elemeket. A „Tengerre magyar!” sürgető, motiváló üzenet volt, amely célként határozta meg a tengert a cselekvő számára. Ezzel szemben a gyöngy allegóriája nem a tengerre, hanem már kifejezetten a városra irányult. Nem siettető felszólítás, hanem egy olyan képesség, ami egy megbecsült díszre utalt, amelyet az ország viselt, és szorosan összekapcsolódott a modernizációval, a civilizátori szereppel, jelezve a környező népekkel szemben alkotott öntudatot a magyar kulturális felsőbbrendűségéről.

A beszédmódot meghatározó készlet bővülése, vagy bizonyos elemek eltűnése, valamint a hangsúlyok eltolódása nyomon követhető az általam összeválogatott néhány írás alapján is. Az 1860-as évektől az 1920-as évekig terjedő időszakra a Magyar Királyság egyetlen tengeri kikötőjéről írt kiadványok hangneme hullámzó volt, holott bizonyos problémák mindvégig jelen voltak a 19. század második felében. Ilyen állandó zavaró tényező volt például a Fiume közjogi helyzetének tisztázatlansága, amely nem tudta megadni az önbizalmat a horvátokkal szemben folytatott vitákban. A kikötőváros építése és a nagy állami beruházások, amelyek ezt ellensúlyozhatták, viszont olyan hatással jártak, mint a bevándorlás felgyorsulása.⁴ A lakosság gyarapodása eredményezte a magyarok arányának növekedését, de megsokszorozta az olaszok és horvátok betelepülését is, további muníciót biztosítva a századfordulón megerősödő autonómia- illetve elszakadáspárti, irredenta elemeknek.

A dokumentált magyar etnikai csúcs szerint az 1910-es népszámláláson a lakosság 13%-a volt magyar anyanyelvű és hozzávetőlegesen minden ötödik személy értett magyarul Fiumében. A nemzetiségi arány szerint az 50 000-es Fiume többségében olasz nemzetiségű volt, akiket a horvát nemzetiség követett. Ez némiképp torzult a világháborús népességmozgások miatt,⁵ de kijelenthető, hogy etnikailag sosem vált magyar jellegű várossá, így a nemzetiségi alapú érvek felülírására kellett törekedni a területi legitimitáció során a röpiratokban, könyvekben. A legitimitáció alátámasztására jogi, gazdasági, kereskedelmi tényeket sorakoztattak fel általában. A későbbiekben pedig már olyan teljesítmények is bekerültek az érvekészletbe, ame-

2 Kiss 2004. 129–131.

3 Kossuth 1902. 24–25.

4 1881. évi népszámlálás. 214. és 1910. évi népszámlálás. 458–459. Az 1880-as népszámlás adatai alapján Fiume lakossága 20 981 fő volt, amelyből anyanyelv szerint 8 999 fő volt az olasz, 7 669 fő volt a horvát-szerb és 367 fő a magyar. Az 1910-es népszámlálásban 49 806 személy vett részt, amelyből 24 212 volt olasz, 12 926 horvát (és további 425 szerb), valamint 6 493 fő volt magyar.

5 Ablonczy 2011. 240. és 1910. évi népszámlálás. 458–459., 629., 871.

lyek kulturális és modernizációs jellegűek voltak, hiszen Fiume a századfordulóra épületeiben, városi arculatában mindenképpen tükrözte már a Monarchiát,⁶ a birodalom bármely részéről odaérkező utazó így otthon érezhette magát.

A kultusz fő indoka a tengeri kikötő presztízse, birodalmi jelentősége volt, ami összekapcsolódott és felerősödött a 19. és 20. század fordulóján kiteljesedő millenniumi nemzeti büszkeséggel.⁷ Fiume 1867 és 1913 között Magyarország kereskedelmének 8-10%-át tette ki, jellemzően exportban. Tehát az értékét a stratégiai szempont határozta meg, így Magyarország bekapcsolódhatott a tengeri világkereskedelembé, elérhetővé vált külföldi vállalkozások számára.⁸ Ugyanakkor a vonzalom kölcsönös volt Fiume és Magyarország között, mivel Fiume megőrizhette önállóságát a szláv tengerben, valamint Magyarországnak is szintén az önálló külpolitika kulcsa volt.⁹

Szerzők és műveik – variációk a Fiume-kérdés megválaszolására

A tanulmánya tematikus átalakulást és a hangsúlyok változását az 1860-as évektől az első világháborúig tartó időszakban követi. Az írások válogatásánál szempont volt, hogy a szerzők hozzák kapcsolatba egymással a nemzetet és a tengert, valamint Fiumét. Azonban az etnicizált tájon túl, amely a hatalom területkijelölésének, kiteljesedésének egyik eszköze volt,¹⁰ kialakult a város kultusza is. A hatalom mellett az élet számos területén megjelent a magyar kikötő mint téma a politika, a közigazgatás, az irodalom, az oktatás, a turizmus, a hajózás, a kereskedelem és egyéb területeken. Azoknak is volt véleménye róla, akik nem jártak ott. A Fiume-kérdés 18. századi gyökerű közjogi probléma, amely az első világháborúig kitartott. Szalay László és Palugyay Imre kivételével valamennyi szerzőt az 1868-as horvát–magyar kiegyezés befolyásolta a kérdés megválaszolásában. Az osztrák–magyar kiegyezés mintájára megvalósított horvát–magyar kiegyezés a két nemzet komplex törekvései alapján megfogalmazott törvények voltak. Azonban éppen ezért nem is tudtak megfelelően tisztázni többek között területi kérdéseket sem, amely miatt Fiume mindvégig kritikus kérdés maradt.¹¹

A felhasznált röpiratok, könyvek hatását nehezen lehet felmérni. A millennium alkalmából készült Sziklay János és Borovszky Samu-féle Magyarország Vármegyéi és

6 Hauszmann Alajos tervei alapján készült Kormányzói Palota, Fellner és Hellner-féle színház stb. Fried 2001. 31.

7 Irodalmi szempontból befolyásolták a tengerről és Fiuméről alkotott képet. Jóval korábban, a 16. századtól jelen voltak ezek a magyar útirajzokban, naplókban stb. A magyar irodalomtörténet tenger-topozsáról lásd bővebben: Čurković 2017. 207–218.

8 Pelles–Zsigmond 2018. 84–86.

9 Ordasi 2019. 19. 25.

10 Bővebben foglalkozik Eszik Veronika a nemzetiesített tájjal horvát–magyar vonatkozásban. Eszik 2015. 76–77.

11 Hajdú 2015. 10.

Városai sorozatban Fiumének és Modrus vármegyének szentelt kötetben, a *Fiume és a magyar–horvát tengerpart*-ban több szerzőre és munkájára hivatkoztak. A sorozat népszerű és reprezentatív maradt a mai napig, az ezeréves államiság egyik emlékműve. Széles körű elterjedtsége miatt Fiuméről alapműnek számított a dualista Magyarországon. Azonban a kiinduló pontot Szalay László 1861-es röpirata adta, annak ellenére, hogy a Fiume-ismereteket a leginkább a sorozatban megjelent monográfia biztosította a legszélesebb körben a többi vizsgált íráshoz képest is.

A szerzők és műveik követhetősége miatt a kronologikus sorrend mellett két kategóriába voltak sorolhatók. Az első kategória írásai tartalmilag a közjogi problémára keresik a választ, általában jogi és történeti érveléssel. Időbelisége miatt a második kategória gazdasági problémákkal foglalkozik, haszonelvűség alapján értékeli, de az elsőhöz hasonlóan a területi legitimációra ad válaszokat. Minden felhasznált mű magyar nyelvű, de egy- vagy két-, esetleg háromirányú diskurzusok részei (például horvát szábor felé, a fiumei olasz lakosság, valamint a Habsburg-udvar felé stb.), mindazonáltal ezekre a tanulmány nem terjed ki.

A közjogi, történeti kategóriában az első szerző Szalay László (1813–1864) ügyvéd, történész és országgyűlési képviselő volt. A Fiume-kérdésről írt politikai röpiratot. Fontosnak tartotta, hogy kifejtse véleményét, és összefoglalja Fiume előtörténetét az 1861-es országgyűlés előtt. Szalay a Fiume-kérdésben válaszaival programadó írást készített el, amely a dualizmusban mindvégig hatással volt azokra, akik a kérdéssel foglalkoztak.

A történeti áttekintést Szalay precizitása és lényeglátása jellemezi. Több idézettel, kronologikus sorrendben tekinti át Fiume közjogi helyzetét a Magyar Királyságban. Ugyanakkor bevallott szándéka, hogy felhívja a figyelmet Fiumére, és népszerűsítse azt, mivel fontosnak tartotta Magyarország fejlődése szempontjából, hogy rendelkezzen az ország tengeri kikötővel. Ezekhez jogi és történeti érveket sorakoztatott fel.

Tulajdonképpen tézise, hogy Fiume a Magyar Királyság jövője és fejlődésének elengedhetetlen záloga. Az 1848–49-es szabadságharcot megemlítve emlegette fel Jellasics és seregének 1848-as okkupációját, amelynek eredményeként Fiume nem tartozott Magyarországhoz még 1861-ben sem. Szalayt befolyásoló tényező lehetett, hogy 1861-ben ült össze először a horvát szábor 1848 óta, valamint a délszláv jugoszlavizmus, a horvát nemzeti megújulás második hulláma is, amely az 1860-as években alakult ki.¹²

Patetikusan érzékeltette, hogy a külön töltött idő alatt vágyott egymásra a város és az ország „*De a tizenkét év, melyet egymástól elszigetelve töltőnk, még élénkebben érezteti mindkét féllel az együvévalóság szükségét, a frigy becsét.*”¹³ Ezután személyes élményét elevenítette fel 1846-ból, amikor Fiumében töltötte az augusztus 20-át, és az egész város magyar nemzeti lobogóba volt öltöztetve. Elismerte, hogy Fiume földrajzilag bár távol van az országtól, és hogy nem magyarok lakják, hanem egy „*zsémbes nép táboroz*”¹⁴ (horvátok) ott, de Fiume ragaszkodik Magyarországhoz, amiért mini-

12 Szeghő 2017. 56–57.

13 Szalay 1861.3.

14 Uo. 4.

mum, hogy viszonzásként részt vehetnek önálló képvisellel a magyar országgyűlésen, a horvátoktól függetlenül. Fontosnak tartotta szintén patetikus hangnemből kijelenteni, hogy „*Fiume édes mienk, mert soha sem volt a Zágrábban gyűlésezendő Horvátországnak törvényes alkatrésze.*”¹⁵

A horvát igényre reflektált Szalay már a kezdetektől, ezért nem mulasztotta el a horvátok igényének alapját, „Chrobatia”-t sem méltatni. Szalay egyből le is szögezte, hogy az ősi horvát állam története homályos, de a magyar államiság ezzel szemben már ezeréves jogfolytonossággal rendelkezik. Fontosnak tartotta felsorolni a forrásokkal alátámasztható középkori magyar kapcsolatokat az Adriára. Erre példa nemcsak Szalay írása, de szinte valamennyi magyar érvelés kiindulópontja Szent László, Könyves Kálmán, III. Béla királyok jelenléte a tengermelléken.

Szóhasználatával érzékeltette, hogy a horvátoknak „édesen esik álmodozniok” Fiuméről,¹⁶ amellyel szembeállította a szilárd tényekre alapozott hagyományos magyar közjogi érvelést. Az álmodozáson túl Szalay a „ki volt itt előbb”, valamint a „kinek van több joga” a területhez vitákat iskolai kérdésnek tekinti kiskorúsítva az ellenvélemény formálóit. További párhuzamot vont Muraközszel, amelyre szintén jogtalanul tartottak igényt a horvátok magyar aspektusból. Szalay a horvátok magyar államiság előttré vonatkozó érveit tehát megemlítette, és valamelyest válaszolt is rájuk, de egyben le is söpörte azokat az asztrálról.¹⁷ Az olasz jelenlétről bővebben nem írt, csak hogy a város neve olasz eredetű, de sem a kulturális, sem az etnikai túlsúlyukra nem utalt. Továbbá nem foglalkozott a középkori eseményekkel sem, csupán annyit említett, hogy: „*A város idő multával emancipálta magát a vár uralma alól, még a XV-dik század közepe előtt, ugy látszik. Midőn a század lealkonyodott, Fiume már el volt szakítva a magyar koronától...*”¹⁸, de a függetlenségi törekvéseket mélyebben nem fejtette ki, sem azt nem interpretálta, hogy honnan eredt a város szimpátiája Magyarországra irányába.

A város önállóságára bizonyítéknak hozta fel az 1521. április 28-i womrs-i birodalmi gyűlést, amelyen Ferdinánd kapja meg az ausztriai tartományokat, és lajstromában szerepel Fiume. Kiemelte, hogy Krainától külön van említve függetlensége miatt, ezért sem volt szerinte hiteles érvelés a későbbiekben a szövegben tárgyalt krainai igény Fiumére. 1530-tól Fiume külön „kormányterület”, és így is tartják számon a Habsburgok. Szalay a 17. századot át is ugrotta annyi kivétellel, hogy az 1681. 71. törvénnyel kapcsolatosan többször kifejtette véleményét, hogy ugyancsak komolytalan, és nem befolyásolja Fiume közjogi helyzetét Magyarországgal. Fiume függetlenségére újabb példaként szolgál, hogy 1728. november 25-én mint szabad kikötő írja alá a Pragmatica Sanctio-t. A trieszti fennhatóságot itt említi meg legelőször, illetve Triesztet elsősorban mint idősebb, zsarnok, nővér szerepében. III. Károly és Mária Terézia bölcsességét dicséri a kikötői innovációk és szabályozások kapcsán, kiemelve Mária Teréziát, akinek köszönhetik a magyarok Fiumét, s ezzel együtt az ország integritásának helyre-

15 Uo. 4.

16 Uo. 4.

17 Franjo Racki történész, a horvát Nemzeti Párt vezetője vitázott Szalayval. Kiss 2004.130.

18 Szalay 1861. 5.

állítását (bár utal a királynő regnálásnak értékelésében végbement pozitív értelmezési változásra, valamint magyar tanácsosainak méltatását).

A szöveg tagolásában új szakaszt jelent II. József uralkodása, amelyben Szalay elismerte, hogy Fiume közjogi helyzete tisztázatlan volt az uralkodói döntések és az országgyűlés hiányában, valamint hogy az eredeti Habsburg szándék szerint Magyarország tengeri kikötője Trieszthez hasonló státuszba kerül és hasonló jogokkal fog bírni. Szalay szerint „*Fiume váratlanul és kéretlenül, habár kissé adomány képében is, jutott vissza a hazához*”¹⁹, és értékítélet nélkül jegyezte meg, hogy a jogfolytonosság későbbi rendezése céljából maradhatott el a közjogi állapot rendezése.

Majláth József, Fiume első kormányzója (1779–83) méltatását is felhasználta, hogy alátámassza, hogy Fiume Magyarországhoz való tartozása a közjó érdeke, még a horvátoknak is a területi integritás miatt. Ugyanakkor elismeri a magyar felelősséget a horvátokkal való viszony miatt „*hatósági, irodalmi és socialis kicsapongások által bünyösen elősegítettük mi is.*”²⁰ Majláth közjóra való törekvését Mária Terézia oklevelével is támogatta, valamint az 1779. október 23-i oklevél idézésével, amely alapján Fiume közvetlenül, mint „külön test” tartozott Magyarországhoz. Fiume Magyarországhoz való tartozásának további bizonyítékaiként sorolta fel Szalay a hatalmi ágak szerinti igazgatásának eseményeit: a politikai ügyek a magyar helytartótanácshoz tartoztak a továbbiakban, az ítélőszékiek a magyar királyi kúriához stb.

Az 1790/1791-es országgyűlésen Fiume becikkelyezése esedékes volt. Szalay itt a törvényes folyamatokkal szembeállította a horvát politikai feszültségkeltést, amelynek alapja a féltékenység volt, ezért hiteltelen és megalapozatlan állításokat tartalmaztak. A horvát követek a tartománygyűlésüktől függetlenül kérték Fiume bekebelezését, amelyre vonatkozó indítványukat Szalay be is emeli szövegébe. Szalay tárgyilagosan látta, hogy a horvátok törekvése a nem fiumei fejlesztések ellen irányult, hanem a közvetlen viszony ellen Magyarországgal, Horvátország megkerülésével. A horvát követi idézetben ugyanúgy szerepelt, hogy Fiume a Szent Korona országai közé tartozott, és hogy a város legyen a magyar kiviteli kereskedelem kapuja, amely egybe vágott a magyar érvekkel és retorikával egyaránt.

A horvát követi irat alapja a már korábban említett 1681. évi 71. törvénycikkely, amely a horvát fél értelmezésében a Fiume-kérdés Horvátország területi integritásának védelmét biztosítja. Sérelmezték a magyar fél újonnan kialakult érdeklődését és Mária Terézia királynő oklevelét, amelyben a közvetlen igazgatást biztosítja Magyarországnak Fiume fölött, amellyel kizárva érzik magukat a birodalmi törekvésből, a tengeri kikötő fejlesztéséből. A magyar országgyűlés ezt azonban figyelmen kívül hagyva, az 1779-es oklevélre hivatkozva kérte a becikkelyezést az uralkodótól.

II. Lipót a döntést a következő országgyűlésre halasztotta. Szalay a döntést azzal indokolta, hogy a krajnai rendek is időközben jelezték igényüket Fiuméra XIV. századi hivatkozással, amely során Tybein tulajdonban volt jelzáló miatt. Erre ellenvéle-

¹⁹ Uo. 8.

²⁰ Uo.10.

ményt a helytartótanács kérésére Pray György adott. A nemzetközi helyzet miatt Fiume-ügye 1807-ig lekerült a napirendről a próbálkozások ellenére. Majd alig két évvel később, 1809-ben ismét elvesztette Magyarország Fiumét egészen 1822-ig. Az újabb cezúrát az 1848–49-es szabadságharc hozta el. Szalay befejezésül reflektált a z 1790–91-es országgyűlés horvát követi indítványára, hogy „*Fiume megjelenése az országgyűlésen nem fogja onnan távolabb tolni Horvátországot, hanem – tessék, ne tessék neki – közelebb vonzani.*”²¹

Szalay röpirata a magyar országgyűlés és a magyar olvasó mellett a horvát félhez is szólt. Fiume magyar nyelvű méltatása és a történeti bevezetés mindenképpen a magyar olvasók tárgyi ismeretének gyarapítására szolgált. A Szent Korona dísze allegóriával, a frigy hasonlattal, a Magyarország iránt tanúsított lojalitással, amelyekkel leírta a várost, nem csak a horvát félhez szólt, hanem érzékenyítette vele a saját környezetét is. A politikai röpirat második fele azonban már ténylegesen a horvátoknak szóló forrásalapú cáfolatok sora volt kronologikus sorrendben. A törvények és az oklevelek értelmezése, az országgyűlési események bemutatása mind válaszok a horvát követelésekre.

A Szalay-röpirat folytatásának volt tekinthető Palugyay Imre (1813–1866) ügyvéd, jogtörténész, statisztikus munkája *A magyar tengerpart* címmel, amely 1864-ben jelent meg Pozsonyban.²² Palugyay Dalmáciával, Szlavóniával élete során számos alkalommal foglalkozott, azonban Fiuméről szóló elemzése Szalayra reflektált teljes egészében, kibontva és tovább boncolva Szalay által ismertetett törvényeket, okleveleket és eseményeket. Palugyay Fiumével kapcsolatosan Pray Györgyre hivatkozva ismertette történetét és közjogi helyzetét a középkortól III. Bélától kezdve, amikor 1193-ban Frangepán Bertalannak adományozta Modrus vármegyét részletesen a krajnai elzálogosításra is kiterve, kifejtve és forrással alátámasztva, hogy Isztriától és Krajnától is független Mária Terézia adományozásáig. Fiume különállását további Habsburg uralkodói oklevelekkel támasztotta alá. Szalayhoz képest lényegesen részletesebb leírást adott Palugyay az összes felvetett eseményről, valamint a fiumeiek Magyarország iránt tanúsított rokonszenvének eredetéről. Tulajdonképpen Palugyay végig Szalay írásának feloldását végezte el, idézve is őt.

Szalayt és Palugyayt követően az 1867-es és az 1868-as kiegyezés után Fiume visszacsatolásával megváltozott a helyzet, azonban a közjogi állapot a dualizmus végéig nem tisztázódott (az 1870-es provizórium rendezésre való szándékot mutatta, de meg nem oldotta). Ezért is maradhatott Szalay alapmű a Fiume-kérdésben, de az 1870-es évektől már teret nyert a gazdasági szempont. Gorove István (1818–1881) közigazdász, közlekedési miniszter, útirajzíró 1871-ben Budán, a Magyar Királyi Államnyomdánál jelentette meg írását. Ezzel azonban nem bizonyítható, hogy később, 1883-ban befolyásolta Keleti Károlyt hatásos röpiratának megírásában, amely szintén többször, sokak által hivatkozott munkává vált.

---

21 Szalay 1861. 19.

22 Palugyay Imre 1864.

A vizsgált korszak előtt jóval korábban, gróf Szapáry János (1757–1815) fiumei kormányzó által írt *Magyarország meddő mezőgazdaságának hogy lehetne hasznát venni. Az Osztrák és magyar tengert történelmi és természeti rövid rajzával* című, 1784-ben kiadott könyvét Székely József (1825–1895) újságíró, főlevéltáros és költő fordította le németről magyar nyelvre, és 1878-ban újra kiadta Budapesten.²³ Székely a fordítását az 1848–49-es szabadságharcosnak, Türr István tábornoknak ajánlotta mély tisztelettel, aki a tengeri kikötő felé vezető infrastrukturális fejlesztések és a folyószabályozás egyik fővédnöke is volt egyben. Székely az új kiadást azzal indokolta, hogy Szapáry gazdasági meglátásai száz évvel később is aktuálisak. Ennek kapcsán készítette el a fordítást. Székely életrajzában ez az egyetlen mű, amely a témában született, valamint fiumei tartózkodásáról sem tudunk. Ezért érdekes fordításának előszava, amelyben Fiumével aktívan foglalkozó szerző képe bontakozik ki.

Havass Rezső (1852–1927) geográfus, középiskolai tanárnak 1878-ban az *Ellenőrben* jelent meg a *Magyar kikötő, magyar tenger* című írása a kikötő aktuális állapotáról, amelyet szerinte „*Sokan pompásan épített istállóhoz szeretik hasonlítani, melyből a lovak hiányoznak.*”²⁴ Havass elsődleges célként határozta meg, hogy az állami befektetésnek meg kell térülnie. Ennek egyik legjobb módja lett volna meglátása szerint, ha az osztrák Lloydhoz hasonló hajózási társaságot alapítanak, állami szubvencióval.

Jakab Elek (1820–1894) történész, levéltáros és Lázár Gyula (1841–1912) tanár, számos történelmi munka szerzője, 1881-ben jelentette meg Budapesten Fiuméről szóló írását. Lázár etnográfiai, történelmi leíró *Fiume, A magyar korona gyöngye* könyve eltért Jakab *A magyar Fiume* című politikai röpiratától. Ez utóbbi hasonlított megközelítésében leginkább Szalay munkájához Ennek ellenére mindkét szerző az első kategória közjogi és történelmi csoportjához volt sorolható. Hasonlóan Radich Ákos (1835–1916) mérnökhöz, országgyűlési képviselőhöz, aki két évvel később adta ki „hú fiumei” polgárként a *Fiume közjogi helyzetéről* írását, amelyben Radich szintén hivatkozott Szalay munkájára.

Jakab Elek történész 1881-ben kiadott munkájában, *A magyar Fiumé*-ben szólalt fel Fiume mellett, amelyben a földet, a területet jelölte meg a nemzet fő erőforrásának, és leszögezte a magyar nép vezető szerepét a Közép-Dunavölgyben. Ennek következtében olyan feladatokat jelölt ki a nemzet számára, mint a rendezett állam, a társadalmi rend, a politikai szabadság védelme a régióban. Ez egyenesen küldetése volt Jakab szerint a magyar nemzetnek, amelyre alkalmas és motivált is volt. Jakab írása több fejezetből állt, és a 19. századi események elemzésével írta le Fiume történetét a magyar fennhatóságra tekintettel. Jakab a Fiume-kérdéshez szükséges információkat „*Egy, az 1848-49-ki eseményekben tevékeny részt vett hazafi, a ki helyzeténél fogva keveseknek hozzáférhető köziratokat látott s azokból másolatot vett...*”²⁵ kapta, és ezzel igazolta, hogy bennfentes, hiteles adatok alapján formálta véleményét. A bevezetőjében a reformkori „borúra derű”

23 Szapáry 1878.

24 Havass 1878. 1.

25 Jakab 1881. 1.

helyzetből indult ki, titokzatos jótevőjének szájába adva a biztató jövő reményét. A Fiume-írása egy politikai trilógia második része²⁶, és történeti céllal is íródott.

Jakab nem írt az Árpád-házi királyokról, de utalt a történelmi családokra, mint a Frangepánokra, a Zrínyikre, a Draschovichokra. Történelmi érvelését leginkább a 18–19. századi eseményekkel támasztotta alá és azzal, hogy Magyarország jogát Fiuméhez csak azért kérdőjelezték meg a horvátok, mert néhány évtizede jelen van a horvátok között is a pánszláv eszme, és ezért tekintenek a magyarokra ellenségesen. A pánszláv eszmét egy európai képbe helyezte, amelyben a nagyhatalmi igények szerint teremtődtek meg a nemzeti egységek, mint például a német, az olasz vagy a román. Mindezek hatására erősödött és terjedt el az egyesült szláv állam eszménye, amelynek eredménye volt az Osztrák–Magyar Monarchia működő rendszere helyébe lépő anarchia a politikai agitációk nyomán. Jakab jól tájékozott a szerb, román, horvát nemzetiségi törekvések tekintetében. Írásának fókuszában az 1848–1849-es szabadságharc horvát eseményei álltak, párhuzamba állítva saját korával. Az új források bevonásával szerette volna bebizonyítani, hogy a horvátok politikai törekvései alkotmányellenesek. A részletes horvát-illír nemzetiségi tevékenység ismertetését követően Fiumével kapcsolatosan fejtette ki, hogy a szabadságharcban a város mindvégig magyar oldalon állt.

Jakab Fiumét az „*Adria ifjú királynéja*”-nak nevezte, a „*szabad nép hazája*”-nak.²⁷ Jakab patetikus hangnemben, hódolattal, felnagyítva érzékeltette, hogy a magyaroknak a harmincnégyszázötven négyzetkilométer ezret ér, annyira, hogy a Szent Koronának már nem is gyöngye Fiume, hanem már gyémánt ékköve. A területhez hasonlóan a lakosainak száma is sokszorosát éri Magyarországnak, ezzel együtt távolította a város lakosainak identitását a horvátoktól, mivel azokat nem etnikai alapon tartotta számon, hanem polgáriként, akiket a magyar nemzetközösség részének tekintett. Civilizációs szempontból ezúttal nem az elmaradott Fiume jelent meg, amellyel eddig rosszul bántak, de magyar segítséggel modern kikötővárossá válik majd, hanem Jakabnál fordítottan hatott egymásra Fiume és Magyarország. Magyarországot emelte fel Fiume, rajta keresztül lehetett majd világtényező, birodalom. Jakab egyedül Mária Teréziát méltatta a 18. századi Habsburg uralkodók közül, valamint fontosnak tartja kiemelni azon országgyűléseket, amelyeken kérték Fiume közjogi helyzetének tisztázását (1790–92, 1807, 1823).

Az 1848–49-es éveket minisztériumi jelentések alapján mutatta be, amelyben végig Fiume és Magyarország egymás iránti hűségét támasztja alá. Ezt követően Jakab kifejtette saját koráról alkotott véleményét, külön kiemelve a horvát–magyar kiegyezést. Mindezekből arra a megállapításra jutott, hogy a horvát politikai törekvések sikeresek, durva expanzióval folyamatosan megsértik Magyarország integritását, megbontva a Szent Korona országainak egységét. Ennek jele volt, hogy a kiegyezés során Szerém, Verőce és Pozsega vármegyékről lemondott Magyarország, ami hiba volt Jakab szerint. A közjogi érvelésben szintén idézte Mária Terézia 1779-es oklevelét, valamint I. Ferenc

26 Jakab 1880.

27 Jakab 1881. 22.

1822-i iratát (és további kettőt: 1807-ből és 1823-ból), amelyekben megerősítették Magyarország Fiuméhez való jogát. Jakab hivatkozik Szalay Fiuméről szóló írására is.

Jakab Fiume-kérdésben írt összefoglalójának mozgató ereje a félelem, a nemzet-halál víziója, mivel szerinte Magyarország bezártságát Fiumével tudja ellensúlyozni. A szláv nemzetekkel körülzárva az orosz birodalmi törekvéseknek van kitéve, amellyel közelmúltbeli kollektív emléke a szabadságharc lezárása. A nagy német egység révén pedig Ausztriával szemben is bizalmatlan volt, de őket magasabb fejlettségi szintre helyezte a balkáni szláv népcsoportoknál. Jakab kiemelte, hogy Magyarország már komoly szolgálatot tett Németországnak és Ausztriának azzal, hogy megvédte a török birodalomtól, most pedig preventív jelleggel meg kell akadályozni egy pánszláv állam alakulását. Ehhez Ausztria támogatására lett volna szüksége Magyarországnak, és elérnie egy nyitást, hogy bekapcsolódhasson a világkereskedelembé, amelyhez Fiume tűnt a megfelelő útnak. Jakab több alkalommal utalt Zrínyi Miklósrá, akit pánszláv eszmék hatására a horvátok árulónak tartanak, de Jakab többször kiemelte a horvátokkal való sors- és történelmi közösséget is, amely kulcsszereplőjének Zrínyit nevezte meg. Ennek fényében az írását Zrínyi-idézettel zárta: „*Hic nobis vincendum, vel moriendum est.*”²⁸, amellyel nemcsak politikai programot adott, hanem kontinuitásba is helyezte a reformkori nemzeti életérzést a dualizmuskorival.

Lázárt gyermekkorra kötötte Fiuméhez, már előszavában ezen élményére hivatkozott. Könyvének föld- és néprajzi fejezetein túl Fiume városának történetével is foglalkozott. Az eddigiekhez hasonlóan könyvében szintén Mária Terézia uralkodása volt Fiume életének a legfontosabb szakasza, mivel így került kapcsolatba Magyarországgal, és kerülhetett felszálló ágba. Lázár ezt kontrasztba állította a város középkori és koraiújkorai történetével. Lázár Szalay írását szó szerint átvette könyvébe.²⁹

Radich munkája mindkét kategóriába beilleszthető volt, mivel nemzetgazdasági, történelmi aspektusairól is írt könyvében, de közjogi vonatkozásban is értékes hivatkozott szakirodalomként használták a két világháború között is.³⁰ Radich maga is élt Fiumében, valamint a város képviselője is volt az országgyűlésben. A Fiume közjogi helyzetéről készített monográfiájáról Tisza István készített kritikai recenziót, amelyben Radich munkáját egy bizonyítási eljárásaként írja le. Tisza szerint a mű alkalmas arra, hogy meggyőzzön mindenkit, hogy Magyarországnak kötelessége Fiumét megtartani és megvédeni a társországok (Horvátország, Szlavónia, Dalmácia) expanziójától. A recenzió hatására Radich és Tisza között vita alakult ki a jogi értelmezésről, mivel Tisza úgy gondolta, hogy Radich csúsztatta hibás terminológia használatával a valós helyzetet, hogy Magyarország mellett érveljen, amelyre jogállamban nincs szükség.³¹

1883-ban jelent meg Keleti Károly (1833–1892) *Tengerészetünk és Fiume jövője* című röpirata. Keleti közgazdász, statisztikus miniszteri tanácsos volt. A magyar statisztikában szerzett nevet, valamint számos gazdasági kérdésben foglalt állást, gazdag

28 Jakab 1881. 36.

29 Lázár 1881. 91–64., Szalay 1861. 6–13.

30 Joó 1932. 26–27.

31 Tisza 1883. 138–142., 319–320.

életművet hagyott maga után. A magyar tengermellékkel az 1860-as években kezdett foglalkozni,³² amikor a Magyar Földhitel Intézet munkatársa volt. Nagy hatást gyakorolt rá báró Eötvös József, akivel az 1850-es évektől állt kapcsolatban. A kiegyezést követően karrierje Gorove István földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter felkérése nyomán bontakozott ki a Statisztikai Osztály megszervezésével.³³ 1888-as betegségéig befutott pályáivében a Fiume-kérdés mindenképpen közéleti jelentősége és népszerűsége folytán foglalhat helyet, valamint azon nem elhanyagolható jelentősége miatt, hogy ipar- és kereskedelemügyi szempontból izgalmas kitörési pont Fiume és a külkereskedlem tengeri fejlesztése.

Keleti a fiumei területet kis kiterjedésűnek vélte, ezért a közjogi helyzet rendezésének a hiányát, valamint a horvát ellenállást a Fiume-kérdésben is méltatlannak tartotta Magyarország számára. Szalayhoz hasonlóan szintén középkori magyar történelmi érveket hozott fel a magyar területfoglalásra. Keleti így nem eltérve a hagyománytól, közjogi és történelmi érvkészletből indult ki. A horvátokkal szemben tanúsított ellenszenvé már az első oldalakon kitűnt, amelyet a horvátok telhetetlenségével indokolt: „*talán még ezt is a kis darabkát is újra meg kellene váltanunk, vagy - a mi még kényelmesebb volna - átengednünk az összes, általunk tett beruházásokkal együtt, Fiumét horvát kikötőnek!*” Ez a Szalaynál festett „zsémbes” horvát-képhez képest ugyancsak negatív volt, de már módosult tartalommal. Az 1868-as horvát-magyar kiegyezéssel Fiume visszakerült Magyarországhoz, és Keleti ezzel kapcsolatban utalt három vármegyére, amelyekről lemondtak Horvátország javára: Szerém, Verőce, Pozsega. Ugyan Keleti elismerte a horvát etnikai többséget a tengerparton, de alkalmassági alapon elvitatta tőlük, amely Szalayhoz képest újdonság volt. Az alkalmatlanság abban nyilvánult meg Keleti szerint, hogy Fiume jelentéktelen kikötőváros volt a kiegyezés előtt. Ezzel szembeállította a magyar rátermettséget mint jó sáfárt, aki a rábizott keveset is ügyesen kamatoztatta. Erre hozza párhuzamként rövid tengerparti szakaszával Vencét és jelentőségét a világkereskedelemben, valamint szintén használja rá a gyöngy allegóriát: „*Adria büszke gyöngye*”³⁴. Keleti ellenszenvének alapja, hogy „Magyarország ajándékára” Horvátország nem reagált kellő hálával, és a nemzetek hierarchijában a horvátokat a magyarok alá helyezi. Ez összefügg a horvát-magyar kiegyezés magyar közvéleményben elterjedt túlzó értékelésével.³⁵

Keleti a kikötő fejlesztését látszólag összekapcsolta egy centrum-periféria gazdasági modellel. Egyrészt a horvátoknak azért nem volt esélyük a Fiume kiépítése, mert kereskedelmi szempontból csak az anyaország tudta fenntartani azt, helyi érdekek

32 Írásaiban még több helyen foglalkozhatott a tengermellékkel és Fiumével, de ez mélyebb kutatást igényelne, így bizonyosan az alábbi helyeken jelentek meg a témában publikációi: A magyar kereskedelem és Fiume Ország. 1862. 2-4. sz.; A pesti mútárlat kiállítása. Ország. 1863. 4. sz.; Nemzetgazdasági decentralisatio. Ország. 1863. 11-17. sz.; Fiume viszonya a magyar vasúthálózathoz. Ország. 1863. 69. sz.; Magyar tengermellék. Politikai Hetilap. 1866. 1. sz. 6.; Tengerpartunk és az Adria. Nemzet. 1882. 1. sz.

33 Nemes. 2008.

34 Keleti 1883. 42.

35 Eszik 2019. 480.

alapján lehetetlen lett volna, ezért a földrajzi távolság ellenére is közvetlen kapcsolatban volt Magyarországgal. Valamint a világkereskedelmi aspektusból is megközelítve kifejti, hogy a Földközi-tengerről a súlypont áthelyeződött az Atlanti-óceánra, és Spanyolország szerepét Anglia vette át. Mindehhez képest Magyarország elmaradt a török uralom miatt. Keleti Szalayhoz viszonyítva nem az ország integritására helyezte a hangsúlyt, hanem a függetlenségére és a kereskedelmi szabadságára.

Keleti történeti értékelésében III. Károly rendelete a szabadkikötő városokról csak némi növekedést eredményezett, de nagyobb hatást nem ért el, különösebb cezúrának nem is tekintette, csakúgy mint a reformkor nagy mondatát – Kossuth Lajos után szabadon – „Tengerre magyar!”, amelyet szintén nem tartott nagyhatású programadó jelmondatnak. Mindezek elmaradtak a kiegyezés hatásától. Itt az időbeliséget, az organikus fejlődést, a modernizációt és az alkalmasságot kapcsolta össze úgy, hogy Fiume és Magyarország viszonyában az újraegyesüléskor nem csak világviszonylatban, de birodalmi szinten (Trieszt) is időbeli hátrányban volt. Tulajdonképpen egy éles váltásra volt szükség, mert „...a középkor úgyszólván minden átmenet nélküli, fejletlen viszonyaiból egyszerre a legmodernebb élet kellő közepébe jutottunk.”³⁶

Keleti utalt az egyesült Olaszországra is, ami a térségben ugyancsak konkurenciát jelent a magyar kikötőnek, holott néhány évtizeddel korábban még a birodalom része volt az észak-adriai régió is. Az állam által 1873 és 1883 között befektetett tőke nagyságát egyrészt óriásinak tartja, másrészt pedig kevésnek. A fejlesztések révén kialakított infrastruktúrákat is világviszonylatban gyengének minősíti, és felrója a külföldi, elsősorban angol tulajdoni többséget az állami hajózási társaságnál. Abszolút piaci alapú megközelítést szorgalmazott a kikötő esetében. Elsődleges, hogy az állam befektetése megtérüljön: „Csodálatosan érzékeny növény ugyanis az a kereskedelem, mely üzletében nem veheti számba a hazafiságot...”

A fiumei kikötőt nemzetközi kontextusba helyezte, összehasonlította –Magyarországot is – más európai kikötőkkel és a többi országgal, amelyek jelen voltak a tengeri kereskedelemben. Keleti kiemelte, hogy Fiume– vagy az ország – mérete nem befolyásolja a jelentőségét és sikerét a hajózásban.

A századfordulós lendület régi és új elemekkel

A horvát nemzetiségi törekvések mellett egyre inkább az olasz is hangsúlyt nyert. Fried Ilona az 1890-es évek elejére datálta az idill eltűnését a Fiume–Magyarország kapcsolatban. Ezután bekövetkezett autonómiapárti erősödés vezetett az első világháborút követő zavaros időszak eseményeihez és a kikötő elvesztéséhez.³⁷ Fest Aladár 1912-es

³⁶ Eszik 2019. 43.

³⁷ Fried 2001. 116.

tanulmánya demográfiai elemzésével a város olasz attitűdjének eredetére utalt. Karrierjének fiumei szakasza miatt hiteles képet alkothatott a helyi viszonyokról. Fest Aladár (1855–1931) tanár, történész, pedagógiai író a fiumei gimnázium igazgatója, a város történetének, néprajzának kiváló szakértője a *Fiume népesedési mozgalma Magyarországhoz való visszacsatolása óta* című tanulmányában a Központi Statisztikai Hivatal adataira támaszkodó demográfiai elemzésben történeti áttekintésben mutatta be a város 1880 és 1910 közötti népességének alakulását. Bár a közjogi érvelést mellőzve, de a történetit kiemelve az első kategóriához kapcsolható a mű, ugyanakkor Fest gazdasági szempontokat is beemelt. Fest tevékenysége és a népesedésről szóló tanulmánya is egyaránt kivételt képez a Fiuméről szóló írások között. Fiumével kapcsolatosan írt publikációi közül azonban formáját és témájának korszakát tekintve mégis illeszkedett az eddigi közjogi és gazdasági kategóriákban felsorolt szerzők és alkotásai közé. A kategória újabb cezúrája a szerzők között itt következett be. A milleniumi Magyarország, a magyar szupremácia megnyilvánulásai megváltoztatták a hangsúlyokat. Bár az eddig említett szerzőkre továbbra is hivatkoztak, de a Fiume-kérdés már polarizált, modern megjelenést nyert. Már nem volt kiindulópont minden röpiratban az Árpád-házi királyok tenger melléki vonatkozásai, valamint a kikötőváros ragaszkodása már kikopott a narratívából.

A város demográfia-történetével Fest úgy gondolta, hogy annak ellenére, hogy a lakosság számarányát tekintve a magyarság Fiumében csak a harmadik legnagyobb nemzetiség volt még 1910-ben is, 1880-tól számítva mégis gyors növekedést mutatott, mivel a város nemzetiségi rangsorában az ötödikről a harmadik helyre jutott. Ezzel megelőzte a szlovéneket és a németeket is, sőt Fest kiszámolta, hogy 1920-ra a horvátokat is utolérte volna az addigi tendenciák alapján. Ez pusztán a betelepülés és a természetes népszaporulat szerint bekövetkezett növekedés eredménye lett volna és nem az asszimilációé. A magyar nyomásgyakorlás vádját Fest elhárította, mivel a szláv lakosságra sokkal nagyobb hatással volt szerinte az olasz nyelv és kultúra a kikötőjellel miatt. Tulajdonképpen a XV. századtól kimutatható a város „elolaszosodása”, amelyről Fest már a Századokban közölt tudományos cikket.³⁸ Tehát a magyar államnyelv tanításának bevezetése minden iskolában, illetve az, hogy a kormányzás hivatalos nyelve a magyar volt, nem jelentett akkora asszimiláló erőt, mint az olasz kulturális hagyományok, valamint az a századfordulóra megerősödő olasz irredentizmus és szeparatizmus. Fest mindezzel arra utalt, hogy a nemzetiségek békés együttélésére Magyarország biztosította a közeget.

Az 1914-es *Fiume gazdasági jövője* a Magyar Külkereskedelem főszerkesztőjének, Siebert Gyulának az írása, amely a világháború küszöbén álló Magyarország Fiume-ügyét tárgyalta. Elsősorban osztrák szemszögből és kereskedelmi jelentősége szempontjából fejtette ki véleményét. Az írás alapját képező előadásban olyan személyekre hivatkozott, mint Császár Ferenc, Adamich András Lajos, Keleti Károly, valamint saját korának személyiségeire a közéletből, mint Kankovszky Ferenc, horvát-magyar

---

38 Fest 1912. 3.,4.,5.,9.

tengerparti kormányzóságnál alkalmazott miniszteri tanácsos, Vio Antal, Sándor Pál, Dobieczy Sándor országgyűlési képviselők, valamint Havass Rezső geológus. Siebert arra figyelmeztetett, hogy odafigyelés és célszerű fejlesztések nélkül Fiume jelentőségét fogja veszíteni, és akkor hiábavaló volt az addigi állami beruházás. Ausztria erősíteni szeretné a balkáni kapcsolatait, ezért Spalato (Split) kikötője és a Bécs–Szarajevó vasút fejlesztését fontolgatja, mivel birodalmi szempontból nincs akarat Fiume erősítésére, ha a régiót lefedheti Trieszt Bécsből nézve.

Siebertnél az etnikai kérdés nem szerepelt, csak támogatólag, mint írja: *„Fiume évezredes olasz kulturájában nagy erő rejlik ehhez a munkához. A régi Génua nagy géniuszának kisugárzásait látjuk Fiume olaszajkú polgáraiban. Nagy erőt képviselnek a horvátok is, akiknek önérzete megizmosodott, akik itt szívós munkát végeztek, most pedig belátták, hogy kulturális és közgazdasági aspirációjukat mégis csak az évezredes magyar szent korona árnyékában és oltalma alatt, a magyarokkal nyolcszázados hagyományos összetartás erejének a segédelmével valósíthatják meg. Fiume olasz és horvát polgárai egyaránt csak az erős magyar állam auspiciuma alatt emelhetik ezt a várost a nagy európai kikötők és gazdasági gócpontok színvonalára. Ez a gondolat volt a vörösfonál, mely előadásomban végighuzódott.”*³⁹ Az előadás végén írt arról is, hogy Magyarország adriai helyét meg kell védeni lehetőleg békés úton, de ha kell, fegyverrel is.

A korszak zárásaként Dárday Abriani Ferenc Dezső (1864–1922) királyi albíró 1920-ban megjelent Fiume kérdésének megoldása című röpirata azért fontos, mert jelezi, hogy milyen változásokon ment keresztül a Fiume-kérdés a közjogi, történeti kategória írásai alapján. Lényegesen más aspektusból fogalmazta már meg álláspontját, mint a világháború előtti írások. A probléma gyökere továbbra is a területi hovatartozás volt, amellyel kapcsolatosan leginkább a horvát–magyar rivalizálás bontakozott ki. Azonban a világháború kimenetelével, a Monarchia felbomlásával és további bomlasztó erők megjelenésével a Fiume-kérdés nagyhatalmi üggyé vált, amit Dárday is megemlített.⁴⁰ A lehetséges megoldások közül leginkább az angolok segítségével bízott, az olasz irredenták térfoglalása ellen tiltakozott. Ugyanakkor elfogadhatatlannak tartotta azt is, hogy Fiume a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz/Jugoszláviához tartozzon.

Fiumét vagy szabad kikötőnek, vagy továbbra is Magyarországhoz tartozó külön testként tudta csak elképzelni. Ezt jó megoldásnak tekintette, mivel Fiume etnikailag heterogén összetételű város volt, tehát az olasz kultúrfőlény, illetve a nemzetiségi többség a lakosság körében nem képezhette a döntés alapját Dárday szerint. Fiume területi kérdésével kapcsolatban nem tartotta indokoltnak, hogy a várost Olaszországhoz csatolják, mivel az olasz kultúra- és nemzetiségek védelmét Magyarország eddig is széles körben garantálta. Dárday kinyitotta a Magyar Királyságot, a Kárpát-medencét megközelítésében. Más földközi-tengeri kikötőkhöz hasonlította Fiumét kulturálisan, valamint a kereskedelmi és hajózási nyelv szerint is, amelyek alapján megállapította, hogy az olasz kulturális dominancia ellenére mégsem lesz mindegyik Olaszország ré-

39 Siebert 1914. 21–22.

40 Dárday 1920. 6.

sze. Dárday úgy gondolta, hogy Fiume azóta került fel a térképre, mióta Mária Terézia Magyarországhoz csatolta, amely lényegesen élesebb és újszerűbb, bár nem újkeletű retorikája a Fiume-kultusznak. Dárday továbbá hangsúlyozta, hogy a „*kulturnyelvként addig elsősorban a németet tisztelő lakosság*”⁴¹ csak a horvát–magyar kiegyezést követően olaszosodott el.

A fejtegetés jövőképe szerint a Monarchia szétesésével felbomló gazdasági közeg hatással lesz majd az utódállamokra, amelyeknek a stabilitásához szintén fontos lenne, hogy legyen egy infrastrukturálisan is könnyen elérhető tengeri kikötő, amelyhez szintén megfelelő lenne Fiume. Ugyanakkor azért is számított az angol támogatásra, mert a kelet-indiai útvonaluk biztonsága, valamint a tengeri hatalmi egyensúlyt elsődleges szempontjuknak tartotta, és feltételezte a logikus érdekközösséget a magyarokkal a Fiume-kérdésben.

Dárday célja a röpiratával az volt, hogy a párizsi béke delegáció diplomáciai, politikai manőverezését kiegészítve, közvélemény formáló lakossági megnyilvánulást segítsen elő Fiume ügyében, amely mint maga is leírja „*ezen két fórum kijelentéseinek korántsem kell egymást fedniök; sőt mint a különböző complementairszinek, együttvéve vannak csak hivatva teljes képet adni az ítélkezőaeropág számára.*”⁴²

A Szent Koronára és a történelmi érvekre nem hivatkozott, mindösszesen egyszer említette meg, hogy „*A magyar szent korona hivatalos és nem hivatalos köreinek összeműködése végeredményben többet azonban nem fog kívánhatni, mint azt, hogy visszaszerezze és megtarthassa, amije Magyarországnak a háboru előtt volt.*”⁴³ Amely érthető volt, mivel az olasz irredentákkal szemben a történelmi érvelés nem lehet megfelelő stratégia, valamint a nemzetközi közvélemény és a döntéshozók befolyásolására sem lett volna alkalmas, csupán arról próbálta meggyőzni az olvasókat, hogy ez nem hódítás, terjeszkedés, hanem az eddigiek megtartása (visszaszerzése).

Összegzés

A területi legitimáció során használt gyakori történelmi elem volt az Árpád-házi királyok tenger melléki tevékenysége, különös tekintettel Szent Lászlóra és Könyves Kálmánra, valamint IV. Bélára. Mindezt felhasználva a bizonyításra, hogy a magyarok évszázadok óta a tengerre törekedtek. Ez elsősorban a horvátok felé kommunikált érvelés volt, cáfolva azt, hogy csupán Mária Terézia 1779-es rendelete óta érdeklődnek az Adria iránt a magyarok. Itt ki kell emelni, hogy ezen érvek mindig a tengerről szólnak, nem pedig Fiume városáról. Ennek ellenére a kikötővárosért folytatott politikai csatározás eszköz-

---

41 Uo. 3.

42 Dárday 1920. 13.

43 Uo. 13.

tárába tartozott az Árpád-házi királyok jelenléte a tengermelléken, olyannyira, hogy nemcsak az 1860-as években volt jellemző (Szalay, Palugyaystb.), de később a századfordulón (Borovszky–Sziklay) is még bevett bevezetése volt a Fiuméről szóló írásoknak. Ugyanakkor ez az érvelés nem kidolgozott kontinuitástörténete volt a magyarok jelenlétének a tengerparton, csupán mozaikszerűen, egy kiragadott eseményként többszáz évvel korábbról. A többi között például Nagy Lajos király megjelölése nem volt gyakori, holott politikai törekvései neki is voltak az Adriával kapcsolatban. A dualista Magyarország tengeri kikötőjét nem gyarmatként, egyszerű expanziós törekvés eredményeként szerezte meg, mivel Fiume minden esetben „visszatért” csupán. Mint rokon, segítséget nyújtott Fiumének a felzárkózásban, fejlesztésben. Fiume etnikailag kevert, nem magyar eredetű lakosságával szellemi, érzelmi rokonságot építettek az írásokban azzal, hogy egy Magyarországhoz mindig ragaszkodó, önálló identitású város Fiume, amely mindig örömmel vágyakozva várta az összetartozás, az egyesítés eseményét, valamint a magyarokhoz hasonlóan mindig szabadságszerető nép volt. Ezt a rokonlelkűséget minden gazdasági és politikai érdek mellett megemlégték vagy méltatták az érvelésben. Így egyszerre közelítették Magyarországot Fiuméhez, és választották el az etnikailag domináns, regionálisan is közeli olasz és horvát vagy szláv nemzetektől.

A hangoztatott fiumei autonómia is ezt a célt szolgálta, amely a narratíva segítségével szeparálhatta a várost: Magyarország „külön teste”, elszigetelve Horvátországtól és Olaszországtól. Ennek a fenntartására minden írásban megjelent a büszke fiumeiek nagy hagyománnyal rendelkező önkormányzatisága, amelyet a 16. századtól vezettek le az írók. A gazdasági érvelésben is felhasználták a fiumei autonómiát, de ezzel szemben egy közvetlen kereskedelmi kapcsolatot is leírtak, amelyet az egyetlen lehetséges útnak tartottak az ország és a kikötőváros fejlődésére.

Lényegi változás a horvátokkal és az olaszokkal szemben mutatkozott, amelyben a horvátok a kezdetektől hangsúlyosan szerepeltek többnyire negatív jelzőkkel mint ellenfél vagy versenytárs. Ezzel szemben az olaszok hiába voltak többségben, és befolyásolták a város irányítását, mégiscsak a századfordulót követően kerültek fókuszba, és a világháborút követően váltak vetélytárssá. Korábban inkább csak az olasz egység megeremtése miatt érzett óvatosság miatt kaptak némi figyelmet az írásokban.

A Fiume városáról szóló értekezések alapján egy történeti érvelés bontakozott ki, amely mellőzte az etnikai szempontokat, de a közjogiak annál inkább erősítették. Mindezek kiegészültek a gazdasági, földrajzi érvekkel. A felnagyított és eltúlzott jegyek mindvégig jelen voltak. A történeti, közjogi és a gazdasági kategóriában szereplő művek között is valamennyi formai és tartalmi elem szerepelt. Csupán ezek kombinációi alapján rajzolódott ki valamelyest különbség a két kategória között.

Felhasznált források és hivatkozott szakirodalom

1881. évi népszámlálás. Az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei némely hasznos házi állatok kimutatásával együtt. I. kötet. 1882.
1910. évi népszámlálás. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint (1912) II. Részletes kimutatások 3. A községek polgári népessége a legutóbbi öt népszámlálás szerint I. Magyarország
- Ablonczy Balázs 2011: A kikötő alkonya. In: Ablonczy Balázs: Nyombiztosítás. Letűnt magyarok. Kisebbség - és művelődéstörténeti tanulmányok. Pozsony. 238–266.
- Borovszky Samu–Sziklay János 1897: Magyarország vármegyéi és városai. Magyarország monográfiája. A Magyar Korona országai történetének, földrajzi, képzőművészeti, néprajzi, hadügyi és természeti viszonyainak, közművelődési és közgazdasági állapotának enciklopédiája. Budapest.
- Ćurković-Major Franciska 2017: Thalatta! Thalatta! (A tenger megpillantásának élménye a magyar irodalomban). Forrás. 49. évf. 7-8. sz. 207–218.
- Dárday Abriani Ferenc Dezső 1920: Fiume kérdésének megoldása. Budapest.
- Eszik Veronika 2015: A magyar–horvát tenger mellék mint nemzetiesített táj. Adalék az intézményesülő földrajztudomány és a nemzetépítés kapcsolatához. Korall (62.) 75–96.
- Eszik Veronika 2018: „Neki kell megköszönnünk, hogy hazánkban mindenhol gyönyörű iskolák emelkednek.” A hála szerepe a 19. század végi magyar politikai gondolkodásban és a „hálátlan” Horvátország. In: Az érzelmek története. Rendi társadalom – polgári társadalom 31. Budapest. 479–491.
- Fest Aladár 1912: Fiume a XV. században. Századok. 46. évf. 7. sz.
- Fest Aladár 1912: Fiume népesedési mozgalma Magyarországhoz való visszacsatolása óta. Budapest.
- Fried Ilona 2001: Emlékek városa Fiume. Budapest.
- Gorove István 1871: A közmunka- és közlekedési magyar királyi miniszternek az országgyűléshez intézett jelentése a fiumei kikötő kiépítése tárgyában. Budapest.
- Hajdú Zoltán 2013: Fiume 1868–1918. Erisz almája, avagy lebegő gyöngyszem Szent István koronáján? Közép-Európai Közlemények. 6. évf. 3. sz. (22.) 7–14.
- Havass Rezső 1878: Magyar kikötő, magyar hajózás. Budapest.
- Jakab Elek 1880: Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848-1849-re. Budapest.
- Jakab Elek 1881: A magyar Fiume. Budapest.
- Jó Gyula 1932: Másfél százados polémia Fiume birtokáért. Budapest.
- Keleti Károly 1883: Tengerészetünk és Fiume jövője. Budapest.
- Kiss Gy. Csaba 2004: Egy fejezet a magyar irodalom Fiume-kultuszából. In: Kiss Gy. Csaba (szerk): Fiume és a magyar kultúra. Budapest. 129–139.
- Kossuth Lajos 1902: „Tengerhez magyar! El a tengerhez!” In: Kossuth Ferenc (szerk.): Kossuth Lajos munkáiból. Budapest. 24–25.

- Lázár Gyula 1881: Fiume. A magyar korona gyöngye. Budapest.
- Nemes Erzsébet 2008: Alapító statisztikusunk: Keleti Károly. Élet és tudomány. (https://web.archive.org/web/20101123102806/http://www.eletestudomany.hu/content/adatok_tenyek_20081121__alapito_statisztikusunk__keleti_karoly(Letöltés: 2019.08.28.)
- Ordasi Ágnes 2019: Fiume társadalmi és politikai viszonyai. In: Ordasi Ágnes (szerk.): Egan Lajos naplója. Impériumváltások a kormányzóhelyettes szemével (1918–1920). Budapest. 18–32.
- Palugyay Imre 1864: A magyar tengerpart. Pozsony.
- Pelles Márton – Zsigmond Gábor 2018: A Fiumei magyar kereskedelmi tengerészet története (1868–1918). The Hungarian maritime trade history of Fiume (1868–1918). Pécs.
- Radich Ákos 1883: Egyetértés.
- Radich Ákos 1883: Fiume közjogi helyzete. Budapest.
- Siebert Gyula 1914: Fiume gazdasági jövője. Budapest.
- Szalay László 1861: Fiume a magyar országgyűlésen. Budapest.
- Szapáry István 1878: Magyarország meddő gazdagságának hogy lehetne hasznát venni: az osztrák és magyar tengerpart történelmi és természeti rövid rajzával. Budapest.
- Szeghő Patrik 2017: Fiumétől Korfuig. A horvát jugoszlavizmus lehetőségei és útvesztői a dualizmus korának végén (1903–1918). Belvedere Meridionale 29. évf. 3. sz. 55–74.
- Tisza István 1883: Még egyszer Fiume közjogi helyzetéről. Budapesti szemle. 34. kötet. 76–78. szám. 319–320.
- Tisza István 1883: Radich Ákos: Fiume közjogi helyzete. Tisza Istvántól. Budapesti Szemle. 34. kötet. 76-78. szám. 134–137.

A református iskolarendszer sajátosságai a dualizmuskori Bereg vármegyében *Rövid historiográfiai áttekintés**

A korszakkal és ezen belül Bereg vármegyével foglalkozó történeti munkák közül ki kell emelnünk Lehoczky Tivadar monográfiáját Bereg vármegyéről, amely minden téren rendkívül részletes leírást ad, így természetesen kitűnően összefoglalta az 1860–70-es évek oktatási helyzetét is.¹ Ugyanakkor, mivel 1881-ben jelent meg, csak a dualizmus első évtizedének vizsgálatához használható. Ugyan nem kifejezetten a dualizmus korszakával foglalkozik, de meg kell említenünk még Hegedüs Ágota munkáját, aki főleg a 19. század első felével, a dualizmust megelőző időkkel foglalkozik a cikkében, de a kutatása felhasználható a kezdeti állapotok megértéséhez.² Különösen fontos helyet tölt be a témával foglalkozó munkák között Halász (Fischer) Ferenc: Beregvármegye népoktatásügye 1876–1886. években című munkája, amely rendkívüli részletességgel mutatja be a térség oktatásügyét. Az újabb kori munkák közül meg kell említeni Polyák Mariann doktori értekezését³, amelyben átfogó leírást ad a megye görögkatolikus és állami népiskoláinak állapotáról, valamint Túri Grétának a Határhelyzetek IV. részében megjelent cikkét⁴. Mindkét munka a dualizmus első két évtizedével foglalkozik, azon belül is a nyolcvanas éveket és a ruszin nyelvű oktatást állítják a középpontba. Külön érdemes foglalkozni a református iskolaüggyel kapcsolatos munkákkal. A korszakkal kapcsolatban Dr. Barcza József⁵ és Dr. Hörcsik Richárd⁶ adtak rövid általános ismertetést a vonatkozó témában. Ezek a munkák általánosságban tárgyalják a református oktatási rendszer történetét, és külön fejezetben foglalkoznak a korszakkal. A kutatást nehezíti viszont, hogy kifejezetten Bereg vármegye helyzetével általában nem foglalkoznak a kutatásokban.

A fent említett historiográfiai előzmények mellett a következő forrásokat használtam fel a dolgozat elkészítése során: A Tiszántúli Református Egyházkerület statisztikai

---

* A tanulmány az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” pályázat támogatásával készült.

1 Lehoczky 1881.

2 Hegedüs 1997–1998.

3 Polyák 2013.

4 Túri 2013.

5 Dr. Barcza 1983.

6 Dr. Hörcsik 1997.

állapotának kimutatása, Magyar Statisztikai Közlemények, Bereg hetilap, amely 1874. jan. 1.–1919. márc. 16. között a megyei királyi tanfelügyelőség hivatalos közlönye volt, Magyarország tiszti cím- és névtára 1873–1944 között, amely a középiskolák és oktatóknak felderítésében nyújt segítséget.

A dualizmus kori oktatás

A kiegyezés megkötése után először 1868-ban az Eötvös-féle népiskolai törvényben szabályozták a magyarországi oktatást. Nemcsak a magyar történelem során, hanem Európában is ez a törvény vezette be elsőként az általános tankötelezettséget, hat és tizenkét éves kor között. A népiskolai törvényt méltán szokták együtt emlegetni a nemzetiségi törvénnyel, amely a világon szintén az elsők között mondta ki a nemzetiségek egyenjogúságát. Ebben a tekintetben Magyarországot egyedül Svájc előzte meg.⁷

Az elemi népoktatás célja volt, hogy a gyerekeket hatéves kortól általános elemi ismeretekre tanítsák és felszámolják az analfabetizmust. Minden nemzetiség esetében megengedte az anyanyelvi oktatást, a magyar nyelv tanítása viszont nem volt kötelező. Ez alapján méltán mondhatjuk, hogy a magyarországi tanügyi igazgatást a szabadelvűség jellemezte. A szabadelvűségekre utal az is, hogy az államon kívül iskolákat tarthattak fent a különböző felekezetek, társadalmi szervezetek, magánszemélyek és községek. Emellett önállóan határozhatták meg a tanrendet, a tankönyveket, a tanító személyét és az oktatás nyelvét is. Meghatározta viszont a törvény a fiú- és lánytanulók elkülönítését, az épületek megfelelő állapotát, a legszükségesebb taneszközök meglétét és a tanítási időt falun nyolc, városban kilenc hónapban állapította meg. Ezen felül előírták a kötelezően tanítandó tárgyakat, amelyek a következők voltak: hit- és erkölcstan, olvasás, írás, nyelvtan, számtan, polgári jogok és kötelességek, ének, testnevelés, mezőgazdasági ismeretek, földrajz, történelem (az utóbbi kettő főleg Magyarország vonatkozásában). Az iskolák ellenőrzését állami felügyeleti rendszer látta el.⁸

A fentiekben már említettem, hogy a népiskolai oktatás anyanyelven folyt, ennek köszönhetően a korszak elején az iskolák több mint egyharmada nemzetiségi tannyelvű volt, a korszak végére ez a szám 21%-ra csökkent. A csökkenés különösen a századfordulóig nem volt számottevő, ugyanis a magyar nyelv oktatását még tantárgyként is csak 1879-ben írták elő Trefort Ágoston kultuszminisztersége idején. Határozott törekvést a magyarosításra csak a századforduló után tapasztalhatunk. Az 1907-es és 1908-as Lex Apponyi már egyértelműen a magyar nyelv a nemzetiségek körében történő minél szélesebb elsajátítására törekedett. Ha a magyar tanulók aránya elérte az 50%-ot, akkor kötelezően magyar, ha a 20%-ot, akkor vegyes tannyelvűnek kellett

7 Kozári 2005. 277.

8 Az 1868. évi XXXVIII. tc. (népiskolai törvény) alapján

lennie az iskolának. Teljesen ingyenessé tették a népoktatást, viszont a tanítói fizetéseket megemelték.⁹ A megnövekedett anyagi szükségleteket az iskolafenntartók már nem tudták fedezni, államsegélyhez ugyanakkor csak azzal a feltétellel juthattak, ha betartották a minisztérium által előírt tantervet és a meghatározott tankönyveket alkalmazták, valamint a tanító magyarul helyesen beszélni, írni és tanítani is tudott.¹⁰ A megnövekedett költségeket sok egyházi és községi iskola már nem tudta fedezni, ezért gyakran előfordult, hogy lemondtak az iskoláik fenntartásáról és átadták azokat a községnek, vagy ha az sem tudta vállalni, akkor az államnak.

Az oktatás színvonalát segítette, hogy 1881-től már csak tanítóképzőt végzettek oktathattak, viszont még a századforduló után is találunk elvétve képzetlen tanárokat. Növekedett az iskolába járók aránya is és 1910-re elérte a 86%-ot. A fentieknek köszönhetően a népesség 68%-a tudott írni-olvasni, a Bereg vármegye 48%-át kitevő ruszinság viszont országos szinten 70%-ban írástudatlan volt.¹¹

A református egyház viszonya a dualizmus oktatási rendszeréhez

A kiegyezés után a protestáns egyházak teljesen új helyzet előtt álltak. Voltak olyan liberális teológusok, mint Ballagi Mór, aki szerint addig volt értelme a felekezeti iskoláknak, amíg vallási ellentétek feszültek az országban, a vallásegyenlőség idején erre nincs szükség.¹² Tehát az egyházi iskolákat átveheti az állam, mert már nem kell tartani az esetleges vallási elnyomástól vagy ellenreformációtól. A többség viszont konzervatívabb álláspontra helyezkedett, mint Révész Imre, a későbbi püspök nagyapja, aki három sérelmes területet fogalmazott meg az oktatási törvénnyel kapcsolatban:

1. Az egyház iskolaügyéről a törvény annak meghallgatása nélkül intézkedik.
2. A törvény végrehajtásakor a hatóságok egyenesen „zaklató magtartást” tanúsítanak.
3. Olyan magas igényeket támaszt az állam, amely nincs arányban a megfelelő segélyezéssel.¹³

Láthatjuk tehát, hogy a református egyház célja az 1868-as népiskolai és nemzeti törvény elfogadása után is az iskolai autonómia megmentése volt. Az iskolák autonómiája az 1883-as középiskolákat érintő törvények után is megmaradt, ugyanakkor az állami tantervek betartásának kötelezettsége magával vonta az ellenőrzés jogát is. Az államosítást egyáltalán nem sürgették, ha valamelyik egyházközség nem tudta vagy nem akarta tovább fenntartani a népiskolát, akkor a politikai közösséget kötelezte az állam, hogy vegye azt át.¹⁴

---

9 Gergely 2003. 465.

10 Az 1907. évi XXVII. tc. alapján

11 Gergely 2003. 466.

12 Dr. Hörcsik 1997. 107.

13 Dr. Hörcsik 1997. 107.

14 Dr. Barcza 1983. 97.

Nemcsak az egyház élvezett autonómiát, hanem az egyházkerületek is, amelyek autonómiája az 1881-es alkotmányozó zsinat után is megmaradt. Létezett ugyan egy Egyetemes Tanügyi Bizottság (1859-től), de kizárólag tanácsadói szerepe volt. „Feladata a magyar reformált egyház kebelébeni nevelés és oktatás ügyét folyamatosan kísérni, és az iránt, hogy népnevelési és más tanintézeteink az alkotott és alkotandó [állami] törvényeknek, sőt amennyiben lehet ezek követelményein túl is, a kor igényeinek – hitfelekezeti érdekeink figyelembe tartásával – megfeleljenek, javaslatokat készíteni, és az egyházkerületeknek előterjesztéseket tenni.”¹⁵

A nacionalizmus megjelenését az egyházon belül ellentétesen fogadták. A liberális teológusok úgy vélték, hogy teret kell engedni az államnak az oktatásban. Mivel már megszűnt az egyházak üldöztetése, mind tudományos, mind a nemzeti érdek szempontjából előnyös, ha az állam látja el az oktatás felügyeletét. Különösen mivel úgy vélték, hogy a nemzetiségek függetlenségi törekvései számára kitűnő fedezetet jelentenek az egyházi és iskolai autonómiák. A debreceni ortodoxia irányzata annak a veszélyét ismerte fel, hogy az egyház megfelelő anyagi hiányában le kell, hogy mondjon az iskoláiról, és attól tartottak, hogy ezzel a katolikus befolyás erősödik majd az oktatás terén.¹⁶

Az állami segélyek is megjelentek az oktatásban, a felekezeti iskolák tanárai is állami nyugdíjban részesültek. Majd az 1907-es Lex Apponyi még tovább emelte az állami támogatás összegét. Apponyi minisztersége tehát kedvező állapotokat jelentett az egyházi iskolák anyagi helyzetében, javult az iskolák felszerelése is.¹⁷ A tanítók fizetését minimum 1000 koronában állapították meg, ezt még kiegészítették a különböző pótlékok, amelyeket a folyamatosan ledolgozott évek száma alapján állapítottak meg. Az iskolafenntartások költségeit az 1. táblázat szemlélteti.

Tanítási év	Összköltség (korona)	Egyházi forrás (%)	Államsegély (%)	Egyéb (%)
1904–5	3 940 558	81,71%	16,9%	1,38%
1913–14	7 402 178	53,51%	39,05%	7,44%

Tanítási év	Egyházi forrás (korona)	Állami forrás (korona)	Egyéb forrás (korona)
1904–5	3 219 801	666 286	54 471
1913–14	3 961 150	2 890 406	550 622

1. Táblázat. Az iskolafenntartások költségei
(Forrás: Dr. Barcza 1983. 101–102.)

¹⁵ Dr. Barcza 1983. 97.

¹⁶ Dr. Barcza 1983. 97.

¹⁷ Dr. Barcza 1983. 101.

A táblázatok adataiból kitűnik, hogy bár az állami segélyek a Lex Apponyi elfogadása után meghaladták a fenntartási költségek 39%-át és az összegüket tekintve több mint négyszeresére emelkedtek, a kiadási költségek növekedése miatt az egyház költségei is több mint hétszázezer koronával nőttek. Tehát az iskolák felszereltsége és ezáltal minden bizonnyal az oktatás minősége is javult, de az egyházakra nehezedő teher nem csökkent, és ez hosszú távon egyre nehezebbé tette az iskolák fenntartását.

Már 1868-tól megindult az iskolák átadásának folyamata, először csak a szegényebb községekben, majd 1908-ra már 534 tanítói állás szűnt meg a protestáns iskolarendszeren belül. A római katolikus községek viszont csak 50 iskolát adtak fel. Ugyanakkor meg kell jegyezni azt is, hogy az iskolák feladása nem volt általános jelenség, ugyanis az 1890-es években 247 iskolát építettek is. Országos szinten a dualizmus időszakának végére a református egyház mintegy 1950 iskolát tartott fenn összesen 3171 tanárral.¹⁸

A polgári iskolák a református egyházban nem váltak népszerűvé, a Tiszántúli Egyházkerületben mindössze három városban alakultak: Hajdúböszörmény, Debrecen, Berettyóújfalu. Országos szinten a számuk nem haladta meg a tízet.¹⁹ A korszak kezdetétől működtek a „leánynöveldek”, de nem váltak elterjedté.²⁰ 1868-ban négy református tanítóképző intézet működött az országban: Nagykőrös, Negyenyed, Debrecen, Sárospatak (1869-től átadták az államnak), Pápa (1890-től átadták az államnak). A századforduló időszakában a három megmaradt tanítóképző mellé még négy tanítónőképzőt hoztak létre.²¹

A kiegyezés előtt a református egyház 34 gimnáziummal rendelkezett az országban, de 1870 körül nyolc megszűnt, ill. városi vagy állami tulajdonba került, köztük a beregszászi is. 1883-tól megindult az államsegély kérvényezése, hiszen az új állami kívánalmaknak mindössze hat gimnázium volt képes megfelelni. Az államsegély feltétele volt, hogy a tanárokat a segély arányában a minisztérium nevezte ki. A középiskolák számára a sárospataki és a debreceni bölcsészeti akadémia képezett tanárokat. Később az utóbbiból szerveződött a Debreceni Egyetem.²²

Bereg megye közigazgatása és etnikai viszonyai

A korszak kezdetekor Bereg vármegyének öt járása volt. A századforduló környékén átszervezések történtek és létrehoztak két új járást a Szolyvai és a Munkácsi járásokból. A megye közigazgatási szerkezetét az alábbi táblázat szemlélteti.

---

18 Dr. Barcza 1983. 101.

19 Dr. Barcza 1983. 102.

20 Dr. Hörcsik 1997. 107.

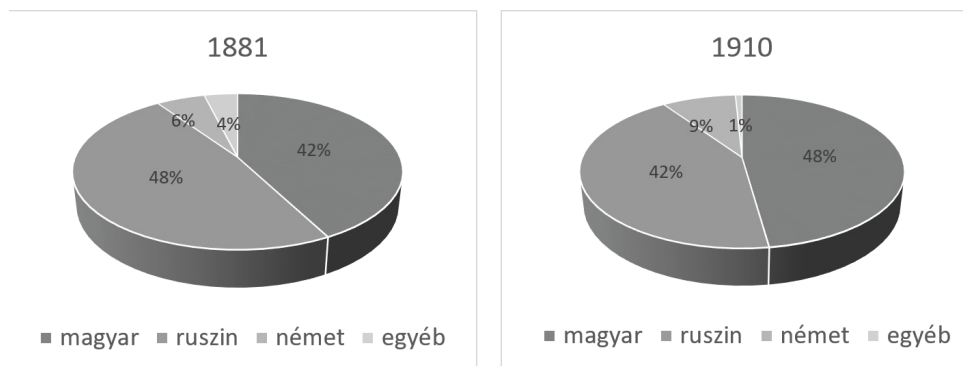
21 Dr. Barcza 1983. 102.

22 Dr. Barcza 1983. 103.

A járás neve	A járás székhelye
Felvidéki járás	Ilosva
Mezőkaszonyi járás	Mezőkaszony
Munkácsi járás	Munkács
Szolyvai járás	Szolyva
Tiszháti járás	Beregszász
Latorcai járás (1899-ben szervezték)	Oroszvég
Alsóvereckei járás (1904-ben szervezték)	Alsóverecke

2. Táblázat. Bereg megye közigazgatási beosztása

Bereg megyének az etnikai és vallási viszonyai hasonlóképpen összetettek voltak, mint a korabeli országos viszonyok, három jelentősebb nemzetiséget és négy nagyobb vallási felekezetet találunk. Az etnikai viszonyokat tekintve mindössze két járás volt magyar többségű, a többiben egyértelmű ruszin többség tapasztalható. A korszak folyamán a térség etnikai arculata némi változáson esett át, ugyanis a magyarok aránya meghaladta a ruszinokét, bár még így sem érte el a megyében az ötven százalékot.

1. Diagram. Az egyes nemzetiségekhez tartozók aránya

Bereg megyében 1881-ben és 1910-ben

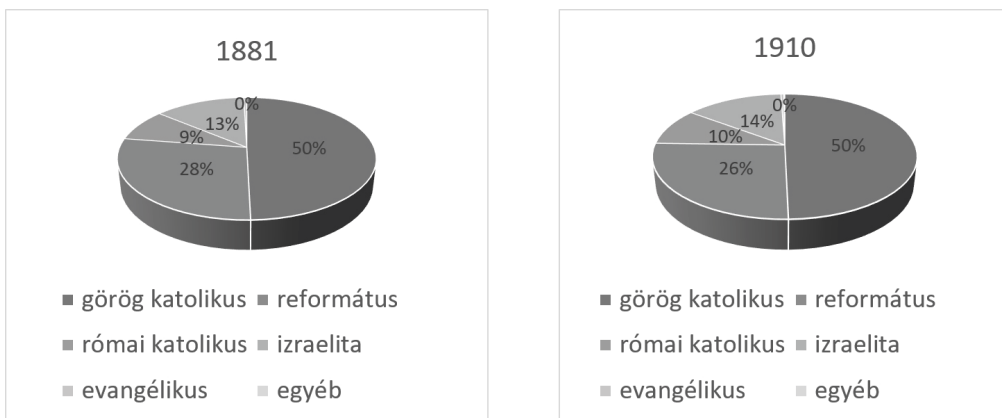
(Forrás: A Magyar Korona Országában az 1881. és 1910. évben végrehajtott népszámlálás)

A vallási helyzetet tekintve a görögkatolikusok tették ki a lakosság számának a felét. Ez a megállapítás a korszak egészére érvényes.²³ A vallási és nemzetiségi viszonyok összehasonlításában megállapíthatjuk, hogy a református egyház hívei egységesen a magyar nemzethez tartoztak, míg a többi egyház esetében vegyes etnikai viszonyok-

²³ Lásd: A Magyar Korona Országában az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve.

kal találkozhatunk. Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy a református vallásúak aránya csökkent a megye területén, míg a többi felekezet esetében vagy megmaradt az arány (görögkatolikus) vagy enyhe növekedést tapasztalhatunk, mint a római katolikus és az izraelita felkezet esetében.

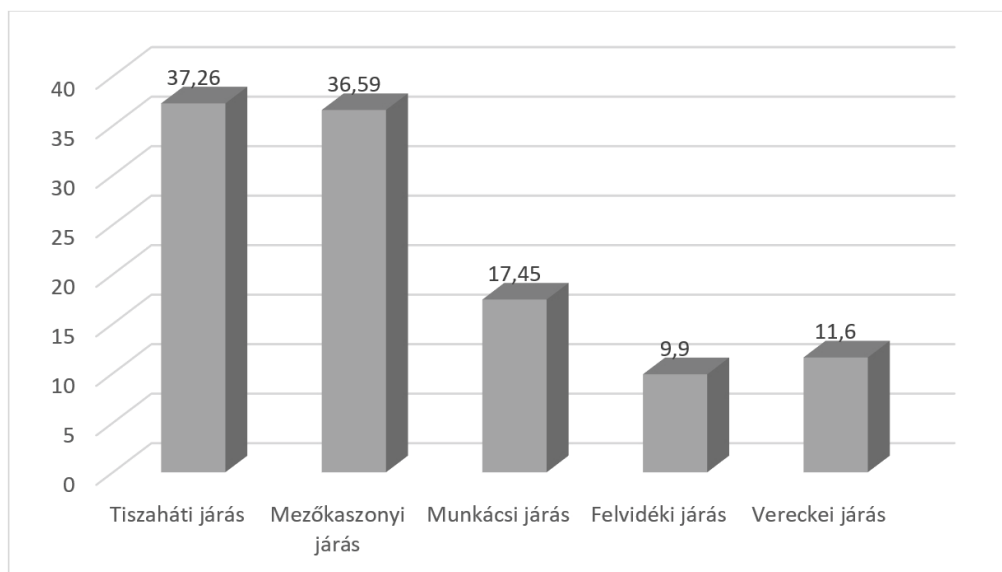
2. Diagram. Az egyes vallási felekezetekhez tartozók aránya Bereg megyében 1881-ben és 1910-ben
(Forrás: A Magyar Korona Országáiban az 1881. és 1910. évben végrehajtott népszámlálás)

Bereg megye oktatási rendszere

Az 1868-as oktatási törvény alapján minden iskola maga határozhatta meg a tantervet, a tankönyveket és az oktatás nyelvét, persze az állami tantervnek megfelelően, az állam ellenőrzési jogával. Csak Trefort Ágoston minisztersége idején 1879-től lett kötelező a magyar nyelv tanítása minden iskolában. A tanárok számára 1883-ig adtak türelmi időt a magyar nyelv elsajátításához. Bereg megyében, mint Magyarország egyik etnikailag kevert peremterületén, a fenti intézkedések jelentősége fokozottabban érződött. Az analfabetizmus igen erős volt, különösen a ruszinok lakta területen. Nemcsak a magyar nyelven írni-olvasni tudók voltak kevesen, de még az anyanyelvüket tekintve is elmaradt a megye az országos átlagtól. Az ország összlakosságának mindössze egyharmada tudott írni-olvasni, ez az arány Bereg megyében 23%-volt. Viszont ha megnézzük a járások szerinti megoszlást, akkor még árnyaltabb képet kapunk. A két magyar többségű járás esetében az arány meghaladja az országos szintet, de a ruszin többségű területeken messze elmarad tőle.²⁴

24 Tűri 2013. 204-205.

A korszakunk végére a vármegye írni-olvasni tudóinak aránya a hatéven felüli korosztályban 57,9%-ra nőtt, de az országos átlagtól továbbra is elmaradt.²⁵

1. Grafikon. Az írni-olvasni tudók aránya Bereg megyében
(Forrás: Túri 2013. 210.)

A fent látható állapotok javításának érdekében a megye oktatásügyét leválasztották az Ung megyei oktatásügyről, és önállósították Fischer (később Halász) Ferenc irányítása alatt. Ugyanakkor az állam csak ott lépett közbe, ahol a községek önerőből nem tudtak iskolát fenntartani. Problémák voltak a tankötelesek iskolába járásával is, de ugyanakkor azt is ki kell emelni, hogy nem is lett volna elég tanterem és tanár ahhoz, hogy mindenkit taníthassanak.

A tanfelügyelőséget Ung megyével közösen szervezték meg Ungvár központtal még 1869-ben, az első főtanfelügyelő Zsarnay Imre lett, de ő a következő évben elhunyt és helyettesét, Talapkovics Emilt léptették elő. A két megye közös tanügyi irányítása problémás volt, mivel a községek száma meghaladta a törvényben megengedett háromszázat. Nem is tudott megfelelően működni, az ellenőrzések elmaradtak és az iskolák töredékére korlátozódtak. Az eredmények lesújtónak mondhatók, nemcsak a diákok, de még a tanárok felkészültsége is elmaradt a kívánatostól. 1876-ban már törvény írta elő, hogy minden megye külön tankerületet képezzen, így leválasztották Bereg megyét, és önálló tanfelügyelőséget hoztak létre Beregszász központtal. Élére kinevezték Fischer Ferencet, aki 1876 és 1887 között töltötte be hivatalát, és Bereg megyei születésű révén nagyon jól ismerte a helyi viszonyokat.²⁶

²⁵ Magyar Statisztikai Évkönyv XXI. 1913. 25.

²⁶ Polyák 2013. 67-71.

Innen 1888-tól Heves megyébe helyezték át, majd 1895-től a Vallás- és Közoktatási Minisztériumban az állami közoktatási alosztály vezetője lett.

Az oktatási rendszer állapota Bereg megyében Halász Ferenc tanfelügyelősége idején

A magyar állam célja a valláserkölcsi alapokon nyugvó magyar hazafias nevelés volt, ugyanakkor törvényben határozták meg az iskolák alapvető térbeli tulajdonságait: térfogat, tantermek száma stb. Ezeknek a feltételeknek csak nehezen tudtak megfelelni a felekezeti iskolák, de a tőlük telhetőt megtették.

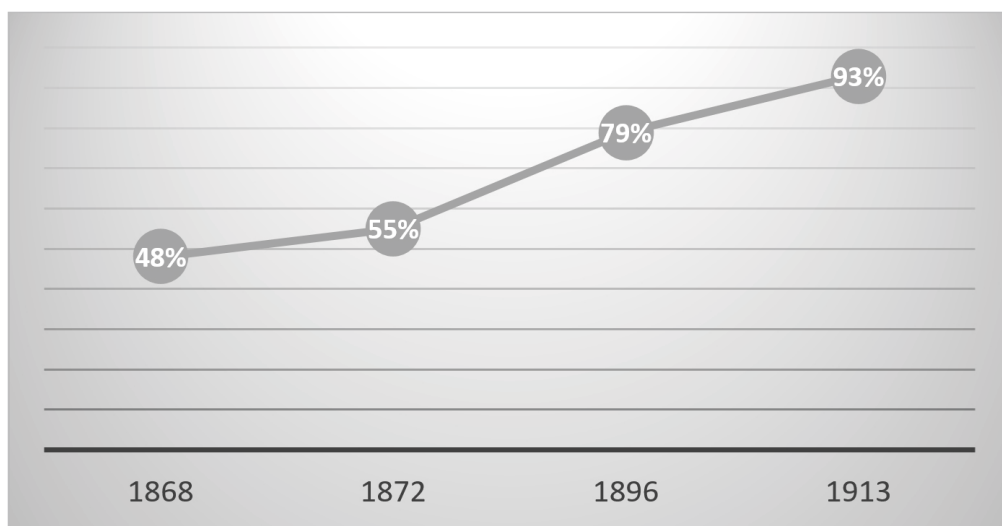
Tanév	Római katolikus	Görög-katolikus	Református	Izraelita	Evangélikus	Összesen
1876						231
1878–79	19	145	68	0	1	233
1879–80						237
1880–81	18	145	69	1	0	233
1881–82	17	144	70	1	0	232
1882–83	16	135	66	1	0	218
1884–85	14	131	66	0	0	211
1885–86	13	129	64	1	0	207

Táblázat. Az egyes felekezetek által fenntartott iskolák számának alakulása
(Forrás: Polyák 2013. 67-71.)

Az adatok alapján megállapíthatjuk, hogy 1879-ig nőtt a felekezeti iskolák száma, viszont a kötelező magyar nyelv oktatásának a nemzetiségi iskolák már nem tudtak teljes mértékben megfelelni, ezért látható csökkenésnek indultak, mivel a görögkatolikus települések túlnyomó többsége ruszin, a római katolikus települések egy része pedig a Schönborn grófok által betelepített német lakosú volt. Az iskolák teljességét tekintve viszont növekedést tapasztalhatunk, a korszak végére 273-ra nőtt az iskolák száma.²⁷ A különbözetet az állami, községi, valamint a magán intézmények adják, amelyekből az említett tíz év alatt 66 jött létre. Ezeknek egy részét azon felekezeti iskolák adják, amelyekről az egyházközség lemondott és átadta a községi vagy állami fenntartásba. Az állami iskolák voltak a legjobban támogatottak, a korabeli sajtó is ezzel az iskola-típussal foglalkozott a legtöbbit. Mégsem mondhatjuk, hogy beváltották a hozzájuk fűzött reményeket. A felszereltségük és a tanárok képzettsége jobb volt, mint a feleke-

²⁷ Halász 1887. 8.

zetei iskoláké, de a legfőbb problémát, a rendszeres iskolába járást és a tanítás eredményességének javítását ők sem tudták megoldani.²⁸ Különösen a felsőbb osztályokból maradtak el a diákok, mert a szülők fontosabbnak tartották a segítségüket a mezei munkákban, vagy küldték el néhány krajcáros napibéért könnyebb munkákra, mintsem az iskolába.²⁹ A korszak oktatási törvényeinek megfogalmazói tisztában voltak a helyzettel, ezért is csökkentették a falusi iskolák számára a tanítási időt nyolc hónapra, de még ennek a betartása is körülményes volt. Akadályt jelentettek az ún. zugiskolák, amelyek engedély nélkül működtek és az előjárók minden törekvése ellenére népszerűek voltak a zsidóság körében. Országos szinten is csak a korszak végén, 1913-ban haladta meg a tankötelesek iskolába járása a kilencven százalékot.³⁰

2. Grafikon. A tankötelesek iskolába járási arányának alakulása országos szinten
(Forrás: Polyák 2013. 75)

Az iskolák feladásának fontos oka volt a magyar nyelv tanításán kívül a tanítói fizetések kötelező minimumának elrendelése. Az 1868-as Eötvös-féle törvény a lakáson és a negyed telken évi 300 forintban állapította meg egy népiskolai tanító fizetését.³¹ Itt is megfigyelhetünk felekezetenkénti különbségeket. (lásd. 4. táblázat)

²⁸ Túri 2013. 213.

²⁹ Bereg 27. 1.

³⁰ Polyák 2013. 75.

³¹ 1868. évi XXXVIII tc.

Egyház	Átlagfizetés (forint)
Előírt	300
Református	214,54
Római katolikus	166,38
Görögkatolikus	65,49
Evangélikus	150
Izraelita	92,54

4. Táblázat. Tanári átlagfizetések az egyes felekezetek által fenntartott iskolákban
(Forrás: Lehoczky 1881. II. kötet. 101.)

A fenti táblázatból jól látható, hogy Bereg megyében a református egyház félelmei nem igazolódtak be, ugyanis az öt vallási felekezet közül a református tudta leginkább megközelíteni az állam által előírt 300 forintot. A többi egyház iskoláiban még nehezebben ment a tanárok javadalmazásának szinten tartása, és jobban elmaradtak az állam által előírttól. Különösen igaz ez a görögkatolikus iskolákra, ahol csak az előírt összeg töredékét tudták biztosítani. Ez egy évben volt értendő, és az állami iskoláktól eltérően többnyire nem készpénzben kapták a tanárok, hanem egy részét elszámolták lakásban, fában, terményben stb., de előfordult, hogy annak a begyűjtése is nehezen ment.

Voltak viszont olyan települések is, ahol nem tudták biztosítani az iskola működését, különösen az eldugott és kevés lakosú hegyvidéki falvakban, az államnak sem volt lehetősége iskolákat alapítani. Ennek a problémának a megoldására a vándortanítóság intézményét tartották megfelelőnek, és 1879-ben határozatot is hoztak hat vándortanítói állomás létrehozásáról. A 80-as évek végére már kilencre bővült a számuk. A vándortanító legfontosabb feladata a magyar nyelv oktatása volt, községenként 2-3 napot töltött, ezért évente 300 forint fizetést és 50 forint utazási támogatást kapott, valamint szállást és ellátást is biztosítottak a számukra.³²

A református oktatási rendszer a megyében

A reformátusok voltak a térség második legnagyobb felekezete, területileg a megye déli részén éltek az alföldi területeken. A megye 276 községéből csak 62 volt magyar, amelynek mindegyikében volt református egyházközség. 1890-ben anya-, leány-, fiók-, társ-egyház összesen 96, ebből anyaegyház 63, 1912-ban pedig már 64 anyaegyházról tudunk.

A tanárok képzése a felekezeti iskolákban szintén az állami átlag alatt maradt. Ebben a tekintetben a református egyház volt a legjobb helyzetben, hiszen 1886-ban a tanárai a legnagyobb arányban rendelkeztek képesítéssel az egyházi iskolák közül, bár őket is utasították, hogy pótolják a hiányosságait. Az 5. táblázatban a tanárok képesítését láthatjuk felekezetek szerinti bontásban.

³² Túri 2013. 213.

Felekezet	A tanítók száma	Képesített	Nem volt oklevele	A képesítés százalékos aránya
Görögkatolikus	128	92	36	71,8%
Református	67	58	9	86,5%
Római katolikus	14	12	2	85,7%

5. Táblázat. A tanárok képesítése felekezet szerinti bontásban
(Forrás: Polyák 2013. 76.)

A református egyház anyagi helyzete a térségben jónak volt mondható. A felekezeti iskolák eredményeit tekintve a tanfelügyelő a legelégedettebb a református iskolákkal volt. Éppen ezért bánt velük szigorúbban, hiszen nekik volt a leginkább lehetőségük a gyermekeik taníttatására, de még itt is magas volt az iskolába nem járók aránya. A legnagyobb százalékban a katolikus iskolák tankötelesei jelentek meg az iskolában (90%), a reformátusok 83%-a, a görögkatolikus, evangélikus és izraelita diákok pedig csak 66%-ban teljesítették a tankötelezettséget. Éppen ezért igyekeztek minél hatékonyabban ösztönözni az iskolába járást oly módon, hogy 1-től 5 forintig terjedő bírsággal sújtották az iskolakerülő gyerekek szüleit. Sokan ezt sem voltak képesek kifizetni, ezért az előjárók nem is kötelezték őket erre. A főispáni iratokban rendszeresen feltűnik problémaként a büntetések elmulasztása. Emiatt 1882-től már nemcsak a szülőket, hanem az illetékes előjárókat (körjegyző, bíró, szolgabíró) is hasonlóképpen bírságozták meg.³³ Halász Ferenc eredményességét mutatja, hogy a tankötelesek iskolába járásának aránya ugrásszerű növekedésnek indult, és a tanfelügyelői székéből való távozása után is folytatódott.

A református egyház volt a felekezeti iskolák közül a legnagyobb építető. Halász Ferenc tanfelügyelősége idején hetvenöt új iskolaház épült, és ennek majdnem a felét, harminckettőt a reformátusok építették.³⁴ Az 1907-es törvény után az állami támogatások megemelkedtek, és ez tovább erősítette a protestáns iskolarendszert. Amíg a szegényebb egyházközségek lemondtak az iskoláikról, addig máshol újat is tudtak építeni.

Ennek ellenére a korszak végére az iskolák számaránya némiképp megváltozott, mivel az eddig második legnagyobb iskolahálózattal rendelkező református egyház visszacsúszott a harmadik helyre, az állami iskolák mögé. Ha megvizsgáljuk a felekezeti iskolák megmaradásának arányát, látszik, hogy a három legnagyobb felekezet között százalékban nincs nagy különbség. Vagyis az állami iskolahálózat terjeszkedése nem kifejezetten csak a nemzetiségi nyelven oktató intézményeket szorította vissza, hanem a magyar nyelvű felekezeti iskolákat is. A 6. táblázat a különböző fenntartású iskolák számát mutatja be a korszakban.

³³ Türi 2013. 215–216.

³⁴ Polyák 2013. 77.

Tanév	Római katolikus	Görög-katolikus	Református	Evangélikus	Izraelita	Közszégi	Magán	Állami	Összesen
1869-70	18	139	65	1	8	2	-	-	233
1887-88	13	128	60	0	0	7	2	58	268
1904-05	14	105	52	0	0	6	-	82	259
1912-13	14	104	46	0	0	5	1	109	279

6. Táblázat. A különböző fenntartású iskolák számának alakulása
(Forrás: Polyák 2013. 77.)

Általánosan elfogadott megállapítás a magyar iskolahálózat változásaira vonatkozóan, hogy az 1907-ben megállapított tanítói fizetési minimum (évi 1000 korona) miatt az iskolafenntartók egy része a megnövekedett anyagi terhek hatására lemondott az iskolákról és átadta azt az államnak. A táblázat adatait megfigyelve megállapíthatjuk, hogy az állami iskolák száma valóban ugrásszerű növekedésnek indult. Az 1904-es és 1912-es tanévkezdet között közel 33%-os növekedés tapasztalható. Ennek egy része új alapítású iskola volt, más részüket pedig felekezeti iskolák teszik ki. Az adatok alapján viszont arra is következtethetünk, hogy nem a legszegényebb területen lévő görögkatolikus iskolák, hanem a jobb anyagi helyzetben lévő református oktatási intézmények száma csökkent a legjelentősebb mértékben. Ugyanakkor, igaz jórészt állami támogatásból, de ezekben az években több új iskolaépületet terveztek és adták át (pl. Beregújfalu, Nagyberég). Az iskolák átadásáról az egyházközségek presbitériumának kellett döntést hoznia, és valószínű, hogy az egyházközségek eltérő anyagi helyzete is közrejátszott, hogy egyes településeken iskolabővítést tapasztalhatunk, míg mások feladták az iskoláikat, de a konkrét okok felderítése még további kutatásokat igényel.

Továbbtanulási lehetőségek

A térségben nem volt nagy választék középszintű oktatási intézményekből, 1895-ig csak Ungváron volt főgimnázium nyolc osztállyal, Munkácson pedig hatosztályos gimnázium működött. 1864-től tíz éven keresztül Beregszászban négyosztályos református felekezeti algimnázium működött, majd állami fiúiskola lett. A vármegye központjában végül 1895. szeptember 15-én nyílt meg a Beregszászi Főgimnázium első osztálya 66 tanulóval. Az új épületet 1902 novemberében adták át, és 1919-ig viselte a főgimnáziumi

rangot. Ha a szülők gyermeküket református iskolában szerették volna tovább taníttatni, akkor a vármegye területén erre nem volt lehetőségük. Református kollégiumok közül legközelebb a sárospataki, a debreceni vagy a szatmárnémeti volt.³⁵

Összegzés

Mint láthatjuk, Bereg megyében fontos szerepet töltöttek be a református iskolák. Az iskolák számát tekintve ugyan a korszakban visszacsúsztak a másodikról a harmadik helyre, de már Halász Ferenc is ezeket az iskolákat akarta példaként állítani a többi elé, és ezért szigorúbban bánt velük. Minden hiányosságuk ellenére a református iskolák voltak a leginkább szervezettek a vármegyében, és számos mutatóban meg tudták közelíteni az országos átlagot, sőt, egyes esetekben meg is haladták azt. Persze ebben közrejátszott az a tény is, hogy a református települések a vármegye déli részén helyezkedtek el, amely a térség gazdaságilag legfejlettebb területe volt. Ebből következett az is, hogy a felekezeti iskolák közül a legmagasabb fizetést tudták biztosítani a tanáraik számára. Az állami politika hatására, amely érthető módon az állami iskolák terjesztésére törekedett, visszaszorultak a felekezeti iskolák, amelyek közül a legnagyobb csökkenést a református iskolák éltek meg. Ennek pontos okait a további kutatásaim során szeretném felderíteni.

Felhasznált források és hivatkozott szakirodalom

1868. évi XXXVIII. tc. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=86800038.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fkeyword%3D1868%2520XXXVIII> (letöltés: 2018.04.18.)
1907. évi XXVII. tc. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=90700027.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fkeyword%3D1907%2520XXVII> (letöltés: 2018.04.18.)
- A Magyar Korona Országában az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve. Budapest. 1882.
- Bereg. 1885. július 5. (27.)
- Dr. Barcza József 1983: Az egyház iskolaügye. In: Dr. Bartha Tibor - Dr. Makkai László (szerk.): *Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház történetéből 1867–1978.* Budapest.
- Dr. Hörcsik Richárd 1997: A magyarországi református iskolaügy és tanügyi igazgatás történeti áttekintése In: *Theologiai Szemle 2.*

³⁵ Hanák 1978. 873–892.

- Halász Ferenc 1887: Beregvármegye népoktatásügye 1876-1886. években. Beregszász.
- Hegedüs Ágota 1997-1998: Tanítók és iskolák helyzete a XIX. században a beregi falvakban, In: Németh Péter (szerk.): A Jósa András Múzeum Évkönyve XXXIX-XL. Nyíregyháza.
- Kozári Mónika 2005: A dualista rendszer. Budapest.
- Lehoczky Tivadar 1881: Beregvármegye monographiája, Ungvár.
- Magyar Statisztikai Évkönyv XXI. Budapest. 1913.
- Magyar Statisztikai Évkönyv XXI. Budapest. 1913.
- Magyar Statisztikai Közlemények 42. Budapest. 1912.
- Hanák Péter 1978: Magyarország története 1848-1890. Budapest.
- Gergely András 2003: Magyarország története a 19. században. Budapest.
- Polyák Mariann 2013: Görög katolikus és állami elemi népiskolák Bereg vármegyében a dualizmus elején. (PhD disszertáció) Pázmány Péter katolikus Egyetem. Piliscsaba.
- Túri Gréta 2013: Oktatásügy Bereg vármegyében a dualizmus első felében, In: Szarka László (szerk.): Határhelyzetek IV. Budapest.

Nemesi attitűdök egy polgárcsalád életében *Egy emlékiratban rejlő mentalitásvizsgálat lehetőségei**

Az egyén által megélt történelem gyakran kerül ellentmondásba a történelmi valósággal. Különösen igaz ez akkor, amikor egyes társadalmi csoportok vagy családok önmeghatározását vizsgáljuk. A társadalmi hovatartozás egyéni meghatározottságának vizsgálata sok érdekességet rejt az 1879. évi állampolgársági törvény megjelenését követően is, hiszen ekkortól a magyar korona összes országában az állampolgárság „egy és ugyanaz.” A társadalmi hovatartozást ekkor már a szubjektív értékítélet határozza meg.

A társadalom sokszínű, történelmileg kialakult differenciáltságát egyetlen törvény sem képes megszüntetni. A polgári átalakulás során mégis történt egy jelentős változás, hiszen a nemesség létjogosultsága már nem az évszázadok során kialakult formális keretek közt élt tovább, hanem a társadalmi befogadás szociológiai folyamatának eredménye lett.¹ Az egyén önmeghatározása és társadalmi elfogadottsága így döntő fontosságúvá vált. A polgári korban létezett nemesi rend így még tovább rétegződött: a címerrel, megfelelő okiratokkal és ősi múlttal rendelkező kiváltságosok mellett a *szociológiai befogadás eredményeként megnevesedettek* csoportja is megjelent. A régi és új nemességet egyetlen vonás kötötte össze: mindketten az „una eademque nobilitas” örökösöként tekintettek magukra.

Ezt a bizonytalan eredetű, de társadalmilag elfogadott réteget a szakirodalom hosszú ideig egységesen dubiozus vagy pretensus (vélt) nemességként tartotta számon.² A népnyelvben is többféle változatot él: kocanemes, lappangó nemes, álnemes.³ A legújabb szakirodalomban a „*rátermettségi elit*” megnevezést használják,⁴ hisz a származás már szociológiai vagy demográfiai kategória.⁵

* A tanulmány az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” pályázat támogatásával készült.

1 Vajay 1987. 40.

2 Az igazolás alatt álló nemesek újabb csoportot képeztek, az ő elnevezésük a legitimatorius. Ezzel gyakran találkozunk az utolsó megyei nemesi összeírásokban, amikor a család neve mellett megjegyezték, hogy igazolás alatt áll. Ilyen volt a közeli Tarnaörsön a Makó család is 1845-ben – MNL HML IV-1/f.

3 Kósa 2001. 35.

4 Vajay 1987. 14.

5 Az utóbbi mellett érvelők rendszerint arra hivatkoznak, hogy a történelmi nemesség számának csökkenésével szükségessé vált a „vérfrissítés”, illetve az differenciált nemességen belül feszülő ellentmondások feloldásának is eszköze volt a „társadalmilag elfogadott” nemeseknek a nemesi társadalomba való beemelése. Vajay 1987. 28.

Ennek a rétegnek a vizsgálatát segíti az az emlékirat, melyet a tiszafüredi Kékessy család őriz.⁶ A *Családi krónika* néven megírt memoár három generáció életét meséli el a reformkortól a Kádár korszak kezdetéig. Az írás betekintést enged egy olyan család életébe, akik sosem viseltek hivatalosan magyar nemesi címet, gondolkodásukba, mentalitásukban, társasági életükben és családi kapcsolatrendszerükben mégis a hagyományos nemesi attitűdöket jelenítették meg úgy, hogy azt a lokális társadalom teljes mértékben elfogadta.

Milyen társadalmi körülmények és egyéni ambíciók vezettek odáig, hogy a hazafias érzelmű egykori gyöngyösi polgárok leszármazottjai „tiszafüredi nemesekké” lettek? S milyen lehetőséget nyújt egy kézirat ahhoz, hogy egy család identitásának változásait rekonstruáljuk? Választ keresünk arra is, milyen előnyökkel járhatott az „illegitim nemesség” a kiegyezés után, s mindez a család tudatos arculatépítő tevékenységének a következménye, vagy az évszázadok alatt megmerevedett társadalmi keretek lassú bomlásának vadhatása volt-e?

Három generáció – négy attitűdváltás

A *Családi krónika* nem a nyilvánosságnak, hanem az utódoknak készült. „*Nem idegeneknek, akik előtt ez különben sem bírna különösebb értékkel, hanem a ti számotokra írom e sorokat, édes fiaim. Feljegyzések lesznek ezek családunk homályos történetéből és az én életemről*”⁷ – írta Kékessy Dezső. Az író és később a fia ezért is törekedtek az általuk ismert valóság rögzítésére, ugyanakkor a felejtés, a szelekció, a lelki- és a társadalmi folyamatok közrejátszottak abban, ahogyan a családi múltat megírták.

A krónikát Kékessy Dezső (1863–1924), egykori szolgabíró kezdte írni negyvenhárom éves korában, 1906-ban. A dualizmus időszakának nyugodt hétköznapijait élte, Tiszafüreden semmi olyan esemény nem történt, amely emlékirat írására ösztönözhetett volna őt. Ellenben azt már jól érezte, hogy társadalmi helyzete immár nem az apai házat jellemző polgári miliőhöz, hanem a tiszafüredi köznemességhez kötötte őt. Ezt a megtett utat pedig ildomos volt írásba foglalni.

A Heide ősökről azt őrizte meg a szójhagyomány, hogy a 18. században Sziléziából érkeztek a Magyar Királyság területére, mert politikai okból hazájuk elhagyására kényszerültek.⁸ A memoáriró Kékessy Dezső családi emlékezete két generációig terjed.

6 A kézirat első részét Kékessy Dezső, egykori szolgabíró írta 1906-ban és 1919-ben. A családi emlékezést fia, Kékessy György folytatta 1936-ban, de csak 1961 és 1964 között fejezte be azt.

7 *Családi krónika* 1964. 1.

8 Valószínű, hogy Nagy Frigyes porosz király Mária Terézia ellen Sziléziáért vívott háborújában állhatott a Habsburgok oldalára, ezért kellett 1741 körül menekülniük. A Heide szó ’hátság’-ot, ’pusztaság’-ot, ’ligetes mező’-t jelent. A Morva forrásától az Oderáig húzódnak a morva-sziléziai lejtők, ahol ma is áll egy Hohe Heide nevű hegycsúcs. Amennyiben eredetileg is Heidének írták a családnevet, úgy valószínű, hogy a család erről a vidékről származik. Az anyakönyvi bejegyzések szerint viszont használták a Herde és a Haide változatot is.

Ükapjáról annyit jegyzett fel, hogy Szécsényben élt és kertész volt. Dédapjáról, *Heide Antalról* azt tudta, hogy Gyöngyösön volt kereskedése és részt vett a város közéletében.⁹ Nagypja, az *ifjabb Heide Antal* örökölte apja kereskedését, egy ideig bérelte a postát és jövedelmeiből szőlőt vásárolt. „*Ez a jó módú, eleven eszű, kedélyes ember, haladt a korral, már teljesen megmagyarosodott, bár még házánál gyakran használta a német nyelvet.*”¹⁰ Ennek alapján a Heidék ahhoz a német nyelvű polgári réteghez tartoztak, akik a 18–19. század fordulóján a hazai – főként németajkú – polgárságot jelentették a Magyar Királyságban.

A kereskedelmi tevékenység és a szőlőművelés jövedelmei viszont lehetővé tették, hogy a „megmagyarosodott” Heide Antal fiait taníttatni tudja: János jogász lett, Kálmán¹¹ időskorában pedig bankigazgató volt. A reformkor idején lépett be a két Heide fiú a honorátorok igen szűk rétegébe. Ekkor történt meg az *első attitűdváltás*: a kereskedő fiai értelmiségi pályára kerültek.

A fiatal jurátus, *Heide János* (1825–1893) a szabadságharc kitörésekor nevét a város fölött magasodó Kékes hegyről Kékesyre magyarosította,¹² majd csatlakozott az 1848 őszen szerveződő 14. Lehel huszárezredhez, ahol idővel hadnagyi rangot nyert.¹³ A szabadságharc bukása után Itáliában raboskodott, hazatérve 1857-ben feleségül vette egy „szegény tanító lányát,” Zeltner Máriát, és Vámosgyörkön, majd Nagyrédén bérelt földön gazdálkodott. Itt került először kapcsolatba a vidéki köznemességgel, melynek mentalitását ekkor ismerhette meg közelebről. Erre fél évszázaddal később fia így emlékezett. „*Ez a körülmény módot nyújtott neki arra, hogy a megyebeli birtokosság között éljen az akkori búslakodó kornak megfelelő életet, borbába, zajos férfimulatságokba ölvén a honfíui bánatát. Ez bizony sok pénzbe került, s a jövedelmet szépen elvitte. Nem igen gondoltak akkor az emberek a jövőre. Hát bizony. si fueris Romae, Romano vivito more! - vagyis ha Rómában vagy, tégy úgy, mint a rómaiak.*”¹⁴ A Bach-korszakban bekövetkezett a *második attitűdváltás*: a hadszíntereket megjárt, hazafias érzelmű Kékesy-Heide János földbérlése időszakában átvette a vidéki köznemesek életmódját, tehát immár önmagát is ehhez a réteghez tartozónak érezte. A kiegyezés reményében 1860-tól bekapcsolódott Gyöngyös köz-

9 Gyöngyös város tanácsstagjainak jegyzékei között szerepel egy Heide Antal, aki 1840-től 1846-ig többször is tagja volt a II. számú tanácsnak. 1845-ben első rendű tanácsossá választották meg Gyöngyösön. Szabó 2001. 204–205.

10 Családi krónika 1964. 2.

11 Kékesy Kálmán a Hevesmegyei Takarékpénztárnál töltött be tisztséget. Lelkes támogatója volt a Kárpátgyesület túraszakosztályának is. Baráti kapcsolatban állt Hanák Kolossal (1851–1923), aki úttörő munkát végzett a mátrai turistautak kijelölésében és a természetjárás népszerűsítésében. - A Magyarországi Kárpátgyesület évkönyve. 1887. 233.

12 Ezt a Heide Jánost a gyöngyösi anyakönyv szerint 1825-ben Haide néven keresztelték, apjának Antonius Haidét, anyjának Tempich Teréziát jegyezték be. Két évvel később nővére, Róza családnevét viszont Herde-ként írták. A családtagok pontos életrajzi adatainak beazonosítását nehezíti az a tény, hogy eltérő írásmódokkal anyakönyveztek.

13 Bona 2015. 175.

14 Családi krónika 1964. 15.

igazgatásába,¹⁵ ám tíz év múlva visszavonult, köz- és váltóügyvédként működött, valamint gazdálkodott.¹⁶

A Heidék tehát a neoabszolutizmus időszakában kétszer pozícionálták át társadalmi helyzetüket. A memoáriró Kékesy Dezső (Gyöngyös, 1863. –Tiszafüred, 1924.) már egy olyan családba született, ahol a nemességhez tartozást tényként kezelték. Szüleitől tudott a Heidék polgári eredetéről, melyet soha nem tagadott, ám azt az ellentmondást sem írásában, sem gondolkodásában nem volt képes feloldani, hogyan került a család az elmulasztott honosítás ellenére a nemesség soraiba.

Kékesy Dezső apjához hasonlóan jogot tanult. 1885-ben választották meg a Tiszafüredi járás segédszolgabírójának, 1887-ben pedig szolgabíró lett.¹⁷ Leendő nejét, bilkei Lipcsey Szerénát (Cegléd, 1869. – Tiszafüred, 1932.) 1886 novemberében jegyezte el,¹⁸ a következő évben pedig összeházasodtak. Apósa, *bilkei Lipcsey Imre*¹⁹ ekkor a járási székhely egyik legvagyonosabb tagja volt, a hat nemesi származású nagybirtokos egyike.²⁰ A Lipcseyek őseiket a 14. századra vezették vissza, lokális társadalmi tekintélyüket pedig tovább növelte, hogy 1849. február 26-án Kossuth Lajos Tiszafüredre érkezve az ő kúriájában szállt meg.

A frigy nemcsak Kékesy Dezső számára volt előnyös. Habár házasságkötése után két évvel háttal fordított a közigazgatási pályának,²¹ szavának politikai súlya mégis megmaradt. Így történt, hogy az 1896. évi országgyűlési választásokat megelőző poroszlói kerületi jelölőgyűlésen, Kékesy Dezső ajánlatát elfogadva, ellenjelölt nélkül in-

15 Kékesy János 1860 decembere és 1861 novembere közt csendbiztos volt, 1867. október 1-je és 1872. január 25-e közt szolgabíró, 1867. május 1. és 1867. október 1. között pedig esküdt. Pap 2011. 159., 172.

16 Az emlékirat szerint végül anyagilag csődbe jutott, mivel a filoxéra elpusztította a megélhetését biztosító szőlőültetvényeit.

17 Pap 2011. 222.

18 Fővárosi Lapok. 1886. november 28.

19 Lipcsey Imre (Tiszafüred, 1811. – Tiszafüred, 1882.) Heves vármegye főügyésze 1845-ben, másodispánja 1861-ben. 1849-ben helyettes kormánybiztos volt, akinek 1840 körül épült füredi kúriájában 1849 tavaszán többször is megfordult Kossuth Lajos.

20 A századfordulón Füred birtokkoncentrációjára jellemző, hogy a 100 kh-on felüli birtokkal rendelkezők száma 34 fő, a tulajdonukban lévő földterület pedig 18.702 kh volt. Azaz a birtokosok 3,7 százalékanak tulajdonában volt a tiszafüredi földterület 71,2%-a. Öt birtokos 1000 kh-on felüli földtulajdonnal rendelkezett. A földtulajdonnal rendelkezők legfelső rétegét alkotó 34 tulajdonos között csak 6 nemesi származású volt, a Lipcseyek, Kovássyak, Gencsyek, az Okolicsányi, a Trázi és a Lovassy család. Vadász 2000. 154

21 Az egykori szolgabíró a közigazgatási hivataltól való visszavonulása után 1899-ben még elvállalta a Tiszafüredi Takarékpénztár Rt. igazgatói megbízatását (Központi Értesítő, 1899. augusztus 6.), de a századfordulót követően már csak gazdálkodott. 1897-ben Császlón birtokolt 378 kat. hold földet, melyet bérlelővel műveltetett. Később, apjához hasonlóan, a szőlészet vált gazdaságában kizárólagossá: nem csupán Olasz Rizling, Mézes Fehér, Ezerjő és Sárfehér fajokból termelt bort, hanem 1899-ben már csemege- és borszőlővesszőket is árult, sőt rendszeres levelezője volt a korszak egyetlen szakmai periodikájának, a Borászati Lapoknak is. - Borászati Lapok, 1899. november 5. Szőlészethez való kötődését mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy 1924-ben bekövetkezett halálakor „hűséges szőlőmunkásai maguk kérték, hogy ők adhassák meg neki a végtisztességet.” Szózat. 1924. május 10.

dították a szabadelvű párt színeiben Lipcsey Ádámot.²² A századfordulón megtörtént a *harmadik attitűdváltás*: az egykori gyöngyösi kereskedő unokája immár nem csak a vidéki köznemesek közt élt, hanem házasságkötése révén ő maga is tagjává lett ennek a társadalmi elitnek.

Apa és fia attitűdváltása közt azonban eltelt egy negyedszázad. Mire Kékesy Dezső beházasodott a bilkei Lipcsey családba, addigra a nemesség születési előjogai végképp a múlté lettek. A század végére kialakultak azok a nyílt társadalmi határok, amikor az egyénnek a társadalomban elfoglalt helyét egyéni önmeghatározása döntötte el. Az emberek viselkedését döntően az határozta meg, hogy milyen imaginációkat tárítottak az általuk érzékelhető társadalmi és természeti környezethez.²³ Kékesy Dezső társadalmi- és családi kapcsolatrendszere azt sugallta, hogy önmagát a nemesség tagjaként pozícionálja, s ezt kellő reprezentációval – kúria vásárlással, külső megjelenéssel, az úri Kaszinó rendszeres látogatásával – környezetével is elfogadtassa. Ennek ellenére mindvégig megőrizte polgári neveltetéséből eredő gondolkodását. Erről tanúskodik az 1906-ban elkezdett *Családi krónika* kezdete is: „Mivel lennék előttemek különb ember, ha beigazolhatnám, hogy egy 3-4 évszázados múltú családból származom? Jobban tisztelnének akkor emlékemet? S ti mivel lennétek különbek? Ha tisztességes pályára léptek, kötelességeiteknek eleget tesztek, jó hazafiak lesztek, bizony a százados családfa nélkül is tiszteletben részesültök. (...) Am ha ez nem így történne, akkor bizony a családfa sem segítene rajtatok.” Az ilyen mélyen gyökerező polgári és demokratikus értékrend kialakulásához legalább két-három generáció szükséges, tehát semmiképp sem a kiegyezés időszakában felnövekvő és szocializálódó Kékesy Dezső új értékítélete lehet ez a címek és rangok felett, hanem ennek gyökereit még a nagyszülői, szülői házban sajátíthatta el.

A memoárt a legidősebb fiú,²⁴ *Kékessy György* (Tiszafüred, 1902. – Rimaráhó, 1967.) folytatta, illetve fejezte be.²⁵ Felnőtt életének kezdete egybeesett a negyedszázados Horthy-korszak kezdetével. A köznemesek ekkorra már beolvadtak az úgynevezett „történelmi középosztályba,” mely tág gyűjtőfogalma volt a politikai elit és a munkásság-parasztság között elhelyezkedő rendkívül heterogén rétegnek. A lassan letűnő korszaknak így érkeztek mementót emelni: reneszánszukat élték a nemességigazolások.²⁶

22 Fővárosi Lapok. 1896. október 5. A választást végül a Függetlenségi és '48-as Párt színeiben induló Graefl Andor nyerte. Pap 2011. 184.

23 Kunt 2016. 182.

24 Kékesy Dezsőnek és Lipcsey Szerénának négy fia született: Kékessy Tibor (1888–1939), Kékessy Dezső (1890–1934), Kékessy Zoltán (1901–1935), és Kékessy György (1902–1967). Zoltán agglégényként halt meg egy gyilkosság következtében. Közigazgatási pályára ifj. Kékesy Dezső lépett, akit 1921-ben a Hatvani járás főszolgabírójának neveztek ki, s ezt az állást haláláig bírta. Pap 2011. 449–450.

25 Az első bejegyzések 1936-ban íródtak, de a teljes kézirat csak 1961 és 1964 közt készült el.

26 Kékessy György korának legteljesebb nemességigazolási dokumentuma Gerő József: A m. kir. belügyminiszter által igazolt nemesek 1867–1937. Ebből tudható, hogy Tiszafüreden a polgári korszakban kérte nemességének igazolását a Benedek család, Kovách Béla kísérlétiügyi adjunktus, Kovách György szigorló orvos és Pathy-Nagy Kálmán postaellenőr, tehát nem a Kékessy család volt az egyedüli, akit származása foglalkoztatott.

A köznemesség történelmi szerepének visszafordíthatatlan megszűnésével a nemesség tudati állapottá, sajátos önmeghatározási móddá, egyéni értékévé vált. E tény megjelenik Kékessy György írásában is. Látásmódjában, értékalkotásában tetten érhető az önmaga által meghatározott társadalmi hovatartozása: természetesnek tartja a vezetői szerepet, a kivételezettséget, a morális példaadási kötelezettséget.

A Gazdasági Akadémiát végzett fiatal férfi 1923-ban gazdászként került haza Fűredre, s a szüleitől örökölt 75 hold földön kezdte el vállalkozását. Ennek indulásáról 1930-ban így vallott a nyilvánosság előtt: „Azzal mint fiatal, kezdő gazda is tisztában voltam, hogy a tulajdonomban lévő, mondhatni talpalatnyi birtokon közönséges mezőgazdálkodást nem folytathatok. (...) Mert az állásszerzés már akkor is szinte a lehetetlenséggel volt határos, ez nem sikerült. Nem volt tehát más választásom, mint valami intenzív vállalkozásba fogni.”²⁷ A kijelentés jól mutatja, mekkora átalakulás történt a társadalomban a világháborút követően, hiszen a korábbi kapcsolatrendszerek már nem működtek, a formálódó új elit nem nyújtott segítő kezét a magát a történelmi nemesség örököseinek valló réteg tagjainak.

Az emlékiratban Kékessy György úgy fogalmaz, hogy az amerikai nemesfűz vessző telepítése után „két évvel később kosárfonodát is alapítottam. Vagyis a kosárfonoda már megvolt, én csak beleléptem.”²⁸ A Kosárfonó Rt.-t valóban több személy hozta létre, hiszen csak 1926-ban szűnt meg Schleiminger László, Budai Pál, Kohlmann Lajos és Ternay Miklós igazgatósági tagsága. Ettől kezdve a részvénytársaság családi vállalkozásként működött, mivel az igazgatósági tagok közé bekerült Lipcsey Attila és Árpád is.²⁹ A cég a világgazdasági válság idején tönkrement, a felszámolást 1931-ben jelentették be,³⁰ ám ezt követően újraindították a termelést.

A két háború közti időszak erőteljesen mutatja a régi köznemesi réteg teljes szétforgácsolódásának betetőzését és életmódjának megszűnését. Ennek hatására következett be a *negyedik attitűdváltás*: Kékessy György jövedelmét polgári vállalkozóként kereste, de értékrendjében, önmeghatározásában még ott volt a szülői ház hatása: apjához hasonlóan őt is erőteljesen foglalkoztatta a család nemesi eredetének bizonyítása és a múlt megörökítésének szándéka, de emellett tudatosan törekedett arra is, hogy a régi köznemesi családoknak emléket állítson.

27 Köztelek. 1930. augusztus 10.

28 Családi krónika 1964 99. – Kézirat.

29 Központi Értesítő. 1927. április 7. – Lipcsey Attila és Árpád Kékessy György nagybátyjai voltak.

30 Központi Értesítő. 1931. március 26.

A Heide-Kékessy család nemességének kérdése

Az emlékirat egyik időről időre visszatérő motívuma a nemesi eredet bizonyítása. Halbwachs szerint az merül feledésbe, amelynek a jelenben nincsen vonatkoztatási kerete. *„Az emlékezés a kommunikációban él és marad fenn. Az ember kizárólag arra emlékezik, amit a kommunikációban közvetít.”*³¹ Ezt szolgálja a két emlékiratírónak az a törekvése, hogy időről időre visszatértek saját nemességük igazolására.³²

A hazánkban megtelepedő Heidéknek – már amennyiben valóban nemesként jöttek az országba –, lehetőségük lett volna kérni a honosításukat. Ehhez azonban pénzre és iratokra volt szükség.³³ Elképzelhető, hogy a hazájukból menekülni kényszerült család pénz és iratok nélkül érkezett, ám még mindig próbálkozhattak volna a 18. század valamelyik nemesség igazolási eljárásban³⁴ részt venni. Ennek azonban a jegyzőkönyvekben nyoma sincs.³⁵

Kékessy Dezső dédapjának és nagyapjának gyöngyösi kereskedelmi tevékenysége miatt azonban erősen kétséges, hogy a család nemes lett volna. Átalakuló nemzettudatuk a klasszikus német eredetű polgári réteg jegyeit mutatja. Múltjuk iránti érdeklődésük már elhalványult, de kritikával figyelték a magyar nemesi társadalmat is. *„A magyar nemesség többsége kivétel nélkül falusi kúriában élt exkluzív életet, nagy ritkaság volt, ha valaki városban lakott. (...)Az országgyűlésen, a közéletben, a nevelőintézetekben még latinul szóltak, magyarul csak a parasztság beszélt”*³⁶ – írta Kékessy Dezső, aki apja és nagyapja korát a családi elbeszélésekből ismerhette, hiszen nem volt tudomása a városon élő nemességről. Summás ítélete inkább irodalmi hagyományokon alapult.

Mindezek ellenére apja névváltoztatása kapcsán úgy fogalmaz: *„Nem kért ő a névváltoztatásához soha engedélyt, hanem egyszerűn felvette ezt a nevet, s a kor felfogása szentesítette ezt. Ez volt a névkereszttség. Nem törvény, hanem szokás által szentesített dolog nálunk, hogy csakis nemesek használják a név végén az „y” betűt. Atyám nemes-*

31 Halbwachs 1971. 328.

32 A hazai genealógiai munkák egyikében sem szerepel a család mint nemesek. Egyedüli utalás Vajay Szabolcs Johannitákról írt könyvében található, mely 1987-ben jelent meg és családi közléseken alapul.

33 A Heidék megtelepedésekor az 1741. évi XLI. tc. alapján a korábbi 1000 aranyról 2000 aranyra emelték a honosítási díjat, tehát az indigenátusért nagy összeget kellett fizetni, emellett hitelt érdemlően bizonyítani kellett a kibocsátó országban elnyert érvényes nemesi cím meglétét is. Ballabás 2013. 29.

34 A legitim magyar nemesi társadalom a XVIII. századtól küzdött az ellen, hogy kétes eredetű nemesek a soraikba kerüljenek. Ennek megakadályozását szolgálták a nemességigazolási eljárások, ahol egy kiküldött bizottság előtt minden nemes köteles volt igazolni nemesi származását úgy, hogy bemutatta családjá címeres nemeslevelét vagy egyik ősének nemességigazolói bizonyítványát és a tőle való leszármazást. Azokat, akik nem tudták előkelő származásukat megfelelően igazolni, a kétes eredetű nemesség közé sorolták.

35 Heves vármegyében 1707., 1724., 1725., 1727., 1728-1730, 1731-1732., 1733., 1736., 1754-1755. és az 1769. évben történtek nemességigazolási eljárások. A vármegyén 1902-ig külön kezelték a nemességgel kapcsolatos iratanyagokat, melyekben nem szerepel a Heide-Kékessy család. MNL HML IV-1/f.

36 Családi krónika 1964. 2.

sége révén mindig „y”-t használt, így írta nevét nagybátyám is.”³⁷ Kékesy Dezső identitásában 1906-ban erős zavar mutatkozott. Néhány sorral fentebb elismerte, hogy sosem járt utána ősei származásának, így a család eredete bizonytalan. Miután részletesen taglalta felmenői polgári foglalkozásait, egyszer csak azt állítja, hogy nevük -y végződése egyértelmű jele nemesi eredetüknek. Ezek az ellentmondások azt tükrözik, hogy a memoár írója egyrészt igyekezett megfelelni annak a tradicionális köznemesi kapcsolatrendszernek, mely a Lipcsey rokonsághoz fűzte, másrészt próbálta megalapozni azt a családi tudatot, hogy ők semmivel sem kevesebbek, mint apósa tekintélynek örvendő nemzetsége. Nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a tényt sem, hogy a századfordulón nagyszámú genealógiai és heraldikai munka látott napvilágot – köztük épp 1906-ban jelent meg Orosz Ernő levéltárosnak a megyei nemességet összegző munkája, melyben nem szerepel a család³⁸ – vagyis a nemesi származás bizonyítása országsszerte egyfajta társadalmi különállást igazoló reprezentációs divat volt.

Kékesy Dezsőnek a nemességhez kötődő első élményei még gyerekkorára vezethetők vissza, amikor apja vámosgyörki és nagyrédei földbérlésének időszakában megismerték a vidéki köznemesség élet- és gondolkodásmódját. Erről 1906-ban így írt: „*a dúsgazdag Suby Józsi,*³⁹ *a szintén gazdag Brezovay Sándor*⁴⁰ *és az Isaák családok*⁴¹ *közt élni nem kis feladat lehetett, sok vidám napnak volt a tanúja a nagy-rhédei kis ház.*”⁴² A gyermekkori élmények azonban később elhalványultak, mivel a katonaidő leszolgálása után úgy gondolta, hogy nem való neki a katonaelet, ezért „*újra polgár leszek.*”⁴³ Ez a tudat mélyéről fakadó kijelentés egyértelmű jele annak, hogy saját önmeghatározása szerint ekkor még polgárnak érezte magát.

Kékesy Dezső segédszolgabíróként Tiszafüredre kerülve hivatali kötelezettségének eleget téve látogatta végig a járás előkelő családait. Ekkor ismerte meg Graefl Jenő poroszlói nagybirtokost, akinek öccse, Andor 1896 és 1901 közt országgyűlési kép-

37 Családi krónika 1964. 3.

38 A Heves és a volt Külső-Szolnok Egyesült Vármegyék nemes családjai című kötetről van szó, mely a legteljesebb összegzése a megyében élt nemes családoknak. A levéltáros a nemesség történelmi szerepéről úgy fogalmaz, hogy „minden időben vérével és vagyonával áldozzék a haza oltárán” (Orosz Ernő 1906. 2.), majd hozzáteszi, hogy a nemesség tartotta meg e nemzetet. A nemesség azonosítása a történelmi nemzettel motiválhatta a hazafias érzelmű Kékesy Dezsőt arra, hogy önmagát is ehhez a réteghez sorolja.

39 Itt valószínűleg Subich Józsefre gondolt, aki az egerfarmosi nemes Subich családhoz tartozhatott.

40 Az egerfarmosi előnevet viselő *Brezovay család* egyik ága 1770–1780 közt már életvitelszerűen Nagyrédén élt. A család több ágra vált: az ősi birtokon, Egerfarmoson maradt Brezovay II. László (1838–1898) országgyűlési képviselő volt, ahogy fia, Brezovay III. László (1864–1929) is. Brezovay Sándor nagyrédei földbirtokos volt, Brezovay András testőrőrnagy pedig egerszóláti birtokos.

41 Az emlékiratíró valószínűleg *Isaák Gyulát* ismerhette (Nagyréde, 1858. – Eger, 1935), aki nagyrédei birtokosként tanulmányai befejezése után a Belügyminisztérium segédfogalmazója, fogalmazója (1882–1885). A Hatvani járás (1885–1896), az Egeri Központi járás főszolgabírója (1896–1901), Heves vármegye főjegyzője (1901–1916), alispánja (1916–1923) főispánja (1923–1927).

42 Családi krónika 1964. 15.

43 Családi krónika 1964. 26.

viselője volt a poroszlói választókerületnek.⁴⁴ Tisztelgő látogatás vezetett Okolicsányi Györgyhez, aki a „füredi nábobként” emlegetett pankotay Jósa György örököse volt. Ám a társadalmi kapcsolatok igazi átalakulását a Lipcsey Szerénával való házasságkötés jelentette, hiszen ekkor került be a fiatal tisztviselő a kiterjedt Lipcsey család rokoni kapcsolatrendszerébe.

Kékesy Dezsőnek viszonylag kevés idő jutott saját élete bemutatására, így azt fia visszaemlékezéséből lehet rekonstruálni. Miután házasságot kötött „a szép, kis ábrándozó Lipcsey Szerénával” megvásárolta „az Igari úton lévő 30 holdas bensőséget”, mely később a családi fészek lett.⁴⁵ Az előkelő társadalmi helyzetét a kúria átalakításával és egy őspark telepítésével igyekeztek hangsúlyozni. „Gyönyörű nagy juharok, hársak, bükkök nőttek benne, melyekhez apám aztán még sok szép új fát és fenyőt ültetett. (...) Apám lassan a lakóházat is szépen rendbe hozta. A ház egy szép, öreg oszlopos kúria volt, hátul faverandával. Apám az öreg zszindelytető helyett bádogtetőt csináltatott, a kis faveranda helyett egy jóval nagyobb oszlopos verandát, lépcsőházat toldott az épülethez, fürdőszobát és benti WC-t építtetett. Így kényelmes hatszobás úriház lett.”⁴⁶ A társadalmi reprezentáció a Kékesy család háztartásának megjelenésében is tükröződött: „Apám szakácsnét, szobalányt tartott, sőt később, édesanyám elbetegesedvén házvezetőnőt, szolgálót, szobalányt is. Utóbbi fekete ruhát és fehér kötényt viselt. A terítésnél is pedáns rendet kívánt, a fehér damasztabroszon mindig dupla tányérnak, ezüst evőeszköznek, poharaknak kellett lenni, ahogy már az akkori szokás volt az úri családoknál. Tartott apám férfimindenest is. (...) Szép fogata volt, igaz, csak egy pár lovat tartott a szőlőhöz, de a lovak olyanok voltak, hogy parádéba is lehetett használni. Volt szép felhajtható bőrtetejű fekete hintója, egy szép elől-hátul támlás, ugyancsak fekete Eszterházy-kocsija, egy gumifedelű sárga homokfutója és volt szép fekete szánkója. A kocsi mindig öltöztetve volt, magyaros libéria, fényes csizma, tollas kocsiskalap⁴⁷ – jegyezte le fél évszázaddal később a fia.

A házastársak között azonban komoly ellentétek lehettek. Kékesy Dezső nem szerette felesége gemütlichségét.⁴⁸ Ő mindig „pedáns volt az öltözetére is. Mindig a legfinomabb angol szövetekből csináltatott magának ruhát, mindig pantallósat. Hozzá mindig kemény inget hordott keménygallérral, az akkori úri divatnak megfelelően.”⁴⁹ A társadalmi hovatartozást tehát a külső megjelenésében is igyekezett kifejezni.

44 Pap 2011. 184.

45 Az Igari úti kúriát a nagykárolyi gróf Károlyi család emeltette 1867-ben. A gróf Károlyi családot 1854-ben még nem említették tiszafüredi birtokosként. A tiszafüredi temetőben viszont egy köznemesi Károlyi családnak valóban van sírköve. Lehetséges, hogy a két család keveredett össze a Borovszky Samu által szerkesztett műben. – Borovszky Samu 1910. 188. – A helyi hagyomány szerint a gróf Károlyiak abból a célból emeltették az épületet, hogy amikor kiterjedt Szatmár vármegyei birtokaikra utaztak, éjszakai szállás céljára szolgáljon. A hagyománynak egy másik változata szerint a kúria eredetileg vadászháznak épült. 1892-ben. Vadász István ny. múzeumigazgató közlése.

46 Családi krónika 1964. 74.

47 Családi krónika 1964. 79.

48 Gemütlich: kényelmes, kedélyes, otthonos.

49 Családi krónika 1964. 75.

A kaszinó látogatása szintén kötelező kelléke volt az új „földesúri” attitűdnek. Az egykori szolgabíró minden nap délután négy órakor elindult a füredi Kaszinóba és este nyolc óráig ott tartózkodott. A századfordulón a 9000 lakosú járási központ leg-rangosabb társasági központja az 1897-ben alapított Úri Kaszinó volt. Tagságának csak egy részét adták a köznemesek. Ezt a kaszinót látogatta a református lelkész Bán Zsigmond, a római katolikus plébános Tariczky Endre és több, izraelita vallású, köztiszteltnek örvendő személyiség, orvosok, ügyvédek, birtokosok, kereskedők és iparosok. Ez a kaszinó tehát nem a klasszikus úri kaszinók mintájára szerveződött, hanem a járási székhely előkelőségeit tömörítette.⁵⁰ Ebben az időben az egyletekben való részvétel is kifejezte a lokális társadalmi helyzetet: Bán Zsigmond lelkész 10 egyesület tagja volt, Lipcsey József földbirtokos 6, Lipcsey Tamás és Kékessy Dezső földbirtokos 5-5 egyesület tagja volt, de még Tariczky Endre plébános is 4 együletet látogatott rendszeresen.⁵¹

Kékessy Dezső a kaszinó mellett eljárt a megyegyűlésekre is. *„Néhányszor volt megyei ebéd is, ami rendszeren halászléfőzessel volt egybekötve a kertben. Ezekben a megyei ebédeken a legtekintélyesebb megyei emberek vettek részt: Bobory György főispán, Isaák Gyula alispán, Keglevich Gyula gróf, Borhy György, Graefl Jenő, Széky Péter nagybirtokosok.”*⁵² Az egykori füredi szolgabíró tehát megyei szinten is reprezentált, habár valójában a füredi Úri Kaszinóban érezte magát jól, melynek közössége agyvérzése után tiszteletbeli elnöknek választotta öregedő törzstagját.

A kapcsolattartás nélkülözhetetlen része volt a környező földbirtokos családoknál tett rendszeres vizitáció, mely gyakran féltelen mulatozásba torkollott. A tiszaszőlősi birtokos Elek István⁵³ *„hun-avar csatái”* például abból álltak, hogy a mulatozók két részre váltak, hunokra és avarokra, s a csata győztese az lett, aki többet tudott enni-inni. *„Amikor már annyit ettek-ittak, hogy nem fért több beléjük, hol az egyik, hol a másik kilopakodott az udvarra, és ha nem is pávatollat, mint a régi rómaiak, de két ujjukat szájukba dugván ürítettek a gyomrukban helyet.”*⁵⁴ A vidéki kúriák továbbra is a férfias mulatságok helyszíneiként szolgáltak.

Kékessy Dezső jól érezte magát fehér asztal és nótaszó mellett, de voltak komoly hiányosságai, melyek sokszor hozták kellemetlen helyzetbe. E hiátusokra két apró epizód mutat rá. Amikor az 1896-ban nemességet nyert Graefl családhoz volt hivatalos, egyedül ő jelent meg sötét öltönyben, mindenki más szmokingot viselt. A másik egy párizsi utazás alatt történt. Az étlapon feltüntetett „pomme” szóról azt gondolták, hogy alma, s csak rendelés után látták, hogy sült krumplit kaptak.

Ezt a vidéki, békés úri életet törte ketté a tanácsköztársaság. A füredi kommunisták túszokat szedtek. Elhurcolták a legvagyonosabb családok férfi tagjait, köztük Kékessy Dezsőt, az Igari úti kúriát pedig feldúlták. A támadás világos jelzése volt annak, hogy az addig sérthetetlennek hit elit valójában nagyon is sérülékeny. Augusz-

50 A Polgári Kaszinó 1893-ban alakult. Ez a középpolgárság találkozó helye volt.

51 Vadász 2000. 159.

52 Családi krónika 1964. 52.

53 Elek István birtoka 1911-ben 995 kat. hold volt. Gazdacímtár. 1911. 303.

54 Családi krónika 1964. 42.

tus 1-jén a román hadsereg átkelt a Tiszán⁵⁵ és kommunistákat keresett. Túszként ezúttal a fiatal Kékessy Györgyöt vitték a románok magukkal, s arra kényszerítették, hogy mutasson nekik kommunistákat. Annak érdekében, hogy mielőbb szabadon engedjék, a románokat az úgynevezett Partalatti részhez vezette, ahol *„ugyan csak jámbor szántó-vető emberek voltak, s azok is csak messze, de a románok gyorsan beállították gépfegyvereiket és katt-katt-katt, végig gépfegyverezték a rétet. Aztán nem lehetett a Réten mozgást látni. Hogy meghaltak-e, vagy lefeküdtek-e a jámbor parasztok, nem tudom.*”⁵⁶ Az ember értékét tehát erősen meghatározta társadalmi hovatartozása,⁵⁷ hiszen menekülése érdekében gondolkodás nélkül „feláldozta” az ismeretlen szántóvetőket.

Kékessy Györgyöt, aki apját igyekezett egy arisztokratikus úr vonásaival ábrázolni, szintén foglalkoztatta a nemesi eredetük kérdése. Az apjánál kimutatható ellentmondásokat ő sem tudta feloldani *„Sohasem vettem magamnak a fáradtságot, hogy utána járjak családunk eredetének, meg a nemesség különben is idejét múlt intézmény lett.*”⁵⁸ Majd egy bekezdéssel később: *„az eredeti Heide címer itt van nálunk. A címerben lévő álló oroszlán és a felette lévő lovagi sisak arra vallanak, hogy német őseink bátorságért, vitézségért kaphatták a nemességet. (...) Azon a címeren csak ez áll: „Die Familie Heide”, de az hogy ki adományozta és mikor, nincs rajta.*”⁵⁹ Ezt a címet az apja sosem látta, így kérdéses, hogy mikor és vajon mi került a család tulajdonába.⁶⁰

Ebben az időben történt meg a második névváltoztatás, a -ssy forma alkalmazása. Kékessy György elismeri, hogy nevében az -s betű megkettőzése ismét önkényes döntés volt. *„Tibor bátyám kezdeményezésére én két „ss”-el írom a nevem 1930 óta. Bátyám azzal indokolta ezt a kezdeményezést, hogy egy „sy”-nal nem helyes a név írása, mert az egy „s”-hez csak közönséges „i” jár, az „y”-nal pedig két „ss”. A két „ss”-et tehát én szabálytalanul használom, azt egyszerűen csak felvettem minden bejelentés nélkül.*”⁶¹

55 Vadász 1986. 20.

56 Családi krónika 1964. 91.

57 Az esetet Kékessy György május 1-jére datálta. A miskolci csendőrkerület tiszafüredi járásának 1922-ben kelt jelentése szerint „1919. évi augusztus havában ismeretlen okból Tiszafüreden és határában Dimitrescu János őrnagy, román királyságbeli 84. gyalogezred 3. zászlóalj parancsnokának intézkedésére agyonlövettek: id. Kiss Lajos, ifj. Kiss Lajos, Kalmár József, Tengericsány József és Csengeri Sándor tiszafüredi lakosok, továbbá Szarvas Sándor, Pétek Ferenc, Fehér Imre és Dögli Benedek tiszaszőlősi lakosok.” – Bánlaky József 1928. 14. melléklet. Mivel ezeket az emlékeket 1961 és 1964 közt jegyezték fel, így az időpontot illetően a memoáriról emlékezett pontatlanul.

58 Családi krónika 1964. 37.

59 Családi krónika 1964. 37.

60 A címer több kérdést is felvet. A család tulajdonában lévő címeren csak annyi áll: Die Familie Heide? Ugyanez a címer került be a Johannita rend magyar tagjait bemutató kötetbe immár Kékessy von der Heyde aláírással. – Vajay Szabolcs 1987. 510. A család a mai napig nem tudja magyarországi őseit összekötni a sziléziai Heidékkel.

61 Kékessy Györgynek már a nagybátyja, a Gyöngyösön maradt Kékessy János Takaré- és hitelintézeti vezérigazgató is a ssy formát használta. Az emlékiratból úgy tűnik, hogy a gyöngyösi és a füredi család nem tartott kapcsolatot egymással, hiszen említik a családon belül eltérő névhasználatot.

Vajon mi motiválta ezt a döntést? A Lipcseyek mellett Tiszafüred másik igen előkelő családja a Kovássy familia volt. Kékessy György 1929-ben vette feleségül Okolicsányi Erzsébet, Kovássy Margit lányát. A családnév írásának ilyen módon történő megváltoztatását tehát az egy évvel korábbi frigy motiválhatta. Ez pedig még egy mozzanatot arra nézve, hogy a társadalmi hovatartozás az egyén önmeghatározásán túl kifejezőítő viselkedési, életmódbeli, sőt névhasználati formák alkalmazásával is.

Mítoszok a családi emlékezetben

A szájhagyomány útján továbbadott, majd később lejegyzett családi emlékek, történetek alkalmasak arra, hogy az emberi képzelet és önigazolási vágy mítoszokat teremtsen. Az imént bemutatott nemesi származást a rendelkezésünkre álló források alapján nevezhetjük *családi mítosznak* is.

A mítoszeremtés másik formája a nagy nemzeti sorsfordulókhoz kötődő úgynevezett *aranykormítosz*. Ez a forma a szabadságharc leírásában jelenik meg Kékessy Dezső visszaemlékezésében, aki apjától sok mesés történetet hallott „*Tündérországról és az Óriásokról. Csakhogy az a Tündérorság, amelyben csodák történtek Magyarország volt, az Óriások pedig a nemzetnek dicső harcban elhullott, vagy a hatalom által felkoncolt, száműzött nagyjai.*”⁶² Nem tudni, hogy az idő torzította-e el a valóságot, vagy már maga Kékessy-Heide János is mesés formában adta tovább fiának kalandjait, de az emlékirat itt feltűnően sok pontatlanságot tartalmaz. Az elbeszélő úgy tudta, hogy apját a Vilmos huszárokhoz osztották be, s Bem seregében harcolt, a valóságban azonban a 14. Lehet huszárezrednél szolgált. Megjelenik az elbeszélésben a másik legendás hős, Petőfi Sándor is, kivel egy víg éjszakát töltött együtt a szabadságharc napjaiban. A meseszöveg fontos mozzanata a hadszíntéren Bem tábornoktól elnyert hadnagyi kinevezés, illetve az aradi várfogság. Ha pedig azt is hozzátesszük, hogy a szabadságharc leverése utáni időszakról mint *a félistenek felkoncolásáról és bebörtönzéséről* mesél, látható, milyen elementáris erővel hatott még a századfordulón is a forradalom emlékezete.⁶³

A másik aranykormítosz a reformkorhoz kötődik. Különösen fontos érték volt a német polgári gyökerekkel rendelkező Kékessy Dezső számára a magyar öntudat születése, hiszen e folyamat párhuzamosan zajlott a Heidék asszimilációjával. A „nemzeti ébredés koráról” meglepően hű képet fest, hiszen tudatában volt annak, hogy a városok lakosságát zömében a német ajkú polgárság jelentette, s annak is, hogy „*a közéletben,*

62 Családi krónika 1964. 12. – Kézirat.

63 A szabadságharchoz, vagy annak jeles személyiségeihez kötődő évfordulók gyakran motiválták az eseményeket átélte egyéneket arra, hogy személyes élményeiket papírra vessék. 1906-ban temették újra Kassán Thököly Imrét és Zrínyi Ilonát, melyen nagyszámú megyei küldött is részt vett. E mozzanatot szintén motiválhatta a memoáírót arra, hogy a szabadságharc eseményeit a nemzeti romantika hangján ábrázolja – Dobszay Tamás 2010. 37.

a nevelőintézetekben még latinul szóltak, magyarul csak a parasztság beszélt.⁶⁴ Kisfaludy Sándort idézi – „Fájt hallanom magyarokban, magyar hang mint némul el” – annak bizonyosságául, hogy a „megmagyarosodó Heidék” mennyire együtt éltek, éreztek a nemzeti öntudatra ébredő magyar nemzettel.

Fiaának jelenkori történelemszemlélete már nélkülözte ezeket a romantikus elemeket. A történelem sorsfordító napjai az ő visszaemlékezésében is helyet kaptak, ám ezek többnyire tényszerű adatközlések. Érzelmi motiváció egyedül a trianoni békediktátum ismertetésekor nyert teret: „*Trianon. Gyászos emlékü szó. Ott ítélték halálra Magyarországot.*”⁶⁵ A háborúkat, a világgazdasági válságot mint gazdasági szakember ítéli meg: számára az infláció, a pénzromlás, a munkaerő hiánya, a vásárlóérték csökkenése, adott esetben a bővülő exportlehetőségek bírnak jelentőséggel. Mivel a gazdasági folyamatok mind a vállalkozás, mind a családi jólét vagy nélkülözés meghatározó tényezői voltak, így az egyén történelmi látásmódjának, múlttrögzítésének meghatározó részeivé lettek. A történelmi folyamatoknak nincs érzelmi, csak gazdasági vetülete. Az apát jellemző mély nemzettudatot, honfíú kötődést a fiú már nem örökölte, az ő látásmódja és értékítélete a realitás talaján áll. Különösen igaz ez az 1956-os események kommentálására, amikor 1964-ben, az akkor hivatalosan ellenforradalomnak nyilvánított eseményeket emlékiratában ő forradalomként határozta meg.

A mítoszképzés egy sajátos formája viszont nála is megfigyelhető. Mivel őt Füred élete foglalkoztatta, ezért papírra vetette Pénzásó Pista legendáját⁶⁶ és Józsa Gyuri történeteit.⁶⁷

Feltehetnénk a kérdést, hogy ennek a németajkú, polgári származású, de önmeghatározásukban magukat a történelmi középosztályba soroló nemesi származású „polgári arisztokráciának” az életét hogyan befolyásolta a történelem? Stabil pontnak csak a nemesi eredethez való ragaszkodás és ennek a társadalmi reprezentációban történő tükröztetése tekinthető. A több mint fél évszázadon át íródott kézirat lehetővé teszi annak a folyamatnak a követését, ahogyan a polgári korszak végére a történelmi köznemesség gyakorlatilag asszimilálódott a polgári középosztályba,⁶⁸ megélhetése, kap-

64 Családi krónika 1964 2.

65 Családi krónika 1964. 93.

66 Pénzásó Pista: eredeti neve Harsányi István volt. Táltosnak tartották, a kunhalmokat kutatta, mivel úgy hitte, alatta kincs rejtőzik. Fűvessy 1989. 54.

67 Pankotay Józsa György (1789–1846). Vaskos tréfái után az utókor a füredi nábobnak nevezte.

68 A polgárság kialakulásának folyamata a 19. század végén gyorsult fel. Jól érzékelhető ez Füred járási székhely életében, ahol az új gazdasági, pénzügyi vállalkozások megalapítói közt ott találjuk a zsidó polgárság mellett a helyi köznemességet is. A helyi polgárság gerincét adó izraeliták élen jártak a kapitalista gazdaság alapjainak kialakításában, a modern gyáripár és hitelélet megteremtésében. Az első füredi nyomdát 1888-ban Löw Sámuel alapította. Az első helyi gőzmalom az 1880-as években Flamm Ignác nevéhez kötődik, aki 1893-ban szorgalmazta a villanyvilágítás bevezetését a városban, majd 1912-ben téglagyárat alapított. A Blau család alapította 1902-ben a Tiszafüredi Ecset-, Meszelő- és Kefegyár Rt.-t, melyhez 1910-ben már egy villanyfejlesztő telep is társult. A századforduló gazdasági vállalkozásaiban nem játszott szerepet a felekezeti hovatartozás. Az 1891-ben létrehozott Faraktár és Gőzmalom Rt. tulajdonosai közt ott találjuk Graefl Jenő földbirtokost, Csávolszky Lajos országgyű-

csolatrendszere is ennek megfelelően átstrukturálódott, a társadalmi hovatartozást eldöntő önmeghatározás magánüggévé vált, s legvégül a társadalmi reprezentációból is kiszorult. Végeredményben Füred lokális társadalmát mint polgári társadalmat éri a második világháború kitörése és annak megélése.

Nemesek vagy polgárok?

Az emlékirat íróinak élete egy évszázadot ölel át, vagyis a polgári kornak nevezett közel 80 évet. Ebben az időszakban zajlott a magyar társadalom második legkomolyabb átalakulása: a nemesi előjogok megszűntek, a polgárság kialakulásával a korábban kiváltságokat élvezők csoportja a történelmi középosztályba tagozódott. A nemesség rendi állapota megszűnt, kiváltságok és előjogok hiányában a címer csupán az egyén identitástudatának meghatározója lett.

Az 1918. októberig adományozott nemesi címek és az korszak végig tartó nemesség igazolási eljárások nem bírtak lényegi társadalmi jelentőséggel, viszont mégis az önmeghatározás részei maradtak. A miéltre talán úgy válaszolhatnánk: közrejátszott ebben *egyfajta nemzeti romantika*, mely divattá formálódott, s az sem mellékes, hogy a nemesi származás az új társadalmi keretek között *segítette az egyén társadalomban való elhelyezését*.

Az előjogok nélküli nemesi származásnak már csak a tudati állapotban jutott szerep. Ezért kérte a tiszánánai Galambos Lajos asztalos 1928-ban, a poroszlói Eölvéd-Gachal József festőművész pedig 1937-ben nemessége igazolását. S mivel a származás már csak az egyén önazonosságának eszköze volt, így a társadalmat különösebben nem foglalkoztatta annak hitelessége. A lazuló jogi keretek közt pedig már nem volt olyan valós kontroll, mely következményekkel alkalmazható lett volna ennek az új, magát a történelmi nemesség örököseként azonosító réteggel szemben.

Ez az új elit önmaga gondoskodott arról, hogy a társadalom akként fogadja el őket, ahogyan ők magukat pozicionálták. Ez pedig reprezentációs kényszert teremtett, melynek anyagi kereteit sok esetben csak polgári foglalkozással tudták előteremteni. E kettősség eredménye, hogy nem léteznek tiszta társadalmi tudatformák: a magát köznemesnek valló egyén gondolkodásmódjában is helyet kapott a polgári értékrend, illetve a polgári jogállás is tükrözhetett nemesi attitűdöket.

Amennyiben nem bír jogi jelentőséggel az a kérdés, hogy az egyén nemesi származású-e vagy sem, nincs értelme feltenni azt a kérdést, hogy valóban nemesek vol-

---

lési képviselőt és több zsidó tőkést, Ernst Vilmost, Epstein Jakobot és Flamm Ignácot. Az 1909-ben poroszlói székhellyel alapított Hevesvármegyei Gyáripari Rt. igazgatója Klein Móric volt, egyik igazgatósági tagja bilkei Lipcsey Tamás. Hasonló helyzet tapasztalható az 1906-ban alapított Tiszavidéki Bank esetében is, ahol bilkei Lipcsey Ákos földbirtokos több zsidó bankárral vett részt a felügyelő bizottságban. - Vadász 2000. 153.

tak-e az emlékiratírók. A nemesi származás vissza-visszatérő bizonyítási kényszere Assmann fogalomrendszere szerint az ő *emlékezetközösségük*, vagyis *családi identitásuk* alapja. Ez pedig e korban már magánügy.

Felhasznált források

Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára (MNL)

MNL HML IV-1/f. Megyei törvényhatóságok, Szabad királyi városok és törvényhatósági jogú városok. 1578-1959. Heves és Külső-Szolnok Vármegye nemesi közgyűlésének jegyzőkönyvei és iratai. 1304-1850. Nemességvizsgálati iratok. 1578-1902.

Kékesy Dezső–Kékessy György: Családi krónika. 1964. Kézirat. A tiszafüredi Kékessy György tulajdonában.

Fővárosi Lapok 1886., 1896.

Köztelek 1930.

Központi Értesítő 1927., 1931.

Hivatkozott szakirodalom

A Magyarországi Kárpátgyesület évkönyve 14. 1887. Igló.

Ballabás Dániel 2013: *A magyar nemesség társadalmi tagolódása (16-20. század)* In: Kollega Tarsoly István et al. (szerk.): *Genealógia 2*. Budapest. 7-57.

Bánlaky József 1928: *A magyar nemzet hadtörténelme*. Budapest.

Bona Gábor 2015: *Az 1848/49-es szabadságharc tisztikara* In. *Hadnagyk és főhadnagyk az 1848/49. évi szabadságharcban*. Budapest.

Borovszky Samu 1910: *Heves Vármegye. Magyarország vármegyéi és városai*. Budapest.

Dobszay Tamás 2010: *Emlék, felidézés, önéletírás. Egy cívis-memoár tapasztalata*. Korall, 41. Budapest. 35-50.

Füvessy Anikó 1989: *Pénzsás Pistához fűződő hagyományok*. In. Füvessy Anikó - Szilágyi Miklós szerk.: *Fejezetek Tiszafüred folklórából*. Tiszafüredi Tanulmányok 3. Szolnok. 51-73.

A Magyar Korona Országainak Mezőgazdasági Statisztikája. Gazdaczímtár. 1911. Budapest.

Gerő József 1938: *A m. kir. belügyminiszter által igazolt nemesek 1867-1937*. Budapest.

Halbwachs, Maurice 1971: *Az emlékezet társadalmi keretei*. In.: Ferge Zsuzsa (szerk.): *A francia szociológia*. Budapest.

- Kósa László 2001: „Hét szilvafa árnyékában”. Budapest.
- Kunt Gergely 2016: *A nemesség mítosza a családi emlékezetben és a személyes identitás összefüggései egy házicseléd naplójában*. In. AZ Eszterházy Károly Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájának kiadványai. Konferenciák, műhelybeszélések XIII. Nemesi és polgári szerepek, reprezentáció, interpretáció. Eger. 179–192.
- Pap József 2011: *Tisztviselői adattár (1681-)1687-2000*. In. Heves megye történeti archontológiája (1681-)1687-2000. Bán Péter (szerk.): A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai 14. Eger.
- Orosz Ernő 1906: *Heves és volt Külső-Szolnok egyesült vármegyék nemes családjai*. Eger.
- Szabó Jolán 2001: *Gyöngyös önkormányzata 1687–1884*. In. Tanulmányok Heves Megye történetéből 15. Eger.
- Vadász István 1986: *Az „ószirózsás forradalom” és a Tanácsköztársaság Tiszafüreden (1918-1919)* In: Füvessy Anikó - Szilágyi Miklós (szerk.): *Fejezetek Tiszafüred XX. századi történelméből*. Tiszafüredi Tanulmányok 2. Szolnok. 3–23.
- Vadász István 2000: *Társasági-társadalmi élet Tiszafüreden a századfordulón*. In: *Zounuk*. 15. 151–165.
- Vajay Szabolcs 1987: *A Johannita rend lovagjai 1854-1987*. München.

ORBÁN LÁSZLÓ

Ugocsa vármegye nemzetiségi és felekezeti elitjeinek összetétele 1890–1914 között

Bevezető

A történeti Magyarország köztudatában és területi-közigazgatási beosztásában Ugocsa a legkisebb területű (1 213 km²) vármegyeként vált ismertté, ill. az ezzel kapcsolatos elhíresült mondásról: „*Ugocsa non coronat!*”,¹ mely a hiábavaló ellenállás jelképe és jelmondata lett az egész országban.

A területi mutatók ellenére, egy mélyebb kutatást követően, rendkívül színes társadalmi, nemzetiségi, egyházi és politikai kép tárul elénk, különösen a dualizmus időszakában. Ez a fejezet is erre koncentrál, kiemelve a különböző elitekkel kapcsolatos vonatkozásokat 1890-től 1914-ig. A megye három fő nemzetisége a magyar, a ruszin és a román. Míg a magyar és a román nemzetiségi elitek főként politikai, gazdasági és értelmiségi viszonylatban értelmezhetőek, addig a ruszin elit szinte kizárólag egyházi-értelmiségi volt, s csak másodsorban foglalkoztak esetlegesen politizálással.

A korszakhatárokat leginkább a kutathatóság és a nagyobb történeti események alapján határoztuk meg, hiszen mindkettő mérvadó ráhatással bír a ruszin–magyar együttélésre, ami a disszertáció fő tárgya.

Dolgozatunkban célul tűztük ki Ugocsa vármegye korabeli helyzetének, nemzetiségi és egyházi viszonyainak a megvizsgálását, valamint azoknak a politikai szereplőknek a meghatározását, akik befolyással lehettek a ruszin–magyar kapcsolatok alakulására, legyen az politikai, társadalmi vagy a mindennapi életre vonatkozó.

Ha lehetséges, akkor megállapítjuk a befolyás mértékét és milyenségét is. Az általunk felvetett kérdések a következők: a megye nemzetiségei hatással lehettek-e a politikai elit összetételére; a kormányzat a főispánok kinevezésénél számításba vette-e a nemzetiségi összetételt; hogyan szerepel a kormánypárt és az ellenzék a megyében, s ez mennyire van kapcsolatban a választókerületek nemzetiségi arányaival; mennyi-

---

1 „*Ugocsa nem koronáz!*” - a hagyomány szerint Ugocsa vármegye válasza 1527-ben I. Ferdinándnak, amikor az a rendeket koronázásra hívta, miközben minden más vármegye részt vett azon.

re élesek a választási küzdelmek, s ezek függnék-e a jelölt programjától; milyen társadalmi és politikai környezetet alakítottak ki a megye ruszinjai; hol tart a ruszin nemzetfejlődés; meghatározható-e a ruszin nemzeti elit; mennyire tud tért hódítani a megyében az egyházi skizma-mozgalom²

A vármegye nemzetiségi összetétele és annak mutatói

Ugocsa népességének nemzetiségi összetételére a nagy fokú változatosság és változás jellemző az évszázados múltban és a jelenben is. Településeit – így a vármegyeközpontot, Nagyszöllőst is – az első oklevelek a 13. század közepén említik először. Az akkori nemzetiségi összetételt érdemileg meghatározni jelenleg nem lehet, de annyi biztos, hogy már ekkor találkozunk olyan forrásokkal, amelyek arról beszélnek, hogy a betelepített szász népesség beolvadása a magyar lakosságba hamar végbement. Ebből is következtethetünk a magyar nemzetiség nagyobb számára.³

A 14. század közepén két új nemzetiség jelent meg a vármegye területén, a ruszin és – a korabeli terminológiával élve – az oláh. A ruszinok az északkeleti irányból érkeztek, s leginkább a megye északkeleti, hegyvidéki részén telepedtek meg. Az oláh népesség a keleti-délkeleti részen lévő Avas-hegység területén honosodott meg. A későbbi betelepítések – mind a ruszin, mind az oláh viszonylatban – már az alföldi részt is érintették.⁴

A további nemzetiségi arányok alakulásáról 1857-ig csak családnévi összeírásokból készült becslésekből tudunk tájékozódni, melyek külön készültek a jobbágy- és a nemesi lakosság elkülönítésével. Ezek, s az ezekből készült térképi ábrázolások magyar többséget mutatnak a vármegyében.⁵

Sajnos a II. József által elrendelt, 1784–1787 között zajló népszámlálás Ugocsára vonatkozó adatai hiányoznak, vagy a második világháború során megsemmisültek, majd pedig az 1780–1790 között zajló vármegye egyesítések folytán már Bereg-Ugocsa vármegyéről beszélhetünk, így abból nehéz következtetni a nemzetiségi adatokra, nem beszélve arról, hogy nem ennek a felmérése volt a népszámlálás fő célja.⁶

Az 1857-es népszámlálás a magyar többségű vármegyék között említi Ugocsát a következő arányokkal: 54 426 főnyi teljes lakossággal, melyből 32 384 fő (59%) magyar, 16 908 fő (31%) ruszin, 5 734 fő (9%) pedig román.⁷

2 Az északkeleti-felvidék megyéiben, a 19. és a 20. század fordulóján részben nagyorosz izgatásra, részben az amerikai kontinensről visszatelepültek sugallatából kialakuló görögkatolikus egyházi berkeket érintő eseménysorozat, melynek hatására a ruszin falvak lakói tömegesen hagyják el a görögkatolikus vallásukat, s térnek át a pravoszláv hitre, melyet a kormány nem egy esetben felségárulásként is kezel.

3 Szabó 1937. 47.

4 Szabó 1937. 95-96.

5 Szabó 1937. 1., 2., 3. melléklet.

6 Danyi – Dávid 1960. 17-19.

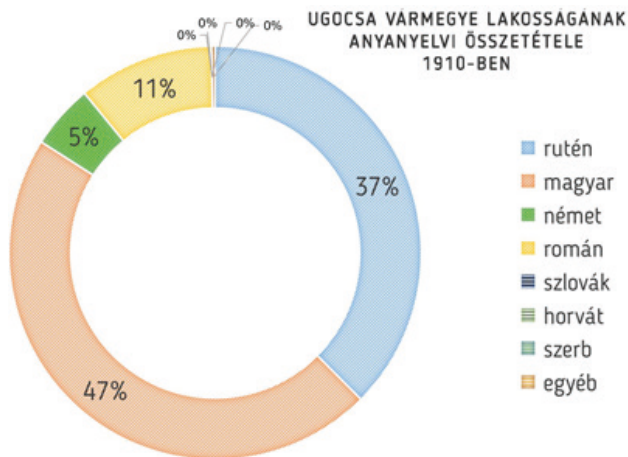
7 Fényes 1867. 48.

A következő, 1870-es magyarországi népszámlálás nem nyújt sem az anyanyelvre, sem a nemzetiségre vonatkozó megfelelő adatokat. Az 1881-es népszámlálás adatainál viszont már változnak a nemzetiségi aránymutatók, hiszen a vármegye abszolút magyar többsége megszűnik a ruszin népesség relatív többségének javára a következő arányban: 65 377 főnyi teljes lakossággal, melyből 22 664 fő (35%) magyar, 29 976 fő (46%) ruszin, 8 183 fő (13%) román, 2 409 fő (4%) pedig német.⁸ Az arányok változását részben okozhatta az is, hogy a korabeli népszámlálások az anyanyelvre kérdeztek, s nem a nemzetiségre, ami egy vegyes etnikummal rendelkező területen pontatlanságokat eredményezhet.

Az 1891-es, az 1900-as és az 1910-es népszámlálási adatoknál folyamatosan nő a magyar lakosság aránya a megye összlakosságához képest, de még 1910-ben sem éri el az abszolút, 50%-os többséget.

Ugocsa egészének nemzetiségi összetételét reprezentáló bemutatásra az 1910-es népszámlálás anyanyelvi összeírásának adatai jól használhatóak, melyek kördiagramon ábrázolva a következő képet mutatják:

1. ábra: Ugocsa vármegye anyanyelvi-nemzetiségi összetétele az 1910-es népszámlálás alapján.

(Forrás: A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. 300-303.)

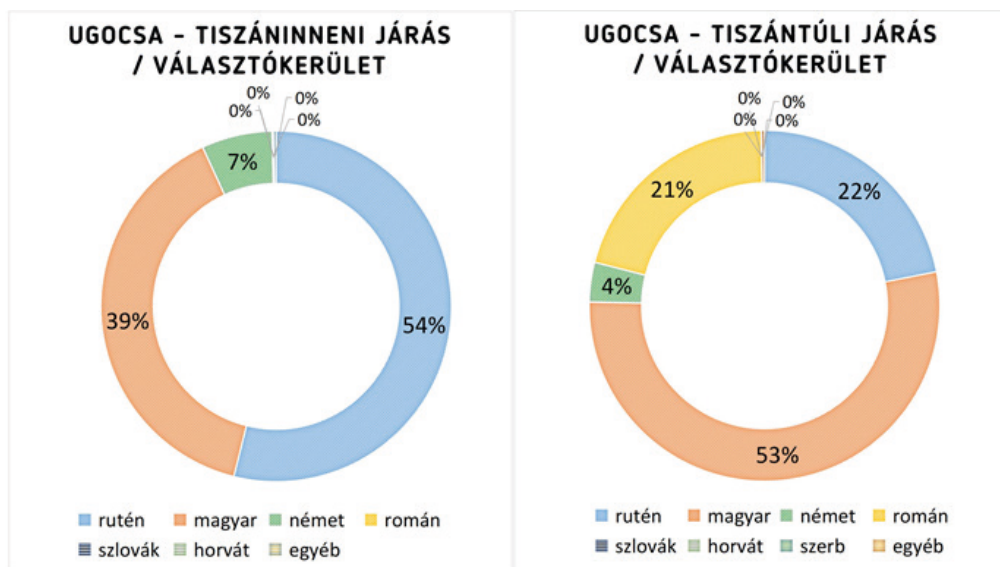
A kördiagram 77 790 főnyi teljes lakosságszámot jelenít meg, mely mintegy 19%-os gyarapodást jelent az 1881-es népszámláláshoz képest. Ez a főbb nemzetiségeket a következőképpen érinti: a német nemzetiség körében volt a legnagyobb a gyarapodás, mintegy 62%-nyi, amit a magyar követ 61%-kal, miközben a ruszinoknál 4%-nyi fogyás tapasztalható, a román anyanyelvű népesség pedig 5%-kal nőtt. A kiugró német és magyar gyarapodási adatok valószínűleg a kettős identitásúak vagy anyanyelvűek németté vagy magyarrá válását jelentette, amelyek leginkább a ruszin lakosságból

⁸ Az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás a magyar Korona Országában. II. 1882. 330.

merítkeztek, ill. ez az időszak a ruszin kivándorlások egyik legaktívabb periódusa is egyben. Mivel abszolút lélekszámot tekintve ez a magyar anyanyelvűeknél sokkal látványosabb, mint a németeknél, ezért feltehető a kérdés, hogy vajon hogyan reagált erre a ruszin társadalmi vezető réteg?⁹

A nemzeti összetétel vizsgálata fontos lehet az innen megválasztott képviselők támogatottságának viszonylatában, illetve annak a kérdésnek a megválaszolásában, hogy az ugoctai viszonyok is megerősítik-e azt a feltevést, hogy az ország pereme felé haladva az erős nemzeti súllyal rendelkező vármegyékben az kormánypárti jelölt esélyesebb a választásokkal kapcsolatban.

Ugocta közigazgatásilag mindössze két járásra tagolódott, a Tiszáninneni járás központja a megyeszékhely, Nagyszőlős volt, míg a Tiszántúli járás központja Halmi városa. A két járás és egyben képviselőházi választókerület nemzetiségi arányait diagramokon ábrázolva pedig a következő képet kapjuk:

2. ábra: Ugocta vármegye járásainak / választókerületeinek anyanyelvi-nemzetiségi összetétele az 1910-es népszámlálás alapján.

(Forrás: A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. 1912. 300–303.)

A népszámlálási adatokból látható, hogy a magyar lakosság csak a Halmi központú, Tiszántúli járásban, s egyben választókerületben van abszolút többségben a ruszinokkal és a megye délkeleti részén élő románokkal szemben, míg a Nagyszőlős központú Tiszáninneni járásban és egyben választókerületben már kisebbségben vannak a járás többségét kitevő ruszinokkal összemerve. Mindkét járásban, de főként a tiszáninneniben magas

⁹ A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. 1912. 300–303.

a német anyanyelvűek száma, ami a zsidóság jelenlétére utal. Egyéb nemzetiségekkel – főként szlovákokkal, horvátokkal és szerbekkel – csak elvétve találkozunk.

Ugocsára jellemző volt a gazdasági okokra visszavezethető kulturális és nemzeti-ségi tagoltság. Az Alföldön – főként magyarok által lakott, területileg nagy falvaiban – elsősorban mezőgazdasággal és nagyállattenyésztéssel foglalkoztak, a megye nemességének zöme is ezekben a falvakban élt. A déli elhelyezkedésű, vulkáni szigethegyek lejtőin megtelepült falvak főként szőlő- és gyümölcsstermesztéssel, valamint borászattal foglalkoztak. Ezekben a falvakban szintén a magyar nemzetiségűek a dominánsak, s szintúgy jelentős nemességgel bírnak, melyek a földbirtok-cenzus következtében jelentős választói réteget képviseltek.¹⁰

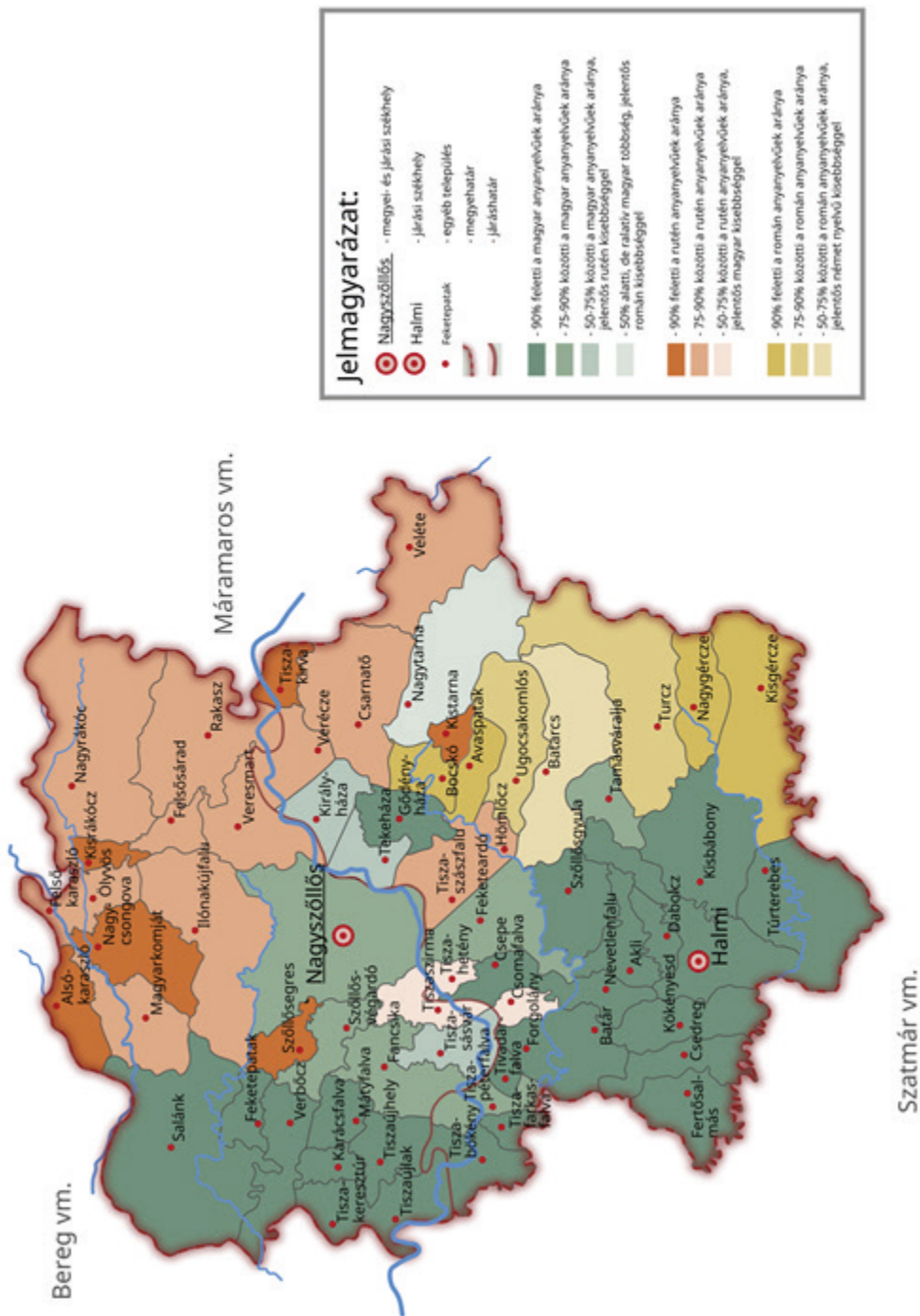
A hegyi-, illetve a völgyekben található települések többsége főként ruszin és román lakosságot takar, az előző típusoknál nagyobb lakosságammal és gyéresebb nemesi hálózattal. Elhelyezkedésük főként az északkeleti és délkeleti részen jellemző. A megye mindkét városa – Nagyszőlős és Halmi – a korszakban magyar többségű, de Nagyszőlős már ekkor is jelentős ruszin kisebbséggel bír.¹¹

Egy, a nemzetiségi összetételről készült térképi ábrázolás jól mutathatja, hogy mindhárom jelentős nemzetiség viszonylagos tömböt alkot, melyek között mintegy átmenetként találunk szórványokat és kisebb beékelődéseket is. Nem találkozunk nemzetiségi településterülettel a német ajkú lakosság körében, akik szétszórva éltek Ugocsa településeiben.

---

10 Kész 2009. 406.

11 Kész 2009. 406.

3. ábra: Ugocsa vármegye anyanyelvi / etnikai térképe az 1910-es népszámlálási adatok alapján. (Saját szerkesztés. Forrás: I. m.: A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása, 1912. 300–303.)

Az ugcsoi felekezeti összetétel a következő képet mutatta 1910-ben, ami igazából az egész dualizmus korában jellemző volt: 62% a görögkatolikusok aránya, 15% a reformátusoké, majd 13% az izraelita vallásúaké. A ruszin lakosság főként a görögkatolikus vallás követője volt, kisebb görög keleti góccal, a magyarok reformátusok és görögkatolikusok, kisebb részben pedig római katolikusok a megyében. Az izraelita vallás aránya a német ajkú lakosság arányával együtt lassú, de folyamatos növekedést mutat a korszakban.¹²

A vármegyei magyar politikai és kulturális elit

A megyei elitek vizsgálata, a forrásadatbázisok összeállítása, illetve életpályáik feltárása kiemelt fontosságú egy olyan korszakban, amikor az ország lakosságának túlnyomó része a megyei joghatóságokkal érintkezik elsődlegesen. Hatásuk a kor társadalmi, gazdasági, politikai és nemzetiségi viszonyaira meghatározó lehet.

A vármegyei közigazgatás kétségtelenül legfontosabb szerve a közigazgatási bizottság, melynek létrehozásáról az 1876: VI. tc. rendelkezik. Feladata a kormányzati és a helyi álláspontok és érdekek összhangba hozása, majd megvalósítása. Ezen kívül összehangolta a vármegyei közigazgatás minden szintjének: a hivataloknak, a hatóságoknak stb. a munkáját. Felügyelt a kormányzati utasítások betartására is. Tagja volt a főispán, a királyi ügyész, a királyi tanfelügyelő, a királyi pénzügyi igazgató, a királyi állami építészeti hivatal főnöke, majd 1882-től a közigazgatási előadó és a földművelési miniszter szakközege. Rajtuk kívül az ún. törvényhatósági autonóm tisztviselők is helyet kaptak a közigazgatási bizottságban, akik közé az alispán, a főjegyző, a tiszti ügyész, az árvaszéki elnök és a főorvos tartozott. Az első számú tisztviselő azonban mindig a főispán maradt. Az állami és önkormányzati hivatalnokok mellé a törvényhatósági bizottság választott két évre 10-10 tagot, akik a közigazgatási bizottság felügyeletét látták el. Elmondható, hogy a közigazgatási bizottságok a dualizmus második felében a legtevékenyebb és legnagyobb hatáskörű, működőképességét tekintve is kimagasló szervei voltak a helyi közigazgatásnak, így fontosabb tagjai mindenképpen bemutatást igényelnek.¹³

A kutatásunk támaszkodik Cieger András történész munkáira, aki már foglalkozott az északkelet-magyarországi vármegyék elitjeinek rekrutációs bázisával, a karrierútvonalakkal és a kapcsolati hálókkal. Ebből kiindulva, s ezt folytatva határozzuk meg az ugcsoi elittel kapcsolatos szabályszerűségeket és életrajzaikból kiszűrjük a szükséges információkat. Cieger a megye vezetőivel kapcsolatban rámutat arra, hogy különösen jellemző az alacsonyabb közigazgatási szintekről az alispánságig jutás, míg

12 A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. 1912. 300–303.

13 Szabó 2006. 129–130.

főispán mindössze egyszer lett korábban alsóbb szinten működő hivatalnokból. Kiemelkedően nagy a főispáni és a képviselői székek közötti átjárás, ami beleillik az országos tendenciába.¹⁴ Vizsgálatunk fő tárgyai így a fő- és alispáni tisztségek, a képviselők és a járási vezetők lesznek.

Rövid körkép a vármegye politikai, társadalmi és gazdasági helyzetéről

Az északkeleti régió mindig is jelentős gazdasági hátránnyal küzdött az ország más tájegységeihez képest. Ezt jól példázza, hogy a századfordulón a magyar kormány itt indítja el a legintenzívebb gazdaságfejlesztési programját, az ún. hegyvidéki akciót, amely Bereg vármegyében indul kísérleti jelleggel, de néhány év elteltével a ruszinok lakta vármegyék szinte mindegyikére – így Ugocsára is – kiterjesztik.

Hasonlóan alacsonyak a vármegye egyéb mutatói is. Cieger András számításai szerint Ugocsában 1880-ban az írni-olvasni tudók száma alig haladja meg a 20%-ot, és 1910-re is csak 41%. Az első megyei hetilap, az Ugocsa 1885-ben – a környező vármegyéktől 10-15 évvel később – kezdi meg működését. A gazdasági élet – mintegy reagálva az országos tendenciákra, de attól jelentősen elmaradva – a századfordulón élénkül meg igazán. Az első pénzügyintézet, az Ugocsai Takarékpénztár Egyesület 1872-ben nyílt meg, a továbbiakra azonban évtizedeket kellett várni.¹⁵ Ugyanilyen késést találunk a társadalmi egyesületek megjelenésében és számában is. A dualizmus teljes időszakában mintegy 30-40 rövidebb vagy hosszabb ideig működő egyesületről tudunk, melyek nagy része valamilyen egyházi fenntartás alatt állt.¹⁶

A választójoggal rendelkezők aránya az összlakossághoz képest kicsivel az országos 6-7% alatt maradt, s valamivel meghaladta az 5%-ot. Ez kb. 3000-4000 fő közötti mozgást jelentett választásoktól függően. A választójoghoz jutást leginkább a föltulajdonlás tette lehetővé, ami az erős agrárjelleg mellett nem meglepő. Az összes választó 82%-a földbirtokának területe jogán jutott választójoghoz 1884-ben, míg 1910-ben ez a szám 79%-ra csökken. Jól jelzi a polgárosodás alacsony mértékét, hogy a háztulajdon, az iparűzés és a kereskedelem jogán 1884-ben mindössze 6%, 1912-ben pedig 12% vehetett részt a képviselőházi választásokon. Az értelmiségi cenzussal elért ugyanilyen jogosultság 1884-ben 8,5%, amely a századfordulón a törvényi szabályozással tovább csökken.¹⁷

14 Cieger 2003. 304.

15 Cieger 1999. 6-7.

16 Pór 1988. 1177.

17 Cieger 1999. 8-9.

A főispáni tisztség kérdése

Ugocsára jellemző a főispáni tisztséget betöltők között a megyén kívül születettek nagy száma. Ennek fő oka, hogy költségvetési indokok miatt folyamatosan fenyeget a megye felszámolásának veszélye, ami a Bereg és Szatmár vármegyék közötti felosztást jelentette volna. Emiatt a helyi elit magánál befolyásosabb főispánokat keresett az országos érdekérvényesítésére, amit kimondatlan alkuként kezeltek a kormánnyal.¹⁸ A vármegye beolvasztásának kérdése különösen felerősödött 1872-től, amikor Lónyai Albert lemond a főispáni tisztségről, így azt ideiglenesen Egry Károly alispán töltötte be. Az ugocsai politikai elit több próbálkozást tesz a beolvasztás elkerülésére.¹⁹ Ennek ellenére 1876-tól 1896-ig a mindenkori Bereg vármegyei főispán látta el a főispáni tisztséget Ugocsában. Noha a vármegyei tiszttelő garnitúrát megtartotta a kormány, önálló főispánt csak 1896-tól kap Vincz Gyula személyében. Hálából az ugocsai elit a kormánypártiság mintapéldája lett a régióban, ami nagyon sokáig eltérő arculatot mutatott a több nemzetiségű perifériaterületek ellenzéki beállítottságának koncepciójától.

Főispánok az 1890 - 1914 közötti Ugocsában

4. ábra: A főispáni tisztséget betöltők Ugocsában 1890–1914 között összehasonlítást téve kinevezésük és távozásuk időpontja, ill. a képviselőházi választások között, valamint megvizsgálva kötődésüket a vármegyéhez.

(Saját szerkesztés. Forrás: Magyarország Tiszti Czim- és Névtára. 9–37. évf.)

Az ábrát elemezve leszűrhető, hogy a képviselőházi választásokkal és a kormányalakításokkal 1896-ban, 1905-ben és 1906-ban esik egybe új főispán kinevezése, ugyanígy Becsky Emil 1910-es kinevezése is egy budapesti politikai fordulatnak köszönhető. Az 1890–1914 közötti időszakot megvizsgálva elmondható, hogy hét fő-

¹⁸ Cieger: Érdekek és stratégiák. 96.

¹⁹ MNL OL. K. 148. 1875-III-804. 40.cs.

ispán váltja egymást, egy-egy főispán átlagos szolgálati ideje nem éri el az öt évet. Közülük Vincz Gyula, gr. Csáky László, br. Perényi Péter és ifj. Ugron Gábor nem rendelkezett helyi kötődésekkel születés, család vagy földbirtok szintjén, noha br. Perényi Péter az ősi ugocsai főnemesi család sarja volt. Becsky Emil és dr. Morvay Zsigmond már korábban is részt vett a megye irányításában: Becsky előbb árvaszéki elnök, majd alispán lett, míg dr. Morvay igazi közigazgatási ranglétrát bejárva előbb szolgabíró, majd főszolgabíró a Tiszántúli járásban.²⁰ Ezen kívül jelentős földbirtokosai is a megyének.

1896-ban Lónyay Sándor, bereg-ugocsai főispán lemondott tisztségéről, így Ugocsa teljes egészében visszanyerte önállóságát. Lónyay támogatta egy független főispán kinevezését azzal az indokkal, hogy megsokasodtak a két törvényhatóság intézendő ügyei, ami egy személy számára már vállalhatatlan. A kívánt főispáni kinevezés meg is történt Vincz Gyula személyében.²¹ Ezen kívül az 1895-ben megalakuló, később ellenzéki szerepet betöltő Katolikus Néppárt szervezkedése az északkeleti megyékben a kormányzat részéről indokoltá tehetett egy újabb főispáni helyet a jobb rálátás és ellenőrzés végett.

Vincz Gyula korábban szolgabíró, főszolgabíró és képviselő is volt Máramarosban, tehát nem ugocsai kötődésű, ennek ellenére a megyei sajtó nagy várakozással fogadta az új főispánt: „Egyénisége még ismeretlen előttünk, de hisszük, hogy az a bizalom, melyből kifolyólag a magyar kormány által magas megbízatását nyerte garanciát képez arra a bizalomra és szeretetre, melyet most előlegzünk.”²² Vincz román származása és máramarosi tevékenysége is alapot adhatott a kormánynak a kinevezésre, hiszen Ugocsa etnikai-nemzetiségi összetétele indokolhatta egy, valamilyen nemzetiségi gyökerekkel és nemzetiségi területen dolgozó személy pozicionálását.²³

Innentől kezdve a főispánok még Vincz Gyulánál is csekélyebb kötődéssel bírtak a megye iránt. Ez a helyzet állt fenn Csáky Lászlónál is, aki több vármegye vezetésében is szerepet vállalt már, akár az ország másik felében is. Ennek ellenére az ugocsai sajtó pozitívan mutatta be, főként a gazdaság területén szerzett érdemeiért, hisz a megyének több befektetőt is szerzett.²⁴ Csáky viszonylag hosszú ideig, mintegy hét évig tölti be a tisztségét. Ezalatt felvázolta a budapesti vezetés előtt a megye rossz infrastrukturális helyzetét, felhívta a figyelmet a kivándorlás visszaszorításának szükségességére és a mezőgazdasági helyzet javítására, valamint az ő főispánsága alatt vonják be a megyét a hegyvidéki akció kereteibe. Elmozdítása kormányzati akaratból történik, amikor is Szepes vármegye – itt volt Csáky legtöbb birtoka – élére nevezik ki, az ottani kényes belpolitikai helyzet orvoslására és a helyi elit megnyerésére.²⁵

20 Magyarország Tiszti Czim- és Névtára. 9–37. évf.

21 MNL OL. K. 27. 1896.02.12.

22 Ugocsa 1896. március 1.

23 Cieger 1999. 18.

24 Ugocsa. 1900. május 18-i szám.

25 MNL OL. K. 27. 1905.11.08. és Cieger 1999. 19.

1905-ben – az alkotmányos belpolitikai válság idején – több új főispánt nevez ki a parlamenti többség nélkül működő Fejérváry-kormány. Ugocsa azonban az elkötelezettsége folytán nem vett részt a megyei ellenállásban, sem az aktuális országvezetéssel szembeni konfrontációban,²⁶ főként abból a megfontolásból, hogy a szembekerülés túlságosan sok veszélyt rejthet magában a vármegye közigazgatási függetlenségére nézve.²⁷

Majd 1906-ban ismét változás történik, így követte gr. Csáky Lászlót br. Perényi Péter, aki szintén Ugocsától távol nőtt fel. A Perényiek Ugocsa központú arisztokrata család, akik főként a nagyszőlősi körzet képviselőjeként indulnak a választásokon, de Perényi Péter főispánként is kinevezést kap. Utána Ifj. Ugron Gábort szintén az új koalíciós kormány nevezi ki, akinek legfőbb erénye, hogy egy nevezetes politikus volt az apja, a megyében viszont semmi maradandót nem alkotott a helyi érdekű vasutak építésének elősegítésén kívül, amit még a minden körülmények között kormánypárti megyei sajtó is felrótt neki. Ugron 1907-től Maros-Torda megyei főispán is, így figyelemre méltó a két tisztség teendői között. 1910-től a koalíciós kormány bukásának köszönhetően új főispán kerül a megye élére: Lónyay Sándor apósa, Becsky Emil, aki ezt megelőzően 14 évig volt alispán, ill. más közigazgatási gyakorlattal is rendelkezett, volt árvaszéki ülnök, elnök és tiszteletbeli főjegyző is. Jól végzett, kitűnő munkájáért 1906-ban királyi tanácsosi címre terjesztették fel,²⁸ melyet ugyanebben az évben megkapott, valószínűsíthetőleg azért, mert az 1905–06-os válság idején az ugocsai politikai eseménytelenség leginkább neki köszönhető, amit a kormány így jutalmazott.²⁹ Becsky Emil kivétel is volt, hiszen nem az ismeretlen főispánok sorát gazdagította, mert voltak helyi kötődései, s a nagypolitikában is ismert volt.³⁰ Becsky vejéhez, Lónyay Sándorhoz³¹ hasonlóan Tisza István miniszterelnök feltétlen híve volt, így nem meglepő, hogy Tisza 1917-es lemondásakor ő is távozott posztjáról. Rendkívüli érdemeiért még 1917-ben megkapta a Lipót-rend lovagkeresztjét.³²

A vármegye utolsó főispánja dr. Morvay Zsigmond volt, akit 1917-ben neveznek ki. Szintén az ugocsai elithez tartozott, s korábban itt volt szolgabíró, majd főszolgabíró³³. Főispánként meg kellett birkóznia a román és az orosz támadásokkal és megszállással. A román hadsereg többször is letartóztatja. Még 1918-ban Becsky Emilhez hasonlóan ő is megkapja a Lipót-rend lovagkeresztjét.³⁴

26 Lejjebb lásd Becsky Emil szerepét a vármegyei ellenállás minimalizálásában.

27 MNL OL. K. 27. 1905.11.08. és Cieger: Érdekek és stratégiák. 91.

28 MNL OL. K. 27. 1906.01.04.

29 Cieger 1999. 21.

30 Cieger: Érdekek és stratégiák. 97–98.

31 Lónyay Sándor - korábbi ugocsai főispán, a főrendiház kinevezett tagja, császári és királyi kamarás.

32 Becsky Emil (családtörténeti adatok). Magyar Családtörténeti Adattár.

33 MNL OL. K. 27. 1917.08.10. és Magyarország Tiszti Czim- és Névtára. 9–37. évf.

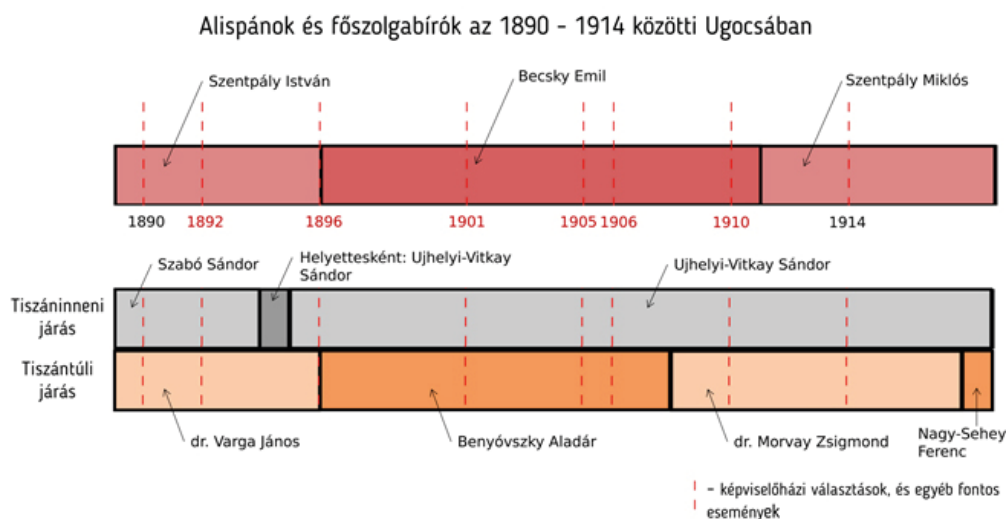
34 MNL OL. K. 27. 1918.04.22.

A közigazgatás fogaskerekei: az alispánok és a főszolgabírók

Az alispánok és a főszolgabírók tekintetében sokkal nagyobb fokú a stabilitás, ami mutatja a tisztségek kisebb függési fokát az országos politikától, ill. ők a közigazgatás tényleges szervezői, valamint főispán hiányában a megye élén is állnak, lásd az 1898., az 1905. és 1918. évet. Nyilvánvalóan ennek köze van az alispán adminisztratív feladatköréhez is.

Az alispánok kivétel nélkül rendelkeztek helyi kötődéssel, vagy a megyében születtek, a helyi elit választotta meg őket, s nem függtek olyan mértékben a politikai szélviharoktól, mint a főispánok.

A korszak alispánjait és főszolgabíróját a következő táblázat ábrázolja:

5. ábra: Az alispáni és főszolgabírói tisztségeket betöltők Ugocsában 1890–1914 között összehasonlítást téve kinevezésük és távozásuk időpontja, ill. a képviselőházi választások között.
(Saját szerkesztés. Forrás: Magyarország Tiszti Czím- és Névtára. 9–37. évf.)

Már az ábrából is kiderül, hogy az alispáni tisztség az egyik legstabilabb pozíciója volt a közigazgatásnak, hiszen Szentpály István 18 évig, Becsky Emil 14 évig, míg Szentpály Miklós 8 évig töltötte be ezt a tisztséget. Az alispáni feladatkör átlagos szolgálati időtartama megközelítette a 13,5 évet.

Ugyancsak tartós munkahelynek bizonyult a főszolgabírói állás is, hiszen a korszakban a Tiszáninneni járásban mindössze két betöltője volt a posztnak, míg a tiszántúliban összesen négy, így a Nagyszőlősi (Tiszáninneni) járás főszolgabíróinál 14 év, míg a Halmi (Tiszántúli) járás főszolgabíróinál 7,25 év volt az átlagos szolgálati idő. A főszolgabírók közül Ujhelyi-Vitkay Sándor igazi közigazgatási karrierrel rendelkezik, hiszen pályá-

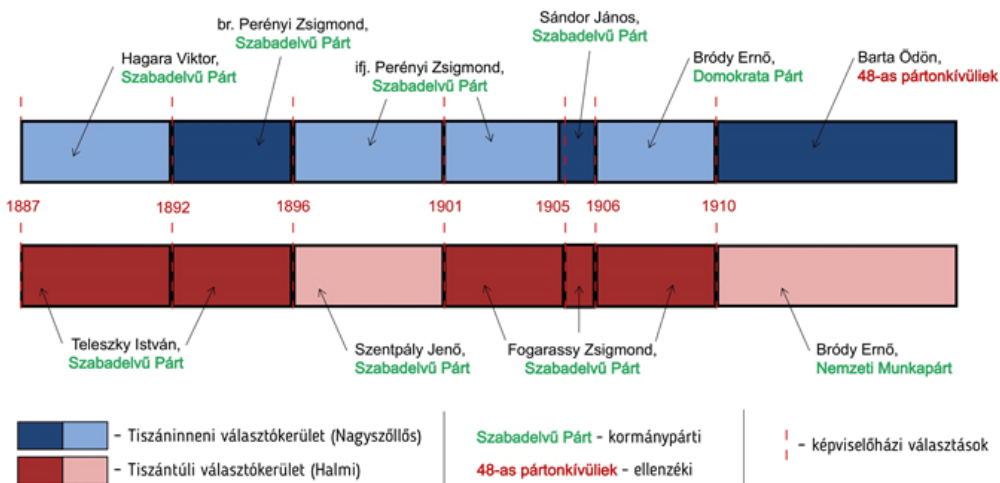
futását árvaszéki jegyzőként kezdi, majd szolgabíróvá nevezik ki, nyolc év múlva pedig főszolgabíró lesz. Dr. Varga János is fokozatosan előrehalad a köztisztviselői ranglétrán, őt 1896-ban hat évi főszolgabírói tevékenység után főjegyzőnek nevezik ki. A közigazgatás ezen középszintjein a dualizmus egészében nagy mozgás tapasztalható, ahogy ez Benyóvszky Aladár szolgabíróból főszolgabíróvá, és dr. Morvay Zsigmond szolgabíróból főszolgabíróvá, majd 1917-ben főispánná való kinevezése is mutatja.³⁵

A megye küldöttjei a fővárosban: a képviselőházi választások

1887 és 1918 között Ugocsa két választókerülete összesen tíz képviselőt juttatott a törvényhozásba, ami azt jelenti, hogy átlagban 6,2 év volt egy-egy képviselő szolgálati ideje. A két választókerületet összehasonlítva nagyobb fokú állandósággal bírt a tiszántúli körzet, ahol egy képviselő átlagos küldetési ideje 7,75 év volt, míg ugyanez a mutató a tiszáninneni körzetben mindössze 5,2 év.

A képviselőházi választások sokkal nagyobb és élesebb fordulatokat hoztak, mint az alispán személyének mibenléte, annak ellenére, hogy egyetlen képviselő került be ellenzékiként a parlamentbe a vizsgált időszakban, aki Barta Ödön volt, s az 1910-es választás folytán a nagyszöllősi kerületből a 48-as pártonkívüliek csoportjához tartozott.

A képviselőházi választások eredményei Ugocsa vármegye két választókerületében

6. ábra: A képviselőházi választások eredményei Ugocsában 1887–1918. (Saját szerkesztés. Forrás: Magyarország Tiszti Czim- és Névtára. 9–37. évf. Magyar Kir.)

35 Magyarország Tiszti Czim- és Névtára. 9–37. évf.

Az ábrákból megállapítható, hogy Ugocsa mindkét választókörzetének győztes jelöltje többségében a ciklusban kormányon lévő párthoz vagy koalícióhoz tartozott.

A képviselők közül megválasztásuk előtt sokan a vármegyei közigazgatásban dolgoztak, de pl. Sándor János, Teleszky István és Bródy Ernő korábban semmilyen szálal nem kötődött ide. Általános a jogi végzettség és a nemesi cím, kivétel ez alól Barta Ödön és Bródy Ernő. A mandátumhoz jutás életkori sajátosságaiban szélsőségekkel is találkozunk, hiszen br. Perényi Zsigmond már 22 évesen képviselő, míg Fogarassy Zsigmond csak 51 évesen. A megyéhez erősen kötődő képviselők a társadalmi-gazdasági élet szektoraiból is kivették a részüket. Érdekes szempont lehet, hogy több képviselő az országos pozíciók betöltéséből is részt kap: Teleszky István igazságügyi államtitkár, ifj. Perényi Zsigmond előbb belügyi államtitkár, majd miniszter. Ugyanez a helyzet Sándor Jánosnál, aki szintén belügyi államtitkár, majd később belügyminiszter. A pozíciójuk azonban valószínűleg nem a megye befolyásától függött.³⁶

A fentiekből világosan kiderül, hogy a képviselőházi mandátumot nem egy esetben használták a nagypolitikai színpadra kerülés előzményeként, de ennek ellenkezőjével is találkozunk. Ilyen eset, amikor 1904-ben időközi választást rendeltek a nagyszőlősi körzetben, ahol Tisza István miniszterelnök sógorát, Sándor Jánost indították, aki teljesen ismeretlen volt a megyében. Sándornak azért volt szüksége képviselői mandátumra, mert korábban belügyi államtitkárrá nevezték ki, s a szokás úgy diktálta, hogy egy ilyen titulushoz képviselőiséget is kell szereznie, amitől azonban hamar vissza is vonul.³⁷

Átkanyarodva a választások menetére, általánosságban is elmondható, hogy a tiszáninenni (nagyszőlősi) körzet szavazásainak eredményei egyértelműbbek és nagyobb szavazatkülönbséggel rendelkezők voltak. Az ok – Cieger szerint – a választókerület nemzetiségi összetételében kereshető (lásd 2. ábra). A ruszinok többsége és kormányhűsége már eleve eldöntötte tehette az eredményt, míg a tiszántúli (halmi) kerületben a magyarság számított a vezető etnikumnak, így az ellenzéki jelölt is esélyes lehetett,³⁸ ami viszont ellentmond az országos képnek, amely alapján az ellenzék a nemzetiségi körzeteket könnyebben meg tudja nyerni. Magyarázat lehet az ellentmondásra, hogy a ruszinoknak még a századfordulón sem volt saját etnikai pártjuk.

A választások rendszerint 70-80%-os részvétellel zajlottak. Az egyértelmű kormánypártiság azonban nem jelentett eseménytelen választásokat, hiszen a választásonkénti választókerületek 2/3-ában két jelölt is indult, néha azonos pártprogrammal, ami országos szinten nem feltétlenül megszokott.³⁹ Ilyen eset volt, amikor a halmi választókörzetben Szentpály Jenő 1896-os indulása bizonyos fokú szembehelyezkedés volt a hatalommal, hiszen mást akart indítani a Szabadelvű Párt helyette, mégis megengedték neki – szintén szabadelvű programmal –, hogy induljon, ami után meg is nyerte a körzetét. Az addig már négyszer körzetet nyer Szentpály 1901-ben is elindult, sokáig úgy nézett ki, ellenfél nélkül. Néhány nappal a választás előtt azonban 30

36 Cieger 1999. 27–28.

37 Cieger: *Érdekek és stratégiák*. 98.

38 Cieger 1999. 29.

39 Cieger 1999. 29.

halmi lakos egy földbirtokos ellenjelöltet, Fogarassy Zsigmondot indított ellene, mert Szentpályt túlságosan passzívnak találták. Fogarassy megnyerte a körzetet, ami országos botrányt okozott, ahol a Szabadelvű Párt jelöltje mindössze 72 szavazattal nyert, a szabadelvű pártból akkor már kilépő Szentpály Jenővel szemben. Az eredménnyel szemben Lipták László adott be petíciót arra hivatkozva, hogy Fogarassy lefizetett és leitatott a szavazati joggal rendelkezők közül kb. 1000 embert, akiket a saját családi birtokán a választás napjáig szinte fogva tartott vasvillás őrökkel. Hosszú huzavona után a kúria Debrecenben tárgyalta az ügyet, s elutasította Lipták László keresetét, így Fogarassyt még kétszer megválasztották.⁴⁰

A nagyszöllősi körzet legsikeresebb képviselője br. Perényi Zsigmond volt, akit a dualizmus időszaka alatt hétszer választottak képviselővé, s ha a további választásoktól nem vonul vissza, s helyzeti előtérbe fiát, ifj. Perényi Zsigmondot, szinte bizonyos, hogy továbbra is megválasztják – írja Lónyai Sándor egykori bereg-ugocsai főispán.⁴¹ Az ifjabb Perényi első választását nagy, mintegy hatszoros szavazatfólényrel nyeri,⁴² a második vizont már kihívója is akad, Reimann Gyula fővárosi ügyvéd személyében, akit háromszoros szavazattöbbséggel ver meg, ennek ellenére második mandátumát nem tölti ki egészen. Ifj. Perényi Zsigmond később titkos tanácsosi címet kap, majd pedig a Lipót-renddel is kitüntetik.⁴³

Perényi távozása a nagypolitikába 1904-ben új választásokat eredményezett a körületében, melyen az id. Perényi támogatásával a marosvásárhelyi születésű, közben már belügyi államtitkárrá kinevezett Sándor János volt a legesélyesebb. Ennek háttéréről már fentebb szoltunk, így csak kihívóit említjük meg, a helyi elit egy része által jelölt szabadelvű Horthy Vilmost és az ellenzéki Nagy Iday Ferencet.⁴⁴ Sándort ekkor is, s egy évvel később a soron következő 1905-ös választáson is megválasztják, de nemsokára a kormány bukásával kénytelen távozni.⁴⁵

A Szabadelvű Párt 1906-os felbomlása után az ugocsai választási események felpörögtek, hiszen ekkor indult a legtöbb jelölt egy-egy mandátum megszerzéséért. A halmi körzetben három jelölt közül ismét Fogarassy Zsigmondot választották, aki közben a Függetlenségi Párt tagja lett. Nagyszöllősen komoly csatározás alakult ki három jelölt – Volenszky Kálmán, helyi újságíró és ügyvéd, a Budapest által jelölt Bródy Ernő és Lestár Ödön – között. Lestár Volenszky javára nemsokára visszalépett. A sajtó a helyi jelöltnek számító Volenszkyt támogatta, Bródyt viszont a Demokrata Párt elnöke Vázsonyi Vilmos Ugocsában egy népszerűsítő körúton mutatta be. Végül 743-728 arányban Bródy Ernő győzött.⁴⁶ A következő 1910-es választásokon a Nemzeti Munkapárt színeiben látjuk ismét Bródyt, de ezúttal már a halmi körzetben, amit meg is nyer.

40 Pesti Hírlap. 1901. december 12. 5–6.

41 Cieger 1999. 33.

42 Ugocsa 1896. október 25.

43 Bölönyi – Hubai 2004. 415.

44 Ugocsa. 1904. január 10.

45 Cieger 1999. 37.

46 Cieger 1999. 39–40.

Összegezve a vármegyei magyar elittel kapcsolatos információkat, megállapíthatjuk azt, hogy Ugocsa a folyamatos felszámolás és beolvasztás veszélye ellenére megőrizte önállóságát, a hivatali tisztviselői kar egészével együtt. Egyes esetekben ettől némileg eltér a főispáni tisztség, mivel ez bizonyos időszakokban Bereg vármegyével megosztott volt. A közigazgatási függetlenség megőrzése összefüggésben van azszal, hogy Ugocsa – a dualizmus utolsó választási időszakától eltekintve – mindvégig a mindenkori kormánypártok erős támogatója, aminek a helyi politikai- és közélet, ill. a sajtó is része.

A megyei politikai elit a legfelsőbb szinteken majdnem teljesen magyar jelleget mutat, vagyis a nemzetiségi arányok ellenére Ugocsa ruszin és román társadalmának képviselője közvetlen főispáni kinevezésekben, megválasztott alispánokban vagy főszolgabírókban nem jelenik meg. A kormányzati politika a századfordulóig ezen nem akar változtatni, ezután is csak az erősödő ruszin ellenzékiesség miatt kapnak nagyobb szerepet – főként a gazdaságban, s nem is annyira a politikában – a megyei nemzetiségei.

A főispán személye sokkal inkább függött a budapesti politikától, mint a helyi elit érdekérvényesítési képességétől, aminek az eredménye az lett, hogy a vizsgált korszak főispánjainak közel fele semmilyen korábbi kötődést nem mutatott Ugocsához, mintegy politikai ugródeszkának használta azt.

Ugyanez nem volt elmondható az alsóbb tisztviselői rétegekről – alispán, főszolgabíró, főírnok stb. –, hiszen vizsgálatunk alapján ők voltak a megyéhez leginkább kötődő politikai elemek, s így hivatali idejük is jóval felülmúlta a főispánokét.

A képviselőházi választások – annak ellenére, hogy egyetlen kivételtől eltekintve mindig a kormánypárti vagy a kormánypárti jelölt valamelyike nyert – izgalmas fordulatokat hoztak, s akár országos visszhangot is keltettek. A képviselők mindegyike a magyar politikához kapcsolódott, csak ritkán mutatva fel választási ígéreteket a nemzetiségek számára.

Az ugoicsai ruszin egyházi és kulturális elit vezetői

Az előző fejezet részben megtárgyaltuk a magyar elitek leginkább meghatározó tagjait és politikai tevékenységüket a vármegyében vagy országos szinten. Sajnálatos módon Ugocsa ruszin elitjeinek és vezető személyiségeinek feltárása, a morzsák összeszedése a mai napig nem zárult le, s most még mi sem tudunk erre a feladatra teljes egészében vállalkozni, csak mintegy jeleneteket felvillantva próbálunk képet adni a témáról. A feltárás nehézsége részben a ruszinok politikai tevékenységének alacsony intenzitásával magyarázható, részben azzal, hogy az egyházi eliteknek a politika csak „másodlás” lehetett.

A legfőbb magyarázat talán a források hiánya, hiszen az ugoicsai megyei levéltár az első világháború végén a megszálló román hadsereg főhadiszállása lett a környéken, ami finoman fogalmazva sem tett jót az iratanyagnak. Ezután a maradék anyagot a csehszlovák és a magyar érában újrendezték, s Ungvárra, majd vissza Nagyszőlősrre

szállították. A szovjet korszak „válogatásai” ismét Ungváron, majd Beregszászban érik a megmaradt forrásokat, melynek során tudatosan kiszelektálták a görögkatolikus ruszinokkal kapcsolatos iratokat, különösen akkor, ha azok nem a ruszofil-nagyorosz felfogást támasztották alá.⁴⁷

A görögkatolikus egyház és a ruszin nemzeti ébredés kapcsolata

A görögkatolikus egyházi keretek különösen szoros kapcsolatban álltak a ruszin nemzetfejlődéssel, amely az 1830-as évektől indul útnak. A papi-értelmiségi mozgatórugó teljességgel érthető egy olyan társadalomnál, melyből szinte teljesen hiányoztak a feudális-nemesi, majd később a kapitalista-földbirtokosi viszonyok. Hiányzott a ruszin ipari tőkés réteg, és az ipari munkásság számaránya is igen csekély mértékű volt. A nemzeti mozgalom bázisát a görögkatolikus papságon kívül a szűk középbirtokos és gazdagparaszti réteg adta.⁴⁸

Az egyházi vezetők tevékenységén túl egy kialakuló és megerősödő nemzetiségi mozgalommal is találkozunk a századfordulón, mely egy kulturális-nyelvi ébredés szakaszában volt, s csak nagyon lassan haladt a politikai szakaszba való átlépés felé.⁴⁹ A haladás főként a Katolikus Néppártnak volt köszönhető, ill. a Kelet c. politikai hetilapnak, amely köré igyekezett tömörülni a ruszin értelmiség.

A ruszin nemzeti mozgalomra nagy hatást gyakoroltak a tengerentúlra kivándorolt ruszinok, valamint a cári Oroszországból érkező ortodox propaganda is, mely az ún. skizma mozgalomban nyilvánul meg.⁵⁰

1895 augusztusában újjáalakították az 1864-ben egyszer már létrehozott, de később megszűnő Szent Bazil Társulatot, amely innentől 1902-ig működött. A társulat célja a munkácsi és az eperjesi görögkatolikus egyházmegyéekben élők művelődésének előmozdítása volt. Főként a ruszin értelmiséget tömörítette magába. Megtalálhatóak benne a különböző ruszin politikai gondolatok, főként a ruszofil irányzat. Felbomlásának is pont ez a sokoldalúsága volt az oka. A Szent Bazil Társulat a kormány magyarosító politikájával szemben jó szövetségesre talált a Katolikus Néppártban, amely a ruszin értelmiségi és egyházi körök számára hatásos nemzetiségi programmal állt elő.⁵¹ A társulat és a görögkatolikus egyház egyfajta szimbiózisban élt, hiszen irányítója a görögkatolikus egyház volt, melyet az alapszabály 1., 2. és 4. paragrafusában is rögzítettek.⁵²

A Szent Bazil Társulat több lapot és újságot indít, melyek közül egy a 800 példányban megjelenő Nauka volt, melynek szerkesztőbizottságában ült a társulat egyetlen általunk ismert ugoicsai tagja, Szabó Eumen (1859–1934), akit 1866-ban szentelnek

47 Csatóry 2017. 120–121.

48 Kolomic 1962. 11.

49 Katus 1983. 1043.

50 Lásd: Gönczi 2008.

51 Mayer 1977. 68.

52 Botlik 1997. 87.

pappá, majd később nagyszöllősi esperes-lelkész lett, aki egyben a lap szellemi irányítója is volt. Később Szabó több orosz nyelvészeti munka megalkotója is, mint a ruszofil irányzat egyik alapembere.⁵³

Általános műveltségi körkép a korszak ruszin népességét tekintve

Az északkeleti régió műveltségi mutatóiba és tendenciáiba jól beleillik Ugocsa vármegye ruszinok lakta része is, hiszen az ország nemzetiségei között náluk volt a legsúlyosabb mértékű az analfabetizmus, annál is inkább, mert a hat évnél idősebb férfiak körében a lakosság alig 1/3-a tudott írni-olvasni, s a nők körében ez az arány még ennél is jóval rosszabb volt. Ennek egyik, vagy talán fő oka, hogy a ruszin irodalmi nyelv és írásbeliség még a századfordulón sem létezik, csupán kísérletekkel találkozunk ennek megalkotására. Ebből kifolyólag a ruszin értelmiség egy része csak úgy látta biztosítottnak előrehaladását, ha beolvad a magyar középosztályba, ami szintén hátráltatta a ruszin nemzetfejlődést. Ez pedig a nyelv fejlesztése iránti igényt is jelentősen csökkentette.⁵⁴ További vita volt a ruszin értelmiség között arról, hogy a cirill vagy latin betűs írásmódot válasszák az éppen formálódó irodalmi írásmód kialakításához. A magyar kormányzati politika a latin írást erőltette, míg végül is – a ruszofil politikai irányzat nem elhanyagolható munkájának köszönhetően – a cirill írásmód vált elfogadottá.⁵⁵

Év	Írni-olvasni tudók száma		Írni-olvasni tudók százalékos aránya	
	1900	1910	1900	1910
Vármegye				
Bereg	78 259	110 476	46,4	57,2
Ung	51 469	71 213	41,3	53,0
Máramaros	54 156	78 009	21,8	26,8
Ugocsa	25 632	35 846	37,5	47,8

1. táblázat: Összehasonlító táblázat az északkeleti régió négy, jelentős ruszin népességgel rendelkező vármegyéjében az írni-olvasni tudást tekintve 1900-ban és 1910-ben.

(Forrás: A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása.)

⁵³ Mayer 1977. 74–75./

⁵⁴ Gönczi 2008. 16.

⁵⁵ Magocsi 2006. 61.

A dualizmus alatt több ruszin nyelvű sajtókiadvány, heti- vagy havilap, különböző újságok láttak napvilágot. Ilyenek voltak az Ucsitel (*Tanító*), ami 1867-től jelenik meg, a Szvit (*Világ*), a Szvet (*szintén Világ, más nyelvjárásban*) és a Novij Szvet (*Új Világ*), a Karpat (*Kárpát*), a Lisztok (*Levelek*), a Ruszkaja Zemlja (*Orosz Föld*) stb., melyek a dualizmus második felének termékei. Rajtuk kívül is számos nevet tudnánk még megemlíteni, de egyiket sem Ugocsából. Noha itt élt a ruszinság mintegy 10%-a, s Nagyszőlősen is működött nyomda, ahol kilenc rendszeresen megjelenő sajtóterméket állítottak elő, ennek ellenére nem sikerült a megyéhez semmilyen újságot, vagy lapot kapcsolni.⁵⁶

Ugocsában három – a görögkatolikus egyház által fenntartott tankerület volt, összesen 28 ruszin nyelven oktató iskolával. Ezekben egy 1893-os összeírás szerint 3093 diák tanult. Elmondható, hogy minden iskolának volt saját tanítója, ezen kívül a mintegy 110 főnyi átlag diáklétszám a korszakban nem mondható alacsonynak. Nyilvánvalóan az iskolák méretei nem voltak azonosak, de az egyház minden településen igyekszik azokat fenntartani.⁵⁷

Általános társadalmi-gazdasági viszonyok a ruszinok lakta régióban, különös tekintettel Ugocsára

A gyenge politikai érdekérvényesítésből kifolyólag a ruszin kérdés az országos politikában főként szociális-gazdasági kérdésként merült fel, mivel a közvélemény a legrosszabb gazdasági helyzetben lévőknek titulálta az északkeleti vármegyék ruszin lakosságát, amely egyáltalán nem volt alaptalan megállapítás.⁵⁸

A ruszin gazdasági hátrány egyrészt a terület perifériai fekvéséből, másrészt a hegyvidék rosszabb termőképességű földjeiből, harmadrészt pedig az igen magasnak számító, az élet szinte minden területére kiterjedő egyházi stólából adódott. A ruszin elemi iskolahálózat ugyan jól ki volt épülve, de ehhez nem csatlakoztak következő szintek, így az oktatáson keresztüli társadalmi előrelépés is nehézkes volt, ezért a ruszin társadalom nem tud önmagából kinevelni egy gazdasági elitet, akik a térség motorjai lettek volna ilyen tekintetben. Ezt tetéztve inkább egy gazdasági elvándorlással találkozunk, amely főként az ország belső területeire irányul, de hamarosan más államok is az említett gazdasági migráció céljai lesznek.⁵⁹

A dualizmus második felében – részben a nehéz gazdasági helyzetnek, részben a megnyíló új kivándorlással kapcsolatos lehetőségeknek köszönhetően – egy több hullámban

---

56 László 2013. 66.

57 Cleri Craeci Ritus Catholicorum Munkácsiensis. Typis Tiphographie „Kelet”. Ungvarini, 1893. 602–603.

58 Hanák 1983. 1044.

59 Gönczi 2008. 17–18.

végbemenő kivándorlás indul meg Magyarország ruszinok lakta régiójából, mely főként az amerikai kontinenst vette célba. Három vármegyére találtunk adatokat, melyekből következtethetünk azok egymáshoz viszonyított gazdasági helyzetére:

Vármegye	1885–1899		1899–1913	
	Kivándorlók	Visszavánd.	Kivándorlók	Visszavánd.
Bereg	1 997	215	22 868	4 094
Ung	3 822	412	45 657	11 136
Ugocsa	1 110	72	11 916	1 503

2. táblázat: Összehasonlító táblázat az északkeleti régió három, jelentős ruszin népességgel rendelkező vármegyében a kivándorlások és visszavándorlások számát tekintve az 1885–1899 és 1899–1913 közötti időszakokban. (Forrás: A kivándorlók. A Magyar Szent Korona országainak kivándorlása és visszavándorlása 1899–1913. 1–7.)

A táblázat azt mutatja, hogy a két megjelenített időszakban mintegy megtízszereződik az Ugocsa megyéből kivándoroltak száma, noha a visszavándorlás is jelentős mértékben nő. Az ugocsai kivándorlás mértéke Ung vármegye lakossági adataihoz mérve nem kiugróan magas, de a több mint 2,5-szer nagyobb lélekszámú Bereghez viszonyítva már jelentősebb.

Jelentős volt a szezonális gazdasági migráció is, amely leginkább az Alföldet és az ott zajló nyári munkákat jelentette. 1890 és 1910 között Ung és Bereg vármegyékben a munkaképes korú lakosság 20-30%-a, míg Ugocsa vármegyében 30-50% vett részt az effajta szezonális munkákban.⁶⁰

A ruszin elit valószínűleg tisztában volt saját népének rossz gazdasági pozícióival, ez eredményezhette azt a próbálkozást, melyet 1897. február 4-én Firczak Gyula, a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye püspöke indított el. Ekkor megbeszélésre hívta az északkeleti régió – így Ugocsa – országgyűlési képviselőit, hogy a ruszin nép gazdasági és életszínvonalbeli lemaradásának enyhítéséről tárgyaljanak. Ennek eredményeként március 8-án átnyújtottak a kormánynak egy javaslatcsomagot „*Emlékirat az Északkeleti Kárpátok közt és alján lakó ruthén nyelvű nép szellemi és anyagi viszonyainak elősegítése és felvirágoztatása tárgyában*” címmel. Ebben a lelkészek, a papok és a tanítók számára nagyobb fizetést, gazdasági iskolák megszervezését, stratégiai útvonalak kiépítését, és a helyi feldolgozóipar fejlesztését kérték. Az okirat egyik előzménye volt a hegyvidéki gazdaságsegítő akciónak,⁶¹ mely 1897-ben indult Egán Ede, majd később Kazy József vezetésével. Kazy volt az, aki szorgalmazta Ugocsa megye be-

⁶⁰ Botlik 2000. 174.

⁶¹ Gönczi 2008. 36.

vonását az akcióba. Ennek során új hitelszövetkezeti rendszer jött létre (ezek az addig uzsorában eladósodottak segítségét is feladatuk kapták), külföldről behozott tenyészállatokat kaptak a gazdák, ill. kedvezményesen bérbe vehettek addig kincstári földeket.⁶²

A ruszin politikai érdekérvényesítés lehetséges határai

A szűk ruszin értelmiségi réteg látóterében a különböző politikai körülmények függvényében négy nagyobb irányzat – a ruszinofil, a ruszofil, a magyarón és az ukranofil⁶³ – érvényesült, melyek akár több évszázados múltra is visszatekinthettek, s a helyzettől függően erősödtek vagy halványultak.⁶⁴

Vizsgálatunk egyik fő kérdése, hogy voltak-e olyan politikai törekvései a megye ruszinjainak, amelyek kihatottak a képviselőházi választásokra és azok eredményeire? Ehhez néhány konkrét esetet közelebbről is meg kell néznünk.

A politika és a nemzetiségi törekvések közötti kapcsolatra már az 1890 előtti időszakban is találunk példát. A vármegyében a ruszin nemzetiségi törekvések legmeghatározóbb szószólói ugyancsak a görögkatolikus papok voltak. 1862-ben Bukoszký György, nagyszőlősi pap és esperes, több görögkatolikus lelkész támogatásával a nemzetiségi jogok megerősítését, betartását és betartatását kéri a helytartótanáctól. Ugyanezen egyházi-értelmiségi csoportosulás indítja az 1865. évi képviselőházi választásokon a nagyszőlősi körzetben Dolinay Péter ügyvédet, akiről a közbeszéd mint a ruszinok jelöltjéről szól.⁶⁵ Az ellenjelölt a komoly ismertséggel rendelkező Perényi-család akkor 22 éves sarja, br. Perényi Zsigmond volt.

A választások Perényi Zsigmond győzelmét hozták, amit azonban a Dolinay-hívek nem akartak elfogadni választási csalásra hivatkozva. Az ügy már az előzményekben is tettelegességgel fajult, amivel az utóéletben is találkozunk a Pestig érő sajtóvisszhang mellett.⁶⁶

Az eseményeket viszont már ekkor sem lehetett – s utólag sem lehet – nemzetiségi konfliktusként kezelni, mivel a két jelölt támogatói között vegyes összetételben találunk magyar vagy ruszin nemzetiségűeket, noha kétségtelen, hogy a Dolinay Pétert támogatók között túlsúlyban voltak a ruszin nemzetiségűek.⁶⁷ Perényi Zsigmond ruszin

62 Baranyi 2009. 73–74.

63 A 19. század második felében a ruszin elit négy nagyobb politikai irányzat köré csoportosult, amelyeket a környező politikai terek befolyásoltak leginkább. Így a ruszinofil irányzat megpróbált önálló ruszin politikát folytatni, a ruszofilek Oroszország barátságát keresték, a magyarón irányzat a budapesti vezetéssel működött leginkább együtt, míg az ukranofilek a szomszédos galíciai ukrán politikai erőkkel áptak szoros kapcsolatot.

64 Lelekach 1953. 281.

65 Mayer 1977. 42.

66 Idők tanúja. 1865. december 14.

67 Mayer 1977. 45.

szavazóit főként a szociális és egyházi terhek enyhítésének igénye motiválta, melyet saját elmondásuk szerint a görögkatolikus egyház rakott rájuk.

A különböző főispáni, közigazgatási bizottsági, de akár még a hegyvidéki akció kirendeltségeiből származó jelentések a skizma mozgalom folyamatos kormányzati megfigyelésére engednek következtetni. Ezekből kiderül, hogy az Ugocsa megyei skizma még közel sincs olyan előrehaladott állapotban, mint más ruszinok lakta vármegyékben: „... a skizmáról ma már minden kunyhóban beszélnek, különösen ott, ahol az Amerikából visszavándoroltak ezen eszméket missziószerűleg terjesztik, de Bereg és Ugocsa megyében a hegyvidéken még határozott mozgalom nem alakult ki.”⁶⁸ A helyzet nem sokáig marad így, hiszen mindössze két évvel később már arról értesülünk, hogy a máramarosi királyi ügyészség hatáskörét a skizma- és felségárulási ügyekben kiterjesztették más vármegyékre, köztük Ugocsára is.⁶⁹ Ugyan a skizma nem öltött tömeges méreteket Ugocsában, de ennek ellenére az 1913. július 23-án kezdődő máramarosi perben több ugocsai illetőségű vádlottal is találkozunk.⁷⁰

A politikai szintéren – amellet, hogy továbbra is nagyon jelentős ruszin értelmiségi, egyházi és népművelő mozgósítás folyt – 1894/1895-ig, az Ungváron megalakuló, a ruszin politikai érdekeket felvállaló Katolikus Néppárt létrejöttéig viszonylagos nyugalom volt, akár úgy is fogalmazhatnánk, hogy a ruszin politikának nem voltak érdekérvényesítő színterei. 1895-ben viszont a bereg-ugocsai főispánnak, Lónyai Sándornak a miniszterelnökhöz írott jelentésében beszámol az ugocsai görögkatolikus ruszin papság politikai mozgolódásáról, melyet meghatározó és a Néppártot támogató irányúnak fest le.⁷¹

1895 júliusában már egy bővebb főispáni jelentéssel találkozunk, melyben Lónyai a Katolikus Néppárt Ugocsa megyei megalakulásáról ír, amely szinte azonnal politikai szervezkedésbe is kezd. A beszámoló említi a görögkatolikus püspök, Firczák Gyula bizonytalan szerepét és álláspontját is az ügyben.⁷²

Lónyai főispáni levele megjegyzéseket tesz a halmi választókerületre, ahol jelentős a ruszin választók száma, akik mellé könnyen a román települések választói is nyerhetők a magyar nemzetiségű jelölttel szemben. Tanácsként Lónyai azt javasolja, hogy a választókerületben csak egy szabadelvű jelöltet indítsanak.⁷³

A választásokon – más nemzetiségekhez viszonyítva – még a cenzusos rendszer ellenére sem voltak hátrányos helyzetben az ugocsai ruszinok. A parlament képviselőházának választói összetételében az összruszin lakosságot tekintve szintén nem találunk különös alulreprezentáltságot, hiszen az 1910-es statisztika szerint a magyarországi (Erdélyt nem beleértve) választók 3,1%-a ruszin nemzetiségű volt, miközben a 24 éven felüli férfi népesség mindössze 2,4%-a ruszin. Ugyancsak magas – 35,1% - a választójoggal bíró 24 éven felüli ruszin férfiak aránya az összes 24 éven felüli férfi ruszin

68 Gönczi 2008. 71. Idézet: MNL OL K. 26. 1910-XXV-1574.

69 Gönczi 2008. 80. és Máramarosi Független Újság. 1912. október 20.

70 Gönczi 2008. 85.

71 Gönczi 2008. 93.

72 Mayer 1977. 94.

73 Mayer 1977. 94.

nemzetiségűhöz képest, míg ugyanezen mutató a magyar lakosság körében mindössze 27,9%, a németnél pedig 29,3%.⁷⁴

Sok múlt a magas rangú ruszin vezetők személyes befolyásán egy-egy komoly eredmény elérésében. Firczák püspök – aki többször megválasztott szabadelvű képviselő is volt egyben – és Bánffy Dezső magyar miniszterelnök személyes tárgyalása során is felmerült, hogy a ruszinok nagy lélekszáma (közel félmillió) ellenére semmilyen komolyabb kormányzati pozíciót nem töltenek be az általuk lakott vármegyékben, vagy a vármegyéből delegálva. Bánffy ígéretet tesz ennek orvoslására, ami azonban leginkább a ruszinbarát főispánok kinevezésében nyilvánult meg, de ez főként Ung és Máramaros vármegyékben érhető tetten.⁷⁵

Összegzésként elmondható, hogy:

- az ugoicsai ruszin politika mindössze kísérleteket tudott tenni a közvetlen országos befolyás és érdekérvényesítés megszerzésére, erre azonban a dualizmus időszaka alatt nem volt sikeres próbálkozása.
- egy esetben találkozunk Ugocsában olyan kormányzati gesztussal, amikor Vincz Gyula főispáni kinevezésével kedvezni akarnak a nemzetiségeknek.
- a ruszinok választási kormányhűsége a dualizmus második felében majdnem végig kitart, kivéve az utolsó, 1910-es választást, amikor ellenzéki jelölt nyer a nagyszőlősi körzetben. Ennek ellenére a megye nemzetiségeinek vezetőinek egy része – különös tekintettel a ruszin görögkatolikus papságra – inkább az ellenzéki felé tendáltak a politikában, mivel erős kötődéseik voltak az 1894–95-ben megalakuló Katolikus Néppárttal. A képviselőházi választások küzdelmei többször kiéleződtek, de csak ritkán kaptak nemzetiségi színezetet.
- mikor előfordult, hogy ruszinbarát jelöltet indítanak a választókörzetek valamelyikében, az is minden esetben a regnáló kormánypárt programjával történt, ennek ellenére nem volt ilyen választási győzelem.
- a választási küzdelmek többnyire előre eldöntöttek voltak a megyében, s ha esetleg nem is, akkor azok kimenetele nem volt nemzetiségi viszonyoktól függő.
- az ugoicsai ruszinok egy folyamatos, de lassú társadalmi-gazdasági-politikai előrehaladást mutatnak, mely része volt a ruszin nemzetfejlődésnek, amely a világháború idején már a politikai szakaszban járt.
- a ruszin nemzeti elit a görögkatolikus egyházi kötődésénél fogva meghatározó volt a ruszin társadalomban, s egy idő után – a vármegyei szintet mintegy átugorva – az országos politikában is.
- az ugoicsai skizma-mozgalom a máramarosi perrel visszaszorul a megyében, s mindösszesen néhány tíz követője marad, ami számban jóval alatta van a szomszédos beregi vagy máramarosi mutatóknak.

---

74 Hanák 1983. 1015.

75 Baranyi 2009. 73.

Felhasznált források

- A halmii mandatum. Pesti Hírlap. 1901. december 12. 5–6.
- A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. M. Kir. KSH, Budapest, 1912.
- Az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás a magyar Korona Országában. II. kötet. Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal. Budapest, 1882.
- Cleri Craeci Ritus Catholicorum Munkácsiensis. Typis Tiphographie „Kelet”. Ungvarini, 1893.
- Danyi Dezső–Dávid Zoltán (szerk.) 1960: Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787). KSH Könyvtára, Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztálya. Budapest. Idők tanúja. 1865. december 14.
- Magyarország Tiszti Czim- és Névtára. 9–37. évfolyamok. Magyar Királyság. KSH. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)
- MNL OL K. 26. 1910-XXV-1574. Polgári kori kormányhatósági levéltárak. Miniszterelnökségi levéltár. Központilag iktatott és irattárazott iratok. 1867–1944.
- MNL OL. K. 27. Polgári kori kormányhatósági levéltárak. Miniszterelnökségi levéltár. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1867–1944.
1896. 02. 12.
1905. 11. 08.
1906. 01. 04.
1917. 08. 10.
1918. 04. 22.
- MNL OL. K. 148. K 1875-III-804. 40.cs. Polgári kori kormányhatósági levéltárak. Belügyminisztériumi levéltár. Elnöki iratok. 1867–1949.
- Ugocsa megye közönségének levele a belügyminiszterhez 1875. április 20–21.
- Ugocsa. 1896. március 1.
- Ugocsa. 1896. október 25.
- Ugocsa. 1900. május 18.
- Ugocsa. 1904. január 10.
- Pór Edit 1988: A magyarországi egyesületek címtára a reformkortól 1945-ig. II. kötet. Művelődéskutató Intézet. Budapest.

Hivatkozott szakirodalom

- A kivándorlók. A Magyar Szent Korona országainak kivándorlása és visszavándorlása 1899–1913. Budapest. 1918.
- A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat 42. kötet. Budapest. 1912.
- Becsky Emil (családtörténeti adatok). Magyar Családtörténeti Adattár. <http://www.macse.org/gudenus/mcsat/fam.aspx?id=645>
- Botlik József 2000: *Egestas Subcarpathica*. Adalékok az Északkelet-Felvidék és Kárpátalja XIX-XX. századi történelméhez. Hatodik Síp Alapítvány. Budapest.
- Bölonyi József–Hubai László 2004: *Magyarország kormányai. 1848–2004*. V. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Cieger András 1999: *Ugocsa megye politikai vezető rétege a dualizmus időszakában*. In: Kárpátaljai Minerva. III. köt. 1. Füzet. Budapest–Beregszász.
- Cieger András 2003: *A dualizmus kori helyi politikai elit kutatása regionális szinten*. In: Mi végre a tudomány? Fiatal Kutatók Fóruma 1. 297–313.
- Cieger András: *Érdekek és stratégiák. A helyi politikai elit érdekérvényesítő lehetőségei a kárpátaljai régió vármegyéiben a dualizmus időszakában*. <http://epa.oszk.hu/00400/00414/00009/pdf/05cieger.pdf> (Letöltés: 2018. 02. 07.)
- Csatáry György 2017: *Ugocsa vármegye levéltárának történetéből*. In: dr. Orosz Ildikó (főszerk.): *Acta Academiae Beregsasiensis*. XVI. évfolyam. Beregszász–Ungvár.
- Fényes Elek 1867: *A Magyar Birodalom nemzetiségei és ezek száma vármegyék és járáások szerint*. Eggenberger Ferdinánd M. Akad. K. Pest.
- Gönczi Andrea 2008: *Ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején*. PoliPrint. II. RFKMF. Ungvár–Beregszász.
- Katus László 1983: *A nemzetiségi kérdés és Horvátország története a 20. század elején*. In: Hanák Péter (főszerk.): *Magyarország története 1890-1918*. II. kötet. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Kész Barnabás 2009: *Tiszán innen, Tiszán túl – Ugocsa*. In: Baranyi Béla (szerk.): *Kárpátalja. A Kárpát-medence régiói* 11. Dialog Campus Kiadó. Pécs–Budapest.
- Kolomic I. G. 1962: *Szocialno-ekonomicseskije otnosenijija obsesztvennoje dvizsenijije v Zakarpatye vo vtoroj polovine XIX. veka*. t. Tomszk.
- László Gézáné 2013: *A történelmi Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa és Ung vármegyék sajtótörténete 1845-től 1920-ig*. (Doktori disszertáció). ELTE. Budapest.
- Lelekach M. M. 1953: *Kulturni zvjazki Zakarpattja z Ukrajinaju i Roszijeju v XVII-VIX st*. Uzghorod.
- Mayer Mária 1977: *Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések 1860-1910*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Paul Robert Magocsi 2006: *The People From Nowhere*. V. Padiak Publishers. Uzhhorod.

Szabó Ermény (életrajzi adatok). In. Szinnyei József (szerk.): Magyar írók élete és munkái. <https://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-irok-elete-es-munkai-szinnyei-jozsef-7891B/s-A6233/szabo-sabov-ermeny-eumen-AB611/> (Letöltés: 2018. 02. 09.)

Szabó István 1937: *Ugocea megye*. Magyarság és nemzetiség. I. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest.

Szabó Pál Csaba 2006: *A magyar állam története 1711-2006*. Bölcsész Konzorcium. Budapest.

A kirakat művészete

*Kirakatrendezés az 1930-as években Magyarországon**

A magyar reklám virágkora az első világháború után, az 1920-as évek második felétől köszöntött be. Kedvezően hatott rá az 1929-es gazdasági világválság is, hiszen az árut nehezebb volt eladni, így állandó igény volt a jó minőségű, figyelemfelkeltő és hatékony reklámstratégiákra. Nagyszámú pályázat ösztönözte a grafikusokat alkotásra, a magyar plakátművészet pedig nemzetközi kiállításokon is kiválóan szerepelt. Az utcakép is radikális változásokon ment keresztül. Megjelentek a fényreklámok, 1927-től a villamos- és autóbusz-megállóban átvilágított hirdetőoszlopok tették este is láthatóvá a plakátokat, hirdetményeket. Az 1930-as években Budapesten 700 nagy és 1000 kis hirdetőoszlop, 10.000 négyzetméter összterületű hirdetőtábla, 28 hatszögletes nagy típusú és 115 kis típusú világító oszlop állt a hirdetőik rendelkezésére.¹

A kirakatok tekintetében a legbősegebb információk az 1930-as évekből valók, hiszen a *Reklámélet* című folyóirat ezekben az években rendezéren közölt cikkeket a kialakításukról. Bár az áruházak, amelyek nem csak az árukat állították ki a kirakatokba, hanem lehetőséget biztosítottak maguknak a kirakatokat is az összehasonlítására, más országokhoz viszonyítva viszonylag későn jelentek meg Budapesten.² Ennek ellenére a magyar kirakatművészet igyekezett felzárkózni és lépést tartani más európai (és akár amerikai) fejleményekkel.

Tanulmányomban arra keresem a választ, hogy milyen információk állnak egyáltalán rendelkezésünkre a kirakatokra vonatkozóan? Milyenek is voltak ezek, hatottak-e rájuk művészeti stílusirányzatok, tipologizálhatóak-e? Kik voltak a kirakatrendezők, milyen volt a képzésük és milyen megbecsültségre számíthattak? Hasonló funkciójú (mű)alkotásként mennyire vonható párhuzam a plakát és a kirakat között? Elsődleges forrásként a *Reklámélet* című folyóiratban megjelent cikkeket és kirakatifotókat használtam, mert ez a szaklap foglalkozik a legrészletesebben a tárgyalt témával, de egyes résztémák esetében más lapokban megjelent írásokat is felhasználtam.

---

* A tanulmány az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” pályázat támogatásával készült.

1 S. Nagy – Rédey 2006. 8.

2 Gyáni 1997.

A Reklámélet és a kirakatok

Az 1920-as években, a korábbi hagyományt folytatva, a művészeti szaklapok, például a *Magyar Iparművészet* vagy a *Magyar Grafika* kizárólag a grafikai reklámmal, elsősorban a plakát problematikájával foglalkoztak. 1928 júniusában viszont megjelent egy olyan folyóirat, amely igyekezett a reklám minden vonatkozását bemutatni. A 11 éven keresztül havonta megjelenő *Reklámélet* című folyóiratot Balogh Sándor hirdetőiroda-tulajdonos alapította és szerkesztette. A címválasztásra ő maga így reflektált: „Reklám-Élet nevet adtam ennek a lapnak. De élet-e már, ami nálunk reklám terén van? Bizony csak embrionális állapot. Ha így van is, én előlegezem a nevet, mert bizonyos, hogy egy-két éven belül Magyarországon friss, lüktető és mozgalmas reklámélet lesz.”³ A lap programjában meghatározta, hogy elméleti ismeretekkel párosult gyakorlati útmutatással szeretne szolgálni a különböző reklámcégeknek, hiszen „a jó hirdetőnek legalább addig kell tanulnia, mint a jó papnak, az idővel lépést kell tartania, mert ez a tér az, ahol egy-egy újabban felbukkanó ötlet elmossa a másikat.”⁴ Továbbá szószólója szeretett volna lenni mindazoknak, akik hirdetéssel foglalkoznak, a reklámszakma konkrét megszervezésében, szabályozásában is aktív szerepet kívánt játszani. A folyóiratot a modernitás jellemezte, legyen szó az összegyűjtött és mintaként bemutatott munkákról vagy a lap kialakításáról, nyomdai minőségéről. Címlapjait a legjelentősebb művészek tervezték⁵, tördelése, nyomdai minősége elsőrangú volt, képmelléklete kiváló merítés a kor alkalmazott grafikai terméséből.

A reklámszakmában érintett megrendelő és reklámszakértő közötti szorosabb kapcsolat kialakítását, fenntartását és alakítását is célul tűzte ki a szerkesztő. Ezért a lapban olvasói kérdésekre is válaszoltak, reflektáltak a szakmát érintő problémákra, vitákat vetettek fel, egyesületi tanácskozásokról írtak beszámolókat. A vezércikkeket és a hosszabb lélegzetvételű írásokat a szakma jeles képviselői jegyezték. Így például Irsay Ervin, az AEG-Unió Magyar Villamossági Részvénytársaság igazgatója a fényreklámról és a megvilágított kirakatokról értekezett rendszeresen, a reklám különböző vetületeiről, elméletibb kérdésekről dr. Radványi László, a Magyar Szaklapok Országos Egyesületének ügyvezető elnöke, *Az Üzlet* című lap szerkesztője írt. A reklám lélektani hatásairól, a pszichológiai marketingben hasznosítható újdonságairól pedig Hermann-Cziner Alice pszichológus publikált írásokat. Műkritikákat, stílushoz és művészethez kapcsolódó cikkeket a más folyóiratokból is ismert kritikusok, Nádai Pál, Hevesy Iván vagy Rosner Károly írtak, a legfontosabb tipográfiai, grafikai feladatokról, megoldásokról (legyen szó plakát, kirakat, újsághirdetés betűrajzáról, háttéréről) pedig elsőkézből értesülhettek az olvasók, hiszen olyan, nemzetközileg is elismert

3 Balogh Sándor: Olvasóm! *Reklámélet*, I/1. (1928.06.) 1.

4 Balogh Sándor: Olvasóm! *Reklámélet*, I/1. (1928.06.) 1.

5 Például Bortnyik Sándor, Berény Róbert, Irsay István, Mallász Gitta, Dallos Hanna. Ráadásul Bortnyik az 1929. évi 8. számhoz készített címlapja jelzi a konstruktivista-funkcionalista elvek konkrét betörését. Bővebben Bortnyik *Reklámélet*ben betöltött szerepéről. Lásd: Bakos 2018. 99–101.

művészek, mint Kassák Lajos, Bortnyik Sándor, Pólya Tibor vagy Berény Róbert írásai láttak itt nyomdafestéket. Ebből a rövid válogatásból is kitűnik, mennyire jelentős fóruma volt ez a lap a reklámszakmának.

A köztéri reklám médiumai közül folyamatosan visszatérő téma a kirakatok rendezése. A legtöbb cikket a témában Hausinger Géza, a Corvin Áruház jelentős tapasztalattal bíró főrendezője írta, viszont sok cikk a szerző megjelölése nélkül került a lapba. Bár a lapban tárgyalt témák között már korábban is fontos helyet töltött be, 1931-től külön rovatot indítottak a kirakatról. A rovat indoklásában a következőket olvashatjuk: „Éppen ezért, a hozzánk beérkezett számos kívánságnak teszünk eleget akkor, amikor *kirakat-rovatunkat állandósítjuk*. Néhány neves és invenciózus fővárosi kirakat-tervező közreműködését is sikerült e célra megnyerni... Célunk, hogy minden előfizetőnk, akit ma az üzletvezetés sok baja, gondja amúgy is túlságos mértékben vesz igénybe és aki – ha talán szükségét érzi is – nem szentelhet időt az idevágó, igen terjedelmes, de nagyrészt külföldi szakirodalom tanulmányozásának, rövid és szabatos cikkeinkből mindarról tájékozást nyerjen, amit üzletének fejlődése, forgalmának emelése érdekében a kirakatról, annak rendezéséről, felépítéséről és dekorálásáról tudni kell.”⁶

A rovat legfőbb jellemvonása az volt, hogy konkrét tanácsokat, ötleteket adott a kirakatrendezőknél. Új szezon vagy ünnep beköszönté előtt akár kirakatdíszek teljes leírását közölte, sablonnal, részletekbemenő technikai információkkal együtt (például karácsonyfa készítése kartonból, a burkoláshoz szükséges különböző textíliák nevével, árával). Üzlet- és árutípusokra lebontva is adtak külön tanácsokat a kirakatrendezéshez. Tudósítottak a legújabb technikai fejleményekről, legyen szó világításról vagy a jégvirágok kiküszöböléséről. Felméréseket és statisztikai adatokat is publikált a folyóirat, például közvéleménykutatást arról, hogy a kirakatok bámulása során átlagosan ki hány másodpercet tekint egyik vagy másik sarokba. Tudósítottak különböző kereskedelmi vásárokon látott kirakatújdonságokról is, beszámoltak az oktatásról. Rendszeresen tartottak kirakatszemléket is a folyóiratban, azaz közölték a hazai és a külföldi kirakatok fotóit, olykor kommentárokkal is ellátva ezeket. A fényképek elsősorban budapesti kirakatokat mutatnak, de akad köztük egy-egy vidéki is. Arra bátorították a kereskedőket, kirakatrendezőket, hogy fényképezzék le kirakataikat és a fotókat küldjék be a szerkesztőségbe, mert a legjobbakat publikálják. Ehhez segítségül időről időre fényképészeti tanácsokat is megosztottak. Más, elsősorban németországi lapokban közölt kirakatfotókat is publikáltak, illetve az időről időre megrendezett vásárokról készített fényképeket is, így az itthoni kirakatrendezők a külföldi tapasztalatokat is megismerhették, hasznosíthatták.

6 Sz. n.: Kirakat. *Reklámélet*. IV/10. (1931.10.) 9.

A kirakatrendezés professzionalizálódása

A kirakatrendezésre az 1930-as években egy komplex, sokoldalú képzettséget igénylő mesterséggként tekintettek, legalábbis azok a reklámszakemberek és kirakatrendezők, akik felismerték a kirakat eladásban betöltött fontos reprezentációs, valamint meggyőző erejét. Németországban, Ausztriában már a '20-as években nagyhírű dekoratőrök működtek. A *Reklámélet* hasábjait olvasva úgy tűnik, Magyarországon csak az 1930-as években írtak elismerően egy-egy személyről. Értelmszerűen főként Budapesten dolgoztak ezek a szakemberek, ahol a nagyobb áruházak külön szakosztályt tartottak fenn a dekorálásra, illetve az egyes boltok is versengtek az áruházak modern kirakataival. Vidéken a helyzet nem volt ennyire kedvező, hiszen a kereskedő anyagi forrásainak szűkössége miatt csak ritkán, esetleg nagyobb ünnepek, szezon elején engedhette meg magának egy professzionális kirakatrendező alkalmazását, máskor ő maga cserélte a kirakatot.

A hivatalos szakképzés 1930-ban kezdődött el Magyarországon, amikor a Budapesti Kereskedelmi Akadémia kirakatrendezői és reklámügyi tanfolyamot indított.⁷ A 4 hónapos tanfolyam során heti négyszer, két és fél órás előadást tartottak a szakma olyan kimagasló személyiségei, mint például Szécsi-Hacker József iparművész, kirakatrendező, Bortnyik Sándor és Pólya Tibor festőművész, reklámgrafikus, dr. Urbányi János tanár, a reklámelmélet szakértője, dr. Hermann-Cziner Alice pszichológus, dr. Mihályfi Ernő, *Az Est*-lapok hirdetéstervező osztályának vezetője, Pillitz Dezső mérnök, a Világítástechnikai Állomás előadója, Molnár Farkas műépítész, dr. Radványi László, *Az Üzlet* szerkesztője, Balogh Sándor, a *Reklámélet* szerkesztője és a *Reklámélet* valamennyi munkatársa. Ahogyan az oktatók részleges névsorából is kitűnik, a tananyag elméleti és gyakorlati tudással volt hivatott felvértezni a résztvevőket. A meghirdetett témák között a következők szerepeltek: a reklám lélektani hatásai, a művészet a kereskedelem szolgálatában, az ábrázoló és szöveges reklám, a fényreklámok, a plasztikus reklám, az újságreklám, az üzletek belső és külső díszítése, színharmonia, jó és rossz plakátok, a kirakatok feliratai, címkék, számjegyek, betűesztétika, tipográfia. Mindezek mellett a szakgyakorlat alatt a résztvevők az összes szakma kirakatával, az egyes árucikkek sajátosságaival is megismerkedtek. Megtanulták a szövet- és méteráru, a férfi-, női- és gyermekkonfekció, az úri és női divat, a női fehérenemű, a kézimunka, a csipke, a porcelán, az élelmiszer és egyébek prezentálását, az egyes idények, a végeladási, a karácsonyi és húsvéti kirakatok megtervezését és kivitelezését. A tanfolyamot az 1940-es évekig évente akár több alkalommal is megismételték. Az oktatók személye és a tanított témák változhattak, de mindig a legmodernebb szemlélet uralkodott. Később például reklámtörténeti, világítástechnikai, gazdaságtani ismereteket is el kellett sajátítaniuk a résztvevők, illetve gyakorolniuk kellett az iparos és iparművészeti mun-

7 Sz. n.: A Budapesti Kereskedelmi Akadémia kirakatrendezői és reklámügyi tanfolyamot rendez. *Reklámélet*. III/1. (1930.01.) 6.

kák kivitelezését, hiszen nem minden esetben volt segítségükre egy kivitelező csapat. A kirakatrendezői fogások biztos elsajátítását a kirakatterem garantálta, ahol kilenc, különböző méretű gyakorlókirakat volt felszerelve, biztosítva a legújabb technikai lehetőségeket, világítási megoldásokat. A tanfolyamot különböző cégek is támogatták, akik főként kirakatkellékeket bocsátottak a tanoncok rendelkezésére.⁸ A hallgatókat csak korlátozott számban vették fel, viszont az első tanfolyam meghirdetésekor külön kiemelték, hogy nők is beiratkozhatnak, hiszen „külföldön nagy sikerrel működnek a női kirakatrendezők, főként a selyem, női fehérnemű, kalap, harisnya, piperecikk rendezésébe a női könnyedséget tudták belevinni.”⁹ Azoktól, akik érettségi vizsgával rendelkeztek, nem vártak el előző üzleti gyakorlatot, a többieknek viszont legalább két évnyi üzleti tapasztalattal kellett rendelkezniük és felvételi vizsgát kellett tenniük helyesírásból, rajzkészségből, kézügyességből, valamint szakmabeli anyagismeretből. A beiratkozási díj 10 pengő, a tanfolyam díja 100 pengő volt. A korabeli lapok szerint a tanfolyam „valóban modern, hézagpótló és igazi európai színvonalú intézmény, amely nincs túlszűfolva”.¹⁰ A tanfolyamon szerzett diploma tehát minőségjelzőként is szolgált, hiszen nagyon megválogatták a résztvevőket (1930-ban például csupán 9 hallgató kapott diplomát).

A kirakatrendezőknak egy-egy ilyen tanfolyam elvégzése után természetesen folyamatosan tovább kellett képezniük magukat, a gyakorlati tudásuk elmélyítése mellett informálódni kellett a legújabb kirakatrendezési tendenciákról, az eszközökről, a technikai újításokról. A *Reklámélet* sokszor konkrét megoldásokat javasoló cikkei és tanulságos kirakatképek mellett a szakirodalomról is rendszeresen beszámolt. Ezeket a szakkönyveket az újság kiadóvállalatánál meg is lehetett vásárolni. A röviden ismertetett kiadványok zöme német nyelvű volt. Akadtak köztük általánosabb tudnivalókat összegyűjtő, sok képpel illusztrált albumszerű könyvek, mint a Fritz Krake által írt *Das Schaufenster des Edeka-Kaufmanns*,¹¹ amely a berlini Edeka bevásárlóközpontnak a kirakatait mutatta be 287 illusztrációval, amiből 16 nagyszínynyomású műnyomat, vagy az Eduard Kreutzer és Paul Neff tollából származó *Der praktische Farben-Dekorateur*,¹² amely a színharmónia gyakorlatba ültetésére helyezi a hangsúlyt, külön vizsgálva a színek megváltozását különböző fényviszonyok függvényében. Bemutattak viszont nagyon specifikus problémákra megoldási lehetőséget kínáló könyveket is, mint a Von E. Kirschening és Bert Ert által összeállított *Können Sie Kleider Stecken?*¹³

8 Sz. n.: A Kereskedelmi Akadémia kirakatrendezői és reklámügyi tanfolyamát... *Reklámélet*. III/2. (1930.02.) 17.

9 Sz. n.: A Kereskedelmi Akadémia kirakatrendezői és reklámügyi tanfolyamát... *Reklámélet*. III/2. (1930.02.) 17.

10 3279. Budapestben van kirakatrendezői tanfolyam... *Új Idők*. XXXVIII/18. (1932.05.01.) 561.

11 Fritz Krake: *Das Schaufenster des Edeka-Kaufmanns*. Edeka Verlagsgesellschaft, Berlin-Wilmersdorf. 1931. Ismertetést közöl a *Reklámélet*. IV/12. (1931.12.) 15.

12 Eduard Kreutzer - Paul Neff: *Der praktische Farben-Dekorateur*. Verlag Berlin. Berlin. 1930. Ismertetést közöl a *Reklámélet*. III/12. (1930.12.) 22.

13 Von E. Kirschening - Bert Ert: *Können Sie Kleider stecken?* Textil-Woche A.G. Berlin. 1933. Ismertetést közöl a *Reklámélet*. VI/2. (1933.02.) 20.

amelyben arról értesülhettek a dekorátorok, hogy néhány méter anyagból gombostűk felhasználásával hogyan lehet kirakati babákat divatos ruhákba öltöztetni, vagy a *Das gewinnbringende Schaufenster*¹⁴ című könyv, mely a krepp-papírnak a kirakatrendezési dekorációs anyagként való felhasználási lehetőségeire világít rá.

De mi is volt tulajdonképpen a kirakatrendező feladata és milyen is volt a munkamódszere? Erre vonatkozóan a *Reklámélet* egy részletes cikkben¹⁵ írt le egy napi kirakatrendezési folyamatot a Corvin Áruházban. Itt dolgozott Hausinger Géza, a dekorációs osztály vezetője, aki koordinálta a három kirakatrendezősegedből, két inasból, három festőből és két asztalosból álló csapatát. A szuterén hatalmas termében készítették elő a terveket és a dekorációkat, összesen 40 kirakatét, a lépcsőkét és az egyes eladási osztályokét is. Bár ez egy összetett koordinációt megkövetelő jelentős feladat, maga a helyzet mégis ideálisnak mondható, hiszen a főkirakatrendező által gondosan megálmodott tervek megvalósítását egy teljes csapat tette lehetővé. Ez egy kisebb, esetleg vidéki, kisvárosi kereskedés esetében elképzelhetetlen lett volna, a munkafolyamat viszont hasonló lehetett. Az évszakváltás vagy ünnep közeledte adhatta az apropót az egész üzlet „átöltöztetéséhez”. A munkát akkor kell végezni, amikor egyetlen ember sem áll a kirakat előtt, amennyiben lehetséges nyitás előtt vagy zárás után. Az átalakítás alatt lévő kirakatot minden esetben gondosan függönnyel kell eltakarni az esetleg arra tévedő járókelők szemei elől, mert a zűrzavar, a munkaeszközök illúziórombolóan hatnának. A régi dekoráció lebontása után elkezdődhet az új építése. „Nincs kísérletezés [...], hanem mint egy rég kieselt terv valóra váltása, stílusban, összhangban minden a helyén van.”¹⁶ Vagyis nem empirikus próbálgatás, hanem jól kigondolt terv alapján történt a kirakat berendezése.

A kirakatrendezés művészetéhez tehát sokoldalú ismeretekre és számos képességre volt szükség. Jól példázza ezt Szécsi-Hacker József¹⁷ pályája is, akinek neve nem csak kirakatfotók és -tervek alkotójaként, hanem számos cikk szerzőjeként is feltűnik a *Reklámélet* hasábjain. Korábban több éven keresztül volt a bécsi Heinrich Grünbaum cég vezetője, majd 1922-ben lett az Árvay János és Társa szállító cég ruházati osztályának ügyvezető művészeti igazgatója, miután divattervezőként tért haza párizsi beszerző- és tanulmányúttjáról.¹⁸ A következő évben egy divatrajz vázlatfüzetet adtak ki az ő terveivel.¹⁹ 1923-ban újra Párizsban tartózkodott, hiszen budapesti újságokban divattervező iparművészként hirdette magát, aki párizsi modellterveket küld akár kizárólagossággal is.²⁰ Iparművészként tervezett teljes üzlet-helyiséget is 1933-ban, amely „a párizs «Confiseire-Apéritif» mintájára egy ízléses,

14 *Das gewinnbringende Schaufenster*. Dennison Company. Hamburg. 1931. Ismerteti a *Reklámélet*. IV/2 (1931.02.) 20.

15 Sz. n.: Kirakatot rendeztünk egy napig a Corvinban. *Reklámélet*. III/12. (1930.12.) 16.

16 Sz. n.: Kirakatot rendeztünk egy napig a Corvinban. *Reklámélet*. III/12. (1930.12.) 16.

17 Széchy-Hacker József változatban is feltűnik a neve, de saját könyvét már a magyarosan írt névvel jegyzi, ezért a továbbiakban én is azt használom.

18 Sz.n.: Az Árvay János és Társa kir. udv. szállító cég... *Az Újság*. XX/70. (1922.03.25.) 3.

19 Sz.n.: Divatiparunk és a korona esése. *Az Újság*. XXI/169. (1923.07.29.) 11.

20 Például: *Pesti Hirlap*. XLV/203. (1923.09.11.) 9.

színes, elegáns és intim cukrászda” volt.²¹ Elméleti és gyakorlati szaktudással maga mögött 1929-ben már gyakorlott kirakatrendezőként meghívást közöl az újságban a legújabb alkotása, a Breitfeld szörmeház „művészi kirakatainak” megtekintésére.²² A meghívó szövegében felsorolja fontos szakmai sikereit, így nyilvánvalóvá téve szakmai felkészültségét, de alkotásainak – amelyek ezúttal kirakatok – művészi mivoltát és saját maga művészi identitását is hangsúlyozza. Önérzetére és a közönség általi megbecsülésére is lehet következtetni, hiszen Szécsi egyértelműen művészként tekint magára, hiszen műalkotásként határozza meg az általa tervezett kirakatot, amit ekként érdemes megtekinteni. Rendkívül izgalmas mozzanat, hogy a kirakat leleplezése fontos eseményként jelenik meg, amelyen érdemes résztvenni. Az új kirakat megtekintése nem azért válik fontossá, mert a legújabb termékekről elsőként lehet értesülni, hanem mert új műalkotásként jelenik meg az utcaképből. Aktusában a szoborleleplezésre emlékeztet az alkalom, viszont a kirakat ennél sokkal efemerebb mű, hiszen néhány nap vagy hét elteltével nyomtalanul eltűnik. Szécsi szakmai öntudatát és megbeszültségét az is érzékelteti, hogy 1936-ban könyvet írt a kirakatrendezésről, amelyben fekete-fehér rajzokkal, fényképekkel, korabeli hirdetésekkel és 24 színmintával illusztrálta a kirakatrendezés mesterségét.²³

A kirakatrendezés művészi alkotófolyamatként való felfogását tükrözi egy 1939-es kritika Mohrlüder Vilmosról, aki szintén fontos szerepet játszott a magyarországi kirakatrendezés történetében. Reklámszakmabeli tapasztalatai széleskörűek voltak, a '30-as években tervezett fényreklámokat és elektromos eszközök hirdetéseit is, a Corvin Áruház dekorációs osztályának főnöke, később igazgatója is volt. Szakmabeli tudását fémjelzi, hogy az 1930-as évek utolsó évtizedeiben a Kirakatrendezők Egyesületének elnöki tisztségét töltötte be. Személyes és a szakmája megbecsültségét tükrözi, hogy európai színvonalú kirakatrendező-művészként emlegették.²⁴ A kirakatait Munkácsy festményével hozza összefüggésbe a következő sorok szerzője, így érzékeltetve művészi értékét a műfajnak: „Élő és virágzó cáfolata annak, hogy a kirakatrendezés nem más, mint az áruknak egy bizonyos zárt térben való elhelyezése, kirakása. Ha *csak* ez volna, akkor a festőművészet sem volna más, mint egy papír-, vászon-, fa- vagy falfelületnek a festékkel való befestése. Amiképpen megkülönböztetjük a megbecsülésre méltó és hasznos mázolás a címfestéstől, ugyanúgy magasabb rangúnak tartjuk Munkácsy Mihály »Ecce homo«-ját egy akármilyen gyönyörűen kipingált címtáblánál. A kirakatrendezésben is vannak bizonyos fokozatok, azzal a különbséggel, hogy magától értetődően efemerebb iparművészet, mert a legcsodásabb kirakatképet is bizonyos

21 *Színházi Élet*. XXIII/5. (1933.01.22-28.) 4.

22 A meghívó szövege: „A nemrégiben külföldről visszaérkezett Széchy-Hacker József okl. iparművész, a francia állami aranydíj nyertese, a Gustav Cords áruház Berlin volt Chefdekorateurje, a Gutmann J. és Tsa cég propagandafőnöke, tisztelettel meghívja jóbarátait és ismerőseit legújabb munkája, az új váciucci Breitfeld-szörmeház művészi kirakatainak megtekintésére.” *Magyarország*. XXXVI/250. (1929.11.02.) 14.

23 Szécsi-Hacker 1937.

24 Sz. n.: Mohrlüder Vilmos... *Textil-Ipar*. XII/10. (1939.05.19.) 7.

idő után szétbontják, hogy újat építsenek helyébe.”²⁵ A ‘40-es évektől reklámépítészeti munkákat is végzett a Budapesti Nemzetközi Vásáron, majd 1945 után az Állami Áruházak tervezőgrafikusa és kirakatrendezője volt, illetve grafikusként is tevékenykedett: kereskedelmi plakátokat tervezett, illusztrált természeti tárgyú könyveket.²⁶

A kirakat: látvány és eszköz

A kirakatrendezés professzionalizálódása és a művészettel való kapcsolatának a hangsúlyozása, a kirakatok műalkotásként való értelmezése társadalmi megbecsültségről árulkodik. Ahogyan már eddig is kirajzolódott, látványos „marketingeszközként” a néző becsalogatása volt az elsődleges feladatuk, ehhez pedig megvolt a saját eszköztáruk. Schuldenfrei 1910-es évek németországi kirakatokat vizsgáló tanulmányában azt állítja, hogy a kirakat egy teljesen zárt világ, egy miniatűr építészeti alkotás, amelyben tulajdonképpen a város, az épület és az üzlet, a kereskedelem szférái tökéletes kiegyensúlyozással metszik egymást.²⁷ Bár a zártságuk, önálló alkotásként való kezelésük az 1930-as évek budapesti kirakatok esetében is kétségbevonhatatlan, „kis épületként” való értelmezésüket még akkor sem gondolom helytállónak, hogyha architektonikus elemeket használnak fel a létrehozásukhoz. Önmagában a kirakat ugyan egy építészeti alkotás, hiszen az épület részeként létezik, keretből, üvegből, oldalakból áll, elfoglal egy bizonyos teret az üzlethelyiségben, de maga a látvány, amit a (remélt) vásárlónak nyújt, inkább az alkalmazott grafikához közelíti a műfajt.

Az kirakatfotók és cikkek alapján meghatározhatóak külfönféle kirakattípusok, amelyek az 1930-as években színesítették az utcaképet. Ugyanígy megfigyelhető, ahogyan egyes művészeti stílusirányzatok hatottak a műfajra is, hiszen a kirakatok a vizuális kultúra részeként érzékenyen reagáltak az új stílusok térhódítására.²⁸ A kirakatok tipologizálása során igyekeztem ötvözni a korabeli kritikákat, észrevételeket a saját meglátásaimmal. Az osztályozás alapjául a *Reklámélet*ben megjelent cikkek szolgáltak, az egyes típusok megnevezése is ezekből az írásokból származik. Az egyes kirakatok típusokba való sorolását viszont nehezítette, hogy a legtöbb esetben a cikkekben nem mutattak rá példaként kifejezetten egy kirakatképre, hanem csak körülírták azt. Nem a legideálisabb megoldást tükrözik és a korban általában nem túl pozitív kritikát kaptak az ún. *novellisztikus és raktár-kirakatok*, de elismerték a műfaj szakértői, hogy egyes esetekben indokolt vagy elnézhető lehet az alkalmazásuk. A novellisztikus kirakat sajátossága és egyben veszélye is, hogy „ahelyett, hogy az árut beszéltené, önmaga beszél”,²⁹ vagyis

25 Sz. n.: Mohrlüder Vilmos... *Textil-Ipar*. XII/10. (1939.05.19.) 7.

26 Bakos 1993–2001. Mohrlüder Vilmos.

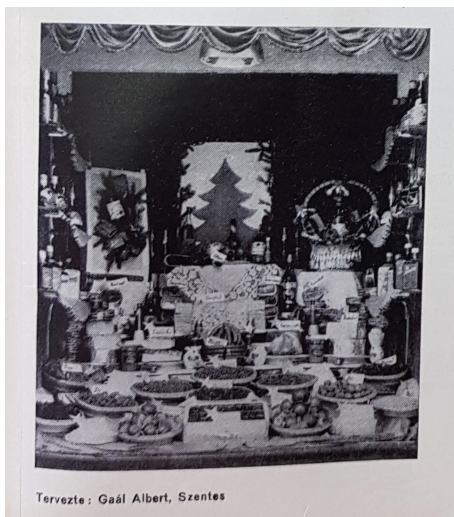
27 Schuldenfrei 2016. 178.

28 Dahlgren 2010. 170–171.

29 Sz. n.: A novellisztikus kirakat. *Reklámélet*. IV/4. (1931.04.) 13.

a terméket nem rendeltetésszerű használatuk közben, céljuknak megfelelően mutatja a közönségnek, hanem szabad asszociációban jeleníti meg: „hentesáruból készített építészeti remekeknek és harisnyából kötött virágcsokroknak.”³⁰ (1. kép)

1–2. kép. Novellisztikus kirakat: gombokból kirakott szőlő. Tervező: Dózsa Gyula. 1934. (*Reklámélet*. VII/10.) A Társadalmi Egyesületek Szövetsége által szervezett Nemzeti Munkahét pályázatának díjazott kirakata. A második egy raktár-kirakat jellegű karácsonyi kirakat. Gaál Albert terve. 1934. (*Reklámélet*. VII/11.)

3. kép. Raktár-kirakat, ezúttal viszont a pezsgők az újévi bőség képzetét keltik, így funkciója van a típusnak. Tervezte: Mohrlüder Vilmos, 1937. (*Reklámélet*, X/1. 12.)

A raktár-kirakat ezzel szemben magát az árut mutatja, viszont halmozza azt, a bőséggel próbál hatni, és így nem érvényesül maga az árucikk. Ez a kifejezést alkalmazó szerző szerint konzervativizmusra hajló kereskedőknél volt tapasztalható elsősorban, akik „korrekt szimmetriával” rendezték el a termékhalmazt.³¹ (2. és 3. kép)

Ennek a tendenciának ellentéte a modern felfogást tükröző *qualitäts-áru-kirakat*. Ez a megnevezés szintén 1931-ben jelenik meg, de gondolata már néhány évvel korábban, amerikai újdonságként szerepel a *Reklámélet*

30 Sz. n.: A novellisztikus kirakat. *Reklámélet*. IV/4. (1931.04.) 13.

31 Sz. n.: Túlhaladott álláspont... *Reklámélet*. IV/12. (1931.12.) 10.

hasábjain. Pólya Tibor grafikusművész a Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetségének Kirakatrendező Szakosztályában 1928-ban tartott előadását közli a folyóirat, amelyben amerikai tapasztalatairól számolt be a plakátok és a kirakatok terén.³² Új stílusként fogalmazta meg, hogy az elegáns és drága árucikkeket forgalmazó üzletek több négyzetméter nagyságú kirakataiban csupán 5-6 árut állítanak ki, s általános törekvés a tengerentúlon, hogy „annál jobb a kirakat, mennél kevesebb áru van benne.”³³ Extrém példaként a Coty parfüm kirakatait hozta fel, ahol csupán egy terméket állítottak ki, de ezt akár naponta cserélték. A *kvalitásáru-kirakat* megnevezést Hermann-Cziner Alice pszichológus használja elsőként egy férfidivatáru-üzlet kirakataira, ahol 2-3 „jól összehangolt darab” csalogatja a járókelőt.³⁴ (4. kép)

4. kép. Csoó János kirakatai a Habselyem számára, 1935. (*Reklámélet*, VIII/2. 14.) Kvalitásáru-kirakatként csupán néhány árut mutat. Érvényesül az új tárgyiasság és az erős kompozíciós vonalak, absztrakt kirakati figurák által a konstruktív kompozíció is. Megkapó a színvariáció is: míg az egyik kirakatban arany színű, a másikban ezüst színű alsóneműt lehet látni, a szlogen ennek megfelelően változik: „A modern nő arany/ezüst Habselymet visel.”

A kirakatrendezésben az 1930-as években általános elvként és esztétikai irányzatként jelenik meg az ún. *Neue Sachlichkeit*, vagyis új tárgyiasság.³⁵ Az 1920-as években Németországban az expresszionista, felfokozott érzelmi töltetű művészetfelfogásra való reakcióként jött létre ez a realista képzőművészeti irányzat. Jellemzője az objektivitás, a tiszta,

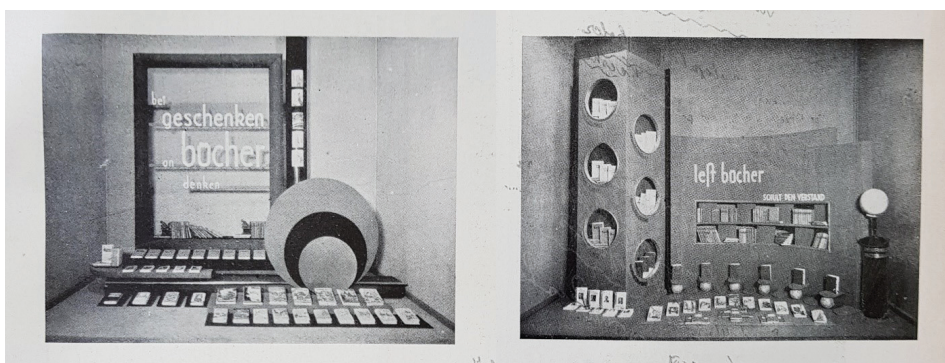
32 Pólya Tibor: A kirakatrendezésről és a plakátról - Pólya Tibor (A Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetségének Kirakatrendező Szakosztályában tartott előadás). *Reklámélet*. I/7. (1928.11) 21-25.

33 Pólya Tibor: A kirakatrendezésről és a plakátról - Pólya Tibor (A Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetségének Kirakatrendező Szakosztályában tartott előadás). *Reklámélet*. I/7. (1928.11) 22.

34 Hermann-Cziner Alice: Pesti reklámélet. *Reklámélet*, IV/2. (1931.02.) 9.

35 A *Neue Sachlichkeit* stílusjelölő kifejezés a német *sachlich* [tárgyilagos] melléknévből és a *keit* főnévképző összevonásából jött létre. Magyar fordításban használatos az *új tárgyiasság* és az *új tárgyilagoság fordítás is*. Lásd: Baki 2005.

tárgyilagosan figuratív ábrázolásmód. Ez a kirakatok esztétikájában úgy mutatkozott meg, hogy a fókusz magára a kiállított tárgyra került, amit önmagáért, anyagszerűségéért, textúrájáért stb. állítottak ki a kirakatba. Egyfajta szembehelyezkedés volt ez a valóságkeresés a novellisztikus kirakatok illuzionisztikus kompozícióival.³⁶ Nem meglepő, hogy ezt a fogalmat először a *Rekláméletben* egy olyan modern építész és iparművész használta, mint Kozma Lajos: „Azt jelenti [az új tárgyiasság], hogy itt is felszabadulás történt a cél érdekében, az elhasznált frázisoknak vége, minden technikai felkészültség, minden anyag és minden gondolat az árué. [...] A régi kirakat nagyobbrészt vagy úgy próbálta felkelteni az érdeklődést, hogy az árutól teljesen idegen attrakciót helyezett a kirakatba, vagy úgy, hogy magából az áruból különböző tárgyakat rakott össze nagy virtuozitással, de olyan tárgyakat, melyeknek semmi közük sem volt magához az árucikkhez: például keserűvizes palackból királyi palotát. A mai kirakatrendező viszont arra használja fel a kirakatot, hogy árucikkeinek szépségére, nagyszerű anyagára, tartósságára, sokoldalú használhatóságára hívja fel a figyelmet.”³⁷

5. kép. „Konstruktív felépítésű” kirakatok, Berlin, 1933. (*Reklámélet*, VI/11. 12)

Egy másik általános (művészeti) elvként a konstruktivizmus hatásait figyelhetjük meg. A konstruktív (felépítésű) kirakat jól tagolt, szemnek tetsző, zárt és egységes képet nyújt, illetve kerüli az árufelhalmozást.³⁸ (5. kép) Valószínűleg erre a típusra gondolhatott Molnár Farkas építész is, amikor az 1930-as Budapesti Nemzetközi Vásár építészetét, pavilonjait elemezve kiemelte, hogy a kirakatrendezésnek van egy geometrikus irányzata.³⁹ A geometrikus-konstruktív kirakatok inspirációja két irányból érkezett. Egyrészt a funkcionalista építészetből, amely fő gondolata az volt, hogy a forma a funkciónak egyenes következménye, és minden dekoráció fölösleges, a dekorativitást az anyaghasználat adhatja.⁴⁰

36 Schuldenfrei 2016. 175.

37 Kozma Lajos: Reklámépítészet. *Reklámélet*. IV/4. (1933.04.) 3-5.

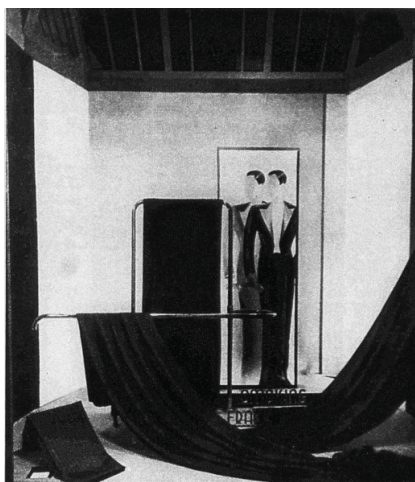
38 Sz. n.: Konstruktív kirakat. *Reklámélet*. VI/11. (1933.11.) 15.

39 Molnár Farkas: Reklámépület, reklámváros. *Reklámélet*. III/5. (1930.05.) 1.

40 Dahlgren 2010. 164.

Másrészt a konstruktivista művészet is kifejtette hatását, amely a világot geometrikus formákra redukálva jelenítette meg. Ez a magyar plakátművészetben már az 1920-as évek közepén megjelent, elsőként Kassák Lajos, majd Bortnyai Sándor alkotásai révén.⁴¹ (6. kép) A kirakatok esetében ez az áruk elrendezésében, a kompozíciós formákba való csoportosításában valósult meg, a kevés szín használatában, az egynemű felületekben, a fokozott linearitásban és az absztrakt figurák, kirakati babák alkalmazásában.

6. kép. Dózsa Gyula 1932-ben készült kirakata a Merinó Posztókereskedés számára. A kompozíciós és a figurafelfogásban tapasztalható párhuzam Bortnyik Sándor Új Ádám című festményével.

A kirakat mint plakát

A plakátművészet a 19. század utolsó évtizedeiben vívta ki önállóságát a festészet és a különböző sokszorosító grafikai eljárással készült alkotásai között olyan művészeknek köszönhetően, mint Jules Chéret, Alfons Mucha vagy Henri de Toulouse-Lautrec. A magyar plakátművészet kezdetét hagyományosan 1885-re, Benczúr Gyula Országos Általános Kiállítást hirdető falragaszának megjelenésére szokás tenni. A következő évtizedekben a festők és grafikusok egyre nagyobb figyelemmel fordultak a műfaj felé (úgy külföldön, mint Magyarországon): a kereskedők felismerték a benne rejlő lehetőséget, a művészek pedig az ízlésformáló erejét, hiszen egy plakátot az utcára kiragasztva több ezer ember szemlélhet meg, akár egy nap alatt is. Innen már csak kis lépés volt, hogy a kritikusok is felfedezzék a műfajt és teoretikus munkák is szülessenek.

⁴¹ Bakos 2007. 70-71.

A plakátelmélet már az első világháború előtt megfogalmazta a műfaj legalapvetőbb elvárásait: „A plakátnak az a célja, hogy valamit olyanok előtt is feldicsérjen, akik ezt a dicséretet nem keresik. Ebből az igazságból folyik a hatásos plakát minden egyéb tulajdonsága. A plakát egységes legyen, az írás és ábra egymásra olvadók legyenek. A kép legyen a lehető legegyszerűbb, legművészebb, a szöveg pedig a lehető legmegkapóbb. A plakát első pillantásra lebilincselő legyen és tartós emléket hagyjon hátra. A jó plakátot a járókelő akarata ellenére, csaknem öntudatlanul is megnézi. Minél jellemzőbb a plakát s minél könnyebben felfogható annak ábrázolása, annál mélyebb nyomokat hagy a szemlélő agyában. A jó plakátot nem kell olvasni, látni kell azt. A plakát legyen feltűnő, de a feltűnés ne legyen öncél, mert különben a feltűnésnek csinál reklámot a plakát és nem a kérdéses cikknek. [...] A plakáton ne mondjunk el egy egész regényt, mert senki sem akar az utcán regényt olvasni.”⁴²

A plakát képi világa ugyan érzékenyen reagált a folyamatosan változó, új művészeti irányzatok hatásaira, egyes részletkérdéseiben jobban és jobban elmélyültek a szakemberek, de az alapelvei több mint két évtized elteltével is szinte ugyanazok maradtak. Az 1930-as évek plakátművészeti elvárásait Rosner Károly könyve összegzi.⁴³ Arra a kérdésre, hogy milyen is a jó plakát, 6 pontba tömörítve adta meg a választ:

- „1. A jó plakát kilép az utca szürkeségéből.
2. A jó plakát megállítja a járókelőt.
3. A jó plakát meglepetésben részesíti a nézőt.
4. A jó plakát megragadja a tekintetet.
5. A jó plakát üti a konkurenciát.
6. A jó plakát bevésődik az emlékezetbe.”⁴⁴

A jó plakát első feltétele ezek szerint az, hogy figyelemfelkeltő legyen, s tennie kell ezt úgy, hogy akár a pillanat töredéke alatt hatni tudjon. A meglepetés, meghökkentés vagy poén, az ún. *blickfang*, ami megállítja a járókelőt, lényegi eleme. A konkurencia felülmúlása is fontos feladat, hiszen mégiscsak vásárlásra kell ösztönöznie a nézőt, a megrendelő terméke iránti vágyat kell felébresztenie. Az emlékezetbe való bevésés már a termék rögzülését szolgálja, már ismert márka esetében hozzá csatolt előzetes pozitív képzetek felidézését. Mindennek természetesen megvoltak a saját módszerei, szakmai fogásai, eszköztára a színek hatásaitól a kompozíción át a szöveg tartalmáig, betűk formájáig, a képi összhatásig.

Bár nem írták össze ennyire tételesen a jó kirakatok jellemzőit pontról pontra összevetve a jó plakát ismerveivel, nagyfokú hasonlóságot lehet felfedezni. A hatékony kirakatnak is ki kell lépnie az utca szürkeségéből és meg kell állítania a járókelőt. Erre viszont jóval több eszköz áll a rendelkezésére, mint a plakátnak. Már építészeti kialakításánál fogva, konkrétan ki tud lépni az utca síkjából vagy előre tud törni, hiszen a portálo-

42 Radványi László: A reklám progapanda. Budapest. 1922. 117-118. Idézi: Csapó – Karner 2003. 50.

43 Rosner 1935.

44 Rosner 1935. 12.

kat lehet úgy alakítani, hogy a fal síkja előtt helyezkedjenek el vagy „bemélyülhetnek” az épületbe, mintegy közelebb lépésre ösztönözve a járókelőt.⁴⁵ A másik rendkívül fontos figyelemirányító eszköz a kirakat megvilágítása. Ennek helyes és helytelen módjaival, technikai újításaival, konkrét megvalósíthatóságával, ötletes kivitelezésével többször is foglalkoznak.⁴⁶ A *blickfang*, vagy ahogyan a kirakatok esetében gyakran nevezik: *szemfogó*, *tekintetfogó* kérdése is több ízben előkerül a *Reklámélet* hasábjain. A kirakat fontos elemeként ilyen célt szolgálhatnak elsősorban a kirakati bábuk, különböző dekorációs elemek, festett, kivágott figurák.⁴⁷ A konkurenciával való versengés természetesen a kirakatok esetében is ugyanannyira érvényes, mint a plakátoknál. Bár mind a plakát, mind a kirakat a vásárlási kedvre hat, az utóbbi valahol ott kezdi el hatását, ahol az első abbahagyta: a falragasz a termék iránti vágy felkeltésében játszik elsődleges szerepet, a kirakat viszont már az üzletbe való belépést kell elérje. Ezt már a *Reklámélet* első évfolyamában megfogalmazza Pólya Tibor grafikusművész: „A kirakat a lehető legjobb propagandaeszköz és arra szolgál, hogy a vásárlót az üzletbe csábítsa.”⁴⁸

Lényegi különbség a plakát és a kirakat között maga a médium: míg az előbbinek síkban, papírra nyomtatva, hirdetési oszlopra, falra vagy villamosra kiragasztva kell hatnia, vagyis inkább kép, addig az utóbbi három dimenziós kompozícióba áll össze, síkokat mozgat, mélységet teremt, s ilyen értelemben valóban a térplasztikával vagy az építészettel rokonítható. Véleményem szerint azonban a kirakat mint befejezett (mű)alkotás mégis közelebb áll a plakáthoz, mint az építészethez. A térbelisége eszköz, nem játszik szerepet a nézővel folytatott konkrét tapasztalásban, hiszen nem lehet a kirakat terébe bemenni és körbejárni a kiállított tárgyakat, hanem az üvegen keresztül lehet csak szemlélni, így pedig a különböző síkok egy kompozícióba olvadnak össze. A térbeliség tapasztalata helyett a térben elhelyezett tárgyak képi tapasztalása áll. A kirakatrendezők a kirakatokat ugyanúgy tervezik meg, ahogyan a grafikusok a plakátjaikat, ugyanúgy nyúlnak a színelmélethez, a kompozícióhoz, a tipográfiához, feliratokhoz. Többletélményt maguk a tárgyak és a mozgó elemek, esetleg hanghatások adhatnak.

Összegzés

Összegzésként elmondható, hogy az 1930-as évek magyarországi, források hiányában elsősorban budapesti kirakatai teljesen illeszkedtek az európai tendenciákba. Hatottak rájuk az új művészeti irányzatok, így az új tárgyilagosság, amely magát az árut a maga objektivitásában helyezte a középpontba, a funkcionalizmus és a konstruk-

45 Az egyes megoldások hatásairól lásd: *Reklámélet*. III/9. (1930.09.) 6.

46 Például: Pillitz Dezső: Kirakatvilágítás. *Reklámélet*. III/1. (1930.01.) 11-13.; Nádai Pál: Finom kis boltok. *Reklámélet*. VIII/3. (1935) 3-4.

47 Például: Sz. n.: Ami megfogja a néző tekintetét. *Reklámélet*. III/11. (1930.11.) 15.

48 Pólya Tibor: A kirakatrendezésről és a plakátról. *Reklámélet*. I/7. (1928.12.) 21-25.

tivizmus is, amely absztrakt formákkal, geometrikus kompozíciókban mutatkozott meg. A kirakattípusok tekintetében a novellisztikus kirakat és a raktár-kirakat voltak a legkevésbé népszerűek a magát modernnek és haladónak valló dekoratőrök leírásaiban, míg a kvalitásáru-kirakatot tartották az egyik legvonzóbb megoldásnak. A kirakatrendezők szerteágazó tudása kiterjedt olyan technikai megoldásokra, mint a világítás, de gazdasági, esztétikai, művészeti ismeretekre is. Erről árulkodik Budapesti Kereskedelmi Akadémia négy hónapos esti képzésének a tantárgylistája. Természetesen ez a tanfolyam csupán belépőként szolgált a kirakatrendezők közé, ahhoz azonban, hogy valaki valóban kiváló mestere legyen a műfajnak, tudásának elmélyítésére, szinten tartására, sok gyakorlatra volt szükség. Hogyha viszont sikerrel járt, munkájára megbecsüléssel tekintettek. A kirakatrendezésre iparművészetként, alkalmazott művészetként tekintettek, a kirakatokra műalkotásként néztek, a kirakatrendezőket pedig gyakran művésznek nevezték a korabeli szaklapokban. Bár párhuzamba állítva a kirakatokat a plakátokkal, mind felfogásban, mind célkitűzésben, mind eszköztárban számos hasonlóságot mutatnak, nem szabad szem elől téveszteni sajátosságaikat.

A kutatást mindenképpen folytatni kell olyan fontos kirakatrendezők szakmai képzettségének, művészeti hátterének, munkamódszerének és hatásának a felkutatásával, mint amilyen például Hausinger Gézáé, aki a Corvin Áruház főkirakatrendezője volt az 1930-as évek közepéig, vagy itt említhető vitéz Pataky Kálmán, aki a Kirakatrendezők Szövetségének élén állt éveken keresztül. Annak ellenére, hogy nagyon jelentős szerepet játszottak a kirakatrendezés alakulásában – amit betöltött pozíciójuk, illetve Hausinger esetében a *Reklámélet*ben publikált cikkei is mutatnak –, rendkívül kevés adat áll rendelkezésünkre róluk. Szécsi-Hacker József 1937-ben publikált, kirakatrendezésről szóló könyvét is részletes elemzés alá kell vetni, hiszen fontos adalékokkal szolgálhat. Ezek mellett a Kirakatrendezők Egyesületének a működése is felderítésre vár. Végezetül érdekes irányba lehet a kutatásnak a kirakatok közízlést formáló hatásának a vizsgálata, részletesebb elemzése annak, ahogyan közvetítik az egyes művészeti irányzatokat.

Felhasznált források

Felhasznált folyóiratok

- Az Újság*. XXI/169. (1923.07.29.)
- Magyarország*. XXXVI/250. (1929.11.02.)
- Pesti Hírlap* XLV/203. (1923.09.11.)
- Reklámélet*. I-XI. (1928–1938.)
- Színházi Élet*. XXIII/5. (1933.01.22-28.)
- Textil-Ipar*, XII/10. (1939.05.19.)
- Új Idők*. XXXVIII. (1932.)

Hivatkozott szakirodalom

- Baki Péter 2005: A Neue Sachlichkeit a fotóművészetben. *Fotóművészet*, XLVIII/1-2. (http://www.fotomuveszet.net/korabbi_szamok/200512/a_neue_sachlichkeit_a_fotomuveszetben?PHPSESSID=42fd6674c301d1f152cb229ee5cff6d4) (Letöltés: 2018. december 08.)
- Bakos Katalin 1993–2001.: Mohlrüder Vilmos. In: a *Kortárs Magyar Művészeti Lexikon* (I–III., 1993–2001, főszerk.: Fitz Péter) címszavaira épülő online lexikon. (<https://artportal.hu/lexikon-muvesz/mohrluder-vilmos-5606/>). (Letöltés: 2017.december.02.)
- Bakos Katalin 2007: *10 x 10 év az utcán. A magyar plakátművészet története 1890-1990*. Corvina, Budapest.
- Bakos Katalin 2018: *Bortnyik Sándor és a Műhely. Bortnyik Sándor tervezőgrafikai munkássága (1914–1947) és a „magyar bauhaus” (1928-1938)*. L'Harmattan - Kossuth Klub. Budapest.
- Csapó Katalin – Karner Katalin 2003: *Reklámélet Pest-Budán és Budapesten 1854–1945*. GOPRESS ZRT. Budapest.
- Dahlgren, Anna 2010: The Art of Display. In: *konsthistorisk tidskrift/Journal of Art History*, LXXIX/3.
- Gyáni Gábor 1997: Középosztályi fogyasztási kultúra és az áruház. *Budapesti Negyed*, V/2–3. (<http://epa.oszk.hu/00000/00003/00014/gyani.html>) (Letöltés: 2018. november 25.)
- Rosner Károly 1935: *A pakát kézikönyve*. Löbl. Budapest.
- S. Nagy Anikó – Rédey Judit 2006: *Az utca képeskönyve. Kereskedelmi plakátok és korabeli kritikájuk (1885–1945)*. Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum. Budapest.
- Schuldenfrei, Robin 2016: Der Luxus der Objektivität: Schaufenster um 1914. Martino Stierli (szerk.): *Kunst und Architektur and der Epochenschwelle. Das Hauptgebäude der Universität Zürich von 1914*. Schwabe Verlag, Basel.
- Szécsi–Hacker József 1937: *Kirakatrendezés, kiállításdíszítés*. Atheneum Irodalmi és Nyomdai RT. Budapest.

Bányai László közvádloi tevékenysége a kolozsvári népbíróságnál

Bevezető

Bányai László a 20. századi magyar baloldali mozgalmak egyik kulcsfontosságú szereplőjének tekinthető. Míg a két világháború közötti időszakban és a II. világháború alatt – illegális kommunistaként és MADOSZ¹ főtítkárként – egy viszonylag marginális szereplőnek számított (amennyiben a MADOSZ és a Kommunista Romániai Pártja – a továbbiakban KRP – is a romániai belpolitika marginális szereplője volt),² addig 1945 után kulcsfontosságú szereplője volt a romániai magyarság szocialista Romániába történő integrációjának, és az 1950-es évek végéig a korszak politikai életében egy meghatározó személynek számított. Életútja és tevékenysége ennek ellenére jórészt fehér foltnak számít a történetírásban. Kiemelendő, hogy azok a keretek is jórészt feldolgozatlanok, melyekben tevékenységét kifejtette. Nem készült még átfogó munka a MADOSZ-ról, a kolozsvári népbíróságról, de az 1950 utáni tevékenységét keretek közé helyező romániai nemzetiségi oktatás és a román Történeti Intézet tevékenysége is teljességgel ismeretlen terepnek számít. Kizárólag a Magyar Népi Szövetségben kifejtett tevékenysége tekinthető bizonyos mértékig feldolgozottnak.³

---

1 A Magyar Dolgozók Szövetsége egy – jórészt – 1934–1938 között aktív romániai magyar baloldali mozgalom, mely eredetileg az Országos Magyar Párt ellenzékeként jött létre. Legfontosabb elnöke Kurkó Gyárfás, főtítkára Bányai László volt. Bár 1938-ban – a királydiktatúra bevezetését követően – hivatalosan felszámolták, hálózatai továbbra is megmaradtak.

2 Cristina Diac számításai szerint a KRP 1944 elején megközelítőleg 1500 tagot számlált (Diac, 2014. 268.). Itt ugyanakkor ki kell emelni, hogy ekkor már a népesebb kommunista hálózattal rendelkező észak-erdélyi, besszarábiai és dél-dobruzsai területek nem tartoztak Románia fennhatósága alá. Az elcsatolt területek aktivistái az utódállamok kommunista szervezeteiben folytatták tevékenységüket (Diac, 2011. 190.). Egy 1933-as adat szerint a párt tagságának 69%-a tartozott ekkor valamely romániai nemzetiséghez (27% volt a magyar párttagok aránya – az adatokat közli: Novák, 2006. 66.). Még 1945 júliusában is az erdélyi párttagok 50,4%-a volt magyar identitású (Novák, 2006. 72.). Ez a nemzetiségi szerkezet és a román társadalomban hagyományosan jelenlévő oroszellenesség is hozzájárulhatott a kommunista mozgalom periferezálódásához.

3 Ugyanakkor ezek a munkák főként az 1944/45–1947 közötti időszakot ölelik fel (Kurkó Gyárfás el-távolítása, majd letartóztatása). Az 1952-ig terjedő időszak jobbára itt is fehér foltnak számít. Meglát-

Jelen tanulmányomban életútjának egy ilyen, jobbára ismeretlen szakaszát, a kolozsvári népbíróság köztárlójaként⁴ betöltött szerepét fogom feltérképezni a rendelkezésre álló források alapján. Bányai köztárlói funkciójának kiemelt jelentőségét abban látom, hogy 1945 után ível fel a pályája. Amellett, hogy 1944 októberében kinevezték az újjáalakult MADOSZ egyik alelnökévé⁵ (a másik az „észak-erdélyi” Balogh Edgár volt), a kolozsvári népbíróság köztárlói funkciója volt az első jelentős tisztség, melyet betöltött. Ugyanakkor az is említésre méltó, hogy ő volt az intézmény egyedüli magyar nemzetiségű köztárlója,⁶ de egyben az egyetlen, akinek nem volt jogi végzettsége sem.

Források terén Bányai köztárlói tevékenységéhez kapcsolódóan kizárólag elsődleges forrásokat tudtam felhasználni. Az itt felhasznált források elsősorban a három részre „szabdalt” Bányai hagyatékából származnak, kiemelten a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltárából és a Csíki Székely Múzeumban őrzött, eddig rendezetlen iratanyagból. Ezt egészítették ki a kolozsvári Állami Levéltárban talált népbírósági pertöredékek és a korabeli sajtó, elsősorban az *Igazság* (a Román Kommunista Párt észak-erdélyi tartományi lapja) és a *Világosság* (a Magyar Népi Szövetség hivatalos sajtóorgánuma) tudósításai. Bányai elő életútjának rövid ismertetésénél jelentős mértékben emlékiratainak első és második kötetére, illetve a Ráday Levéltár anyagára hagyatkoztam.

Tanulmányomat három fő kérdés köré építem fel: Milyen ügyek kerültek Bányai köztárlói hivatala elé? Mi jellemezte a köztárlói tevékenységét, és milyen volt a visszhangja a magyar köztárló tevékenységének a korabeli és későbbi Romániában? A Bányai által megfogalmazott elemek hogyan integrálódtak a népbíróság által megfogalmazott általános diskurzusba?

---

tásom szerint Bányai politikai tevékenységének értékeléséhez kiemelt fontosságú lenne annak megvizsgálása, hogy hogyan viszonyult a szervezet élén lezajlott hatalomváltáshoz, illetve milyen szerepet töltött be az MNSZ (ön)felszámolásában. A Magyar Népi Szövetség Bányait is érintő munkáihoz kapcsolódóan lásd: Vincze 1999.; Nagy 2009.; Lipcsey 1998.; Lönhárt 2008.

- 4 A romániai népbírósági rendszerben a köztárló az ügyész (a korszak magyarországi terminológiájában használt „népügyész”) feladatkörét töltötte be. A szó eredete a román acuzator public kifejezés, ennek tükörfordítása a köztárló, melyet a kortárs romániai magyar sajtó is teljességgel magáévá tett. Ebből az okból kifolyólag én is az autentikusabb köztárló kifejezést használok tanulmányomban.
- 5 Bányai visszaemlékezése szerint 1944 végén személyesen Luka László – aki ekkor az RKP Központi Bizottságának tagja volt – utazott le Temesvárra közölni vele a kinevezését, melyet a pártvezetőség hozott meg (Molnár Gusztáv interjúja Bányai Lászlóval. Kisebbségkutató Intézet Arhívuma, Kolozsvár). A hivatalos kinevezésekre mindenesetre csak 1945 májusában, az MNSZ marosvásárhelyi ülésén került sor.
- 6 Amennyiben nem tekintjük a magyar anyanyelvű, de zsidó identitású Paul-Pollák Endre köztárlót.

Bányai László ifjúkora és politikai tevékenysége a két világháború között

A későbbi köztisztviselő Baumgarten László néven látta meg a napvilágot 1907. november 17-én, a Hunyad vármegyéhez tartozó Körösbányán. Apai ágon német (stájer) származású, ükapja, Baumgarten Sebestyén a 18. század végén költözött Nagyágra, ahol kincstári bányamester lett.⁷ Az első Baumgarten nagyági letelepedése valószínűleg az ottani aranybányászat kiépülésével magyarázható, mely egyben ausztriai németek letelepedésével járt együtt (1753-ban alapították meg az első római katolikus plébániát az addig jobbra románok által lakott és ortodox vidéken).⁸ A nagyági bányászat hanyatlását követően László nagyapja Szászvárosra költözött, ahol cipészként kereste kenyerét. Itt látta meg a napvilágot 1869-ben László apja, Baumgarten János is,⁹ aki jogi tanulmányainak elvégzése után ügyvédként helyezkedett el. László önbevallása szerint már egyáltalán nem bírta a német nyelvet, apja még egy keveset beszélt németül, míg nagyapja anyanyelvi szinten beszélt a magyar mellett.¹⁰ Édesanyja csíkszentkirályi székely családból származott, László anyai nagyapja cipésmester volt, aki az 1860-as években Kolozsváron nyitott műhelyt. Itt ismerkedett meg egymással a két fiatal, és 1906-ban összeházasodtak.¹¹

Úgy vélem, a Baumgarten család szocializációjára rányomta bélyegét az az etnikai kisebbségi lét, mely Körösbánya vidékén magyarként meghatározta őket.¹² Baumgarten János tökéletesen beszélt románul, és egyike volt annak a néhány magyar tisztviselőnek, aki – egy pár hónapos felfüggesztést követően – megtarthatta állását, majd 1921 tavaszán a gyulafehérvári törvényszékre nevezték ki tanácselnöknek.¹³ Úgy vélem, ez az örökség is szerepet játszott abban, hogy Bányai világszemléletéből teljességgel hiányzott a nacionalizmus már a két világháború közötti időszakban, és a romániai nemzetiségi kérdés egyedüli megoldhatóságát a román–magyar sorsközösség felvállalásában látta,¹⁴ a későbbiekben pedig fogékonnyá vált a szocializmus által hirdetett internacionalizmusra is.

7 Bányai 1978. 24.

8 Dr. P. Boros 1927. 76.

9 Bányai 1978. 24–25.

10 Molnár Gusztáv interjúja Bányai Lászlóval. Kisebbségkutató Intézet Arhívuma, Kolozsvár.

11 Baumgarten János ekkor már háromgyerekes özvegy volt, első felesége, a mezőcsáni születésű Sebestyén Irma 1905-ben hunyt el. Lásd: Bányai 1978. 27–29.

12 A körösbányai járás települései közül mindössze a járásszékhelynek, Körösbányának volt jelentős magyar lakossága. Itt az 1890-es népszámlálás idején a lakosság 42%-a vallotta magát magyar anyanyelvűnek. Az 1900-as és 1910-es népszámlálások a lakosság jelentős növekedését mutatták ki (ez valószínűleg összhangban állt a vasút és egy fűrésztelep megnyitásával), a betelepülések eredményeként a magyar lakosság elérte az 58%-os abszolút többséget. A trianoni békeszerződés azonban a magyar lakosság fokozatos elvándorlását okozta, 1930-ban már csak 23% volt magyar nemzetiségű. Varga 2002. 35.

13 Bányai 1978. 92.

14 Lásd például: Bányai, 1938. Ez a leghangsúlyosabb elem a köztisztviselőként megtartott vádbeszédeiben is, mint arra a későbbiekben kitérek.

A rövid aradi, kolozsvári, csíkszeredai, nagyszebeni és kalocsai kitérőt követően Gyulafehérváron végezte el az iskoláit, majd gróf Majláth Gusztáv Károly erdélyi püspök által biztosított ösztöndíjból Grenoble-ba és Párizsba ment külföldi tanulmányútra. Ez az 1927–1928 közötti időszak sorsfordító az életében, amennyiben különféle impulzusok révén – a Francia Kommunista Párt kiáltványainak olvasása, Eisenstein *Patyomkin páncélos* című filmjének megtekintése, illetve az Ilja Ehrenburggal való párizsi kávézgatásnak köszönhetően¹⁵ – az addig mélyen katolikus fiatalember világszemlélete a baloldali eszmék irányába mozdult el. Ez a világszemléletben bekövetkezett változás nyomon követhető az ifjú Baumgarten László irodalmi ízlésének átalakulásában is: míg az 1920-as évek első felében olvasmányait jobbára a két világháború közötti magyarországi katolikus megújulás vezéralakjainak munkái dominálták – főként Tóth Tihamér és Sík Sándor¹⁶ – addig 1928-at követően már az írásaiban szocialista elemeket is felvonultató André Gide-t tekintette irányadónak.¹⁷

1928-as hazatérte után az Országos Magyar Párt egyik vezetőjének, Gyárfás Elemérnek¹⁸ a gyermekeit tanította francia nyelvre a Dicsőszentmárton melletti Borzáson. Ez a rövid időszak hintette el a két személy között a viszály csíráját, mint Bányai fogalmaz emlékiataiban: „*nézeteim Gyárfáséival mind jobban súrlódtak. Ő is járt Franciaországban, de az első világháború előtt, s a konzervatív, vaskalapos körökkel volt kapcsolatban.*”¹⁹ Bányai kifejezetten Gyárfás intrikjának tudta be, hogy Majláth püspök 1930-ban a csíkszeredai Római Katolikus Gimnáziumba helyezte francia tanárnak, melyet ő mintegy száműzetésnek tekintett.

Baumgarten László 1933-ban került kapcsolatba a kommunista mozgalommal Csíkszeredában előbb unokatestvére, Mayer László, majd Berkovics Bertalan megyei titkár²⁰ révén. 1933-ban konspiratív találkozóra utazott Brassóba, de itt letartóztatta a helyi Siguranța. A csíkszeredai törvényszéken lefolytatott perben ugyan felmentették,²¹ de a csíkszeredai gimnázium igazgatójának, Papp Jánosnak a közbenjárására kirúgták állásából.²² 1934-től a MADOSZ vezetőségi tagja, majd titkára lett Kolozsváron, ugyanebben az évben megnősült, Gerő Margit francia nyelv- és irodalomszakos tanárt véve feleségül,

15 Bányai 1980. 29–34.

16 Bányai 1978. 66. és 111.

17 Bányai 1980. 55.

18 1884. augusztus 27-én született a Kis-Küküllő megyei Borzáson, végzettségét tekintve jogász volt. 1921-től vett részt az Országos Magyar Párt tevékenységében, ahol az Elnöki Tanács tagja volt, majd 1926-tól szenátor Csík megye képviselőjeként. 1941–1944 között a Magyar Népközösség elnöke volt (a magyar felségterületre átköltözött gróf Bánffy Miklóst váltotta). A háború után vizsgálatot indítottak ellene háborús bűnösség vádjával, bíróság elé állítását 1945. október 4-én bekövetkezett halála akadályozta meg.

19 Bányai 1980. 47.

20 Munkácsaládból származott, nyomdászként dolgozott. Zsidó származása miatt 1941 után munkaszolgálatra hívták be és a keleti fronton vesztette életét. Bányai 1980. 119–124.

21 ANIC. Fond–96. Vol. IV. Ítélet Baumgarten László ügyében, 1933.

22 RL. C/188. IV. Bányai László levelezése: Papp János levele Majláth Gusztáv Károly püspökhöz a le tartóztatott Bányai László ügyében. Csíkszereda, 1933. október 6. és Bányai felfüggesztését elrendelő gyulafehérvári római katolikus igazgatótanács táviratának szövege (d.n.).

akivel együtt belépett a Kommunisták Romániai Pártjába, majd illegális pártszemináriumokon vett részt. 1940-ben, a II. bécsi döntést követően elhagyta Kolozsvárt,²³ majd 1940–1942 között Brassóban, 1942-től pedig egészen 1944 októberéig Temesváron volt vezető illegális pártaktivista, itt érte a szovjet csapatok bevonulása.²⁴

A kolozsvári népbíróság közvadászként

Már 1944. augusztus 23-át, Románia átállását követő napokban felmerült a háború alatt elkövetett bűncselekményekben felelős személyek elítélésének szándéka a hatalomra került politikai szervezetek részéről, ebben a témakörben konkrét programot a Iuliu Maniu és Ion Mihalache vezette Nemzeti Parasztpárt fogalmazott meg először. A háborús bűnösök feletti ítélkezés gyakorlati megszervezését azonban megakadályozta a kibontakozó belpolitikai harc, és nem történt konkrét előrelépés a baloldali pártok (elsősorban a Román Kommunista Párt) által dominált első Groza-kormány 1945. március 6-i kinevezéséig.²⁵ A népbírósági intézményrendszer felállítására keretet biztosító törvényt 1945. április 23-án publikálták a *Monitorul Oficial*-ban.²⁶

Arra sajnálatos módon még nem találtam választ, hogy Bányai hogyan került a népbírósági intézményrendszerhez, feltételezésem szerint ebben két elem játszhatott szerepet: az intézményrendszer felállításával megbízott Avram Bunaciu²⁷ igazságügyi állam-

23 Bár a maga részéről helytelenítette Észak-Erdély Magyarországhoz csatolását, Brassóba, majd Temesvárra való átköltözése hivatalos pártutasításra történt (Molnár Gusztáv interjúja Bányai Lászlóval. Kisebbségkutató Intézet Arhívuma, Kolozsvár). Az erdélyi kommunisták részéről általános jellegű állásfoglalás volt a Románia területi integritása melletti kiállás. A Kolozsváron famunkásként dolgozó aktivista, Józsa Béla például tüntetéseket próbált szervezni a bevonuló magyar adminisztráció ellen, de tevékenysége nem sok sikerrel járt (Molnár Gusztáv interjúja Lakatos Istvánnal, Kisebbségkutató Intézet Arhívuma, Kolozsvár – Józsa személyes sorsát illetően megemlítendő, hogy 1943-ban a Vkf 2. börtönében halt meg tisztázatlan körülmények között.). Fontos kiemelni, hogy az elcsatolás elleni tiltakozás nem az egyének saját döntése volt. 1940-ben a párt káderosztályának vezetője, Iosif Chișinevski utasításba adta az erdélyi párttagoknak az ország területi integritása melletti kiállást. Ebben a kérdésben azonban nem volt egyöntetű álláspont a pártvezetésen belül sem. A magyar származású főtitkár, Fóris István (Ștefan Foriș) körül tömörülő Központi Bizottság rövidesen a kiadott utasítás módosítására kötelezte Chișinevskit, melynek értelmében hivatalos állásfoglalásként egy – ideiglenesen – önálló Erdély létrehozásának szükségességét határozták meg. *Diac* 2011. 127–129.

24 Molnár Gusztáv interjúja Bányai Lászlóval. Kisebbségkutató Intézet Arhívuma. Kolozsvár.

25 Ioanid 2006. 30–31.

26 Legea 1945/312 pentru urmărirea și sancționarea celor vinovați de dezastrul țării sau de crime de război.

27 Bunaciu az Arad vármegyei Garbán született. Jogi tanulmányainak elvégzése után Kolozsváron kezdett ügyvédként dolgozni, itt lett Szociáldemokrata Párt-tag. 1940 körül vált a kommunista mozgalom szimpatizánsává, a háború után igazságügyi államtitkárrá nevezték ki, majd Lucrețiu Pătrășcanu igazságügy-miniszter őt bízta meg a népbírósági intézményrendszer megszervezésével. Pătrășcanu eltávolítása után ő vette át a miniszteri tisztséget, majd ő volt a vád egyik koronatanúja az egykori

titkárhoz fűződő személyes barátsága még a háború alatti időszakból, és MNSZ alelnöki tisztsége, mely azt a benyomást kelthette, hogy a magyar kisebbségnek is van hivatalos képviselője a népbírói ítéletkezésben. Ami bizonyos, hogy Bányai már egy, a temesvári MADOSZ 1944. október 1-i házavató ünnepsége alkalmából elmondott beszédében a háborús bűnösök elítélését nevezte meg a jövő legfontosabb feladatának.²⁸ Később cikket jelentetett meg a *Népi Egységben*,²⁹ melyben Gyárfás Elemért a „*fasiszmus élő szimbólumának*” nevezte, szorgalmazva elítélését.

1945. március 7-én a *Népi Egység*-ben négy oldalas cikket jelentetett meg a háborús bűnösök elítélésére buzdítva. Ebben örömet fejez ki, hogy „*megindult a fasiszta és fasisztabarát maradványok könyörtelen kiséprése a hivatalokból, üzemekből, hadseregekből egyaránt.*” Kiemeli azonban, hogy a dél-erdélyi magyar közvéleménynek is el kell határolnia magát a saját háborús bűnöseitől, a „*demokrata népi egység*” fogalma, melyet a MADOSZ hirdetett meg, nem terjedhet ki rájuk. Kiemeli, hogy kisebbségi voltuk ellenére a dél-erdélyi magyar háborús bűnösök legalább annyira felelősek a háborús bűncselekményekért, mint a román „*fasiszták*”, mert bár „*nem állt karhatalom a rendelkezésükre*”, de újságban, szószékről ugyanúgy uszítottak a „*bolsevizmus elleni keresztes háborúra.*” Ebben a tekintetben külön kitér egy néven nem nevezett zsil-völgyi magyar papra, akinek a *Déli Hírlap*-ban cikke jelent meg a „*zsidó-bolsevik világalom*” veszélyéről, és Gyárfás Elemérre, aki a Magyar Népközösség vezetőjeként hivatalos közleményben szólította fel a magyar katonaköteleseket, hogy „*engedelmesen vonuljanak a hitleri vágóhídra*”, és még Magyarország német megszállása után is kapcsolatot tartott fenn a mindenkori magyar kormányokkal. A Gyárfáshoz hasonló háborús bűnösök elítélését a megalakítandó népbírói feladatának nevezte, majd felhívással fordult a magyar lakosokhoz: „*Vessük ki a sorainkból, leplezzük le helységenként, nyilvános gyűléseken, sajtóban a reakciós elemeket! Tisztítsuk meg tőlük magyar intézményeinket! Tanáraink, tanítóink, papjaink közül ne maradjon egy sem a helyén, aki fasiszta, sovinizta lélekmérgezést folytat!*” Kiemelendő azonban, hogy cikkében Bányai nem tett különbséget a román és zsidó polgári lakosság, valamint a magyar polgári lakosság ellen elkövetett háborús bűnök között: „*Tapsoltak Horthy és Szálasi rémuralmának? Fizessünk meg nekik Józsa Béláért! Behódoltak a Vasgárda és Antonescu diktatúrájának? Fizessünk meg nekik Szabó Árpáért! Összejátszanak a román reakcióval? Fizessünk meg nekik Szárazajtáért, Földvárért, a munkatáborokért, Majláthfalváért!*”³⁰ Ennek ellenére – mint a későbbiekben látni fogjuk – a kolozsvári népbírói feladat nem vonja saját hatáskörébe az 1944 őszén elkövetett magyarellenes atro-

felettese ellen lefolytatott koncepció eljárásban. Giugariu 1996. 60–62. A koncepcióépítés sajátossága, hogy Bunaciu nacionalizmussal vádolta meg Pătrășcanut, mely – a vád szerint – a dél-erdélyi román háborús bűnösök ügyeinek elsikkadását eredményezte, egyben azt állítva, hogy szabotálta a bukaresti népbírói tevékenységének „*kiteljesedését.*” Holott ezekért a vádakért – a népbírói munka érdemleges megszervezőjeként – éppen őt lehetett volna felelősségre vonni).

28 PIL. 923. Fond. f. 2. A temesvári MADOSZ házavató ünnepsége október 1-jén.

29 A Magyar Népi Szövetséghez kötődő sajtóorgánum, mely előbb Brassóban, majd 1946-tól Sepsiszentgyörgyön jelent meg.

30 Bányai László: Ki a sorainkból a háborús bűnösökkel! *Népi Egység*. 1945. március 7. 1–4.

citások felelőseinek ügyét, a Maniu-gárda parancsnokainak ügyében is a brassói hadbíróóság hozott – meglehetősen enyhe – ítéleteket. Valószínűsíthetően ez az elem is szerepet játszott abban, hogy Bányai időközben visszavonult közbírói tevékenységétől, majd az MNSZ vezetősége súlyos kritikával illette a népbíróóság tevékenységét.

A kolozsvári népbíróóságot 1945. június 23-án állították fel Lucrețiu Pătrășcanu rendelete alapján, ennek megfelelően a nyomozati munka lefolytatására, és a bírósági ítélezés megszervezésére öt közbírói kabinetet állítottak fel, ezek közül az egyik vezetésével Bányai Lászlót bízta meg Avram Bunaciu.³¹ A népbíróósági törvény értelmében a közbírók széles mozgáskörrel rendelkeztek, amennyiben nyomozati munkájuk során egyrészt utasíthatták a teljes rendvédelmi apparátust, és a bíróság elé utaláson kívül elrendelhették a vádlott foglalkozástól való eltiltását vagy akár internálását is.³² Ez utóbbi büntetésformát Bányai is alkalmazta legalább egy esetben.³³ A népbíróósági ítélezést komoly nyomozati munka előzte meg, melyet személyesen Avram Bunaciu koordinált. Ez az 1945 júniusa és szeptembere közötti időszak a helyszíni szemléket és a népbíróósághoz beérkező feljelentések feldolgozását, az ügyek kivizsgálását foglalta magában. A közbírók a nyomozást előbb Erdély középső zónáiban – kiemelten Kolozsvár környékén és a Szilágyságban – kezdték meg, majd a bihari és szatmári területeken folytatták, és a Székelyföldön fejezték be.³⁴

Bár a Bányai-kabinet iratainak sajnálatos módon csak töredéke maradt meg a kolozsvári levéltárban, megállapítható, hogy a nyomozati munka során két ügye tekinthető kiemeltnek. Egyrészt Bányai kezdte el a nagysármási nyomozati munkát.³⁵ Az ügy fontosságát mutatja, hogy a tömegsír 1945. február 21-én történő exhumálására Bányai mellett maga Bunaciu is kiutazott. A tömegsírt a – jobbára elmenekült – gárdisták családtagjaival ásatták ki, és a két település teljes lakosságát kivezényelték annak megtekintésére.³⁶

31 A népbíróósági törvényrendelet értelmében a közbíróknak nem volt kötelező jogi végzettséggel rendelkezniük. Mocanu 2005. 21–22.

32 A kolozsvári közbírói munka megértéséhez nagy segítséget jelentett a Grigore Răpeanu közbírói kabinetje előtt keletkezett dokumentumok áttanulmányozása: RNLT KM., Fondul Tribunalul Poporului [Népbíróóság fond]. Dos.6/1945 és Dos.6/1946. Határozatok az egyes letartóztatottak ügyeiben.

33 1945. augusztus 7-én elrendelte Vincze Anna, gyergyótölgyesi születésű, Kolozsváron élő munkásnő meghatározatlan időre történő internálását, arra hivatkozva, hogy a háború alatt a magyar rendőrség besúgója volt. RNLT KMH. Dos.6/1945. Bányai rendelete Vincze Anna ügyében.

34 RNLT KMH. Dos. 21/1946. A népbíróóság nyomozati munkájának adminisztratív iratai.

35 Az 1944. szeptember 9-én a Romániától négy napja visszafoglalt településen a 2. páncélososztály katonái és a 21. zilahi csendőrszázalaj a helyi nemzeti gárda tagjainak segítségével összegyűjtötte Kis- és Nagysármás 126 zsidó lakosát, akiket egy rögtönzött gettóba zártak, majd a szeptember 15-ről 16-ra virradó éjjelen Pusztakamarás határában legéppuskázták mindannyiukat. A háború után legkevesebb három háborús bűnpert lefolytattak a tömeggyilkosság ügyében, ebből egyet Kolozsváron (a népbíróósági eljárás 1946-ban), egyet Bukarestben (1951–1952 között), illetve egyet a budapesti népbíróóság előtt (1947–1948 között). Ez utóbbiban öt halálos ítélet született, ebből hármat biztosan végrehajtottak). A perek iratanyagának feldolgozása még várat magára.

36 Id. Sütő András visszaemlékezése. Erdélyi 2004. 34–41.

A két közbíró meglepetten tapasztalta, hogy míg a helyi magyar lakosság jobbra elzárkózott a felelősség elismerésétől, és csak nagyon mérsékelten működött közre a nyomozati munkában, addig a román lakosság egy része kifejezetten tiltakozott a tömegmészárlás körülményeinek kivizsgálása ellen, követelve, hogy a népbíróság inkább a környékbeli románság sérelmeivel foglalkozzon.³⁷ Bányai rendelkezésére legkevesebb nyolc helyi lakost vettek őrizetbe a gyilkosságban való közreműködés vádjával, de közülük hét személyt szabadlábra helyeztek.³⁸ Végül csak Pánczél János³⁹ mezősámsondi lakost, korábbi csendőrt ítélte a népbíróság 20 évi kényszermunkára, mert bebizonyosodott, hogy a vádlott jelen volt a zsidók kísérésénél, ha a gyilkosságokban való részvétele nem nyert bizonyítást. Bár távollétükben halálra ítélték néhány csendőrtisztet is, ezeket az ítéleteket soha nem hajtották végre.⁴⁰ A nagysármási vádlottak ügyének aktív bírósági szakasza azonban már Bányai közreműködése nélkül zajlott, az eljárást 1946 elején Grigore Râpeanu vette át tőle.

Bányai kiemelt szerepet játszott a „fasiszta” újságírók ügyét megelőző nyomozati munkában és a per letárgyalásában is.⁴¹ A pert megelőző nyomozati munka során Gáll Ernőt⁴² kérte fel az 1940–1944 közötti időszak sajtójának átnézésére és a bűnösök kiemelésére, de ő nem vállalta ezt a munkát.⁴³ A per során 28 vádlottat állították bíróság elé, közülük nemzetiség szerint 11 száz (három észak-erdélyi), 10 magyar és 7 román volt (közülük azonban csak nyolc fő állt a bíróság előtt). Az ítéletben egy főt mentettek fel, három fő ügyét pedig a bíróság elkülönítette, a többi vádlottat 8-tól 20 évig terjedő kényszermunkára ítélték.⁴⁴ Az ítélet súlyos kritikát váltott ki a korabeli romániai közvéleményből, mely főként a nagyváradi Árvay Árpád és a nagyszebeni Gligor Popa újságírók elítélése körül bontakozott ki. Árvayt, az *Estilap* tulajdonosát és főszerkesztőjét annak ellenére ítélte a bíróság 10 év kényszermunkára, hogy Tildy Zoltán köztársasági elnök levélben járt közben érte, és – később szintén elítélt – Rajnay-Reiner Károly, Bihar megyei főispán igazolta az ellenálláshoz való kötődését, amelyért megfigyelte a Gestapo.⁴⁵ Gligor Popa, a Țara napilap főszerkesztője azért kapott 10 év kényszermunkát, mert cikkeiben „uszított a Szovjetunió ellen”, de azokat az enyhítő

37 Vatra 1981. 5.

38 RNLt KMH, Fondul Tribunalul Poporului. Dos. 12/1946. 1-23. Masacrul de la Sărmașu [a nagysármási vérengzés]

39 Elítélésekor 28 éves volt, és Mezősámsondon volt molnár. 1943-ban a zilahi csendőriskola növendéke lett, 1944 szeptemberében alakulatával a magyar megszállás alá került Kissármásra vezényelték, ahol a földgáztermelő őrzésében vett részt. A nagy- és kissármási zsidók összegyűjtésében játszott esetleges szerepét tagadta.

40 RNLt KMH, Fondul Tribunalul Poporului. Dos. 22/1946. 365. A népbíróság határozata a 9. csoport perében. 1946. június 28.

41 Az 5. csoport pereként letárgyalt ügyben 1946. április 21-én hirdettek ítéletet. Igazság. 1946. április 22.

42 Nagyváradi születésű kommunista párttag, szociológus és újságíró. 1957-től 1984-ig a *Korunk* főszerkesztője.

43 Molnár Gusztáv interjúja Gáll Ernővel. Kisebbségkutató Intézet Archívuma, Kolozsvár.

44 RNLt KMH, Fondul Tribunalul Poporului. Dos. 22/1946. 163-165. A népbíróság határozata az 5. csoport perében.

45 Somogyi Zsolt: Egyik fa siszta menti a másikat. In: Igazság, 1946. április 13. 4-5. o. Jellemző a kom-

körülményeket, miszerint kritikus hangvételű cikkeket jelentetett meg a nemzetiszocialista Németországgal szemben is, illetve egy 1943-as kommunista-pert követően visszautasította az ítélet közzétételét a lapjában, a bíróság nem vette figyelembe. Popa utolsó szó jogán elmondott beszédét a hallgatóság tüntetőleg megtapsolta.⁴⁶

Bár a saját ügyei nem tekinthetők pozitív kimenetelűeknek, fontos kitérni rá, hogy több magyar értelmiségi is neki köszönhetően menekült meg a meghurcoltástól. A népbíróság egyik közvádolója, Alexandru Bohățel Pătrășcanu igazságügy-miniszternek küldött memorandumában nehezményezte, hogy Bányai „elsősorban nem közvádloként, hanem MNSZ alelnökként viselkedik, magyar fasisztákat mentve”, másrészt elhanyagolja a románellenes atrocitások ügyeinek kivizsgálását. A feltárt források alapján neki köszönhetően került szabadlábra a kolozsvári egyetem „fasiszta magatartásért” letartóztatott tanárai közül Gyergyai Árpád és Móritz Dénes, valamint Kemény Béla pusztakamarási földbirtokos,⁴⁷ de megkísérelte gr. Bethlen Béla, Észak-Erdély korábbi kormánybiztosának szabadlábra helyezését is elérni, ez utóbbi esetben azonban az ő közbenjárása sem volt elég.⁴⁸ Az is tény ugyanakkor, hogy a Bányaival kirobban konfliktust követően Bohățel elmozdították közvádlóti tisztségéből, Simion Pop bukaresti ügyésszel helyettesítve. Az elbocsátás hivatalos indoka az volt, hogy az 1940–1942 között Kolozsváron praktizáló ügyvéd 1942-től a román megszállás alatt álló Transznisztriai Kormányzóság egyik jogi tanácsadója volt.⁴⁹

Bányai népbírósághoz kapcsolódó tevékenysége kapcsán érdemes kitérni arra is, hogy 1945 októberében ő utazott Bunaciu (aki maga is folyékonyan beszélt magyarul) társaságában Budapestre 234 magyar állampolgárságú vagy Magyarországra menekült háborús bűnös kiadatását kieszközölni. A Farkas Mihály által vezetett tárgyalódelegációval bár mindössze két személy kiadatásában sikerült megállapodni, 1945. október 17-én megkötötték a magyar–román kiadatási megállapodást, mely az ezirányú megkeresések tárgyalási alapjává vált a későbbiekben.⁵⁰ 1945 decemberében az *Igazság* beszámolt róla, hogy Bányai Lászlónak és Avram Bunaciunak a Farkas Mihállyal folytatott budapesti tárgyalásai eredményre vezettek, amennyiben rövidesen várható Rajnay-Reiner Károly ny. á. vezérőrnagy, dr. Paksy-Kiss Tibor csendőrezredes és dr. Péterffy Jenő csendőrezredes kiadatása Románia részére.⁵¹ Ennek ellenére az 1946-os

---

munista sajtó által képviselt elfogult retorikára, hogy a Rajnay tanúvallomását is magába foglaló cikket *Egyik fasiszta menti a másikat* címmel jelentették meg.

46 Sz. n. *Igazság* 1946. április 15. 6.

47 Molnár Gusztáv interjúja Balogh Edgárral. Kisebbségkutató Intézet Arhívuma.

48 Bethlen Bélát bár felmentették az ellene felhozott legsúlyosabb vádak alól, arra hivatkozva ítélték 5 év kényszermunkára, hogy főispánként és észak-erdélyi kormánybiztosként nem akadályozta meg a „fasiszta” törvények gyakorlatba ültetését. RNLT KMH, Fondul Tribunalul Poporului. Dos. 22/1946. 177–178. A népbíróság határozata a 6. csoport perében.

49 Mocanu 2005. 21–27.

50 MNL OL. Küm-Tük Románia. XIX-j-1-k. 239. tétel. 50. doboz. 71.113/1945. Háborús bűnösökre vonatkozó román–magyar megállapodás. 1945. október 17.

51 Péterffy az újság tudósítása szerint – kiadatását megakadályozandó – öngyilkosságot követett el

év folyamán csak Rajnay kiadatása történt meg,⁵² Paksy-Kiss Tibort, a kolozsvári IX. csendőrkerület egykori parancsnokát a budapesti népbíróság ítélte el 15 év börtönre.⁵³

Bányai vádbeszédei

„Ezek a gaztettek éles ellenségeskedés légkörét teremtették meg a két nép között, s ezt a légkört használta ki ügyesen a hitleri klikk, egyengetve az utat, hogy mindkét országot az öngyilkos szovjetellenes háborúba ránthassa.”⁵⁴

Népbírósági tevékenysége során Bányai László – források által igazolhatóan – két vádbeszédet tartott.⁵⁵ Az első az észak-erdélyi románellenes tömeggyilkosságok perében hangzott el 1946. március 16-án, míg a második a „fasiszta újságírók” perében április 15-én. A két vádbeszéd hűen tükrözi a köztudó és MNSZ-alelnök politikai gondolkodását a jelzett időszakban. Bányai vádbeszédeinek egyedi voltát két elemben látom: a köztudók közül kizárólag ő hangsúlyozza ki Románia területi integritásának fontosságát (ez az MNSZ vezetőségének hivatalos állásfoglalásaként is értelmezhető), másrészt az ő vádbeszédeiben jelentkezik a leghangsúlyosabban a németek kollektív felelősségének elve – mint arra a főszövegben is kitérek.

A Bányai-vádbeszédek kontextusba helyezéséhez célszerű röviden ismertetni a népbírósági ítélezést jellemző általános diskurzust. A népbírósági perek vádiratai és az elhangzó vádbeszédek a háborús bűnösség kérdéskörét egyaránt az osztályharc szemszögéből közelítették meg. Ez tükröződik a fasiszmus mint ideológia körülhatárolásában, valamint az egyes bűncselekmények eszmei felelőseinek tekintett nagybirtokos réteg megnevezésében. Petre Grozdea az első csoportos perben elhangzott beszédében a fasiszmust⁵⁶ az uralkodó osztály nézeteként azonosította. Okfejtését tovább folytatva kijelentette, hogy a nemzetek közti ellentétet és a sovinizmust kifejezetten az uralkodó rétegek tartották életben úgy a magyar, mint a román oldalon, sőt – felvetése szerint – osztályérdekeik fenntartása végett a két ország uralkodó rétege időnként még kooperált is egymással (ennek alátámasztására azzal érvelt, hogy „1918-ban

a Katpol vizsgálati fogságában (Igazság, 1945. december 23.). Más források szerint vallatás közben agyonverték. Szakály 2005.

52 MNL OL. Küm-Tük. XIX-j-1-k. Románia. 46. tétel 10. doboz. 1065/1946. Gyárfás László jelentése a Magyar Külügyminisztérium Sajtóosztályának. 1946. április 10.

53 Kovács 2008. 329.

54 RL. C/188. III. Bányai Lászlónak a kolozsvári népbírósággal kapcsolatos iratai. Vádbeszéd az első csoport perében. 1.

55 Az Igazság tudósítása szerint volt egy harmadik is a 4. csoport perében, ennek szövege azonban nem maradt fenn. Igazság. 1946. április 6.

56 A köztudók sem vádbeszédekben, sem vádirataikban nem tesznek különbséget fasiszmus és nácizmus között.

(sic!) a magyar grófok hívták segítségül a román hadsereget a munkáskormány ellen.”)⁵⁷ A közzétett vádbeszédekben a későbbiekben is hangsúlyosnak bizonyult ez a motívum, mely szerint a fasiszta ideológia tulajdonképpen áthidalja a nemzetiségi ellentéteket a „magyar grófok és román urak között”, mert „amikor az osztályérdekek vannak előtérben, akkor eltűnnek a nemzetiségi ellentétek.”⁵⁸ Ennek a tendenciának a mozgatórugója – a népbírói vádiratok szerint –, hogy a nagybirtokos-feudális rendszerek a szociális és a gazdasági problémákról, valamint a munkásréteg elnyomásáról való „figyelemelterelésként” a sovinizmust teszik meg a „nép ópiumának.” Az első csoportos per vádirata szerint kifejezetten ezzel magyarázható a Horthy-korszak Magyarországának revizionista politikája.⁵⁹

A fent felvázolt általános diskurzussal összhangban történt meg a Horthy-rendszer és ezáltal az észak-erdélyi magyar adminisztráció ideológiai körülhatárolása is. Az első csoportos per vádirata kiemeli, hogy a hitleri Németország első számú követője a „nagybirtokos feudális” Magyarország volt, melyet következetesen fasiszta rendszerként interpretálnak.⁶⁰ Paul-Pollák Endre közzétett egyenesen rámutat a „horthyizmus” és a hitlerizmus vérrokonságára, megkockáztatva azt a kijelentést is, hogy a „horthy-fasizmus” már akkor virágzott, amikor még Mussolini fasiszta Olaszországa sem létezett.⁶¹

Az ideológiai körülhatárolást követően célszerű rátérni annak vizsgálatára, hogy a közzétett vádbeszédek milyen érvrendszerrel támasztották alá a népbírói ítéletkezés jogosságát. Meglátásom szerint ebben a retorikában két elem dominált: az együttélő nemzetiségek közötti béke megteremtése és biztosítása,⁶² illetve a bűnösök „kiemelése” a társadalomból. Ez utóbbihoz kapcsolódóan viszont már megjelenik az ellenségkép felvetése is, amennyiben a közzétett vádbeszédek többször is elhangzik, hogy a „fasiszta maradványok” még veszélyt jelentenek a „demokratikus kiépülésre”, valamint a „fasiszta és reakciós elemek” újabb „világpusztulás” előidézésére készülnek, ezért a bíróság – lehetőleg – szigorú ítéletének elrettentésként kellene szolgálnia.⁶³

Bányai vádbeszédekének fontos eleme, hogy több ízben is kitér a bécsi döntés jogtalanságára, káros hatásaira, kiemelve a Horthy-korszak irredentizmusának káros szerepét, melynek a két világháború közti romániai magyar politikai elit is a szolgálatába szegődött. Végül kijelentette, hogy kizárólag a fasiszta maradványok felszámolásával valósítható meg az ország demokratikus újjáépítése és a nemzetek közti harmónikus együttműködés. A bécsi döntés jogtalanságának hangsúlyozása részéről nemcsak egy következetes álláspont fenntartása, hanem Bányai politikai funk-

57 Igazság. 1946. március 16.

58 Uo.

59 RNLt KMH. Fondul Tribunalul Poporului. Dos. 22/1946. 8. A népbírói határozata az első csoport perében. 1946. március 12.

60 Igazság. 1946. március 26.

61 Igazság. 1946. április 15.

62 Igazság. 1946. március 12. Az 1. per közzétett vádbeszédek.

63 Igazság. 1946. március 11. Bukarestben ezt az érvrendszert használták fel a történelmi pártok besározására is, megteremtve az átmenetet a fasizmus és a „reakciós körök” között.

cióját tekintve akár egy hivatalos állásfoglalásként is értékelhető az MNSZ részéről az Erdélyt érintő területi vitában.⁶⁴

Fontos eleme a beszédeknek az erdélyi nemzetiségek harmonikus együttélésének hangsúlyozása. Egyes közvádlok, mint Ghiran Morariu és Petre Grozdea vádbeszédekben kihangsúlyozzák, hogy a fasizmus áthidalja a nemzetiségi ellentéteket, amennyiben a magyar és román reakciós körök („*a román bojárok és magyar urak*”) időnként még kooperálnak is egymással céljaik elérése érdekében, miközben a néptömegek elvakítására a sovinizmust teszik meg vezető eszmerendszerré. Bányai is magáévá teszi ezt az érvelést, sőt az okfejtést tovább folytatva kiemeli, hogy az erdélyi román és zsidó lakossággal szembeni atrocitások legfőbb magyarázata a Horthy-rendszer „*legállatiasabb fajgyűlöletre épülő*” jellege, mely megmérgezte a magyar nép egyes rétegeinek tudatát. A bíróság előtt álló vádlottak ennek a szélsőséges politikának lettek az eszközei, tetteikkel pedig uraikat szolgálták.⁶⁵

Érdekes részlete az 5. csoport perében elhangzó vádbeszédének, hogy már ekkor megjelenik benne a római katolikus egyház – ekkor még burkolt – kritikája: kiemeli a kelet-közép-európai országok katolikus egyházi szervezeteinek gyakori kollaborációját a „hitlerista” szervezetekkel. Erdély viszonylatában a katolikus egyházhoz kötődő nagyváradi *Erdélyi Lapok*-ra tér ki, melynek szerkesztője, Jávor Béla (aki maga is a vádlottak padján ült), a Nyilaskeresztes Párt aktív tagja volt.⁶⁶

Bányai kihangsúlyozta, hogy a népbíróság nem magyarok és románok felett mond ítéletet, hanem a fasizmus felett, és „*a nép széles tömegei, kik maguk is áldozatai voltak a fasiszta háborúnak ím elszakadnak e gonosztevőktől, megtagadják őket.*”⁶⁷ Ez az érvelés tükrözi a kollektív felelősség elvének elvetését a magyar és a román nemzetiségű vádlottak esetében. Ugyanakkor Bányai az 5. per során elhangzott vádbeszédében teljesen másként fogalmaz az erdélyi szász vádlottakkal kapcsolatban. Ebben a perben a német vádlottak különösen magas száma (11 fő) miatt kitér rá, hogy a „*szászok és svábok voltak az elsők Erdélyben akik a hazug fajelméletet átvették.*”⁶⁸

A romániai németek kollektív felelősségének alátámasztására Erdély történelmének osztályharcos szemléletű interpretációját hozza fel érvként. Véleménye szerint a szász és sváb lakosság gazdasági és kulturális felsőbbrendűsége Erdély története során vitathatatlan, de ennek egyetlen oka az a tény, hogy megtelepedésüktől kezdve más népek kizsákmányolásából, és a „külső” hatalmak támogatásából éltek. Bányai érvelése szerint évszázadokon keresztül a reakció erdélyi képviselői voltak: előbb a Habsburgokat szolgálták ki, majd a pángermán eszmék szolgálatába állottak. Az Osztrák-Magyar

64 A korabeli magyarság részéről megjelent a vád a szervezettel szemben, hogy „*eladta a románoknak Erdélyt.*” Domokos Pál Péter 1989-ben Rendületlenül címmel megjelent munkájában személyesen is kiemeli Bányait mint a nemzetárulás mintaképét. Domokos. 1989. 174.

65 RL. C/188. Bányai László kolozsvári népbírósággal kapcsolatos iratai. Vádbeszéd az 1. perben. 2.

66 Jávor a népbíróság előtti kihallgatásán azzal indokolta párttagságát, hogy szociális érzékenysége készítette a belépésre. Saját magát keresztényszocialista eszmeiségüként jellemezte. Igazság. 1946. április 12.

67 RL. C/188. Bányai László kolozsvári népbírósággal kapcsolatos iratai. Vádbeszéd az 1. perben. 6.

68 RL. C/188. Bányai László kolozsvári népbírósággal kapcsolatos iratai. Vádbeszéd az 5. perben. 1.

Monarchia összeomlása után Nagy-Románia keretében a „legreakciósabb és sovínisztább” erők oldalán helyezkedtek el. Ebből kifolyólag a háború alatti szász sajtót is külön kezeli a román és magyar megfelelőjétől. Míg a román és a magyar sajtótermékek csak támogatták a fasizmus „közvetett ügynökeit” (ez alatt egyrészt a Horthy-rendszert és a Nyilaskeresztes Pártot, másrészt az Antonescu-rezsimet és a Vasgárdát érti), addig az észak- és dél-erdélyi német sajtó a hitleri propaganda egyenes szócsövének számított. A fasiszta sajtó jellemzőit négy pontban foglalta össze: 1. gyűlölet a munkástömegek és a munkásszervezetek ellen. 2. gyűlölet a demokrácia és az emberi szabadságjogok ellen. 3. gyűlölet a zsidók ellen, mellyel a kizsákmányolt néprétegek és az elnyomott népek egységét igyekszik megbontani. 4. gyűlölet a Szovjetunió ellen, mely az emberiség előrehaladásának egyedüli bajnoka.⁶⁹

Az európai országokban élő „népi német” közösségeket a hitleri Németország 5. hadoszlopaként interpretálja, melyeknek feladata volt a teljes Európára kiterjedő német „Lebensraum” (élettér) megteremtése.⁷⁰ Ebből kifolyólag a hitlerizmus az „ember ember által történő kizsákmányolásának legkegyetlenebb formája” Bányai értelmezése alapján.⁷¹

Bányainak a németek kollektív felelőssége mellett ismertetett állásfoglalása kapcsán két elemet tartok fontosnak kiemelni: egyrészt nézetei nem a háborút követően – vagy a háború hatására – alakultak ki. 1938-ban Kolozsváron megjelent *A magyarság a Dunavölgyében. Ezer év tanúsága* című munkájában előrevetíti a megfogalmazottakat, a népi németeket a nemzetiszocialista Németország expanziójának eszközeként tekintve.⁷² Másrészt kiemelendő, hogy az 1945 utáni erdélyi magyar baloldali politikai elit gondolkodásában hangsúlyos elemként volt jelen a németek kollektív felelősségének elve, így ez Bányai részéről nem tekinthető egy egyedi állásfoglalásnak.⁷³

Epilógus

Bányai László neve utoljára a 6. csoportos per egyik ügyészeként tűnt fel, bár már abban sem játszott kiemelt szerepet.⁷⁴ Az 1946. május 21-i ítélethirdetést követően neve nem bukkant fel többé a bíróság munkájában, holott az ítélezés még egy hónapig, június 28-ig tartott. Ennek oka sajnos jelenleg ismeretlen. Ami bizonyosan megállapítható, hogy a Magyar Népi Szövetség is egyre kritikusan viszonyult a kolozsvári

69 RL. C/188. Bányai László kolozsvári népbírósággal kapcsolatos iratai. Vádbeszéd az 5. perben. 4.

70 Állításainak alátámasztására részletesen idézett a Mein Kampf-ból. RL. C/188. Bányai László kolozsvári népbírósággal kapcsolatos iratai. Vádbeszéd az 5. perben. 2–5.

71 RL. C/188. Bányai László kolozsvári népbírósággal kapcsolatos iratai. Vádbeszéd az 5. perben. 2.

72 Bányai 1938.

73 Így például a kommunista Igazság hasábjain megjelent a „*hitlersváb*” kifejezés a romániai németekkel szemben, Dánér Lajos szociáldemokrata újságíró pedig az Erdély hasábjain oldalakon keresztül indokolta a romániai és magyarországi német lakosság kitelepítésének szükségességét. Erdély. 1945. április 10.

74 Bethlen 1989. 229.

ítélkezéshez, egyrészt a magyar nemzetiségű vádlottak felülreprezentáltsága, másrészt az ezzel párhuzamosan zajló bukaresti ítélkezés relatív enyhesége miatt. Az MNSZ vezetősége egy hivatalos közleményében a következőképpen értékelte a kolozsvári népbíróság munkáját: „A kolozsvári ítélőtábla, mint népbíróság nagyszámban ítél el kisembereket rendszerint olyan bűncselekményekért, melyért köztörvényi alapon csak pénzbírság lett volna kiszabható. Ezeket a testvéreinket több évi börtönbüntetéssel és vagyonekobzással büntették. Jogügyi osztályunk az összes ilyen ítéletek anyagát feldolgozza és ennek alapján kívánja a szükséges lépéseket megtenni.”⁷⁵ Talán ez magyarázza Bányai távolmaradását. Mikor a kolozsvári népbíróság 1946. június 28-án befejezte tevékenységét, Bányai rövid kalandozása az igazságszolgáltatás területén is véget ért.

Összességében kijelenthető, hogy Bányai közvádloi tevékenysége életútjának egy „kiugró” fejezete volt, amennyiben sem korábban, sem a későbbiekben nem töltött be jogi tisztséget. Jelentősége ugyanakkor nem elvitatható, amennyiben – a politikai életben történő marginalizálódását követően – 1980-ban közvádloi tevékenységére hivatkozva a *Vatra* folyóiratban nacionalizmussal vádolták meg, arra hivatkozva, hogy szándékosan akadályozta a magyar háborús bűnösök felelősségre vonását, illetve elszabotálta a románellenes atrocitások kivizsgálását. Az újság szerkesztői példaként a nagysármási ügyre tértek ki, rámutatva, hogy Bányai szándékos aknamunkájának köszönhetően a nagysármási románok elleni kilengésekben részt vevő helyi magyar lakosok büntetlenek maradtak.⁷⁶ Bár ez utóbbi állítás technikailag megállja a helyét, amennyiben a kolozsvári népbíróság 1946. június 28-án egyetlen nagysármási vádlottat ítél el egy helyi román megveréséért,⁷⁷ Bányai válaszában rámutatott, hogy a felelősök megbüntetésének elsikkadásában felelősség nem terheli.

Bár az ügynek jogi következményei nem lettek, jól tükrözi a Ceaușescu-korszak erősödő nemzetállami reflexét, mely a pártállam kiépülésében szerepet játszó kommunista kádereket is megbízhatatlannak tekintette etnikai hovatartozásukból és kulturális kötődésükből kifolyólag. Ez azonban Bányai életútjának már egy másik fejezetét képezi.

75 ANIC. Fondul Uniunea Populară Maghiară. (M.A.D.O.Sz.) Rola 377. 87. Az MNSZ Végrehajtóbizottságának brassói ülése 1946. március 18–20-án.

76 *Vatra*, 1981. március 20. Meg kell itt említenem, hogy ebben az esetben a kritika Grigore Râpeanu volt közvádlnak, aki ekkor a bukaresti egyetem jogi karának volt dékánja, még inkább kijárt volna, ő vette át ugyanis 1946 elején Bányaitól a sármási ügy kivizsgálását, és a per letárgyalásában is ő volt jelen ügyészként.

77 Soós István földművest 5 év kényszermunkára ítélték, mert megverte Socaciu Petrut, akit a magyar csendőrök „megbízhatatlan elemként” (korábban a helyi Vasgárda prominens figurája volt, emellett pedig a bécsi döntés után Kolozsvárról menekült Nagysármásra) internáltak. RNLt KMH. Dos. 22/1946. 354. Határozat a 9. csoport perében. 1946. június 28.

Felhasznált források

Levéltári források

Arhivele Naționale Istorice Centrale [Központi Történeti Levéltár] (ANIC)

Fond nr. 96. Vol. IV. Baumgarten László ügye.

Fondul nr. 27. Rola 377.

Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára (RL)

C/188, *Bányai László hagyaték*.

III. Bányai Lászlónak a kolozsvári népbírósággal kapcsolatos iratai

IV. Bányai László levelezése.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

Küm-Tük Románia, XIX-j-1-k, Románia:

46. tétel, 10. doboz.

239. tétel, 50. doboz.

Politikai Intézet Levéltára (PIL)

923. fond, Bányai László hagyaték. f. 2. A temesvári MADOSZ házavató ünnepe október 1-jén.

Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Hivatala (RNLT KMH)

Fondul Tribunalul Poporului [Népbíróság fond]

Dos. 5/1945.

Dos 6/1946.

Dos. 21/1946.

Dos. 12/1946.

Dos. 22/1946.

Sajtó

Bányai László: Ki a sorainkból a háborús bűnösökkel! Népi Egység, 1945. március 7.

Erdély. 1945. április 10.

Igazság. 1945–1949.

Világosság. 1946.

Vatra. 1981. március 20.

Interjúk

Molnár Gusztáv interjúja Balogh Edgárral. Kisebbségkutató Intézet Arhívuma. Kolozsvár.

Molnár Gusztáv interjúja Bányai Lászlóval. Kisebbségkutató Intézet Arhívuma. Kolozsvár.

Molnár Gusztáv interjúja Czikó Nándorral és Lőrincsel. Kisebbségkutató Intézet Archívuma. Kolozsvár.

Molnár Gusztáv interjúja Gáll Ernővel. Kisebbségkutató Intézet Archívuma. Kolozsvár.

Molnár Gusztáv interjúja Lakatos Istvánnal, Kisebbségkutató Intézet Archívuma. Kolozsvár.

Hivatkozott szakirodalom

Bányai László 1978: *Kitárul a világ*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest,

Bányai László 1938: *A magyarság a Dunavölgyében. Ezer év tanúsága*. Kolozsvár.

Bányai László 1980: *Válaszúton*. Kriterion. Bukarest.

Bethlen Béla 1989: Észak-Erdély kormánybiztosa voltam. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest.

Diac, Cristina 2014: *Zorii comunismului în România. Ștefan Foriș, un destin neterminat*. [A kommunizmus hajnala Romániában. Fóris István, egy befejezetlen végzet.] Editura Cetatea de Scaun. Târgoviște.

Domokos Pál Péter 1989: *Rendületlenül*. Eötvös Kiadó. Budapest.

Erdélyi Lajos: *Sármás*. Arad. 1944 szeptember. *Múlt és Jövő*. 2004/4. 34–41.

Lipcsey Ildikó 1998: *A Romániai Magyar Népi Szövetség az önfeladás útján (1944-1953)*. Possum Lap- és Könyvkiadó. Budapest.

Giugariu, Mihai (szerk.) 1996: *Principiul bumerangului*. Documente ale procesului Lucrețiu Pătrășcanu. [A bumeráng-effektus. Lucrețiu Pătrășcanu perének iratai] Editura Vremea. Bukarest.

Ioanid, Radu 2006: *Lotul Antonescu în ancheta Smerș*. Documente din Arhiva FSB. [Az Antonescu csoport a SZMERS fogságában] Polirom Kiadó. Iași.

Lönhárt Tamás 2008: *Uniunea Populară Maghiară în perioada instaurării regimului comunist în România (1944-1948)* [A Magyar Népi Szövetség a romániai kommunista rendszer bevezetésének időszakában]. Editura Argonaut. Cluj-Napoca.

Mocanu, Radu-Marin (szerk.) 2005: *Vremuri satanice* [Sátáni idők]. Editura Ideea Europeană. Bukarest.

Nagy Mihály Zoltán 2009: *Érdekképviselő vagy pártpolitika? Iratok a Magyar Népi Szövetség történetéhez. 1944-1953*. Pro-Print. Csíkszereda.

Novák Zoltán 2006: *Magyarok a Román Kommunista Pártban. 1944-1948*. Pro Minoritate. Tél. 62–77.

P. Boros Fortunát 1927: *Az erdélyi ferencrendiek*. Szent Bonaventura Kiadó. Kolozsvár.

Varga E. Árpád 2002: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. 1850-2002*. IV. kötet. Pro-Print Kiadó. Csíkszereda.

Vincze Gábor 1999: *Illúziók és csalódások. Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből*. Status Kiadó. Csíkszereda.

Internetes források

- Kovács Zoltán András 2008: *Láday Istvánnak, a Szálasi-kormány belügyminisztériumi államtitkárának fogságban írott feljegyzései*. *Lymbus*. 2008. 329. <http://epa.oszk.hu/01500/01500/00006/pdf/13Kovacs.pdf> (Letöltve: 2018. 06. 15.)
- „Legea 1945/312 pentru urmărirea și sancționarea celor vinovați de dezastrul țării sau de crime de război.” [Az 1945/312-es törvény a háborús bűnökért és az ország tönkretételéért felelős személyek követésére és elítélésére] <http://www.legex.ro/Legea-312-1945-87.aspx> (Letöltve: 2018. 06. 11.)
- Szakály Sándor: Akiket a Magyar Királyi Csendőrség 1919 és 1945 közötti felső vezetői közül elítéltek. *Rubicon*. http://www.rubicon.hu/magyar/oldal/akiket_magyar_kiralyi_csendorseg_1919_es_1945_kozotti_felso_vezetoi_kozul_1945_utan_eliteltek/ (Letöltve: 2018. 05. 16.)

GAÁL VERONIKA

Az ifjúsági klubmozgalom szerepe és a Magyar Ifjúsági Szövetség kísérlete az 1968-as csehszlovákiai demokratizálódási folyamatban*

Fél évszázaddal az 1960-as évek eseményei után manapság ismét sokféle vita tárgyaként jelennek meg az 1968-as európai változások, amelyeket hol egyfajta civilizációs fordulatként, a liberális, harmadikutas elképzelések kezdeteként értelmeznek, hol megszakítás törekvések kiindulópontját látják bennük. A jénai Schiller Egyetem tanészék- és intézetvezető professzora, az emlékezetpolitika és a történelem viszonyának nemzetközi hírű kutatója, Norbert Frei szerint az erősen generációs alapozású fordulat a kulturális, gazdasági, politikai élet komplex újraértelmezésével máig érvényes szempontokat adott a világ dolgainak folyamatos újragondolásához: „1968 után a Földön élni már nem ugyanazt jelenti, mint előtte. A nagy jelentőségű év több tekintetben is a jelen megértésének kulcsa lehet: legyen szó fiatalságról, zenéről, világpolitikáról, háborúról, médiáról vagy a gazdaságról, sok mindenben járult hozzá világunk jelenkori képéhez.”¹ A változásokban jelentős szerepet játszottak a diáktüntetések, amelyek többek közt arra reagáltak, hogy a második világháború után felnőtt és igen nagy arányban egyetemet végzett nemzedék nem találta helyét, szerepét a hagyományosan kettős osztatú – konzervatív polgári és a szociáldemokrata baloldali pártok által uralt – politikai életben. „A diákmozgalom az elismeréséért, a függetlenségéért küzdött, és saját orientációját kereste. Jelen volt egész Európában és az Egyesült Államokban.”^{2 3}

Az európai és amerikai diáktüntetések egyik közös nevezője volt a háborúellenesség, ami az egyre sikeresebb függetlenségi gyarmati háborúkra, az évek óta tartó vietnámi háborúra, másrészt a hidegháborús szembenállásra, a bipoláris világ megosztottságára adott válaszreakciók sorozatát jelentette, amely az 1960-as évek kezdetétől

---

* A tanulmány az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” pályázat támogatásával készült.

1 Frei 2004.

2 Massiah 2008.

3 Aligha véletlen, hogy a sok szempontból legerősebb francia diákmozgalom nemcsak a nagyhatalmak, hanem a magyar külpolitika érdeklődését is felkeltette. Erről ld. Kovács Örs: Az 1968-as párizsi diákmozgalom háttere.

megfigyelhető volt a nyugat-európai és az amerikai egyetemi szférában.⁴ Az amerikai polgár- és emberjogi mozgalom kimagasló vezetőjének, Martin Luther Kingnek Memphisben 1968. április 4-én történt meggyilkolása miatt az Egyesült Államokban felerősödtek az afroamerikai emberjogi mozgalmak.⁵ A generációs lázadás részét alkották a beat-nemzedék látványos nagy demonstrációi: ezek nemcsak új, a hagyományos polgári értékekkel szembeforduló életérzést közvetítettek, hanem a harmadik világ kizsákmányolásán, a megtermelt javak igazságtalan elosztásán alapuló jóléti társadalmak fenntarthatóságát megkérdőjelezve, a hagyományos társadalmi renddel való szakítást és kivonulást meghirdető alternatív csoportok jelentkezésével jártak együtt. Ezek a radikális – elsősorban Franciaországban, Németországban, Nagy-Britanniában és Spanyolországban komoly visszhangot kiváltó – diákmegmozdulások egyrészt a középiskolai, egyetemi oktatási hierarchiát és módszereket szembesítették a valóságos képzési igényekkel, másrészt a megszokott és kényelmes politikai váltógazdálkodás állóvizet is felkavarták. Ugyanakkor egész sor megoldatlan belpolitikai kérdésben is lépésváltásra kényszerítették a hatalmat.⁶

A kelet-közép-európai társadalmakban szintén érezhető elégedetlenség uralkodott, ugyanis egyre inkább szembetűnővé vált a fejlett tőkés társadalom és a fejletlen szociális rendszerek közti társadalmi igazságtalanság. A kelet-európai államokban egyre nyomasztóbb gondot jelentett a gazdasági lemaradás és versenyképtelenség, és annak közellátást is fenyegető jelei. Ugyanakkor még mindig jelen voltak a sztálinizmus maradványai. Emiatt az értelmiségi, de a szakszervezeti körökben is szaporodtak a formálissá vált, kiüresedett egyenlőség-demagógia miatt tiltakozó fellépések, amelyek egyre gyakrabban a pártállami rendszereket irányító pártvezetés ellen irányultak.

Ebben a kontextusban az 1968-as diáknemzedéknek a kelet-közép-európai kommunista államokban is megvolt a maga szerepe, amely magától értetődően nem teljesen egyezett volt a nyugati diákmozgalmak feladataival. Mindenesetre a nyugati híradások megadták a kellő impulzust a keleti fiatalság számára is a szervezkedésre.⁷ Ezzel együttvéve azonban megállapítható, hogy a keleten uralkodó mozgolódás és lázadás sokkal inkább a közép- és kelet-európai területektől indult. Csehszlovákia esetében ezeket az első reformimpulzusokat a Kommunista Párt adta.⁸

A Szovjetunió érdekszférájába tartozó kelet-közép-európai államok életében az 1950-es évek második felétől kezdve sorozatosan bekövetkező forradalmi és reformmozgalmak

4 Szalai 2018. 405–414.

5 1968. április 4-én gyilkolták meg Martin Luther King amerikai baptista tiszteletest, a Nobel-békedíjas afroamerikai emberjogi aktivistát, ami az egész amerikai emberi jogi mozgalom megítélését alapjaiban változtatta meg.

6 „A diákmozgalmak az adott helyzetben a politikai és társadalmi harc detonátoraként szolgáltak. A hallgatói mozgalmak intenzív és változatos vitákat folytattak, amelyek nyomán megkérdőjelezték az egyetemi intézményeket és szerepüket a társadalmi fejlődés radikális kritikája terén. 1968 előtt számos esetben a diákmozgalmak szorosan nyomon követték a politikai helyzet alakulását, amire sorozatosan úgy reagáltak, hogy az megrázkódtatta a különböző színezetű hatalmakat.” Massiah 2008.

7 Dénes 2008. 7.

8 Frei 2004. 179 – 180.

Lengyelország, Magyarország után – az 1960. évi új alkotmány elfogadása után – magát immár szocialista köztársaságként meghatározó Csehszlovákiát is elérték az 1960-as években. A nyugattól való gazdasági leszakadás és a sztálinizmus maradványai mellett kezdettől fogva megoldatlan cseh–szlovák viszony kérdése is újra nyilvános viták tárgya lett. 1968-ra a csehszlovákiai gazdasági, politikai, társadalmi helyzet nyílt kérdéseit elérték azt a szintet, amikor már nem lehetett őket a szőnyeg alá söpörni, s mielőbbi megoldást kellett rájuk találni. A merev központi tervezésközpontú, centralizált és a nemzetközi piacoktól, technológiai fejlesztésektől elzárt, és emiatt egyre kevésbé versenyképes csehszlovákiai gazdaság szaporodó problémái mellett az érzékeny nemzeti-nemzetiségi kérdések is hozzájárultak ahhoz, hogy 1968 januárjában a kommunista párt élén jelentős személyi változásokra, az állami vezetést is érintő cserékre került sor.

A Csehszlovák Kommunista Párt Központi Bizottságának (CSKP KB) 1968. január 5-i ülésén határozatot fogadtak el a párt és a közélet demokratizálásáról, a szólás- és sajtószabadsághoz való jogok kiterjesztéséről, valamint a párt akcióprogramjának és az új nemzetiségi politika alapelveinek kidolgozásáról. Egyszersmind elhatározták, hogy különválasztják a pártvezetői és államfői tisztséget. Ekkorra született meg a döntés, hogy a szovjet pártvezetés támogatásával a szlovák Alexander Dubčeket, a Szlovák Kommunista Párt korábbi főtítkáráat választják a csehszlovák pártfőtítkárrá. A CSKP KB 1968. január 3–5. között tartott ülésén a reformerek elérték az 1953 óta pártfőtítkárként vezető szerepet betöltő Antonín Novotný leváltását, így Alexander Dubček megválasztása előtt az utolsó akadályok is elhárultak.⁹

Az ifjúsági klubmozgalom szerepe az 1960-as években

A fél évszázaddal ezelőtti csehszlovákiai pártállam keretei közt lezajlott demokratikus fordulatban kezdettől fontos szerepet játszott a nemzeti-nemzetiségi kérdés és az annak rendezéséért folytatott politikai küzdelem. Fontos sajátossága ennek a rövid ideig tartó nemzetiségpolitikai reformfolyamatnak, hogy a cseh–szlovák viszony államjogi rendezését célzó politika szándék abszolút elsőbbsége mellett a többi nemzetiség, így a szlovákiai és a csekszemély létszámú csehországi magyarság kérdése, együtt a lengyel, orosz, ukrán és a csekszemély számú maradék német kisebbségi kérdésekkel együtt részévé vált az 1968-as változások nyomán radikális rendezés után kiálló közügyeknek.

A csehszlovákiai magyarság legjelentősebb társadalmi-politikai tényezőjének ebben az időszakban a Csemadok volt tekinthető. A szervezet eredendően kulturális egyesületként jött létre, azonban nem álltak távol tőle a nemzetiségi érdekvédelmi törekvések sem. Bár a szervezet párt által kijelölt vezetőitől távol állt a nemzetiségi kérdés vállalása, a magyar lakosság a Csemadokot mégis megalakulásától fogva hajlamos

---

9 Szigeti 2003. 37–73.

volt egyfajta magyar érdekképviseleti szervnek tekinteni.¹⁰ Míg korábban az ilyen jellegű törekvéseket az állampárt elfojtotta, az 1960-as évek második felének szabadabb politikai légkörében a kommunista párt már inkább arra törekedett, hogy a Csemadokot partnerként kezelje, és biztosítsa részvételét a demokratizálódási folyamatban, leginkább a nemzetiségek jogállásáért folytatott küzdelemben.¹¹

Az 1960-as évek folyamán azonban nem csak a Csemadok kezdett aktivizálódni a magyar nemzetiség érdekeivel kapcsolatban, hanem a lokális magyar ifjúsági csoportok, kulturális szervezetek is egyre aktívabb tevékenységet folytattak. Sok helyen alakultak ebben az időszakban ifjúsági művészeti csoportok, kulturális klubok, helyi szervezetek, és próbáltak bekapcsolódni a közéletbe. Az első ilyen generációs magyar szervezetek megalakulására már az 1950-es években sor került, amikor fiatal magyar egyetemisták létrehozták Pozsonyban az Ifjú Szívek táncegyüttest.

A magyar fél részéről meglehetősen korán, már 1961–1962-ben volt egy kezdeményezés, melynek úttörő jellegére csak később derült fény. A pozsonyi Színművészeti Főiskola hallgatói, Beke Sándor és Vavreczky Géza¹² *Korunk és költészetünk* címmel elkészítettek és színpadra állítottak egy szlovákiai magyar költők műveiből készült összeállítást.¹³ Az előadás dramaturgiája a megfelelően választott zenei aláfestéssel a magyar táj és szerelem dicséretére épült, a lázadó fiatalok gondolatai egy közös életérzést fejeztek ki, amely szakított a merev mozgalmi ideológiával, és az életet a maga valóságában tükrözte. Ez az előadás szolgált mintául a későbbi szlovákiai magyar irodalmi színpadi mozgalmaknak, melyek csak ezután kezdtek kibontakozni.

A Csehszlovákiai Ifjúsági Szövetségen, azaz a CSISZ-en belül már 1962–1963-tól megindult egy lassú változás, kialakult egy mozgalom, amely nem fogalmazott meg politikai célkitűzéseket, mindössze munkáját akarta színesebbé, ideológiamentesebbé tenni. Ennek hatására a CSISZ szervezetek országszerte klubok szervezésébe kezdtek. Így tömörültek egy szervezetbe a pozsonyi magyar főiskolások is, akiknek, mivel több karon tanultak és kollégiumban laktak, nem volt más lehetőségük, mint megalapítani egy pozsonyi magyar egyetemi klubot. Az első kísérlet erre 1964-ben történt, egy pincehelyiségben, ahol 80 pozsonyi magyar egyetemista megalapította a József Attila Ifjúsági Klubot, azaz a JAIK-ot. A későbbiekben a JAIK összejöveleire a Csemadok pozsonyi székházának nagytermében került sor, majd a Csemadok pozsonyi óvárosi alapszervezete integrálta a klubot. Ezzel megtörtént a legalizálása, melyről Juraj Marušiak is írt: „A hatvanas évek liberálisabb légköre lehetővé tette, hogy olyan szervezetek, amelyeket a hatalom szervei hivatalosan nem engedélyeztek, utólag is hivatalosan legalizálhassák tevékenységüket. Ilyen volt például a József Attila Ifjúsági Klub, amely ugyan létrejött idején (1964) nem volt önálló szervezetként engedélyezve, utólag azonban a Csemadok legalizálta a tevékenységét.”¹⁴

10 Varga Sándor 2004. 405–411.

11 Popély 2008. 262–267.

12 Később Galán Géza.

13 Varga 2009/3. 13.

14 Marušiak 2003. 223.

Ezt követően az 1960-as évek második felében több szlovákiai magyar ifjúsági klub is alakult. Ilyen volt 1965-ben a komáromi Petőfi Ifjúsági Klub, a nyitrai Juhász Gyula Ifjúsági Klub, a kassai Új Nemzedék Ifjúsági Klub, a csatai Csillag Ifjúsági Klub, majd 1966-ban a Csallóközi Ifjúsági Klub Dunaszerdahelyen, a Korunk Ifjúsági Klub Lonsconcon, az Erdélyi János Ifjúsági Klub Nagykaposon, a Vörösmarty Klub Vágsellyén, a Tompa Mihály Ifjúsági Klub Rimaszombaton, a Kazinczy Ferenc Diákkör Brünnben, Léván a Lévai Ifjúsági Klub, majd 1967-ben a Kassák Lajos Ifjúsági Klub Érsekújváron.

Külön ki kell emelni a prágai magyar főiskolások klubját, az Ady Endre Diákkört (AED). Ez ugyanis már 1957-ben megalakult. A Csehországban tanuló diákok családjuktól távol igyekeztek megteremteni az alkalmat a rendszeres magyar nyelvű összejövetelekre, a társasági életre. A nemzetiségi alapon működő diákközösség az adott keretek közt részben a családi közösség érzetét volt hivatott pótolni. A későbbiekben a pozsonyi JAİK-kal együtt a csehszlovákiai magyar klubmozgalom egyik fő tényezőjévé vált.

Fontos előrelépést jelentett, hogy 1965-ben hat magyar ifjúsági klub a Népművelési Intézet nemzetiségi osztályának támogatásával létrehozta a Magyar Ifjúsági Klubok Tanácsadó Testületét, és megrendezték az I. Nyári Ifjúsági Találkozót, a NYIT-et.¹⁵ Ezt a találkozót a következő években rendszeresen megszervezték, mégpedig a dél-szlovákiai magyarok járásokban kiválasztott helyszíneken.

1965-ben a Népművelési Intézet magyar osztályának támogatásával a *Népművelés* című havilap mellékletként Így élünk mi. Tájékoztató a magyar ifjúsági klubok életéről, majd *Hang* címmel és *A magyar ifjúsági klubok* alcímmel megjelenhetett a magyar klubok fóruma. Ez 12 hónapon keresztül működhetett, majd 1966 decemberében megszüntették a *Hang* kiadását, és megvonták azt az anyagi támogatást is, melyet a klubok a klubvezetők rendszeres találkozóira használtak fel.

Az AED 1967 novemberében ünnepelte tíz éves fennállásnak évfordulóját. Addigra a mozgalom újra felélénkült, és Prágában tartották meg a csehszlovákiai magyar ifjúsági klubok képviselőinek találkozóját. Ezen a rendezvényen megalapították a szlovákiai magyar ifjúsági klubok Módszertani Csoportját, amelynek célja a klubok közti kapcsolattartás biztosítása volt.¹⁶

A magyar fiatalok 1968-as szerepvállalása

Az 1960-as évek második felében egyre több magyar képviselő került be a CSISZ, azaz a Csehszlovákiai Ifjúsági Szövetség Központi Bizottságába. A CSISZ SZKB, azaz a hivatalos szervezet Szlovákiai Központi Bizottságának 1968. március 22–23-án tar-

15 A pozsonyi József Attila Ifjúsági Klub, a nyitrai Juhász Gyula Ifjúsági Klub, a kassai Új Nemzedék Ifjúsági Klub, a komáromi Petőfi Ifjúsági Klub és a csatai Csillag Ifjúsági Klub.

16 Duray 1968. 2.

tott rendkívüli plenáris ülésén már felmerült a szervezet átszervezése. A fiatalok nagy része a szervezet megreformálását vagy feloszlását követelte. A tagok szükségesnek tartották, hogy egy olyan szervezet jöjjön létre, amely a különböző ifjúsági rétegszervezetek parlamentjeként működhet. Elképzeléseik szerint ezeket a rétegszervezeteket összekapcsolhatta volna az ideológia, a kommunista párt programja, valamint a szlovákiai ifjúság országos érdeke.

Javaslatot tettek tehát az ifjúsági szövetség szervezeti felépítésének módosítására, és azt a Központi Bizottság elé terjesztették. A javaslat lényege az volt, hogy külön-külön önálló szervezete legyen a dolgozó fiataloknak, a főiskolásoknak, a középiskolásoknak, a nemzetiségekhez tartozó ifjúságnak, valamint a katonaságnál szolgálatot teljesítő évfolyamoknak. Ezt a szakmák és rétegek szerinti szervezkedést próbálták felhasználni a magyar ifjúsági klubmozgalom vezetői, akik úgy látták, hogy időszerű és szükséges lett volna megalakítani a csehszlovákiai magyar fiatalok önálló szövetségét. Ez a szervezet a többi rétegszervezettel egyenrangú tagként képviselte volna a cseh–szlovákiai magyar fiatalok érdekeit. Elképzeléseik szerint a nemzetiségen alapuló önállóság egyáltalán nem jelentette volna a csehszlovákiai ifjúsági mozgalomtól való elszakadást.¹⁷ A CSISZ SZKB magyar tagjai, valamint a JAİK közti egyeztetések után megalakult a magyar fiatalok értekezletét előkészítő bizottság, amely *Tervjavaslat az önálló Magyar Ifjúsági Szövetség megalapítására* címmel fogalmazta meg javaslatait.¹⁸

A bizottság 1968. április 6-ra tűzte ki a magyar fiatalok Pozsonyban tartandó értekezletét, melyen közel 150 fiatal vett részt. Csikmák Imre az értekezlet vitaindítójaként foglalta össze gondolatait: „...megállapíthatjuk, hogy a CSISZ eddigi szervezeti felépítése nem biztosított elég teret a csehszlovákiai magyar fiataloknak ahhoz, hogy a szervezetet teljes egészében magukénak vallják. Nem vették tekintetbe az ifjúság nemzeti és nemzetiségi érdekeit. Ezzel és csakis ezzel magyarázható, hogy a magyar fiatalok arányszáma alacsony az ifjúsági szövetségben.”¹⁹ Az összejövetelen éles vita alakult ki arról, deklarálja-e az értekezlet az önálló magyar ifjúsági szervezet megalakításának szándékát, vagy igazodjon a CSISZ SZKB javaslatához a rétegszervezetek létrehozásáról.

Duray Miklós az értekezletről írt visszaemlékezésében elmondta, hogy 1968. április 6-án Pozsonyban a magyar fiatalok megalakították a Magyar Ifjúság Központi Tanácsát, melynek tagjai közt szerepelt rajta kívül Grendel Lajos és Duka Zólyomi Árpád is. Ezen az I. Országos Konferencián visszaemlékezése alapján megpróbáltak hatást gyakorolni a magyar kisebbségi társadalom demokratizálására és megtisztulására. Duray programbeszédében kísérletet tett a magyar kisebbség társadalmi pozíciójának elemzésére. A változás lehetőségét a magyar kulturális szervezetek tisztségviselőinek mielőbbi kicserélésében határozta meg.²⁰ Beszédében erősen bírálta a Csemadokot. Ugyanakkor belátta, hogy rendezni kell a Cse-

17 Csikmák 1968. 4.

18 Új Ifjúság 1968. 1., 3.

19 Csikmák 1968. 1., 11.

20 Zsebők - Keresztes - Klenner – Papp – Nemcova 2005. 39–50.

madok és a valószínűleg egyre erősödő klubmozgalom között a hivatalos viszonyt.²¹ A frissen megválasztott Magyar Ifjúság Központi Tanácsa, a MIKT az ülésen feladatult kapta, hogy 1968. május 15-éig dolgozza ki az alakuló szervezet programját és szabályait, valamint bocsássa azt a nyilvánosság elé. Ezen kívül június 30-áig össze kellett hívnia a járási szervek küldötteinek országos konferenciáját, mely majd „megalakítja a Csehszlovákiában élő magyar ifjúság önálló érdekvédelmi szervezetét.”²²

Az április 6-i ülést követően megkezdődött az önálló ifjúsági szervezet létrehozását célzó munka. A konkrét feladatokat a Szervező Bizottság végezte a Magyar Ifjúság Központi Tanácsa nevében.²³ A bizottság közbenjárásával elérte, hogy a CSISZ SZKB támogassa a MIKT fizetett apparátusának létrehozását. Bár eredetileg három személlyel számoltak, végül egyetlen egy fizetett munkatárs béérének biztosítását sikerült elérni. 1968 májusától Galán Géza, a komáromi Magyar Területi Színház színésze a MIKT alkalmazottjává vált. A tanács székhelyét az Új Ifjúság című hetilap pozsonyi szerkesztőségében hozták létre, ami azt jelentette, hogy az egyszemélyes tanácsi apparátus a lap szerkesztőségében dolgozott. 1968 tavaszán sorra jöttek létre a magyar ifjúsági klubok, ezekről az eseményekről az Új Ifjúság rendszeresen tájékoztatott. A MIKT tagjai a sajtón keresztül segítették a fiatalokat, hogy létrehozassák saját járási szervezeteiket. Szőke József három részben közzétett írásában hívta fel a figyelmet a magyar ifjúsági klubok szükségességére,²⁴ Varga Sándor pedig elméleti és gyakorlati tanácsokat adott, hogy a falusi fiatalok is létrehozassák saját ifjúsági klubjaikat.²⁵ Mindezek után aligha tekinthető véletlennek, hogy a szlovákiai magyar ifjúság képviselői egyhangúlag kiálltak a Csemadok 1968. március 12-én elfogadott nemzetiségpolitikai állásfoglalása mellett.²⁶

A Csemadok KB elnökségének március 1-jei döntése alapján 1968. március 12-én ülésezett a szervezet központi bizottsága. Lőrincz Gyula elnök vitára bocsátotta a Csemadok főtitkára, Szabó Rezső szövegezésében készült állásfoglalást. Ez a dokumentum tartalmazta a Csemadok Központi Bizottságának állásfoglalását a Csehszlovákia Kommunista Pártja és Szlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottságának januári határozatának és a párt készülődő új akcióprogramjának nemzetiségpolitikai irányelveihez. A csehszlovákiai nemzetiségi kérdés megoldásának legfőbb problémáit és teendőit rögzítő Csemadok-javaslatot ezen a március 12-i ülésen fogadták el, s azt követően a CSKP és az SZIKP vezetése, valamint a Szlovák Nemzeti Tanács elé terjesztették. A közvélemény számára pedig az Új Szó című pozsonyi magyar napilap 1968. március 15-i számában tették elérhetővé, ezzel nyilvános vitára bocsátva a javaslatot. Ez a márciusi tervezet

---

21 Duray 1983.

22 Új Ifjúság 1968. 1.

23 MIKT Szervező Bizottsága: Beke Sándor, Csikmák Imre, Duka Zólyomi Árpád, Duray Miklós, Galán Géza, György István, Mácza Mihály, Németh István, Pásztor Árpád, Szőke József, Varga Sándor. A bizottság teljes névsorát az Új Ifjúság 1968. 19. száma közli.

24 Szőke 1968.

25 Varga 1968. 1.

26 Erről ld. Varga 2009/3.

a pártban zajló és az egész társadalomra kisugárzó demokratizálódási folyamat szerves részének tekintette a cseh–szlovák és általában a nemzetiségi kérdés megoldását célzó föderatív törekvéseket.²⁷ Legfontosabb részét a javaslatnak abban jelölhetjük meg, hogy a nemzetiségek helyzetének rendezését az öngazgatás és a kollektív kisebbségi jogok alapján szorgalmazta, ami teljes szakítást jelentett volna a csehszlovák pártállami nemzetiségpolitika korábbi gyakorlatával.²⁸

A dokumentum ezzel együtt egyfajta ötvözete volt a CSKP reformpolitikájára jellemző óvatosságnak és a fokozatos demokratikus átalakítással biztosított kommunista vezető szerep elfogadásának. Ezért támogatásáról biztosította a demokratizálódási folyamatot, de megnyugvással állapította meg, hogy ebben a demokratizálódási folyamatban erőteljesen érvényesül a párt vezető szerepe.²⁹ Leszögezte, hogy csak a nemzetek és nemzetiségek teljes politikai, gazdasági és kulturális egyenjogúsága lehet a köztársaság egységének és erejének szilárd alapja, éppen ezért támogatta az ország föderatív átszervezését. Mindez jól jelzi, hogy a Csemadok-vezetők kezdettől fogva tisztában voltak azzal, hogy a cseh–szlovák viszony megkerülhetetlen rendezése biztosíthatja számukra a többi nemzetiségi kérdés megoldásához szükséges mozgásteret.³⁰

A Csemadok-vezetés ennek megfelelően kiemelten fontosnak tartotta az arányos nemzetiségi részvétel biztosítását a képviseleti (az országos parlamenti, illetve a kerületi, járási és települési nemzeti bizottságok), illetve a végrehajtó testületek (kormány, szlovák megbízotti testület stb.) szintjén. Hasonlóképpen elengedhetetlennek tartotta a kisebbségi jogok alkotmányos törvényben való szabályozását, a nemzetiségek arányos jelenlétét a választott és a végrehajtó szervezetekben.³¹

Mindezek mellett a nemzetiségek képviselőiből álló nemzetiségi szervek létrehozását szorgalmazta.³² További fontos követelésnek számított még az 1960. évi köz-

27 Szarka 1985. 136-137.

28 „Hazánkban nemzetek és nemzetiségek élnek. A nemzetiségi kérdés megoldása nem jelentheti csak a nemzetek egymáshoz való viszonyának megoldását, hanem a teljes egyenjogúság szellemében kell megoldani a nemzetiségek kérdését is.”

29 „Az, hogy e folyamat élén Csehszlovákia Kommunista Pártja áll és integrálja a közös érdekeket, biztosíték arra, hogy sem túllapásokra, sem formális vagy félmegoldásokra nem kerül sor. Csak a tényleges és teljes politikai, gazdasági és kulturális egyenjogúság lehet köztársaságunk egységének és erejének szilárd alapja.”

30 „a Csemadok Központi Bizottságának az a véleménye, hogy az egyetlen valóban méltó megoldás az ország föderatív alapokon történő átrendezése, s ennek megfelelően rendezni a csehszlovákiai magyar és a többi nemzetiség államjogi helyzetét az öngazgatás elvei alapján.”

31 „Javasoljuk a nemzetiségeknek a közügyekben való aktívabb részvétele érdekében: — hogy a Szlovák Nemzeti Tanács minden bizottságába a képviselőkön kívül a nemzetiségek tagjai (szakemberek) mint bizottsági tagok is bekerüljenek;

— hogy a nemzetiségek tagjai az adott területen arányszámuknak megfelelően legyenek képviselve a központi, kerületi, járási és helyi választott és végrehajtó szervezetben;

— nagy gondot fordítani — az arányszám szem előtt tartása mellett — a választott szervezetbe javasolt képviselők kiválasztására is, hogy felkészülten s aktívan képviseljék minden szinten a nemzetiségek érdekeit;”

32 „Javasoljuk a törvényhozó és végrehajtó szervek felépítésének megfelelően ezek szerves részeként a közvetkező szervek és intézmények létrehozását: — a Szlovák Nemzeti Tanácsban az SZNT nemzetiségi képviselőiből, valamint szakemberekből, mint bizottsági tagokból megalakítani a Szlovák Nemzeti Ta-

igazgatási elrendezés³³ kiigazítása, és a nemzetiségek szempontjából egységes eljárások létrehozása.³⁴ Kiállt a nemzetiségi iskolahálózat fejlesztése mellett,³⁵ és szorgalmazta a nemzetiségi tudományos és kulturális intézmények létrehozását is.³⁶ Azt kívánta, hogy az 1945 utáni magyarellenessé jogszabályokat, a beneši dekrétumokat és a Szlovák Nemzeti Tanács, illetve a szlovák megbízotti testület rendeleteit vizsgálják felül, és töröljék el a diszkriminatív rendelkezéseket.³⁷

A csehszlovákiai magyar ifjúsági és kulturális klubok a tavaszi hónapok folyamán sorra hozták nyilvánosságra a Csemadok állásfoglalás támogatásáról szóló nyilatkozataikat. A JAIK rezolúciója a klubban tömörült fiatal értelmiségiek és dolgozó fiatalok nevében például leszögezte, hogy „megvitattuk a Csemadok KB állásfoglalását a CSKP KB és SZLK KB januári határozatához és azt teljes egészében támogatjuk. Aktívan segíteni kívánjuk a hazánkban végbemenő demokratizálódási folyamatot, de ez a folyamat csak akkor lesz teljes érvényű számunkra is, ha maradéktalanul és a lehető legrövidebb időn belül rendeződik a nemzetiségi kérdés a Csemadok KB javaslatai alapján.”³⁸ A JAIK után a prágai AED állásfoglalása is megszületett, s az előzővel ellentétben sokkal részletesebben reagált az eseményekre. Ráadásul bírálatát fejezte ki a Csemadokkal szemben, amiért az az állásfoglalás elfogadása előtt „nem igyekezett kapcsolatot teremteni az ifjúsággal”. Mindemelllett leszögezte: „Szívvel-lélekkel köszöntjük és támogatjuk a megindult demokratizálódási folyamatot, mint olyan vívmányt, mely hazánk minden olyan polgárára nézve egyaránt üdvös. E folyamat megőrzését és továbbfejlesztését szükségesnek tartjuk. Elutasítjuk mindazokat a nézeteket – bárhonnan jöjjenek is! – melyek a nálunk lejátszódó eseményeket bizalmatlansággal, sőt egyenesen gyanakvással szemlélik.”³⁹

1968. július 11–22. közt került sor a IV. Nyári Ifjúsági Találkozóra, amelyet abban az évben a Komáromhoz közeli Keszegfalván rendeztek, mintegy 200 magyar fiatal

---

nács Nemzetiségi Bizottságát; a Megbízottak Testületének keretében pedig létrehozni a Szlovák Nemzeti Tanács Nemzetiségi Megbízotti Hivatalát (Poverenictvo);

— a Nemzetgyűlésben a Nemzetgyűlés képviselőiből megalakítani a Nemzetgyűlés Nemzetiségi Bizottságát; a kormány mellett pedig nemzetiségi titkárságot létesíteni államtitkárral az élén;

— hasonlóképpen a kerületi nemzeti bizottságokban a kerületi nemzeti bizottságok nemzetiségi képviselőiből, valamint szakemberekből, mint bizottsági tagokból nemzetiségi bizottságokat alakítani; a kerületi nemzeti bizottságok mellett pedig nemzetiségi osztályt létesíteni;”

33 1960. január 13–14-i ülésén a CSKP KB arra hivatkozva, hogy a közigazgatási elrendezés már elavult, határozatot hozott az ország közigazgatási átszervezéséről, aminek eredményeként a korábbi 20 kerületet 10-re, 270 járást pedig 108-ra vonja össze. Szlovákiában 3 kerület és 33 járás jött létre, melynek következményeként a magyar lakosságú járásokat a tőlük északra fekvő szlovák járásokkal egyesítik.

34 Azzal indokolta, hogy: „A gyakorlat azt bizonyítja, hogy azok a járások, melyek túlnyomólag egynemzetiségűek, a politikai és gazdasági élet területén is jobban fejlődnek és eredményesebben működnek.”

35 „Csak az anyanyelven folytatott oktató-nevelőmunkával lehet biztosítani az egyén sokoldalú, harmonikus fejlődését, a szocialista hazafiság és a proletár internacionalizmus elmélyítését.”

36 „A nemzetiségek létének legsajátosabb kifejezője: saját kultúrájuk.”

37 FKI. Csemadok irattára. KB. IV. 5.

38 Új Ifjúság 1969.2.

39 Új Ifjúság 1968. 7.

részvételével. A táborozáson jelen lévő ifjúsági klubok tagjai több napon át vitatták a megalakulóban lévő Magyar Ifjúsági Szövetség, azaz a MISZ alapidokumentumait. Ezzel a MIKT teljesítette az áprilisban kitűzött feladatát, és országos vitára bocsátotta a MISZ alapidokumentumát. A három részből – a MISZ eszmei alapja és politikai célkitűzései, a MISZ programja, a MISZ alapszabályzata – álló programtervezetet végül kisebb javításokkal jóváhagyták.⁴⁰ A teljes dokumentumot az Új Ifjúság közölte az 1968. évi 33. számában.⁴¹

A MIKT Szervező Bizottsága még júniusban elhatározta, hogy nyilvántartásba veszi a klubmozgalomból verbuválódó MISZ-tagságot, s ennek céljából tagsági igazolványokat állított ki. Eredetileg azonnal a MISZ igazolványok kiállítását tervezték, ami azonban hivatalosan nem történhetett meg, ugyanis a szervezet megalapítását még nem engedélyezték. Így a tagsági igazolványok kiosztása személyes kapcsolatok és levelezések útján történt. Felhívás a tagsági igazolványok rendszeresítéséről, a MISZ tagságának toborzásáról még az Új Ifjúságban sem jelent meg, ami jól jelzi a szövetség bejegyzésével szembeni fenntartások visszatartó erejét.

Az ország 1968. augusztus 21-i megszállását követően láthatóan visszaszorultak a magyar ifjúsági szövetség szervezésének eseményei. A Pravda című országos szlovák pártnapló napjának a Varsói Szerződés öt tagállamának katonai akcióját követően megjelent rendkívüli számában a MIKT Szervező Bizottsága is kinyilvánította tiltakozását a katonai megszállás ellen.⁴² A Bizottság a klubmozgalomba bekapcsolódott magyar fiatalokat új, az aktuális helyzethez igazodó útmutatással látta el.⁴³

A Szervező Bizottság arra az elhatározásra jutott, hogy a MISZ-t úgy kell tovább szervezni, mintha a megszállás meg sem történt volna. Úgy vélték, a szervezet alapidokumentumai sem igényelnek változtatást, ugyanis azok az esetleges visszarendezés körülményei közt is vállalhatók. Október 12-re tűzték ki a fiatalok II. országos értekezletének dátumát, mely egyben a MISZ alakuló közgyűlése is lett volna. Előtte a magyarok által lakott dél-szlovákiai járási tanácsoknak is meg kellett tartaniuk értekezletüket, ahol megválaszthatták az országos értekezleten résztvevő járási küldötteket. Az értekezlet összehívására azonban mégsem került sor, melynek oka az abban az időszakban zajló nemzetiségi alkotmánytörvénynek a csehszlovák nemzetgyűlés elé terjesztése volt, ugyanis az új alkotmánytörvénynek az akkori várakozások szerint elvben tartalmaznia kellett volna a nemzetiségek egyesülési jogát, mely alapján a MISZ létrehozása ennek a nemzetiségi törvénynek az alapján is megtörténhetett volna.

Az 1968. október 28-án elfogadott 144. számú nemzetiségi alkotmánytörvény azonban csalódást okozott többek közt a fiatalság számára is.⁴⁴ A várakozásokkal ellentétben a törvény szövegéből kikerültek mindazok a törvénytervezetben még szereplő rendelkezések, melyek szélesebb körű önrendelkezési jogokat biztosítottak a nemzetiségek szá-

40 Varga 2009. 21.

41 Új Ifjúság 1968. 3.

42 Pravda 1968.

43 Új Ifjúság 1968. 2.

44 Új Szó 1968.1.

mára. Így tehát nem valósult meg az az elképzelés sem, miszerint az új törvény megkönnyíthette volna az önálló országos magyar ifjúsági szövetség, a MISZ létrejöttét.

Ezt követően diszkrét titoktartás mellett – még az Új Ifjúság hasábjain sem hozták nyilvánosságra – szervezkedésbe kezdtek, és 1968. december 7-ére összehívták a magyar fiatalok képviselőinek II. országos értekezletét. A titoktartás ellenére a hivatalos szervek tudomást szereztek a MIKT céljáról, és vezetőit az SZLKP pozsonyi székházába idézték. A beszélgetésen Duka Zólyomi Árpád, Duray Miklós, Varga Sándor és Kele Lajos vett részt. A párt tárgyaló képviselője tájékoztatást kért az értekezlet céljairól, és megpróbálta a Szervező Bizottság tagjait lebeszélni a MISZ kikiáltásáról, azonban nem lépett fel fenyegetően, inkább mint aki munkáját végezte, azt sem meggyőződéssel – tudhatjuk meg Varga Sándor visszaemlékezéséből.⁴⁵

Végül 1968. december 7-én a Csemadok pozsonyi központjának üléstermében az országossá szélesedett klubmozgalom 133 regisztrált klubjának megválasztott küldöttei megalakulttá nyilvánították a Magyar Ifjúsági Szövetséget. Ezen a konferencián véglegesítették és hagyták jóvá programját és alapszabályát, megválasztották elnökségét. A MISZ elnöke Varga Sándor lett, alelnökévé pedig Duka Zólyomi Árpádot választották. Annak ellenére, hogy a szlovák ifjúsági szervezet vezetői korábban többször is nyilvánították, hogy nem támogatnak egy nemzetiségi alapon létrejövő szervezetet, a magyar fiatalok továbbra is a Szlovák Ifjúsági Szövetségbe, azaz a SZISZ-be belépve önálló, ám egyenrangú tagként tervezték működésüket.⁴⁶

Egy héttel a szervezet megalakulása után ülésezett a Csemadok Központi Bizottsága, ahol az elnöki beszámolóban a következők hangzottak el az újonnan alakult MISZ-ről: „December 7-én megalakult a Magyar Ifjúsági Szövetség. Annak ellenére, hogy a CSISZ Szlovákiai Központi Bizottsága ezt nem hajlandó elismerni, számunkra pozitívum és gyarapodás. Támogattuk és támogatjuk a magyar ifjúság szervezetét és annak munkáját. Véleményünk ma is az, mint tavasszal volt: egy ilyen szervezet szükséges és megokolt. Megalakulása közéletünk erősödésének, demokratikus szellemének a jele. Egyéni véleményem, de úgy hiszem sokunk meggyőződése, hogy a nemzetek és nemzetiségek egységét ma már a magasabb szervezeti formákban kell kifejezésre juttatnunk.”⁴⁷

A kezdeti derűlátás ellenére azonban 1969 elején már világossá vált a Csemadok és az ifjúság vezetői számára, hogy az októberben a föderalizációról elfogadott alkotmánytörvény értelmében az immár önálló kormánnyal rendelkező szlovák politikai elit célja az önálló magyar ifjúsági szervezet felszámolása. A kormány összeállításáról folyó tárgyalások folyamán eldőlt, hogy Dobos László, a Csemadok elnöke miniszteri tálcát kapott. Ezt a pozíciót azonban politikai elvárásokhoz kötötték. Varga Sándor visszaemlékezésében beszámolt arról, miszerint Dobos László arra kérte őt, ne erőltessék a MISZ működését, ugyanis ezt feltételként szabták ahhoz, hogy a szlovákiai magyarság bizonyos pozíciókat kaphasson az alakulóban lévő kormányban. Dobos ezt

45 Varga 2009. 24.

46 Új Ifjúság 1968. 2.

47 Új Szó 1968. 1–2.

a kompromisszumot elfogadta, és arra kérte Vargát, hogy ez maradjon titokban. Varga Sándor azonban úgy határozott, hogy nem hajlandó leépíteni a szervezetet, melynek létrehozásán fáradozott, így inkább lemondott elnöki pozíciójáról.⁴⁸

Az alakuló szervezet még 1968 augusztusában jóváhagyás céljából megküldte programját a prágai belügyminisztériumba, ahonnan októberben azt a választ kapták, hogy továbbították a kérvényt az illetékes szlovák szerveknek.⁴⁹ A Szlovák Szocialista Köztársaság Belügyminisztériumának polgári ügyekért felelős részlege 1969. március 20-ra meghívta a MISZ képviselőit, és ismertette velük elutasító véleményüket. Ennek ellenére a MISZ további tárgyalásokat helyezett kilátásba a Szlovák Nemzeti Front elnökségével.⁵⁰ A legközelebbi találkozóra 1969. május 26-án került sor, mikor a MISZ képviselői megkapták a minisztériumi végzést, melyben arra hivatkozva, hogy az ifjúság nemzetiség szerinti differenciálódása ellenkezik a fiatalság és az egész társadalom érdekeivel elutasították a szervezet hivatalos bejegyzését.⁵¹ Ezzel a csehszlovákiai magyar ifjúság törekvései megpecsételődtek, és a Magyar Ifjúsági Szövetség korábbi kikiáltása ellenére sem kapott önálló helyet a Szlovák Ifjúsági Szövetség, illetve a hamarosan elkezdődött Husák-korszak új országos ifjúsági szervezetének, a Szocialista Ifjúsági Szövetségnek a keretein belül.

A tanulmányban előforduló rövidítések listája:

AED – Ady Endre Diákkör

Csemadok – Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kulturális Szövetsége

CSISZ – Csehszlovák Ifjúsági Szövetség

CSISZ SZKB – Csehszlovák Ifjúsági Szövetség Szlovákiai Központi Bizottsága

CSKP KB – Csehszlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottsága

JAIK – József Attila Ifjúsági Klub

MIKT – Magyar Ifjúság Központi Tanácsa

MISZ – Magyar Ifjúsági Szövetség

SZLKP KB – Szlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottsága

SZISZ – Szlovák Ifjúsági Szövetség

⁴⁸ Varga 2009. 30.

⁴⁹ Új Ifjúság 1968. 2.

⁵⁰ Új Ifjúság 1969. 1.

⁵¹ Új Ifjúság 1969. 2.

Felhasznált források

Levéltári források

Fórum Kisebbségkutató Intézet (FKI). Csemadok irattára. KB. IV. 5.

Folyóiratcikkek:

Pravda. 1968. 12. 27.

Duray Miklós 1968: A klubmozgalom fejlődési szakaszai. Új Ifjúság. 1968. 12. 27. 2.

Csikmák Imre 1968: Gondolatok a csehszlovákiai magyar fiatalok értekezletén elmondott beszámolóból. Új Ifjúság 1968. 04. 09. 1., 11.

Csikmák Imre 1968: Legyen magyar ifjúsági szervezet? Új Szó. 1968. 03. 27. 4.

Szőke József 1968: Miért akarunk önálló szervezetet. Új Ifjúság. 1968. 05. 14., 1968. 05. 21., 1968. 05. 28.

Varga Sándor 1968: Itt a cselekvés ideje. Új ifjúság. 1968. 05. 28. 1.

A magyar ifjúság központi tanácsának névsora. Új Ifjúság. 1968.05.07. 1.

Az Ady Endre diákkör állásfoglalása. Új Ifjúság. 1968. 04. 17. 7.

Az alábbi dokumentumok 1968. augusztus 5-én útrakeltek a belügyminisztérium felé. Új Ifjúság. 1968.08.12. 3.

A klubmozgalom fejlődési szakaszai. Új Ifjúság. 1968. 12. 27. 2.

A MISZ-ről a belügyminisztériumban. Új Ifjúság. 1968. 10. 15. 2.

Tárgyalás a belügyminisztériumban. Új Ifjúság. 1969. 03. 25. 1.

Végzés. A belügyminiszter válaszolt. Új Ifjúság, 1969. 06. 03. 2.

Új ifjúság. 1968. 14. szám. 1., 3.

Új Ifjúság. 1968. 14. szám. 1.

Új Ifjúság. 1868. 13. szám. 2.

Új Ifjúság. 1968. 35. szám. 2.

A Csehszlovák Szocialista Köztársaság nemzetiségeinek helyzetét szabályozó 1968. október 27-i alkotmánytörvény. Új Szó. 1968. 11. 07. 1.

Legyünk alkotói a politikai és társadalmi életnek. Új Szó. 1968. 12. 16. 1–2.

Hivatkozott szakirodalom

Dénes Iván Zoltán 2008: Diákmozgalom Budapesten 1969-ben. 2000. Irodalmi és társadalmi havi lap. 8. évf. 7. (Letöltve: 2019. 03. 30.)

Duray Miklós 1983: Kutyaszorítóban I. Püski-Corvin. New York. <http://duray.sk/1983/08/kutyaszorito-a-teljes-koenyv/7/> (Letöltve: 2019. 03. 31.)

Frei, Norbert 2004: Diáklázadások és globális tiltakozás. Budapest.

- Marušiak, Juraj 2003: Maďarská menšina v slovenskej politike v rokoch normalizácie. In: Slovensko a režim normalizácie. Prešov, Ústav politických vied SAV-Vydavateľstvo Michala Vaška. s. a. 223.
- Massiah, Gustav 2008: 1968 májusa a nagyvilágban. *Eszmélet* (20.) 80.sz. 151. http://www.eszmelet.hu/gustave_massiah-1968-majusa-a-nagyvilagban/ (Letölve: 2019. 03. 30.)
- Popély Árpád 2006: A (cseh)szlovákiai magyarság történeti kronológiája 1945-1992. Somorja.
- Popély Árpád 2008: A csehszlovák kisebbségpolitika, a magyar közösség újjászerveződése. A Csemadok szerepvállalása. Az 1968-69-es reformfolyamat és a Husák-korszak. In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.): Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Budapest. 262–267.
- Szalai Erzsébet 2018: A Janus-arcú 1968. *Educatio* (27.) 3. 405–414.
- Szarka László 1985: Cseh és szlovák szerzők a csehszlovákiai nemzeti kisebbségek helyzetéről 1968-1983. *Világtörténet* 1985/2.
- Szigeti Péter 2003: Államszocialista kísérletek – történelmi tanulságok. *Eszmélet* (15.) 58. sz.
- Varga Sándor 2009: Az önálló magyar ifjúsági szervezet megszületése 1968-ban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*. 2009/3.
- Varga Sándor: A Csemadok történetének rövid áttekintése. In: Fazekas József – Hunčík Péter (szerk.) 2004: Magyarok Szlovákiában 1989–2004. Összefoglaló jelentés. A rendszerváltástól az európai uniós csatlakozásig. Somorja–Dunaszerdahely. 405–411. <http://mek.oszk.hu/02400/02447/02447.pdf> (Letöltve 2019. 1. 30.)
- Zsebők Csaba–Keresztes Gáspár–Klenner Zoltán–Alexander Papp–Agnesa Nemcova 2005: A prágai tavasz és a kisebbségek. *Uniós Tanoda Alapítvány*. H. n.

—

—